

**ДНІПРОВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ
МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ**

*Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису*

ЧЕРНИШ МАРИНА ОЛЕКСАНДРІВНА

УДК 343.9 (477)

ДИСЕРТАЦІЯ

**ТЕОРЕТИКО-ПРИКЛАДНІ ЗАСАДИ ЗАПОБІГАННЯ
КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ ПРОТИ
ДОВКІЛЛЯ**

12.00.08 – кримінальне право та кримінологія;
кримінально-виконавче право

Подається на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

М.О. Черниш

Дніпро – 2025

АНОТАЦІЯ

Черниш М.О. Теоретико-прикладні засади запобігання кримінальним правопорушенням проти довкілля. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора наук за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право. Дніпровський державний університет внутрішніх справ, Дніпро, 2025.

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення й запропоновано нове вирішення наукової проблеми – сформовано цілісну концепцію теоретико-прикладних засад запобігання кримінальним правопорушенням проти довкілля, а також вироблено на цій основі напрями вдосконалення правового забезпечення охорони довкілля в Україні. У результаті дослідження сформульовано низку висновків, пропозицій і рекомендацій.

На основі проведеного аналізу досліджень монографічного та дисертаційного характеру узагальнено та систематизовано наукові дослідження присвячені кримінально-правовій охороні довкілля, які мають не комплексний, а фрагментарний характер. На підставі аналізу наукових праць визначено, що питання кримінальних правопорушень проти довкілля є неновим суспільно небезпечним явищем, яке стрімко розвивається одночасно з розвитком суспільства. Однак більшість досліджень були проведені понад п'ятнадцять років тому і не можуть повною мірою відображати особливості сучасної екологічної злочинності. Це потребує системного, детального, комплексного та об'єктивного дослідження з метою забезпечення ефективного встановлення кримінальної відповідальності за суспільно небезпечні діяння у досліджуваній царині.

Організація та методологія дослідження кримінальних правопорушень проти довкілля має свої особливості. Це пов'язано з тим, що останні є чимось більшим, ніж загальний предмет, тобто окремий розділ КК України. Зокрема

специфіка обраного об'єкту, визначила властивості організації та методології дослідження, що відображено в структурно-логічній послідовності, методах, об'єктно-предметному полі, географічному та часовому вимірах. Так, авторка використала різні принципи, підходи та методи (метод аналізу, емпіричний метод, порівняльно-правовий метод, метод системного аналізу), які застосовувалися у взаємозв'язку й взаємозалежності.

З урахуванням аналізу об'єктивних та суб'єктивних ознак складу кримінальних правопорушень, визначених Розділом VIII Особливої частини КК України, встановлено, що їх класифікація здійснюється в межах родового об'єкта щодо наявності спільних ознак і рис, що характеризують відносини в галузі взаємодії суспільства зі складовими довкілля.

Описано співвідношення понять «довкілля», «природа», «навколишнє природнє середовище» і «навколишнє середовище». З'ясовано, що «довкілля» є вузьчим за змістом від понять «природа» і «навколишнє середовище», але ширше за «навколишнє природнє середовище». Надано авторське визначення дефініції поняття «довкілля», під яким слід розуміти систему антропогенних та природних факторів, взаємообумовленість яких впливає на середовище проживання та життєдіяльності людства.

Під стратегією запобігання злочинності можна розуміти обґрунтовану та суспільно визнану сукупність поглядів, ідей, принципів і положень щодо шляхів, засобів і механізмів захисту законних і життєво важливих інтересів громадян, суспільства, держави та права від внутрішніх і зовнішніх загроз з боку злочинності. Акцентовано увагу, що підвищення ефективності попереджувального впливу кримінального законодавства у сфері охорони довкілля повинно ґрунтуватися на таких напрямках: 1) удосконалення положень чинного законодавства; 2) проведення просвітницько-інформаційної роботи, що удосконалисть уявлення суспільства про законодавство у цій сфері.

Виявлено наступні особливості географії поширення облікованих кримінальних правопорушень проти довкілля в Україні за період 2013 – 2023

років, а саме:

- екологічна злочинність має істотні регіональні відмінності. Найвища враженість даним видом злочинності спостерігається у Рівненській області, а найнижча – у Вінницькій області та м. Київ. Тобто в Україні спостерігається істотна нерівномірність їх поширення: від 1,8 до 27,1 зареєстрованих кримінальних правопорушень проти довкілля на 100 тис. населення;

- Рівненська область лідирує за кількістю виявлених кримінальних правопорушень проти довкілля переважно за рахунок реєстрації фактів незаконного видобування корисних копалин, зокрема, бурштину та незаконної порубки лісу;

- досить дивним виглядає дуже низький показник виявлених фактів незаконних дій з бурштином у Житомирській області, порівняно з показником Рівненської області, зважаючи на те, що бурштин є наявним, хоч і у меншій кількості у цьому регіоні Полісся. При чому, за даними інтерактивної карти незаконних розробок бурштину в Україні, площі таких розробок у Житомирській області хоча і поступаються Рівненській, але також є досить значними;

- факти виявлення випадків незаконного заволодіння ґрунтовим покривом (поверхневим шаром) земель та незаконного заволодіння землями водного фонду в особливо великих розмірах поширені переважно у Київській області;

- привертає увагу досить високий показник виявлених фактів забруднення атмосферного повітря у Сумській області, яку навряд чи можна назвати лідером промислового виробництва нашої держави, оскільки цей показник незначно поступається визнаним лідерам за кількістю забруднювачів повітря у Дніпропетровській та Запорізькій областях, а також тим, що він є майже рівним показникам Донецької області;

- найбільше фактів незаконної порубки лісу зафіксовано у Львівській, Дніпропетровській та Харківській областях;

- лідерами за виявленими фактами незаконного зайняття рибним,

звіриним або іншим водним добувним промислом є області, що розташовані уздовж річки Дніпро та його водосховищ, а саме Полтавська, Черкаська, Дніпропетровська, Запорізька та Херсонська; Одеська область, яка розташована уздовж узбережжя Чорного моря та пригирлових ділянок річок Дністер та Дунай;

- безгосподарське використання земель поширене переважно у трьох сусідніх областях: Тернопільській, Рівненській та Хмельницькій.

Починаючи з 2003 р. у динаміці зареєстрованих фактів вчинення кримінальних правопорушень проти довкілля можна умовно виділити наступні періоди: 1) 2003 – 2012 рр. (коливання в межах від 1800 до 2200 фактів); 2) 2013 – 2015 рр. (коливання в межах від 2600 до 3200 фактів); 3) 2016 – 2019 рр. (коливання в межах від 3500 до 3900 фактів; 4) 2020 – 2023 рр. (коливання в межах від 4500 до 5400 фактів з різким зменшенням до 4018 у 2022 р.). За аналізований період спостерігається тренд на поступове збільшення кількості зареєстрованих кримінальних правопорушень проти довкілля у понад два рази, що може свідчити про посилення уваги правоохоронних органів стосовно протидії цим кримінально протиправним діям. При цьому відбувалось і поступове зростання коефіцієнту інтенсивності зареєстрованих кримінальних правопорушень проти довкілля. Так, за час дії КК України 2001 р. він зріс у майже 6 разів. Водночас встановлено, що ефективність досудового розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля в цілому є нижчою ніж загальнокримінальні показники (24,1% проти 33,8%).

Найбільше за період 2013 – 2023 рр. правоохоронні органи реєстрували такі кримінальні правопорушення проти довкілля, як: незаконна порубка або незаконне перевезення, зберігання, збут лісу; незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом; порушення правил охорони або використання надр, незаконне видобування корисних копалин. Сукупна частка цих кримінально протиправних діянь серед всієї екологічної злочинності склала понад 72%. При чому майже половину (понад 43%) всіх

облікованих фактів вчинення кримінальних правопорушень проти довкілля становили випадки, пов'язані із незаконною порубкою лісу.

Кримінальні правопорушення проти довкілля відносяться до групи діянь, котрі характеризуються високим рівнем латентності понад 90%. Фактично виявляється та реєструється лише кожне двадцяте діяння. Тобто реальна кількість випадків вчинення кримінально протиправних посягань на довкілля може досягати 80000-100000 фактів на рік.

У динаміці засуджених осіб можна виділити два періоди: 1) 2014 – 2019 роки (поступове зменшення кількості у понад два рази з 1154 до 507 осіб); 2) 2020 – 2023 роки (поступове збільшення кількості у понад два рази з 507 до 1041 осіб).

З 2018 р. існує тренд на загальне підвищення віку осіб, засуджених за вчинення кримінальних правопорушень проти довкілля, що відповідає загальнонаціональному тренду на збільшення частки засуджених осіб віком понад 30 років щодо всієї сукупності засуджених. Такі показники можна пояснити загальним старінням населення, виїздом великої кількості громадян молодого віку за кордон, зменшенням популярності кримінальних практик, що призводять до посягань на довкілля серед молоді тощо. Водночас, ці дані мають бути вказівкою на те, що запобіжні заходи поступово слід переорієнтовувати і на осіб віком понад 50 років.

Детермінанти будь-якого різновиду кримінальних правопорушень, у тому числі і проти довкілля, можуть з'являтися та знаходити свій прояв у соціально-економічній, організаційно-управлінській, нормативно-правовій, політичній та духовній сферах життєдіяльності суспільства.

Найвагомішими соціально-економічними причинами та умовами вчинення кримінальних правопорушень проти довкілля слід вважати істотне погіршення рівня матеріального забезпечення великих верств населення в Україні внаслідок повномасштабного вторгнення військ росії, недостатнє фінансування природоохоронних заходів у зв'язку з перенаправленням значних коштів з державного бюджету на оборону держави, а також те, що

економічна доцільність продовжує мати пріоритет над екологічними інтересами. Відсутність законодавчого забезпечення дієвого екологічного контролю виступає однією з вагомих нормативно-правових детермінант вчинення кримінально-протиправних посягань на довкілля, особливо в частині його забруднення суб'єктами господарювання. Актуальними організаційно-управлінськими проблемами, що продукують кримінальні правопорушення проти довкілля виступають відсутність кримінологічної експертизи нормативно-правових актів у зазначеній сфері, а також велике навантаження на працівників правоохоронних органів, які задіяні у забезпеченні відсічі російській агресії, а тому в них майже не залишається сил та засобів на ефективне запобігання кримінально протиправним посяганням на довкілля. Одним із найвагоміших чинників аналізованих кримінальних правопорушень у політичній сфері продовжує бути корупція. Що стосується детермінант у духовній сфері, то слід відзначити, що понад третина громадян має споживацьке ставлення до довкілля. А внаслідок повномасштабного вторгнення військ російської федерації українське суспільство поляризувалось: істотна частина громадян згуртувалась навколо мети збереження держави та негативно ставиться до вчинення будь-яких протиправних діянь (понад 50%). У той час як існує певний прошарок суспільства (близько 30%), що має традиційно схвальне або нейтральне ставлення до вчинення кримінально протиправних посягань, у тому числі і спрямованих на довкілля.

Доведено, що основним заходами загальносоціального запобігання розгляданому виду злочинності є:

- 1) освітні заходи (проведення кампаній із популяризації знань про охорону довкілля через ЗМІ, соціальні мережі та освітні програми, запровадження в школах і університетах обов'язкових курсів із екології та відповідальності за шкоду довкіллю);

- 2) економічні заходи (запровадження податкових пільг для підприємств, які впроваджують екологічно чисті технології; фінансування

програм з енергозбереження та відновлюваної енергетики, встановлення ефективних економічних санкцій за порушення екологічного законодавства; підтримка ініціатив громадських організацій і підприємств, спрямованих на захист довкілля);

3) організаційні заходи (створення автоматизованих систем моніторингу забруднення повітря, води та ґрунтів; регулярні перевірки стану промислових об'єктів; врахування екологічних ризиків при реалізації інфраструктурних проєктів; розробка чітких інструкцій і координація дій органів влади у разі надзвичайних екологічних ситуацій);

4) соціальні заходи (Організація акцій з висадження дерев, прибирання територій, відновлення природних зон Створення екологічних громадських організацій для контролю за дотриманням екологічного законодавства Інформування суспільства про екологічні проблеми, наслідки правопорушень та шляхи їхнього уникнення).

Ключові слова: довкілля, природне навколишнє середовище, екологічна злочинність, кримінальні правопорушення проти довкілля, кримінальна відповідальність, правове регулювання, екологічні норми, екологічна безпека, воєнний стан.

SUMMARY

Chernysh M.O. Theoretical and applied principles of preventing criminal offenses against the environment. – Qualification scientific work in the form of a manuscript.

Dissertation for the degree of Doctor of Sciences in the specialty 12.00.08 – criminal law and criminology; criminal executive law. Dnipro State University of Internal Affairs, Dnipro, 2025.

The dissertation provides a theoretical generalization and proposes a new solution to the scientific problem – a holistic concept of theoretical and applied principles of preventing criminal offenses against the environment is formed, and the main directions for improving the legal support for environmental protection in Ukraine are developed on this basis. As a result of the study, a number of conclusions, proposals and recommendations are formulated.

Based on the analysis of monographic and dissertation studies, scientific research on criminal law protection of the environment, which are not comprehensive, but fragmentary in nature, has been summarized and systematized. Based on the analysis of scientific works, it has been determined that the issue of criminal offenses against the environment is not a new socially dangerous phenomenon, which is rapidly developing simultaneously with the development of society. However, most of the studies were conducted more than fifteen years ago and cannot fully reflect the features of modern environmental crime. This requires a systematic, detailed, comprehensive and objective study in order to ensure the effective establishment of criminal liability for socially dangerous acts in the area under study. The organization and methodology of the study of criminal offenses against the environment has its own characteristics. This is due to the fact that the latter are something more than a general subject, that is, a separate section of the Criminal Code of Ukraine. In particular, the specificity of the selected object determined the properties of the organization and methodology of the study, which is reflected in the structural and logical sequence, methods, object-subject field,

geographical and time dimensions. Thus, the author used various principles, approaches and methods (method of analysis, empirical method, comparative law method, method of system analysis), which were used in interrelation and interdependence.

Taking into account the analysis of objective and subjective features of the composition of criminal offenses defined by Section VIII of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine, their classification is carried out within the framework of the generic object regarding the presence of common features and features that characterize relations in the field of interaction of society with components of the environment.

The relationship of the concepts of "environment", "nature", "environment" and "environment" is described. It is found that the "environment" is narrower in meaning than the concepts of "nature" and "environment", but broader than the "natural environment". The author's definition of the concept of "environment" is provided, which should be understood as a system of anthropogenic and natural factors, the interdependence of which affects the living environment and vital activities of mankind.

A crime prevention strategy can be understood as a well-founded and socially recognized set of views, ideas, principles and provisions regarding ways, means and mechanisms for protecting the legitimate and vital interests of citizens, society, the state and law from internal and external threats from crime. It is emphasized that increasing the effectiveness of the preventive impact of criminal legislation in the field of environmental protection should be based on the following areas: 1) improving the provisions of current legislation; 2) conducting educational and information work that will improve society's understanding of legislation in this area.

The following features of the geography of the distribution of recorded criminal offenses against the environment in Ukraine for the period 2013-2023 have been identified, namely:

- environmental crime has significant regional differences. The highest

incidence of this type of crime is observed in the Rivne region, and the lowest in the Vinnytsia region and the city of Kyiv. That is, in Ukraine there is a significant uneven distribution of their distribution: from 1.8 to 27.1 registered criminal offenses against the environment per 100 thousand population;

- Rivne region leads in the number of detected criminal offenses against the environment mainly due to the registration of facts of illegal mining, in particular, amber and illegal logging;

- the very low rate of detected facts of illegal actions with amber in Zhytomyr region, compared to the Rivne region, looks quite surprising, considering that amber is available, albeit in smaller quantities, in this region of Polissya. Moreover, according to the interactive map of illegal amber mining in Ukraine, the areas of such mining in Zhytomyr region, although inferior to Rivne, are also quite significant;

- the facts of detecting cases of illegal appropriation of soil cover (surface layer) of lands and illegal appropriation of water fund lands on a particularly large scale are widespread mainly in Kyiv region;

- attention is drawn to the rather high indicator of detected facts of atmospheric air pollution in the Sumy region, which can hardly be called the leader of industrial production in our country, since this indicator is slightly inferior to the recognized leaders in the number of air pollutants in the Dnipropetrovsk and Zaporizhia regions, as well as the fact that it is almost equal to the indicators of the Donetsk region;

- the largest number of facts of illegal logging was recorded in the Lviv, Dnipropetrovsk and Kharkiv regions;

- the leaders in detected facts of illegal fishing, hunting or other water-based fishing are the regions located along the Dniro River and its reservoirs, namely Poltava, Cherkasy, Dnipropetrovsk, Zaporizhia and Kherson; Odesa region, which is located along the Black Sea coast and the mouths of the Dniester and Danube rivers;

- wasteful land use is widespread mainly in three neighboring regions:

Ternopil, Rivne and Khmelnytskyi.

Starting from 2003, the dynamics of registered facts of criminal offenses against the environment can be conditionally distinguished into the following periods: 1) 2003 – 2012 (fluctuations within the range from 1800 to 2200 facts); 2) 2013 – 2015 (fluctuations within the range from 2600 to 3200 facts); 3) 2016 – 2019 (fluctuations within the range from 3500 to 3900 facts); 4) 2020 – 2023 (fluctuations within the range from 4500 to 5400 facts with a sharp decrease to 4018 in 2022). During the analyzed period, there has been a trend of a gradual increase in the number of registered criminal offenses against the environment by more than two times, which may indicate an increase in the attention of law enforcement agencies to counteracting these criminally unlawful acts. At the same time, there has been a gradual increase in the intensity coefficient of registered criminal offenses against the environment. Thus, during the period of the Criminal Code of Ukraine of 2001, it increased by almost 6 times. At the same time, it was established that the effectiveness of pre-trial investigation of criminal offenses against the environment is generally lower than general criminal indicators (24.1% versus 33.8%).

Most of all, during the period 2013 – 2023, law enforcement agencies registered the following criminal offenses against the environment: illegal logging or illegal transportation, storage, sale of forest; illegal fishing, animal or other water-based fishing; violation of the rules for the protection or use of subsoil, illegal mining of minerals. The total share of these criminally unlawful acts among all environmental crime was over 72%. Moreover, almost half (over 43%) of all recorded facts of criminal offenses against the environment were cases related to illegal logging.

Criminal offenses against the environment belong to the group of acts characterized by a high level of latency of over 90%. In fact, only every twentieth act is detected and registered. That is, the real number of cases of criminally unlawful encroachments on the environment can reach 80,000-100,000 facts per year.

In the dynamics of convicted persons, two periods can be distinguished: 1) 2014 – 2019 (a gradual decrease in the number by more than two times from 1,154 to 507 people); 2) 2020 – 2023 (gradual increase in the number by more than two times from 507 to 1041 people).

Since 2018, there has been a trend towards a general increase in the age of persons convicted of criminal offenses against the environment, which corresponds to the national trend towards an increase in the share of convicted persons over 30 years of age in relation to the entire population of convicted persons. Such indicators can be explained by the general aging of the population, the departure of a large number of young citizens abroad, the decrease in the popularity of criminal practices that lead to environmental violations among young people, etc. At the same time, these data should be an indication that preventive measures should gradually be reoriented to persons over 50 years of age.

The determinants of any type of criminal offenses, including those against the environment, can appear and find their manifestation in the socio-economic, organizational-administrative, regulatory-legal, political and spiritual spheres of society's life.

The most significant socio-economic reasons and conditions for the commission of criminal offenses against the environment should be considered a significant deterioration in the level of material security of large segments of the population in Ukraine as a result of the full-scale invasion of Russian troops, insufficient funding for environmental protection measures in connection with the redirection of significant funds from the state budget to the defense of the state, as well as the fact that economic expediency continues to have priority over environmental interests. The lack of legislative support for effective environmental control is one of the significant regulatory-legal determinants of the commission of criminal and unlawful encroachments on the environment, especially in terms of its pollution by business entities. The current organizational and managerial problems that produce criminal offenses against the environment are the lack of criminological examination of regulatory legal acts in the specified area, as well as

the heavy burden on law enforcement officers involved in repelling Russian aggression, and therefore they have almost no strength and means left to effectively prevent criminally unlawful encroachments on the environment. One of the most significant factors of the analyzed criminal offenses in the political sphere continues to be corruption. As for determinants in the spiritual sphere, it should be noted that more than a third of citizens have a consumer attitude towards the environment. And as a result of the full-scale invasion of the troops of the Russian Federation, Ukrainian society has become polarized: a significant part of citizens has rallied around the goal of preserving the state and has a negative attitude towards committing any illegal acts (over 50%). While there is a certain segment of society (about 30%) that has a traditionally approving or neutral attitude towards committing criminally unlawful acts, including those directed at the environment.

The main measures of general social prevention of the rampant crime are:

1) educational measures (conducting campaigns to popularize knowledge about environmental protection through the media, social networks and educational programs, introducing mandatory courses on ecology and responsibility for environmental damage in schools and universities);

2) economic measures (introducing tax breaks for enterprises that implement environmentally friendly technologies; financing energy saving and renewable energy programs, establishing effective economic sanctions for violations of environmental legislation; supporting initiatives of public organizations and enterprises aimed at environmental protection);

3) organizational measures (creation of automated air, water and soil pollution monitoring systems; regular inspections of industrial facilities; consideration of environmental risks in the implementation of infrastructure projects; development of clear instructions and coordination of actions of authorities in case of emergency environmental situations);

4) social measures (Organization of tree planting campaigns, cleaning of territories, restoration of natural areas; Creation of environmental public organizations to monitor compliance with environmental legislation; Informing

society about environmental problems, consequences of offenses and ways to avoid them).

Keywords: *environment, natural environment, environmental crime, criminal offenses against the environment, criminal liability, legal regulation, environmental norms, environmental safety, martial law.*

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

Статті у наукових фахових виданнях України:

1. Черниш М.О. Довкілля як об'єкт кримінально-правової охорони. *Правові новели*. 2024. № 24. С. 177-185. doi <https://doi.org/10.32782/ln.2024.24.24>.
2. Черниш М.О. Характеристика деяких кількісних та якісних показників кримінальних правопорушень проти довкілля. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2024. № 4. С. 520-525. doi <https://doi.org/10.32782/1813-338x-2024.4.83>.
3. Черниш М.О. Статтєво-вікова характеристика осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення проти довкілля. *Право та державне управління*. 2024. № 3. С. 411-417. doi <https://doi.org/10.32782/pdu.2024.3.60>.
4. Черниш М.О. Проблематика визначення об'єктивних ознак кримінальних правопорушеннях проти довкілля. *Право і суспільство*. 2024. № 5. С. 920-927. doi <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.5.133>.
5. Черниш М.О. Визначення суб'єктивної сторони у кримінальних правопорушеннях проти довкілля. *Право і суспільство*. 2024. № 4. С. 741-747. doi <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.4.105>.
6. Черниш М.О. Державна політика у сфері забезпечення екологічної безпеки: кримінально-правовий аспект. *Право і суспільство*. 2024. № 2. С. 730-735. doi <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.2.105>.
7. Черниш М.О. Суб'єкти загальносоціального запобігання кримінальним правопорушенням проти довкілля. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 12. С. 715-717. doi <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-12/168>.
8. Черниш М.О. Заходи загальносоціального запобігання

кримінальним правопорушенням проти довкілля. *Право та державне управління*. 2024. №2. С. 535-539. doi <https://doi.org/10.32782/pdu.2024.2.73>.

9. Черниш М.О. Правове регулювання запобігання кримінальним правопорушенням проти довкілля. *Правові новели*. 2024. № 23. С. 523-527. doi <https://doi.org/10.32782/ln.2024.23.70>.

10. Черниш М.О. Деякі аспекти дослідження географії поширення кримінальних правопорушень проти довкілля. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2025. № 1. С. 883-886. doi <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2025-1/212>.

11. Черниш М.О. Запобігання кримінальним правопорушенням проти довкілля: виклики післявоєнного періоду та шляхи подолання. *Право і суспільство*. 2025. № 1. С. 886-892. doi <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.1.129>.

12. Черниш М.О. До питання визначення детермінант кримінальних правопорушень проти довкілля. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2025. № 3. С. 749-752. doi <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2025-3/181>.

13. Черниш М.О. Типологія осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення проти довкілля. *Право та державне управління*. 2025. № 1. С. 362-367. doi <https://doi.org/10.32782/pdu.2025.1.50>.

14. Черниш М.О. Деякі аспекти соціально-рольової характеристики осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення проти довкілля. *Правові новели*. 2025. № 25. С. 221-226. doi <https://doi.org/10.32782/ln.2025.25.28>.

15. Черниш М.О. Про латентність екологічної злочинності. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2025. № 5. С. 443-446. doi <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2025-5/100>.

16. Черниш М.О. Стан дослідження проблеми запобігання кримінальним правопорушенням проти довкілля. *Право і суспільство*. 2025. № 3. том 2. С. 314-322. doi <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.3.2.43>.

**Статті у наукових періодичних виданнях, проіндексованих у базах даних
Web of Science Core Collection, Scopus або включених до категорії «А»**

Переліку наукових фахових видань України:

17. Chernysh, M., Iatsyna, M., Petechel, O., Holubosh, V., & Pylypenko, I. (2024). Effectiveness of Measures of Legal Response to Criminal Offenses against the Freedom, Honor and Dignity of a Person. *Pakistan Journal of Criminology*, 16(3). 1349-1364. <https://www.pjcriminology.com/wp-content/uploads/2024/06/87-Effectiveness-of-Measures-of-Legal-Response.pdf>.

18. Kniaziev, S., Verbytskyi, V., Chernysh, M., Dziubynskyi, A., & Kyslyi, A. (2024). Investigation Methods of Combating Smuggling and Suspicious Trade Through Transport Routes: Ukrainian Case. *Jurnal Media Hukum*, 31(2), 300–315. <https://doi.org/10.18196/jmh.v31i2.21931>

19. Babikov, O., Smirnov, A., Chernysh, M., Syrovatka, S., & Pylypenko, I. (2024). Use of electronic search systems in the investigation of corruption crimes in Ukraine: opportunities and challenges for human rights. *Amazonia Investiga*, 13(76), 236-246. <https://doi.org/10.34069/AI/2024.76.04.19>

20. Myroslav Romaniuk, Serhii Kovalenko, Maryna Chernysh, Lina Tovpyha, & Lidiia Kupchenia, 'Policy and Role of the Criminal Police in Combating Environmental Crimes' (2024) 04 (03) *Journal of Environmental Law & Policy* 20-48, <https://doi.org/10.33002/jelp040302>

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

21. Черниш М.О. До питання класифікації кримінальних правопорушень проти довкілля. *Теоретичні та практичні проблеми реалізації норм права: матеріали IX Міжнародної науково-практичної конференції, м. Кременчук, 22–23 грудня 2023 р. Львів – Торунь : Liha-Pres, 2023. С. 605-608. DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-351-7-167>.*

22. Черниш М.О. Окремі питання визначення поняття «довкілля» як об'єкта кримінально-правової охорони. International scientific conference “Theoretical foundations of law, public management and practice of their

application”: conference proceedings (December 25–26, 2024. Riga, the Republic of Latvia). Riga, Latvia: Baltija Publishing, 2024. С. 330-333. DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-526-6-81>.

23. Черниш М.О. До питання визначення поняття «попередження кримінальних правопорушень проти довкілля». *Modern Achievements in Legal Science and Practice* (March 19–20, 2025. Riga, the Republic of Latvia): International scientific conference. Riga, Latvia: Baltija Publishing, 2025. С. 189-193. DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-558-7-50>.

24. Черниш М.О. До питання про типологію осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення проти довкілля. *Міжнародна та національна безпека: теоретичні і прикладні аспекти : матеріали IX Міжнародної науково-практичної конференції (м. Дніпро, 21 березня 2025 року)*. Частина I. Дніпро: ДДУВС, 2025. С. 616-617.

ЗМІСТ

ВСТУП	22
 Розділ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЗАПОБІГАННЯ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ ПРОТИ ДОВКІЛЛЯ	33
1.1. Сучасний стан наукових досліджень проблем запобігання кримінальним правопорушенням проти довілля	33
1.2. Поняття довілля як об'єкта кримінально-правової охорони	59
1.3. Сутність поняття та значення державної політики запобігання кримінальним правопорушенням проти довілля в умовах воєнного стану	81
Висновки до розділу 1	106
 Розділ 2. КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ ПРОТИ ДОВКІЛЛЯ	109
2.1. Об'єктивні ознаки кримінальних правопорушень проти довілля	109
2.2. Суб'єктивні ознаки кримінальних правопорушень проти довілля	132
Висновки до розділу 2	145
 Розділ 3. КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ ПРОТИ ДОВКІЛЛЯ	148
3.1. Кількісні та якісні показники кримінальних правопорушень проти довілля	148
3.2. Кримінологічна характеристика особи злочинця, який вчиняє кримінальні правопорушення проти довілля	197
3.3. Причини та умови, що детермінують кримінальні правопорушення проти довілля	239
Висновки до розділу 3	261

Розділ 4. ЗАПОБІГАННЯ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ ПРОТИ ДОВКІЛЛЯ	268
4.1. Правове регулювання запобігання кримінальним правопорушенням проти довкілля	268
4.2. Загально-соціальне запобігання кримінальним правопорушенням проти довкілля	293
Висновки до розділу 4	315
 ВИСНОВКИ	318
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	326
ДОДАТКИ	363

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. У ст. 16 Конституції України проголошено, що забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України, подолання наслідків Чорнобильської катастрофи – катастрофи планетарного масштабу, збереження генофонду українського народу є обов'язком держави; у ч. 6 ст. 92 – лише законами України визначаються основи екологічної безпеки. Такі положення Основного закону держави відображені в багатьох законодавчих актах, у тому числі Кримінальному кодексі України, розділ VIII Особливої частини якого забезпечує кримінально-правову охорону людини, суспільства та держави від кримінальних правопорушень проти довкілля.

У ХХІ столітті важко уявити умисні обстріли захисних споруджень на Чорнобильській АЕС, руйнацію Каховської ГЕС, створення ядерної загрози на захопленій Запорізькій АЕС, яка є однією з найбільших у світі. Очевидно, що ці злочини можуть бути розслідувані лише після відновлення суверенітету на всій території України.

За офіційними статистичними даними, у 2013 р. в Україні обліковано 2 923 кримінальних правопорушення, передбачених розділом VIII Особливої частини КК України, у 2014 р. – 2 624, у 2015 р. – 3 181, у 2016 – 3 941, у 2017 р. – 3 765, у 2018 р. – 3 529, у 2019 – 3 769, у 2020 р. – 4 558, у 2021 р. – 5 416, у 2022 р. – 4 018 та у 2023 р. – 4 741. Усього обліковано 42 465 фактів, а в середньому за рік ця кількість становить 3 860 проваджень.

У той самий період скеровано до суду кримінальних проваджень з обвинувальним актом: у 2013 р. – 1 172, у 2014 р. – 943, у 2015 р. – 777, у 2016 р. – 627, у 2017 р. – 831, у 2018 р. – 837, у 2019 р. – 648, у 2020 р. – 1 008, у 2021 р. – 1 191, у 2022 р. – 1 026 та у 2023 р. – 1 175. У середньому за рік ця кількість становить 930 проваджень.

Тобто із загалом зареєстрованих за період з 2013 р. по 2023 р. 42 465 фактів вчинення кримінальних правопорушень проти довкілля до суду з обвинувальними актами направлено лише 10 235 проваджень. Лише кожне четверте провадження за вчинення кримінальних правопорушень проти довкілля вчасно направляється до суду з обвинувальним актом.

Повномасштабне російське вторгнення в тому числі спричиняє непоправні збитки як для екологічної безпеки України, так і створює загрози планетарного масштабу, що також впливає на стан протидії екологічній злочинності.

У вітчизняній юридичній науці є праці таких учених, які тією чи іншою мірою досліджували різні проблеми запобігання кримінальним правопорушенням проти довкілля, у тому числі як прояву воєнних злочинів представників держави-агресора, як: А.В. Андрушко, П.С. Берзін, Т.І. Волкова, О.А. Гритенко, О.О. Дудоров, О.О. Житний, Д.В. Каменський, В.В. Локтіонова, І.М. Копотун, М.П. Куцевич, М.В. Максименцев, П.В. Мельник, І.І. Митрофанов, Р.О. Мовчан, С.А. Мозоль, Н.В. Нетеса, О.С. Олійник, К.М. Оробець, Г.С. Поліщук, В.М. Присяжний, С.І. Спільник, О.С. Тарасенко, В.В. Шаблистий, О.П. Шем'яков, А.М. Шульга, О.С. Юнін та ін.

За часів незалежності до повномасштабного вторгнення в Україні підготовлено та захищено докторські дисертації С.Б. Гавриша «Основні питання відповідальності за злочини проти природного середовища» (м. Харків, 1994 р.), В.К. Матвійчука «Кримінально-правова охорона навколишнього природного середовища: проблеми законодавства, теорії та практики» (м. Київ, 2008 р.), Т.В. Корнякової «Кримінологічні засади запобігання органами прокуратури злочинам проти довкілля» (м. Харків, 2011 р.), Ю.А. Турлової «Протидія екологічній злочинності в Україні: кримінологічні та кримінально-правові засади» (м. Київ, 2018 р.), М.Г. Максименцева «Кримінологічні засади протидії злочинності у сфері надрокористування» (м. Харків, 2019 р.), А.М. Шульги «Кримінально-

правова охорона земельних ресурсів в Україні: теоретико-правовий аспект» (м. Харків, 2019 р.), Р.О. Мовчана «Кримінальна відповідальність за злочини у сфері земельних відносин» (м. Київ, 2020 р.), І.В. Берднік «Кримінально-правова охорона водних ресурсів» (м. Дніпро, 2020 р.)

Ці та інші праці стали підґрунтям для проведення дослідження проблеми запобігання кримінальним правопорушенням проти довкілля, оскільки в них об'єктивно не враховано діяльність держави в особливий період та її вплив на стан протидії екологічній злочинності, що обумовлює актуальність обраної теми дослідження, її новизну та практичне значення.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертаційне дослідження підготовлено відповідно: до Цілей сталого розвитку України на період до 2030 року (Указ Президента України від 30.09.2019 № 722/2019); Стратегії національної безпеки України (Указ Президента України від 14.09.2020 № 392/2020); Національної стратегії у сфері прав людини (Указ Президента України від 24.03.2021 № 119/2021); Плану заходів із виконання обов'язків та зобов'язань України, що впливають з її членства в Раді Європи (Указ Президента України від 12.01.2011 № 24/2011); Комплексного стратегічного плану реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023 – 2027 роки (Указ Президента України від 11.05.2023 № 273/2023); тематики наукових досліджень і науково-технічних (експериментальних) розробок Міністерства внутрішніх справ України на 2025 – 2029 рр. (п.п. 1, 8, 13), затвердженої наказом МВС України від 21 травня 2024 р. № 326, та тематики науково-дослідної роботи Дніпровського державного університету внутрішніх справ на 2024 – 2029 рр. (кримінально-правове та кримінологічне забезпечення протидії злочинності).

Мета і завдання дослідження. Метою роботи є розроблення теоретичних та прикладних засад запобігання кримінальним правопорушенням проти довкілля, а також вироблення на цій основі напрямів удосконалення правового забезпечення охорони довкілля в

Україні.

Досягнення поставленої мети зумовило необхідність вирішення таких завдань:

- описати сучасний стан наукових досліджень проблем запобігання кримінальним правопорушенням проти довкілля;
- сформулювати поняття довкілля як об'єкта кримінально-правової охорони;
- встановити сутність поняття та значення державної політики запобігання кримінальним правопорушенням проти довкілля в умовах воєнного стану;
- надати характеристику об'єктивним ознакам кримінальних правопорушень проти довкілля;
- проаналізувати суб'єктивні ознаки кримінальних правопорушень проти довкілля;
- вивчити кількісні та якісні показники кримінальних правопорушень проти довкілля;
- провести кримінологічну характеристику особи злочинця, який вчиняє кримінальні правопорушення проти довкілля;
- охарактеризувати правове регулювання запобігання кримінальним правопорушенням проти довкілля;
- запропонувати заходи загальносоціального запобігання кримінальним правопорушенням проти довкілля;
- розробити напрями вдосконалення правового забезпечення охорони довкілля в Україні.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини у сфері правового забезпечення охорони довкілля.

Предметом дослідження є теоретико-прикладні засади запобігання кримінальним правопорушенням проти довкілля.

Методи дослідження обрано з урахуванням об'єкта і предмета роботи. У дисертації використано такі методи пізнання об'єктивної дійсності: *методи*

аналізу та синтезу, за допомогою яких окреслено основні поняття, що стосуються реалізації державної політики у сфері екологічної безпеки (підрозділи 1.2., 2.2.); *метод історико-правового аналізу*, який дозволив дослідити генезу та сучасний стан наукових досліджень проблем запобігання кримінальним правопорушенням проти довкілля (підрозділ 1.1); *функціональний метод* – надав можливість з'ясувати основні напрями запобігання кримінальним правопорушенням проти довкілля (підрозділ 4.2); *формально-догматичний метод* – дозволив дослідити сутність поняття та значення державної політики запобігання кримінальним правопорушенням проти довкілля в умовах воєнного стану (підрозділи 1.2 та 1.3); *порівняльний метод* – надав можливість вивчити зарубіжний досвід правового регулювання та практики діяльності правоохоронних органів щодо забезпечення екологічної безпеки (розділ 3); *метод правового моделювання* – застосовано під час розроблення напрямів удосконалення правового забезпечення охорони довкілля в Україні (розділи 3 та 4); *соціологічні методи*, за допомогою яких вивчалась емпірична база дослідження, та ін.

Науково-теоретичне підґрунтя дисертації становлять дослідження вітчизняних і зарубіжних фахівців з проблем філософії, географії, соціології, права, державного управління.

Нормативну базу дослідження становлять Конституція України, Кримінальний кодекс України, Кримінальний процесуальний кодекс України, закон України «Про охорону навколишнього природного середовища», інші закони та підзаконні нормативно-правові акти, міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, що регулюють правові засади забезпечення екологічної безпеки.

Інформаційну та емпіричну основу дослідження становлять: результати вивчення аналітичних матеріалів Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України, що використовувались для підготовки програмних рішень Кабінету Міністрів України, статистичної звітності Офісу Генерального прокурора та Державної судової адміністрації про кількість

облікованих кримінальних правопорушень проти довкілля та кількості осіб, засуджених за їх вчинення з 2013 року, опубліковані матеріали національних та міжнародних неурядових організацій щодо шкоди, завданої довкіллю внаслідок бойових дій.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що дисертація є одним із перших в Україні комплексним дослідженням, у якому, з урахуванням умов воєнного стану, вирішено проблему запобігання кримінальним правопорушенням проти довкілля, унаслідок чого отримано результати теоретичного та практичного характеру. Основні з них такі:

у перше:

- сформовано цілісну концепцію теоретико-прикладних засад запобігання кримінальним правопорушенням проти довкілля, а також вироблено на цій основі напрями вдосконалення правового забезпечення охорони довкілля в Україні, що полягають в обґрунтуванні змін та доповнень до Кримінального кодексу України, а також урахування сучасних тенденцій екологічної злочинності – потребують окремої статистичної звітності збитки, завдані представниками держави-агресора навколишньому природному середовищу, та вказівки на них у ст. 16 Конституції України поряд із подоланням наслідків Чорнобильської катастрофи, подоланням наслідків російського вторгнення;

- на підставі вивчення норм національного та міжнародного права встановлено, що поняття «довкілля» є вужчим за змістом від понять «природа» і «навколишнє середовище», але ширше за поняття «навколишнє природне середовище», унаслідок чого сформульовано авторське визначення дефініції поняття «довкілля» як системи антропогенних та природних факторів, взаємообумовленість яких впливає на середовище проживання та життєдіяльності людства;

- доведено, що залежно від характеру і змісту мотивації всіх осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення проти довкілля, слід поділити на чотири групи: корисливих, агресивно-насильницьких, індивідуально-

анархічних та легковажно-безвідповідальних;

– доведено, що підвищення ефективності попереджувального впливу кримінального законодавства у сфері охорони довкілля повинно ґрунтуватися на таких напрямках: 1) удосконалення положень чинного законодавства; 2) проведення просвітницько-інформаційної роботи, що удосконалисть уявлення суспільства про законодавство в цій сфері та наслідки його недотримання;

– встановлено закономірність загального підвищення віку осіб, засуджених за вчинення кримінальних правопорушень проти довкілля (з 2018 року), що відповідає загальнонаціональним тенденціям збільшення частки засуджених осіб віком понад 30 років щодо всієї сукупності засуджених. Це пояснюється загальним старінням населення, виїздом великої кількості громадян молодого віку за кордон, мобілізацією, зменшенням популярності кримінальних практик, що призводять до посягань на довкілля серед молоді, тощо. Доведено, що ці дані мають бути основою для розроблення запобіжних заходів відносно осіб віком понад 50 років;

удосконалено:

– положення стосовно дослідження видів латентності, характерних для окремих складів кримінальних правопорушень проти довкілля з характеристикою об'єктивних і суб'єктивних факторів природної та штучної латентності екологічних злочинів, оскільки попередження кримінальних правопорушень, які завдають шкоди навколишньому середовищу, є найбільш складним і специфічним видом соціально-правової діяльності, що визначається такими чинниками: 1) найвищий рівень латентності порівняно з іншими кримінальними правопорушеннями; 2) наслідком екологічної злочинності може бути екологічна катастрофа; 3) через антропогенний і техногенний вплив на екосистему, а також процеси глобалізації, зумовлені науково-технічним прогресом, обумовлюють їх транснаціональний характер; 4) масштабність руйнівної сили та тривалість незворотних процесів, які є

наслідком кримінальних правопорушень проти довкілля, не порівнюються з наслідками інших складів кримінально-протиправної діяльності; 5) у зв'язку із латентним характером соціальна небезпека і тривалий негативний вплив кримінальних правопорушень проти довкілля не повністю охоплюються офіційною статистикою; 6) через відсутність єдиної геоінформаційної системи неможливо отримати достовірну інформацію про рівень та низку кримінологічних параметрів екологічної злочинності; 7) відсутні спеціалізовані екологічні суди;

- положення кримінологічної науки про те, що стратегію запобігання злочинності слід розуміти як обґрунтовану та суспільно визнану сукупність поглядів, ідей, принципів і положень щодо шляхів, способів і механізмів захисту законних і життєво важливих інтересів громадян, суспільства, держави та права від внутрішніх і зовнішніх загроз з боку злочинності;

- уявлення про те, що основними заходами загальносоціального запобігання розглядуваному виду злочинності є освітні, економічні, організаційні та соціальні, зміст яких розкрито у висновках дисертації;

набуло подальшого розвитку:

- положення кримінологічної науки про те, що кримінальні правопорушення проти довкілля належать до групи діянь, які характеризуються високим рівнем латентності – понад 90%; фактично виявляється та реєструється лише кожне двадцяте діяння;

- положення про те, що детермінанти будь-якого різновиду кримінальних правопорушень, у тому числі і проти довкілля, можуть з'являтися та виявлятися у соціально-економічній, організаційно-управлінській, нормативно-правовій, політичній та духовній сферах життєдіяльності суспільства. Найвагомішими соціально-економічними причинами та умовами вчинення кримінальних правопорушень проти довкілля є істотне погіршення рівня матеріального забезпечення великих верств населення в Україні внаслідок повномасштабного вторгнення військ

Російської Федерації, недостатнє фінансування природоохоронних заходів у зв'язку з перенаправленням значних коштів з державного бюджету на оборону держави, а також те, що економічна доцільність продовжує мати пріоритет над екологічними інтересами. Відсутність законодавчого забезпечення дієвого екологічного контролю є однією з вагомих нормативно-правових детермінантів вчинення кримінально-протиправних посягань на довкілля, особливо в частині його забруднення суб'єктами господарювання. Актуальними організаційно-управлінськими проблемами, що продукують кримінальні правопорушення проти довкілля, є відсутність кримінологічної експертизи нормативно-правових актів у зазначеній сфері, а також значне навантаження на працівників правоохоронних органів, задіяних у забезпеченні відсічі російській агресії.

Особистий внесок здобувача. Дисертація підготовлена її авторкою самостійно. У наукових працях, опублікованих у співавторстві, є значний внесок здобувачки, зокрема: Chernysh M., Iatsyna M., Petechel O., Holubosh V. & Pylypenko I. Effectiveness of Measures of Legal Response to Criminal Offenses against the Freedom, Honor and Dignity of a Person – авторка описала екологічну безпеку як частину безпеки людини; Kniaziev S., Verbytskyi V., Chernysh M., Dziubynskyi A. & Kyslyi A. Investigation Methods of Combating Smuggling and Suspicious Trade Through Transport Routes: Ukrainian Case – авторка дослідила взаємозв'язок руху транспортних засобів із кримінальними правопорушеннями проти довкілля; Babikov O., Smirnov A., Chernysh M., Syrovatka S. & Pylypenko I. Use of electronic search systems in the investigation of corruption crimes in Ukraine: opportunities and challenges for human rights – авторка дослідила корупційні ризики в контексті розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля; Romaniuk M., Kovalenko S., Chernysh M., Tovpyha L. & Kupchenia L. Policy and Role of the Criminal Police in Combating Environmental Crimes – авторка дібрала та проаналізувала емпіричний матеріал.

Наукові ідеї та розробки, що належать співавторам, у дисертаційному

дослідженні не використовувалися. Наукові результати та висновки, які виносилися на захист кандидатської дисертації, повторно на захист не виносяться.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що вони мають як теоретичну, так і прикладну цінність, можуть бути широко застосовані:

- у науково-дослідній роботі – для подальших наукових досліджень проблем протидії кримінальним правопорушенням проти довкілля;
- правотворчості – під час розроблення напрямів удосконалення правового забезпечення охорони довкілля в Україні;
- правозастосовній діяльності – під час виявлення, документування та розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля;
- освітньому процесі – під час викладання навчальних дисциплін «Кримінальне право», «Кримінологія», «Запобігання кримінальним правопорушенням Національною поліцією», «Кваліфікація кримінальних правопорушень».

Апробація матеріалів дисертації. Підсумки розроблення проблеми загалом, окремих її аспектів, одержані узагальнення і висновки були оприлюднені дисертанткою на таких всеукраїнських і міжнародних науково-практичних конференціях: Теоретичні та практичні проблеми реалізації норм права м. Кременчук, 22 – 23 грудня 2023 р.; Theoretical foundations of law, public management and practice of their application, December 25 – 26, 2024, Riga, the Republic of Latvia; Modern Achievements in Legal Science and Practice, March 19 – 20, 2025, Riga, the Republic of Latvia; Міжнародна та національна безпека: теоретичні і прикладні аспекти, м. Дніпро, 21 березня 2025 року.

Публікації. Основні положення, висновки та пропозиції, сформульовані за результатами дисертаційної роботи, висвітлені в 16 статтях, опублікованих у наукових виданнях України, визнаних фаховими з юридичних наук, 4 статтях, опублікованих у виданнях, включених до

наукометричних баз даних Web of Science Core Collection, Scopus, 4 працях апробаційного характеру.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається з основної частини (вступу, чотирьох розділів, які об'єднують 10 підрозділів, висновків), списку використаних джерел (349 найменувань) та додатків. Загальний обсяг дисертації – 374 сторінки, з яких основного тексту – 306 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЗАПОБІГАННЯ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ ПРОТИ ДОВКІЛЛЯ

1.1. Сучасний стан наукових досліджень проблем запобігання кримінальним правопорушенням проти довкілля

Сьогодні, світова спільнота зіткнулася з низкою глобальних викликів, які в подальшому можуть становити небезпеку не тільки для розвитку сучасного світу, але й для збереження всього живого на нашій планеті. Як наслідок, можна виділити кілька груп глобальних проблем, а саме: політичні, етнічні, демографічні, економічні, соціальні, продовольчі та екологічні. З урахуванням тематики нашого наукового дослідження ми зупинимось саме на останніх.

Принагідно зауважити, що сучасна парадигма сталості розвитку суспільства, обумовлена усвідомленням важливості збереження навколишнього природного середовища. Це пов'язується з тим, що саме стан довкілля впливає на якість життя кожного з нас, виступаючи фундаментальним фактором загального благополуччя, соціальної рівноваги та економічної стабільності. Однак, не дивлячись на всесвітнє усвідомлення цінності навколишнього середовища, вчинення кримінальних правопорушень проти довкілля все ще залишається серйозною загрозою.

Слід наголосити, що досить часто такий вид злочинності має міжнародний, транскордонний та організований характер, що з року в рік приносить значний прибуток. У зв'язку з цим екологічні проблеми є надзвичайно важливими для сучасного світу і вимагають рішучих і комплексних дій з боку людства.

На жаль, Україна не стоїть осторонь цієї загальносвітової тенденції, тому рівень забруднення навколишнього середовища в нашій державі в кілька разів вищий, ніж у розвинених країнах світу. З урахуванням вищезазначеного, одним із пріоритетів повинно бути формування шляхів запобігання кримінальним правопорушенням у досліджуваній царині, оскільки нехтування цим спровокує серйозну екологічну кризу, як для окремих держав, так і для світу в цілому.

Зауважимо, що на переконання Закалюк А.П., під «запобіганням злочинності» необхідно розуміти «різновид суспільної соціально-профілактичної діяльності, функціональний зміст та мета якої полягає у перешкоджанні дії детермінантів злочинності та її проявів, передусім причин і умов останніх через обмеження, нейтралізацію, а за можливістю – усунення їхньої дії» [81, с. 324]. В контексті вищезгаданого, наголосимо, що не дивлячись на те, що переважна більшість кримінальних правопорушень проти довкілля характеризуються необережною формою вини, за виключенням ст. 238 (крім ч. 2 цієї статті в частині посилення на суспільно небезпечні наслідки), ч. 1, 2 ст. 239-2, ст. 240 (за умови, що діяння не спричинило передбачених у ч. 2 ст. 240 наслідків), ч. 1 ст. 243, ч. 2 ст. 244, ст. 246, ч. 1 ст. 252 КК України, можуть вчинятися лише умисно, а суб'єктивна сторона кримінальних правопорушень, передбачених ч. 1 ст. 245, статтями 248, 249, 250 КК України, може характеризуватись як умисною, так і необережною формою вини, очевидність їх небезпечності не піддається сумніву [116]. Це викликає складність проведення досудового розслідування, реагування та запобігання таким суспільно небезпечним діянням.

Відповідно, влучним є твердження Шевчук Т.А.: «Наука не може існувати заради науки, ця теза є безспірною. Постійні соціально-економічні перетворення та досягнення в науково-технічній сфері «змінюють» обличчя злочинності, кидають нові виклики правоохоронним органам. Наука завжди випереджає практику, вона починається з виокремлення проблем і пошуку шляхів їх вирішення спочатку – саме науковцями, але у тісній взаємодії з

практиками. Науковці та практики, які розробляють юридичну науку теоретично і практично, застосовують її під час здійснення правоохоронної діяльності, у симбіозі повинні знаходити шляхи протидії новітнім викликам злочинності та брати активну участь у правотворчості. Їх наукова та практична діяльність чинить безперечний позитивний вплив як на формування і вдосконалення наукової думки та покращення рівня організаційного, методичного, законодавчого й інформаційного забезпечення, так і вдосконалення практичної складової протидії злочинності» [309, с. 164]. Так, основа кримінологічного наукового пошуку, яка водночас є стрижнем її предмету завжди була та буде проблематика запобігання злочинності. Тому активізація діяльності вчених, щодо знаходження універсальних механізмів покращення кримінологічної ситуації в сфері запобігання кримінальним правопорушенням проти довкілля є логічною. Втім, тенденція до нестабільності політичного, правового, демографічного та екологічного аспектів у нашій країні, неоднозначність, конкуренція та колізійність нормативно-правового забезпечення, провокують потребу у нових доктринальних розробках, які допоможуть розв'язати проблеми у сфері запобігання кримінальним правопорушенням проти довкілля.

Необхідно наголосити, що традиційно в кримінологічній доктрині до об'єктів запобігання злочинності відносять: недоліки та суперечності в системі суспільних відносин, що впливають на процеси морально-психологічного формування особи та її законослухняний дух; негативні соціальні явища, пов'язані з певними фоновими явищами (алкоголізм, наркоманія, проституція тощо); окремих осіб або груп осіб, що характеризуються протиправною поведінкою; негативні явища і процеси, що детермінують окремі види або групи правопорушень; конкретні криміногенні ситуації тощо. Наразі рівень забруднення довкілля постійно зростає, що свідчить про небезпечну тенденцію розвитку цього виду злочинності на тлі загального зниження рівня злочинності в країні. Це вимагає рішучих та

активних превентивних дій з боку держави та суспільства. Тому необхідно комплексно і системно застосовувати превентивні та безпосередньо запобіжні заходи до вчинення діянь можливих суб'єктів кримінальних правопорушень з метою обмеження, нейтралізації та усунення впливу детермінантів злочинності. Тобто, системний вплив на злочинність дозволяє розглядати злочинність як явище, що характеризується певними зв'язками між елементами, які складають злочинність, з одного боку, і між злочинністю та іншими соціальними явищами і процесами, що впливають на неї, з іншого.

Це своєю чергою вимагає розробку нових та вдосконалення існуючих засобів запобігання кримінальним правопорушенням. Безпосередньо надзвичайно важливим з практичної точки зору є застосування теоретичних знань щодо запобіжної діяльності. З урахуванням цього під запобіганням злочинності зазвичай розуміють комплекс різних видів діяльності та заходів у державі, спрямованих на вдосконалення суспільних відносин з метою усунення негативних явищ і процесів, що породжують або сприяють злочинності, а також запобіганню вчиненню кримінальних правопорушень на різних стадіях формування кримінально-протиправної поведінки.

Кримінологічна профілактика є найбільш пріоритетним напрямом спеціально-кримінологічного попередження протиправних діянь [41, с. 153]. Поняття «профілактика» та «попередження» є тотожними. Автори під ними розуміють спеціальне соціальне управління для забезпечення безпеки охоронюваних цінностей, що полягає в розробленні та здійсненні спеціальних заходів щодо виявлення та усунення детермінантів злочинності, а також здійснення запобіжного впливу на осіб, схильних до протиправної поведінки [94, с. 140; 114]. Проте на наше переконання такі види діяльності, як «соціальне управління» і «здійснення запобіжного впливу на осіб, схильних до протиправної поведінки» реалізуються різними суб'єктами на різних рівнях, тобто вони об'єднали у одне поняття широке та вузьке розуміння профілактичної діяльності.

Зелінський А.Ф. зауважує, що «попередження злочинності – це система

заходів щодо зниження росту злочинності шляхом усунення її причин та умов (кримінологічна профілактика), а також запобігання та припинення конкретних злочинів» [87, с. 140].

Богатирьов І.Г. вважає, що попередження злочинності – це найбільш ефективний і дієвий спосіб боротьби зі злочинністю. Це пов'язано з тим, що такі заходи запобігання спрямовані, насамперед, на причини злочинності та обставини, що сприяють їх вчиненню.

Чуйков А.С. стверджує, що попередження злочинності – це вплив на фактори, що спричиняють виникнення та розвиток злочинності на певній території, а також запобігання та поступове знищення таких факторів.

Іншої думки притримується Закалюк А.П., який є прихильником терміна «запобігання злочинності», під яким слід розуміти «різновид суспільної соціально-профілактичної діяльності, функціональний зміст та мета якої полягає у перешкоджанні дії детермінантів злочинності та її проявів, передусім причин і умов останніх через обмеження, нейтралізацію, а за можливістю – усунення їхньої дії» [81, с. 324]. «Попередження кримінальних правопорушень», є більш широким, оскільки охоплює всі форми, види та рівні боротьби зі злочинністю. Втім, профілактика не може бути проведена без попередження, адже до останнього входять різні види діяльності такої спрямованості.

Не дивлячись на надання різного тлумачення в частині відмінності таких понять, «запобігання», «профілактика» та «попередження», автори укладають в них однакове значення. Звичайно, етимологія цих понять не є тотожною про що стверджує Закалюк А.П., адже «попередження» в українській мові вживається у значенні «попереджувати про щось» [81, с. 320], але коли ми маємо на увазі, якусь діяльність, яка спрямована на боротьбу зі злочинністю, необхідно використовувати термін «запобігання». Науковець вказує, що запобігання злочинності – це вид соціально-профілактичної діяльності [81, с. 323]. Іншими словами, він вважає, що поняття «профілактика» є узагальнюючим для визначення всіх форм цього

виду діяльності. Ми погоджуємося з такою позицією, що пояснюється здійснення профілактики різними суб'єктами, яка охоплює різні періоди у здійсненні запобіжної діяльності – від ранніх стадій формування особистості правопорушника (рання профілактика) до запобігання рецидиву кримінальних правопорушень – через загальну спрямованість на недопущення формування, розвитку та причин і умов вчинення кримінальних правопорушень [114]. Запобігання злочинності, як вид соціально-профілактичної діяльності, є основним видом протидії злочинності, що здійснюється уповноваженими суб'єктами, головною метою якого є зниження рівня злочинності. В межах наукового дослідження, поняття «запобігання» вживається саме в такому значенні.

З урахуванням актуалізації обраної теми наукового дослідження, щороку до неї підвищується науковий інтерес, це своєю чергою спровокувало зростання кількості наукових публікацій, зокрема дисертаційного, а також монографічного характеру за темою дослідження. З метою детального вивчення досліджуваного питання пропонуємо звернутися до доктрини сучасного кримінального права.

Початком наукового пошуку у досліджуваній царині необхідно вважати дисертаційні дослідження Гавриша С.Б. «Основні питання відповідальності за злочини проти природного середовища (проблеми теорії та розвитку кримінального законодавства України) (1994) [30] та Клименка С.В. «Теоретичні, кримінально-правові і кримінологічні проблеми боротьби з посяганнями на навколишнє природне середовище (досвід системного аналізу» (1996), у яких викладено актуальні на той час кримінально-правові та кримінологічні засади протидії екологічній злочинності [100].

Так, актуальними у наш час залишаються низка положень, висновків і пропозицій щодо кримінально-правової охорони навколишнього природного середовища, які викладені у дослідженні Матвійчука В.К., який у своєму дослідженні визначив засади кримінально-правової охорони навколишнього

природного середовища, до яких належать такі: «а) людський життєвий простір є лише частиною природного простору, а тому кримінальне право має забезпечувати охорону всього навколишнього природного середовища; б) поєднання біоцентричного і антропоцентричного підходу до проблеми кримінально-правової охорони зазначеної сфери для забезпечення життя як глобального явища; в) переорієнтація засобів кримінально-правової охорони аналізованої сфери з окремих природних об'єктів на розробку цілісної (інтеграційної) системи такої охорони». У той же час ним розроблена концепція кримінально-правової охорони навколишнього середовища, дієвість якої гарантується наступним: «комплексне дослідження такої системи на основі сучасних поглядів і останніх досягнень наук, пов'язаних із проблемою, що розглядається; переорієнтація кримінального законодавства на цілісну охорону аналізованої сфери для забезпечення життя як глобального явища; забезпечення пріоритету приписам чинних міжнародних договорів (згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України) над національним законодавством; надання переваг запобіганню цим злочинам» [151].

Окрім цього, науковець звернув увагу на важливості виокремлення державної політики у сфері боротьби зі злочинністю, яка має назву «кримінально-правова політика у сфері охорони навколишнього природного середовища». Автор підкреслює, що це комплекс державних заходів, спрямованих на формулювання оптимального кола складів кримінальних правопорушень визначених законом про кримінальну відповідальність, із визначення характеру кримінально-правової боротьби з цими діями та вибору методів, що будуть застосовуватися для підвищення ефективності впливу кримінально-правових засобів на суспільну правосвідомість та охорону, раціональне використання навколишнього природного середовища в інтересах сучасного суспільства і майбутніх поколінь. Визначено, що вони спрямовані на забезпечення відновлення навколишнього середовища, а також

виступають як засіб запобігання кримінальним правопорушенням.

Сучасний стан відповідальності за незаконне полювання розглянула у своїй роботі Голуб С.А. «Кримінальна відповідальність за незаконне полювання» (2005 р.), проаналізувавши витоки кримінального правопорушення незаконного полювання та встановлені державою за нього кримінальні покарання, автору вдалося визначити поняття кримінального правопорушення незаконного полювання та його кримінально-правові наслідки для осіб, які вчинили це правопорушення. Особливу увагу в дослідженні приділено таким ознакам складу незаконного полювання, як вистежування та переслідування під час незаконного полювання, що є вагомим аргументом на користь твердження про те, що суб'єктивна сторона цього кримінального правопорушення може характеризуватися лише прямим умислом [46].

У дисертації Присяжного В.М. «Кримінальна відповідальність за забруднення, засмічення та виснаження водних об'єктів» (2006 р.) здійснено комплексне наукове дослідження кримінально-правової охорони водних об'єктів від забруднення, засмічення та виснаження. На основі глибокого та всебічного вивчення досліджуваних суспільних відносин автор визначив витоки та історію становлення кримінально-правової охорони водних об'єктів, сучасний стан проблеми, виявив суспільну небезпечність цього діяння, досліджують об'єктивні та суб'єктивні ознаки складу цього кримінального правопорушення [206].

Харь І.О. у межах дисертаційного дослідження на тему «Кримінально-правова охорона атмосферного повітря» (2010 р.) виклав теоретичні положення та науково обґрунтовані результати в галузі кримінального права, які розв'язують важливе науково-прикладне завдання, що задеклароване в меті дослідження. Автором сформульовано низку положень, висновків і пропозицій, які є концептуально новими і мають важливе значення для юридичної науки. Водночас на наше переконання, положення сучасної

кримінології свідчать, що існує тісний взаємозв'язок між превентивною функцією кримінального законодавства та аналогічною функцією правозастосовної практики через призму кримінального права [277, с. 146]. Насправді межа між ними досить умовна і, на нашу думку, ці явища взаємопов'язані. Як стримуючий вплив кримінального законодавства на охорону довкілля, так і практика його застосування органами кримінальної юстиції є частиною державної політики у сфері боротьби зі злочинністю, в тому числі екологічною.

Водночас роль правоохоронних органів у боротьбі з екологічною злочинністю є надзвичайно важливою. Вона полягає у забезпеченні дотримання природоохоронного законодавства та реагуванні на правопорушення у цій сфері. Основними напрямками діяльності правоохоронних органів у боротьбі з екологічною злочинністю є розслідування кримінальних правопорушень (збір доказів, встановлення винних осіб, виявлення організованих груп, злочинних організацій, причетних до протиправної діяльності тощо), припинення протиправної діяльності, що завдає шкоди навколишньому середовищу (вилучення незаконно видобутих ресурсів, припинення діяльності, що забруднює навколишнє середовище тощо), профілактика екологічної злочинності, проведення освітніх та інформаційних заходів для громадськості та компаній, моніторинг і звітність про виконання екологічних норм та стандартів.

Доречно зауважити, що науковці виділяють рівні протидії злочинності стосовно групового суб'єкта діяльності: перший рівень – для великих соціальних груп; другий рівень – малі соціальні групи; третій рівень – окрема особа. Відповідно саме на груповому рівні вплив на особу, котра схильна до вчинення кримінальних правопорушень, є більш ефективним. Суб'єктами запобігання злочинності є державні органи, громадські об'єднання, громадські організації, посадові особи та громадяни, які цілеспрямовано

розробляють і здійснюють заходи щодо запобігання злочинності, а отже, мають права, обов'язки та відповідальність за виконання поставлених завдань. Діяльність кожного із суб'єктів запобігання злочинності має певну форму. Термін «форма» означає вид, будь-який зовнішній прояв певного змісту. Залежно від цілей і завдань, а також функціональних обов'язків, дослідники поділяють суб'єктів боротьби зі злочинністю на дві групи: – суб'єкти, які діють на загальносоціальному рівні – спеціальні суб'єкти [114, 194].

В цьому контексті заслуговують на увагу положення дисертаційного дослідження Корнякової Т.В. на тему «Кримінологічні засади запобігання органами прокуратури злочинам проти довкілля». Саме вона наголосила на самостійності екологічної функції на сучасному етапі розвитку українського суспільства. Визначено, що остання є не лише одним з основних напрямів діяльності держави, а й важливою складовою національної безпеки у сфері забезпечення відповідних для життєдіяльності соціуму умов [112].

При цьому, вона зауважила, що «головну роль у характеристиці призначення та сутності держави має відігравати поняття «функції держави». Екологічна функція держави, або функція охорони природи, раціонального використання природних ресурсів та їх відновлення, завжди відноситься до основних (головних) функцій останньої. Ця функція безпосередньо наближена до соціального життя держави та зумовлена соціальним обов'язком держави забезпечувати екологічне благополуччя громадян, їх екологічну безпеку.

При цьому на наше суб'єктивне переконання відкритим залишається питання про створення нового напрямку кримінології – екологічна кримінологія. Авторка стверджує: «ефективне розв'язання проблеми запобігання екологічній злочинності зумовлює необхідність розробки нового напрямку кримінологічної науки, а саме екологічної кримінології, завданнями якої мають стати: 1) дослідження соціальної практики і суспільних відносин

у сфері екології; 2) вивчення специфіки і тенденцій розвитку цієї злочинності; 3) аналіз особи екологічного злочинця; 4) дослідження причин та умов, що сприяють вчиненню екологічних злочинів, і 5) розробка рекомендацій щодо заходів контролю і протидії цим злочинам».

Ми впевнені, що цей напрямок потребує подальших наукових розробок, оскільки наразі рівень забруднення довкілля постійно зростає, що свідчить про небезпечну тенденцію розвитку цього виду злочинності на тлі загального зниження рівня злочинності в країні до введення на території України правового режиму воєнного стану (*Рис. 1*).

Також обґрунтовано існування саме кримінологічної запобіжної функції органів прокуратури з підведенням під неї відповідних базових положень кримінологічної теорії запобігання злочинності: «Вимір ефективності реалізації кримінологічної запобіжної функції органів прокуратури у сфері охорони навколишнього природного середовища – проблема важливішої теоретичної значущості та практичної спрямованості, оскільки складність завдань, що постають перед зазначеними органами під час здійснення діяльності з охорони довкілля, вимагає безперервного удосконалення форм і методів діяльності прокурора, постійного моніторингу якості її функціонування, зважаючи на важливість об'єктів кримінально-правової охорони для збереження придатних умов життєдіяльності суспільства в цілому». У результаті запропоновано низку рекомендацій з підвищення ефективності зазначеної функції шляхом попереднього аналізу основних напрямків та форм її реалізації.

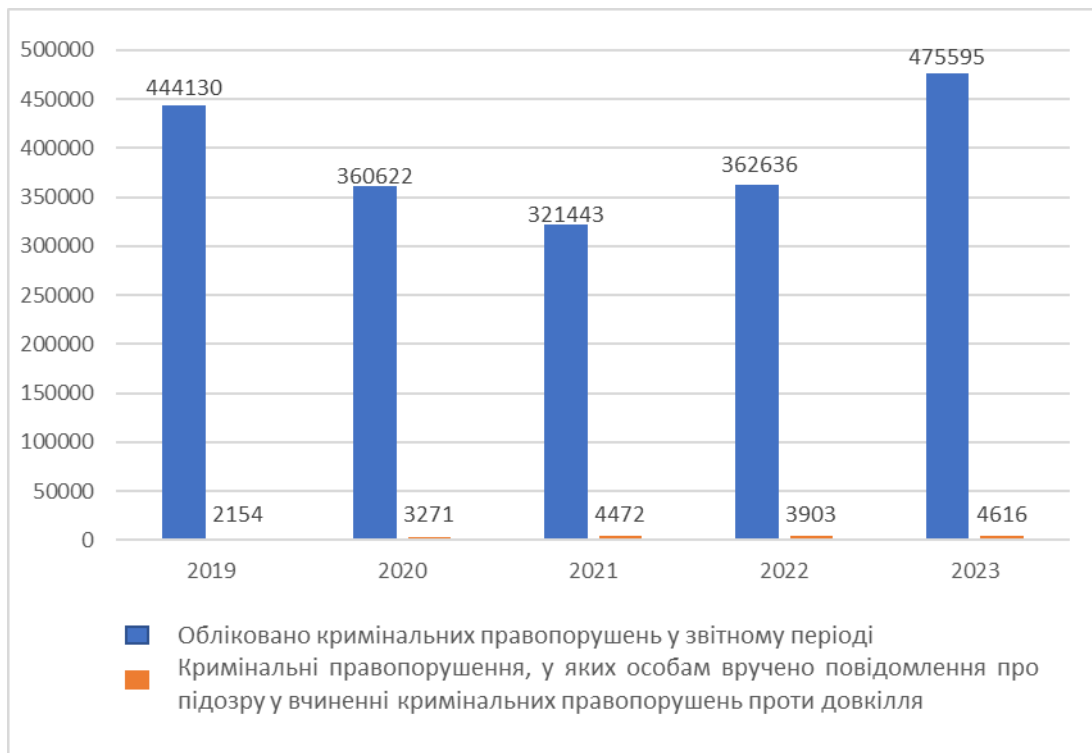

Рис. 1. Графічне зображення рівня і динаміки злочинності проти довкілля по відношенню до загальної кількості зареєстрованих кримінальних правопорушень (за період з 2019 по 2023 рр.) (за даними Офісу Генерального прокурора України)

Вивченню такої окремої складової екологічної злочинності в Україні, як територіальна визначеність присвячено дисертацію Поліщука Г.С. під назвою «Кримінологічна характеристика та запобігання злочинам проти довкілля (за матеріалами Причорноморського регіону України)». Метою його дослідження було проведення ґрунтовного аналізу в частині вивчення окремих актуальних проблем злочинності проти довкілля у Причорноморському регіоні України шляхом визначення спільних екологічних проблем для таких областей, як Одеська, Миколаївська та Херсонська [196].

Результатом дослідження є визначення подібності, а подекуди навіть тотожності демографічних, соціальних та екологічних проблем, що стоять перед вищезазначеними областями, які він запропонував ділити на відповідні

блоки: «соціально-економічного, природно-географічного, нормативно-правового, організаційно-управлінського характеру, фактори, що обумовлюють низький рівень екологічної правосвідомості громадян та пов'язані з недоліками правозастосовної діяльності органів екологічного контролю та правоохоронних органів». Окрім цього було сформовано власне визначення «екологічна злочинність», під яким слід розуміти «соціально-правового явища, яке створює небезпеку біологічним основам існування людства та складається із сукупності передбачених кримінальним законом діянь, що вчинені за певний час на визначеній території, у визначеному регіоні або країні в цілому, та посягають на навколишнє природне середовище чи його окремі об'єкти (землі, надра, атмосферне повітря, води, континентальний шельф, ліси, об'єкти природно-заповідного фонду, флори і фауни тощо), а також конституційні екологічні права громадян» [295].

Дисертаційне дослідження, яке безпосередньо присвячене актуальним проблемам кримінологічної характеристики та запобігання злочинам, які посягають на рослинний світ у межах Донецької та Луганської областей підготувала Іванова Н.Г. «Запобігання злочинним посяганням на рослинний світ (за матеріалами Донецького регіону України)». Саме вона розробила поняття «регіонально зорієнтоване запобігання злочинам», під яким розуміється «комплекс взаємопов'язаних заходів, що спрямовані на недопущення вчинення злочинних посягань на рослинний світ шляхом обмеження, нейтралізації та усунення дії детермінант таких злочинів та являють собою реалізацію державних пріоритетів щодо охорони рослинного світу на регіональному рівні й одночасно створення сприятливих умов для реалізації місцевих інтересів у цій сфері силами регіонів за допомогою методів, що враховують соціально-економічну та природно-географічну специфіку територій» [156].

У результаті проведеного дослідження Мельник О.В. на тему «Запобігання злочинам щодо забруднення довкілля в Україні» сформульовано низку нових наукових положень та висновків. Зокрема,

викладено власне тлумачення поняття злочинного забруднення довкілля із визначенням їх специфічних ознак: спрямованість посягання на довкілля та його елементи – атмосферне повітря, води та землі; вид злочинної поведінки, що полягає у забрудненні природного середовища та визначає характер такої поведінки та її наслідки; вчинення таких дій в умовах невиправданого та неприйняттого для суспільства ризику.

Необхідно зазначити, що таке визначення є складовою екологічної злочинності, адже кримінальні правопорушення проти довкілля – це соціально-правове явище, що виражається у заборонених Кримінальним кодексом діяннях, результатом яких є поява (або створення загрози появи) або різке збільшення шкідливих хімічних, фізичних чи біологічних речовин або енергії у природних об'єктах, що небезпечно впливає на природний стан навколишнього природного середовища та його об'єктів (повітря, води, землі тощо). Разом з тим, запропоновано проєкт Програми запобігання злочинному забрудненню довкілля в Україні на період до 2015 р., яка повинна включати такі складові: організаційні, науково-технічні, фінансово-економічні, освітньо-культурні, правові заходи, а також інформаційне забезпечення запобіжної діяльності у сфері охорони довкілля від забруднення. Тобто, автор окресливши систему кримінальних правопорушень щодо забруднення довкілля та визначивши основні напрями запобігання їм наголошує, що пріоритетним напрямом у сфері протидії забрудненню довкілля має стати перехід від схем реагування на події (внаслідок техногенних та екологічних аварій і катастроф) до створення превентивних систем управління екологічною безпекою, переорієнтація науково-технічного потенціалу на створення нових об'єктів з гарантованою безпекою через її переорієнтацію, а також здійснення правового контролю за станом техногенного середовища.

Так, як норми чинного закону про кримінальну відповідальність мають системний характер, об'єднуючи єдиною метою та спільною функцією в нашому випадку – це охорона довкілля та забезпечення екологічної безпеки як умову нормального існування та життєдіяльності людини, що прямо

закріплено у ст. 1 Кримінального кодексу України, підкреслює його позитивний превентивний характер. Своєю чергою, суспільна небезпека осіб, які їх вчиняють кримінальні правопорушення, що впливають на безпеку довкілля та знаходить своє відображення у диспозиції кримінально-правових норм, а відповідальність за них передбачено через санкції у вигляді виду та розміру покарання, шляхом кількісної оцінки та пеналізація таких діянь. У науковій літературі під пеналізацією розуміють процес визначення характеру караності.

Іншими словами, суворість санкцій за вчинення відповідних діянь є не менш важливою для ефективності кримінально-правової політики у сфері охорони довкілля. Аналіз відповідних положень демонструє, що більшість санкцій, передбачених за кримінальні правопорушення проти довкілля, є дуже незначними та непропорційними фактично заподіяній шкоді. У цьому контексті санкції за кримінальні правопорушення проти довкілля потребують посилення. Безпосередньо цьому присвячено дисертаційне дослідження Мурихіна С.В. «Покарання за екологічні злочини в Україні». Він переконаний, що запровадження збільшення розміру штрафу повинно супроводжуватись запровадженням кримінальної відповідальності юридичних осіб. Акцентовано увагу на тому, що «пріоритетний перегляд розміру кримінальних штрафів у бік їх збільшення, що має стосуватися передусім функціонування підприємств-забруднювачів довкілля, і, відповідно, виконання встановленого кримінального покарання за вчинення екологічного кримінального правопорушення має входити до переліку пріоритетних вимог, що підлягають задоволенню у випадку визнання суб'єкта господарювання неплатоспроможним. У той же час обґрунтовано доцільність законодавчого запровадження категорії «відновлення соціальної справедливості», як складової системи принципів призначення кримінальних покарань за екологічні злочини, що визначається доцільністю реалізації компенсаційної функції механізму кримінальної відповідальності. Крім того, ним аргументовано потребу у поверненні у діяльність прокуратури України

структури Природоохоронної прокуратури, як суб'єкта протидії злочинності у сфері охорони навколишнього природного середовища [173].

У кваліфікаційній науковій праці Вірт А.О. «Кримінально-правова протидія злочинам, пов'язаним з незаконним використанням корисних копалин» з урахуванням численних змін внесених до розділу VIII Особливої частини КК, авторка здійснила комплексне дослідження щодо права геологічного вивчення надр, що зумовило необхідність теоретичного визначення його поняття, видів, об'єктивних та суб'єктивних ознак кримінального правопорушення, визначення шляхів практичного розв'язання проблемних аспектів організаційного, процесуального, економічного та судового забезпечення, а також перспективи розвитку та вдосконалення законодавства. Вперше визначено ключові тенденції розвитку політики протидії незаконному використанню ґрунтів та видобутку бурштину як самостійної підсистеми. Мінімізація втручання у сталий розвиток екосистем (пріоритетність альтернатив, адитивність засобів впливу), розвиток правосуддя (вирішення конфліктів між потерпілими і правопорушниками та суспільством на індивідуальному рівні), диверсифікація засобів кримінально-правового впливу на фізичних та юридичних осіб, покарання як крайній засіб державного впливу за кримінальні правопорушення проти довкілля, особливо призначення позбавлення волі. Встановлено доцільність криміналізації видобування, транспортування, зберігання, оброблення, утилізації, знешкодження, видалення тощо предмета кримінального правопорушення незаконного використання корисних копалин та бурштину. Ми підтримуємо позицію щодо визначення системи кримінально-правових норм. На думку науковця, ефективність впливу кримінального закону на екологічні правопорушення залежить насамперед від повноти норм, що визначають відповідальність за екологічні злочини. Тому кримінальне законодавство у цій сфері має відповідати вимогам логічності, збалансованості, внутрішньої узгодженості та системності [24, с. 135-136].

Ми впевнені, що в частині удосконалення законодавства, яке регулює

різні аспекти протидії кримінально-протиправним посяганням на довкілля, має включати, насамперед, удосконалення кримінально-правового, які є основними інструментами реалізації кримінальної політики держави у сфері охорони довкілля. При цьому удосконалення кримінального законодавства у цій сфері має вирішальне значення. Саме норми Кримінального кодексу України стримують багатьох людей від учинення кримінальних правопорушень, оскільки вони визначають перелік суспільно небезпечних екологічних посягань, визнають їх кримінально караними та встановлюють відповідальність, викладену в санкціях відповідних статей.

Між іншим, видання нормативних актів, тобто наявність заборон у кримінальному праві, регулює поведінку людей і має превентивний та стримуючий ефект. Загальнопревентивний характер Закону про кримінальну відповідальність безпосередньо не проявляється в обмеженні прав громадян, але він є фактором впливу на свідомість, волю та дії громадян, тобто сприймається суб'єктивно, як стимулююча складова усвідомлення людиною важливості дотримання букви закону. Ефективність цього впливу значною мірою залежить від дієвості застосування кримінально-правових норм.

Слід зауважити, що кримінально-правове запобігання не вичерпується виключно превентивним впливом. Відповідно, Фріс П. Л. підкреслює, що закон про кримінальну відповідальність є основою боротьби зі злочинністю, позначаючи її межі та ґрунтуючись на відповідних ідеологічних засадах, що панують у конкретному суспільстві [275, с. 154].

Куц В. М. також стверджує, що правове реагування на злочинність є спеціальним заходом протидії злочинності та реалізується шляхом спрямування на її об'єкт кримінально-правових заходів, передбачених Кримінальним кодексом України [132, с. 25-26].

Відомо, що вже саме оприлюднення нормативно-правового акта про наявність заборонених діянь, передбачених Кримінальним кодексом України, регулює поведінку людей і має запобіжні та попереджувальні властивості. Загальнопревентивний характер охорони довкілля на законодавчому рівні

безпосередньо проявляється не в обмеженні прав громадян, а у впливі на їхню свідомість, тобто є фактором, який суб'єктивно сприймається і стримує негативні прояви особи.

Таким чином, окремої уваги заслуговує правове виховання як змістовний елемент кримінально-правової політики. Правове виховання впливає на визначення шляхів підвищення ефективності впливу кримінально-правових заходів на правосвідомість населення. З одного боку, кримінально-протиправні діяння, як заборони не тільки небезпечні та шкідливі на практиці, але й повинні бути відображені як такі у правосвідомості суспільства. З іншого боку, сама заборона кримінального закону покликана мати відповідний вплив на правосвідомість суспільства. Кримінальне право виконує своє політичне призначення тоді, коли, криміналізуючи суспільно небезпечні діяння, воно враховує менталітет і водночас виховує суспільство в дусі законослухняності і тим самим утримує його від вчинення кримінальних правопорушень. В обох випадках роль правосвідомості у виконанні кримінальних і політичних обов'язків очевидна. В досліджуваному аспекті окремої уваги потребує захищена докторська дисертація Турлової Ю.А. на тему «Екологічна злочинність в Україні: кримінально-правові та кримінологічні засади протидії», якою розроблено цілісний доктринальний підхід щодо концептуальних засад протидії екологічній злочинності. Така стратегія полягає у побудові цілісної та керованої системи спеціально-кримінологічних впливів на детермінований комплекс, що реалізується на основі поєднання елементів гуманістичної та юснатуралістичної концепцій як ідеологічної основи кримінологічної практики, яка проявляється у структурно-функціональній специфікації взаємопов'язаних соціокультурної, інформаційно-аналітичної та економічної політики. Таке твердження стало наслідком здійснення ретроспективного аналізу стану наукової розвідки феномену екологічної злочинності та протидії їй в Україні, із застосуванням методологічної бази дослідження вказаної проблеми, що допомогло описати динаміку екологічних

кримінальних правопорушень, із визначенням досить точних тенденцій екологічної злочинності. Водночас така динаміка, яка пов'язується із особливостями детермінуючого впливу певною мірою допоможе під час короткострокового прогнозування рівня екологічної злочинності, але за умови певної інерційності її показників [259].

Важливе значення, як для теорії сучасної кримінології, так і практики є визначення видів латентності, окремих складів кримінальних правопорушень проти довкілля. Під час цього слід враховувати об'єктивні і суб'єктивні фактори природної та штучної латентності досліджуваних кримінальних правопорушень, оскільки попередження вчинення останніх є найбільш складним і специфічним видом соціально-правової діяльності, що визначається такими чинниками: 1) найвищий рівень латентності, порівнюючи з іншими кримінальними правопорушеннями; 2) наслідком екологічної злочинності може бути екологічна катастрофа; 3) через антропогенний і техногенний вплив на екосистему, а також процеси глобалізації, зумовлені науково-технічним прогресом обумовлюють їх транснаціональний характер; 4) масштабність руйнівної сили та тривалості незворотних процесів, які є наслідком кримінальних правопорушень проти довкілля не порівнюються з наслідками від інших складів кримінально-протиправної діяльності; 5) у зв'язку із латентним характером соціальна небезпека і тривалий негативний вплив кримінальних правопорушень проти довкілля не повністю охоплюються офіційною статистикою; 6) через відсутність єдиної геоінформаційної системи неможливо отримати достовірної інформації про рівень та низку кримінологічних параметрів екологічної злочинності; 7) відсутні спеціалізовані екологічні суди.

З урахуванням вищевказаного доречно зауважити, що низка вчених, зокрема відомий дослідник Шульга А.М., у своїх працях неодноразово вказував на те, що «екологічна злочинність посідає перше місце серед інших видів злочинів за рівнем латентності» [314, с. 167]. Хоча екологічна злочинність за своєю природою є латентною і саме тому статистичні

показники не завжди відображають реальну картину таких кримінальних правопорушень, не можна погодитися з твердженням, що суспільно небезпечні наслідки екологічних кримінальних правопорушень можна спостерігати і навіть відчувати на собі практично в усіх куточках нашої країни. Незважаючи на низький рівень зареєстрованих екологічних кримінальних правопорушень та відсутність значних позитивних зрушень у таких показниках, не можна заперечувати той факт, що стан складових навколишнього середовища з кожним роком погіршується, починаючи з часів незалежності України.

Питання латентної екологічної злочинності відображає в собі низку ризиків та реальний стан екологічної злочинності в Україні зокрема. З цього приводу академік Поклад В.І. зазначав, що латентна злочинність істотно спотворює статистичні дані про кримінологічну ситуацію, реальний стан, структуру, динаміку злочинності, а також розмір і характер завданої шкоди; зменшує ступінь достовірності прогнозів; перешкоджає реалізації принципу невідворотності покарання; підриває авторитет правоохоронних органів; перешкоджає ефективній протидії зростанню злочинності; знижує антикримінальну активність громадян; негативно впливає на економічне життя країни [194, с. 31].

Звичайно, принцип невідворотності покарання ніколи не був і не може бути всеохоплюючою реальністю кримінальної політики. Існування потенційних осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення часто зумовлено небажанням потерпілих повідомляти про факти вчинення та недоліками в роботі правоохоронних органів. Проте невідворотність покарання є питанням часу, адже не дивлячись на факт прихованості особою яка вчинила кримінальне правопорушення, яке пов'язано із безпосереднім забрудненням довкілля, суспільство в будь-якому разі відчуває на собі наслідки скоєння таких кримінально-протиправних діянь у вигляді захворюваності населення, зменшенні тривалості життя та вимирання представників тваринного та рослинного світу тощо. Такої ж думки

дотримується Литвак О.М., який переконаний у «практичній неможливості» невідворотності відповідальності [7, с. 235].

З огляду на цілі державної кримінологічної політики у сфері охорони довкілля, слід зазначити, що викоринити екологічну злочинність та усунути її детермінанти взагалі неможливо, оскільки мета повністю нівелювати антропогенний вплив на довкілля є утопічною та науково необґрунтованою.

Рис.2. Динаміка облікованих кримінальних правопорушень проти довкілля по відношенню до кримінальних правопорушень проти довкілля у яких особам вручено повідомлення про підозру (за період з 2019 по 2023 рр.) (за даними Офісу Генерального прокурора України)

У зв'язку з цим єдиним реальним завданням, яке необхідно ставити у боротьбі з екологічною злочинністю, є запобігання в частині зменшення кількості та поширеності кримінальних правопорушень проти довкілля до певного мінімального рівня, прийнятного для суспільства; зниження ризику вчинення таких кримінальних правопорушень; унеможливлення заняття кримінально-протиправною діяльністю як бізнесом чи промислом; зниження інших негативних соціальних явищ (насамперед, корупції та тіньової економіки), обмеження їх взаємного впливу.

Навколишнє середовище – це не абстракція, а запорука якості життя і здоров'я самих людей, в тому числі майбутніх поколінь. Захист довкілля під час збройного конфлікту є нагальним завданням для суспільства. Звичайно, навколишнє середовище необхідно захищати «як у мирний час, так і під час збройного конфлікту». В останньому випадку довкілля має бути захищене міжнародним гуманітарним правом, порушення якого в принципі має каратися кримінальною відповідальністю. Однак у міжнародному кримінальному праві та Кримінальному кодексі України наразі відсутнє чітке та повне визначення міжнародних військових злочинів проти довкілля. Відповідно вітчизняною правовою наукою також не приділяється достатньої уваги дослідження цього питання. Водночас Садовою Т.С. у 2023 р. була захищена дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за темою «Воєнні злочини проти довкілля за міжнародним кримінальним правом». Це дослідження є особливо актуальним для України, що пов'язано із постійним негативним впливом на довкілля починаючи з 2014 року. Ця робота є першим комплексним науковим дослідженням що має значний внесок у розвиток теоретичних положень щодо правової кваліфікації та притягнення до відповідальності за вчинення міжнародних воєнних злочинів проти довкілля; розмежування міжнародних воєнних злочинів проти довкілля із суміжними злочинами, які пов'язані із заподіянням шкоди довкіл्लю тощо. Окрім цього у роботі представлена низка авторських термінів та ідей, концепцій та висновків, яким притаманна наукова новизна [231].

Щодо досліджень монографічного характеру, то першим ґрунтовним науковим дослідженням після прийняття чинного КК України є монографія Гавриша С.Б. «Кримінально-правова охорона довкілля в Україні: проблеми теорії, застосування і розвитку кримінального законодавства» (2002 р.). На основі глибокого і всебічного дослідження взаємозв'язку людини і природи, системи поведінкових ризиків суб'єктів екологічних деліктів, проблем екологічної безпеки тощо, по-новому висвітлено основні питання теорії кримінального права, що дало змогу системно і раціонально проаналізувати,

зокрема, аспекти правової охорони довкілля кримінальним законом, а саме тлумачення і застосування кримінально-правових норм екологічного характеру на практиці, а також системно та раціонально проаналізовано шляхи та способи вдосконалення екологічного та кримінального законодавства [29].

Доволі ґрунтовне дослідження викладене у монографії Митрофанова І.І. «Кримінально-правове забезпечення охорони довкілля» (2010 р.). Висвітлено саме проблематика щодо структурного впорядкування кримінально-правових норм, які встановлюють відповідальність за екологічні кримінальні правопорушення із запровадженням авторської класифікації екологічних кримінальних правопорушень [169].

У монографії Локтіонової В.В. «Наслідки вчинення злочинів проти довкілля» (2011 р.) розглянуто теоретичні аспекти і судова практика з найактуальніших питань щодо наслідків кримінальних правопорушень. Визначено, що попередньо опубліковані роботи низки дослідників не торкалися таких як: визначення ознак кримінальних правопорушень проти довкілля; методик розрахунків екологічній шкоди; уніфікації наслідків екологічних кримінальних правопорушень. У зв'язку з цим в основу дослідження покладено мету проведення комплексного аналізу екологічних кримінальних правопорушень щодо визначення наслідків їх вчинення із запропонуванням шляхів вдосконалення кримінального законодавства та механізмів реалізації кримінальної відповідальності за вчинення кримінальних правопорушень проти довкілля [140].

У межах підготовленої Турлової Ю.А. монографії «Екологічна злочинність в Україні: кримінально-правові та кримінологічні засади протидії» викладені теоретичні та практичні питання щодо сучасного феномену екологічної злочинності через призму дослідження тенденцій вчинення та визначення закономірності розвитку такого явища. Зокрема, визначено портрет особи, яка вчиняє екологічні кримінальні правопорушення. Охарактеризовано причини екологічної злочинності, як

наслідок запропоновано концептуальну модель системи протидії екологічній злочинності, охарактеризовано найбільш значущі складові компоненти стратегії запобігання екологічній злочинності [265, с. 234].

Окремо слід наголосити, що відомості про групові кримінальні правопорушення належать до кримінологічної характеристики окремої особи яка вчиняє кримінальні правопорушення. Це пов'язано з тим, що накопичення, опис, пояснення та систематизація відповідних наукових знань є одним з невід'ємних елементів кримінології. Те ж саме стосується окремих видів кримінальних правопорушень, особливо екологічних, яким неможливо запобігти без з'ясування конкретних обставин окремих категорій осіб, які вчиняють такі діяння, оскільки особистісні характеристики осіб які їх вчиняють є систематично важливими для аналізу причин кримінально-протиправної поведінки, а, відтак, і для запобігання таким кримінальним правопорушенням.

Як відомо, групова злочинність характеризується підвищеною суспільною небезпекою. Це пов'язано з тим, що в процесі його вчинення об'єднаними зусиллями кількох осіб досягаються більш тяжкі наслідки, ніж від дій однієї особи. Кримінальні правопорушення проти довкілля характеризуються саме груповим характером. Водночас Мельник О.В., яка досліджувала кримінальні правопорушення проти довкілля, пояснює невелику питому вагу групових кримінальних правопорушень у цій категорії справ, так: «офіційна статистика не є повністю адекватною реаліям вчинення злочинам даної категорії, адже хоча видання незаконного розпорядження, що призводить до забруднення довкілля або ж створення такої загрози, здійснюється службовою особою (яка за незаконне використання наявних в неї правових можливостей і притягується до відповідальності), фактичне виконання безпосередніх дій, як правило, здійснюються іншими особами. Досліджена нами правозастосовна практика свідчить про відсутність випадків притягнення до відповідальності безпосередніх виконавців злочинів даної категорії. При цьому потрібно

виходити з того, що підлеглий та інша особа, які виконали розпорядження службової особи та усвідомлювали його злочинний характер, є співучасниками злочинної дії службової особи. У подібних ситуаціях сама службова особа виступає як організатор вчинення злочину. Кримінальна ж відповідальність осіб, які виконували розпорядження службової особи про забруднення об'єктів природного середовища, може настати в тих випадках, коли вони усвідомлювали істинний характер виданого наказу. Разом з тим, судово-слідча практика йде шляхом визнання таких виконавців особами, що діяли невинно» [159, с. 170-171].

Низка наукових дослідженнях Л.Г. Козлюк присвячена окремим питанням протидії кримінальним правопорушенням проти довкілля, які вчинені службовими особами. Автор висвітлює специфічні проблеми, пов'язані з особами, які вчиняють цю категорію кримінальних правопорушень, визначає криміногенні фактори службової екологічної злочинності з позицій соціального та натуралістичного світогляду, а також пропонує перспективні заходи протидії таким явищам. Крім того, вона обстоює позицію щодо ефективності функціонування спеціалізованих інститутів, зокрема спеціалізованої природоохоронних прокуратури, для боротьби з екологічною злочинністю.

До того ж, Козлюк Л.Г. досліджує окремі аспекти боротьби з корупційними правопорушеннями у сфері охорони навколишнього природного середовища [267]. Цьому ж питанню приділяє увагу Поліщук Г.С., який вважає, що: «екологізація всіх аспектів державної політики неможлива без затвердження нової світоглядної домінанти в українському суспільстві, формування екологічної культури, відповідної зміни ціннісних орієнтацій і свідомості людей, розуміння суті та небезпечності екологічних проблем, участі кожної людини в їх розв'язанні».

Тобто, формування відповідального ставлення громадян до довкілля має відбуватися шляхом підвищення екологічної культури населення через

безперервну екологічну освіту, насамперед дітей, поширення екологічних знань та професійну екологічну освіту, а також через зміну негативних традицій щодо природокористування та споживацької поведінки. Все це дозволить приймати та реалізовувати екологічно збалансовані управлінські рішення на всіх рівнях та ефективно запобігати корупції в екологічній сфері.

Таким чином, на основі вищевикладеного ретроспективного аналізу стану наукових розробок, вбачається, що кримінологічні дослідження протидії кримінальним правопорушенням проти довкілля в Україні мають не комплексний, а фрагментарний характер. При цьому більшість досліджень були проведені понад п'ятнадцять років тому і не можуть повною мірою відображати особливості сучасної екологічної злочинності, яка постійно адаптується і трансформується, обираючи нові форми і сфери діяльності, або свою територіальну поширеність.

До критеріїв за якими можна поділити проаналізовані дослідження, належить: регіональна визначеність; предмет дослідження, а саме окремі складові навколишнього світу; спосіб вчинення кримінальних правопорушень; характеристика суб'єктів вчинення кримінального правопорушення; суб'єкти протидії кримінальних правопорушень.

Вбачається, що вітчизняна кримінологічна доктрина вимагає формування нової системи концептуально цілісних наукових знань, спрямованих на руйнування основних детермінантів модифікованої екологічної злочинності в сучасній Україні. Вищезазначені обставини зумовили вибір об'єкта, предмета, мети і завдань дослідження, а також визначення новизни та практичного значення роботи.

1.2. Поняття довкілля як об'єкта кримінально-правової охорони

Нині правові категорії є основними одиницями, що є викладом розумової активності людства, що відтворює суттєві, тобто загальні (типові) і характерні ознаки (риси) фактів, явищ, процесів і ситуацій у державно-правовій сфері. Правові поняття виражаються в термінах (словах) і юридичних визначеннях (дефініціях). При цьому юриспруденція є джерелом, з якого формується понятійно-категоріальний апарат.

Своєю чергою, у ХХІ столітті одним з альтернативних шляхів розбудови держави, як мейнстріму сучасного світу в умовах зміни клімату спровокувало пошук нових шляхів до сталого розвитку. Поняття «екологія», як науковий термін вивчає взаємодію між живими організмами і використовується як інструмент для переосмислення ставлення людей до природи. Уряд розглядає екологію як панацею від національних і глобальних екологічних проблем. Водночас вона може допомогти повернути назад руйнівні наслідки діяльності сучасної цивілізації, захистити навколишнє середовище і побудувати гармонійну взаємодію з природою. У зв'язку з цим у дискусіях про роль держави в забезпеченні екологічно збалансованого розвитку, відповідального використання природних ресурсів і збереження біорізноманіття формується концепція «екологічної держави».

Ця концепція наголошує на необхідності перегляду політики, законів та економіки для забезпечення більш екологічно орієнтованої парадигми розвитку. Відповідно до того, як вектор розвитку України рухається в міру євроінтеграції, інтерес суспільства до питань екології, в тому числі і в природоохоронній сфері, має тенденцію до значного зростання. Як наслідок, особливості правових понять не тільки відображають певний рівень пізнання предметів і явищ правової дійсності, але й слугують засобом здобуття глибших знань про них, а й, будучи включеними до правових норм (позитивного права), входять до змісту цих норм і тим самим визначають

обсяг їх правового регулювання. Окрім цього це залежить від правильності трактування норм чинного законодавства, а саме правових категорій викладених у них. На наше переконання, основними поняттями у досліджуваному питанні є «оточуюче середовище», «довкілля», «природа», «навколишнє природне середовище» і «навколишнє середовище».

На думку Грушкевича Т.В.: «такий досить широкий спектр понять, що характеризуються змістовною близькістю, є наслідком впливу на їх формулювання як об'єктивних, так і суб'єктивних чинників. Перші були пов'язані з трансформацією відносин, що об'єктивно відбувалася в міру розвитку суспільства і потребувала втручання правових приписів для забезпечення балансу взаємодії природи і суспільства. Суб'єктивні ж чинники, що впливали на формулювання назви цієї правової спільності, пов'язані із розвитком правничої науки у галузі охорони довкілля та виражали деяку спільну ідею провідних вчених звести до єдиного знаменника усі існуючі на той час правові вчення» [52, с. 266]. Через це пропонуємо провести детальний аналіз кожного з вищезгаданих понять. Так, термін «оточуюче середовище» є однією з найбільш фундаментальних категорій сучасної науки та практики, який був введений в екологічну науку німецьким біологом Іккюром Якобом наприкінці XIX століття, для представлення зовнішнього світу, що оточує організм у тій мірі, в якій він сприймається органами чуття і моторикою тварини, змушуючи кожен організм поводитися певним чином. При цьому в 60–70-х роках XX століття через кризовий стан природи в наукових колах використання цього визначення у межах природоохоронного законодавства зарубіжних країн було піддано критиці. Це обумовлено тим, що в терміні «оточуюче середовище» чітко простежується тавтологія з терміном «наколишнє», яка характерна для перекладів терміну «довкілля». Тобто слово «оточуюче середовище» потребує уточнення, ще словом «природне». Втім, така доктринальна позиція звуженою версією основної ідеї цього поняття, висунутої Якобом Іккюром. На позицію якого вплинув антропоцентричний

науковий підхід, який панував наприкінці ХХ століття. Вітчизняна екологія та юриспруденція, яка тривалий час формувалася переважно під впливом східної наукової літератури, запозичила цей термін і переклала його як «навколишнє середовище» [348, с. 11; 252].

Принагідно, що термін «довкілля» сьогодні асоціюється не тільки з наукою, що вивчає взаємовідносини організмів і середовища їхнього існування, а й із суспільно-політичними рухами, які виступають за розвиток людини в гармонії з навколишнім середовищем. Усе це свідчить про те, що екологічна сфера людської діяльності формується під впливом взаємообумовлених чинників. Тому є всі підстави вважати, що чим глибше і ґрунтовніше будуть розроблені (сформовані) поняття і категорії юридичної науки, тим більш повноцінним стане саме позитивне право, тим точніше і якісніше воно зможе регулювати відповідні суспільні відносини. Саме тому питання формування понятійно-категоріального апарату юридичної науки є її найважливішим завданням і власним призначенням. У зв'язку з цим формування понятійно-категоріального апарату екологічного права, не є винятком.

За період чинності КК України 1960 р. Гавриш С.Б. пропонував відповідний розділ Особливої частини нового кодексу назвати «Екологічні злочини». Однак після прийняття Кримінального кодексу України 2001 року він погодився із запровадженою законодавцем назвою, вказавши, що родовим об'єктом екологічних кримінальних правопорушень є навколишнє природне середовище, а термін «довкілля» є таким же за змістом, але більш лаконічним [31, с. 266-284].

Враховуючи той факт, що термін «природні багатства» (і близький до нього термін «природні ресурси») охоплює лише ту частину природи, яка використовується в інтересах людини, і акцентує увагу на одному аспекті цінності природи (господарську), а поняття «оточуюче середовище» включає лише природні об'єкти, з якими людина безпосередньо контактує в процесі своєї життєдіяльності, В.О. Навроцький дійшов висновку про доцільність

назви цього розділу Кримінального кодексу України «Злочини проти природи» [175].

Матвійчук В.К., як один з провідних українських фахівців з цієї проблематики, обстоює позицію, що назва «екологічні злочини» є некоректною, оскільки за законами формальної логіки не можна поєднувати поняття «екологічне» і «злочин». Це пов'язано з тим, що екологія – поняття позитивне, а злочинність – негативне. Поняття «довкілля» ніким і нічим не підтверджується і не має жодного сенсу. Науковцям імпонує поняття «злочини, що стосуються навколишнього природного середовища» [151, с. 124].

У багатьох західних країнах термін «екологічний злочин» використовується рідко. В англomовному світі синонімом є поняття «environmental crime» (що можна перекласти як злочин проти довкілля). У літературі також звертається увага на те, що термін «довкілля» в США та інших західних країнах традиційно трактується ширше, (як навколишнє природне середовище), яке іноді взагалі не асоціюється з природою. Термін «environment», який часто перекладається англійською мовою як навколишнє середовище, означає всі умови, що оточують і впливають на розвиток живих організмів, або фізичні, економічні, культурні, естетичні та соціальні умови, а також перекладається як сукупність факторів, які впливають на людське життя.

Втім, поняття «довкілля» може трактуватися по-різному, залежно від фокусу дослідження. У міжнародній літературі воно використовується досить широко і означає будь-яке середовище, в якому відбувається життєдіяльність людини. Наприклад, Європейська комісія розглядає довкілля як сукупність елементів, складні взаємозв'язки яких створюють місце, середовище та умови життя для окремих осіб і суспільства [166]. Звертаємо увагу на те, що визначення поняття «довкілля» у вітчизняних словниках зафіксовано ще у 1943 році. Відповідно, у 90-х роках XX століття вищезгадане поняття почали вживати, як ще один переклад до слова

«environment».

У ст. 50 Конституції України визначено, що «кожен має право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди». Вищезгадане право є основоположним, що включає надання інформації про стан його охорони, якість продуктів харчування та товарів побутового призначення тощо [109].

Під терміном «довкілля» у першій редакції Наказу МНС України «Про затвердження Положення про паспортизацію потенційно небезпечних об'єктів» від 18 грудня 2000 року № 338 розумілось оточення, у якому функціонує об'єкт (повітря, вода, земля, флора, фауна тощо), що було вилучено з редакції [213].

З положень ст. 293 Цивільного кодексу України, які роз'яснюють зміст права на безпечне для життя і здоров'я довкілля [283], вбачається, що «довкілля» – це все, з чим людина стикається у процесі свого існування, включаючи природне, штучне (антропогенне), виробниче і побутове середовище, предмети використання і споживання та умови побуту. У цьому випадку термін «довкілля» збігається із законодавчо визначеним терміном «середовище життєдіяльності людини», тобто сукупність об'єктів, явищ і факторів середовища (природних і техногенних), які безпосередньо оточують людину і визначають умови її життя, харчування, праці, відпочинку, навчання і виховання (ст. 1 Закону України «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення») [83]. Іншими словами, довкілля можна розглядати як природне, виробниче, побутове, освітнє та інше середовище життєдіяльності людини.

При цьому до факторів навколишнього природного середовища належать біологічні (віруси, пріони, бактерії, паразити, генетично модифіковані організми, біотехнологічні продукти тощо), хімічні (органічні та неорганічні, природні та синтетичні), фізичні (шум, вібрація, ультразвук, інфразвук тощо, теплові, іонізаційні, неіонізаційні та інші випромінювання), соціальні (харчування, водопостачання, умови проживання, побуту, праці

умови життя, праці, відпочинку, навчання, виховання тощо) та інші фактори, що впливають або можуть вплинути на здоров'я людини і здоров'я майбутніх поколінь (ст. 1 вищезазначеного Закону). Отже, шкідливий вплив на здоров'я людини – це вплив факторів навколишнього природного середовища, який створює загрозу для здоров'я, життя, працездатності людини або здоров'я майбутніх. Іншими словами, якість довкілля визначається його безпечністю, що має суттєве значення для реалізації та захисту суб'єктивного права громадян на екологічну безпеку.

Право людини на безпечне для життя і здоров'я довкілля як конституційне право кожного має бути основою для визначення конкретних, загальних і безпосередніх об'єктів посягань при визначенні екологічних кримінальних правопорушень. При цьому "здоровим" довкіллям слід визнавати природні умови, які не є забрудненими і дозволяють споживати природні блага, безпечні для здоров'я. Іншими словами, існує прямий зв'язок між таким довкіллям і безпекою його використання для здоров'я людини. Таким чином, за логікою «безпечне довкілля – здорове довкілля», безпека є передумовою таких природних умов. За наявності небезпеки навколишнє середовище не може вважатися здоровим, а скоріше забрудненим, тобто насиченим різними елементами, небезпечними для здоров'я та життя людини. Це положення свідчить про необхідність забезпечення кримінальним законодавством захисту права на безпечне для життя і здоров'я людини довкілля.

Наукові дослідження в цьому випадку насамперед стикаються з термінологічною проблемою визначення поняття довкілля як об'єкта правової охорони за місцем проживання та його співвідношення з наступними поняттями: «оточуюче середовище», «навколишнє середовище», «навколишнє природне середовище».

У загальному розумінні під терміном «природа» слід розуміти об'єкти і системи матеріального світу, що перебувають у природному стані і не є продуктом людської праці (Лазор О.Я.) [134]. Водночас у «Філософському

енциклопедичному словнику» за редакцією Озадовської Л.В. та Поліщук Н.П. природа «в сучасній системі природознавства отримує тлумачення цілісного оточення із залученням соціально-культурних компонентів» [98, с. 93].

Також у навчально-методичному посібнику «Словник – довідник з екології» Лановенко О.Г., Остапішина О.О. викладено, що «природа – матеріально-енергетичний та інформаційний продукт Всесвіту. Природа «перша» – природні екосистеми Землі, природне середовище. Природа «друга» – перетворені людиною екосистеми: поля, сади, не здатні до самопідтримання протягом тривалого часу. Природа «третья» (археприродне середовище) – штучно створені системи оточуючої людини середовища: урбокомплекси, внутрішньоквартирне середовище тощо, які не здатні самопідтримуватися навіть у відносно короткі проміжки часу». Вбачається, що частиною природи, як біологічний вид є людина. Себто, поняття «природа» має подвійний контекст. Перший – її «чистий вигляд», а другий включає її «антропогенний» характер, що уособлює соціальні відносини [235, с. 146].

Слід відзначити, що низка науковців притримується думки, що «природа», «природне середовище» та «навколишнє середовище» є ідентичними, оскільки це є сукупністю природних та природно-соціальних умов і процесів, природних ресурсів (земля, ґрунт, вода, повітря, ліси, рослинний, тваринний світ), та інших природних комплексів, які залучені до господарського обігу. З приводу компонентів навколишнього середовища, то за Конвенцією про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля (Орхуська Конвенція), сюди належить повітря і атмосфера, вода, ґрунт, земля, ландшафт і природні об'єкти, біологічне різноманіття та його компоненти, включаючи генетично змінені організми, та взаємодія між цими складовими [347]. Водночас у Декларації Конференції Організації Об'єднаних Націй з проблем навколишнього середовища людини —

Стокгольмській декларації (1972) — використано інші поняття, а саме «природні ресурси Землі», до яких належать: повітря, земля, флора і фауна, а також особливо репрезентативні зразки природних екосистем, що повинні бути збережені на благо нинішнього та майбутніх поколінь шляхом ретельного планування й управління за потреби [337].

Недостатня дослідженість та залишення поза увагою законодавця визначення поняття «навколишнє природне середовище» потребує подальших наукових пошуків. У зв'язку з цим, для ефективного вирішення проблеми кримінально-правового регулювання нагляду та контролю у сфері охорони довкілля необхідно, перш за все, уточнити ключові терміни, що використовуються у досліджуваній сфері, та правильно визначити поняття «навколишнє природне середовище» як об'єкта кримінально-правового регулювання.

Відомі два підходи до формулювання базових понять: 1) офіційний, тобто заснований на міжнародних документах, національних законів або інших джерелах, що мають юридичну силу; 2) концептуальний або доктринальний, тобто заснований на дослідженнях фахівців у певній галузі.

Досліджуючи положення чинного законодавства, яке регулює сферу екології та навколишнього природного середовища, його чітке та однозначне розуміння потребує уточнення. Тим не менш, поняття навколишнього природного середовища використовується в багатьох національних та міжнародних актах.

Згідно з ч. 1 ст. 1 Конвенція про заборону військового чи будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на природне середовище, кожна держава — учасниця цієї Конвенції зобов'язується не вдаватися до військового чи будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на природне середовище, які мають широкі, довгострокові або серйозні наслідки, як способів руйнування, заподіяння шкоди або заподіяння шкоди будь-кому іншій державі-учасниці, а за ст. 2 засоби впливу на «природне середовище» — це засоби зміни динаміки природних процесів, складу і

структури Землі або космічного простору, включаючи біоту, літосферу, гідросферу і атмосферу, шляхом свідомого управління природними процесами [324].

З вищевикладеного можна зробити висновок, що навколишнє природне середовище в розумінні цього міжнародного документа є більш широким поняттям, яке визначається як склад і структура Землі, її біоти, літосфери, гідросфери, атмосфери та космічного простору. Оскільки чіткого законодавчого визначення досліджуваного поняття немає, науковцям необхідно шукати авторський підхід до його уніфікованого розуміння та застосування.

Відповідно, Литвиненко В.О. пропонує розглядати навколишнє середовище, як систему взаємодіючих екологічних підсистем, які органічно поєднують усі елементи, природні явища та природні комплекси в єдиний цілісний механізм [136].

Нині термін «навколишнє середовище» визначений у ДСТУ ISO 14001:2006 Системи екологічного керування. Вимоги та настанови щодо застосовування (ISO 14001:2004, IDT)[68], визначає його як середовище, в якому організація здійснює свою діяльність, включаючи повітря, воду, землю, природні ресурси, флору і фауну, людей та їхню взаємодію. Термін «навколишнє середовище» тут включає як середовище всередині організації, так і глобальні системи. Таким чином, конкретизуючи це положення, законодавець намагається відійти від домінування людини над природою, яке встановилося в 1990-х роках. Близьким до терміну «навколишнє середовище» є термін «навколишнє природне середовище», введене Законом України «Про охорону навколишнього природного середовища». Ці поняття не є тотожними. Зокрема, навколишнє природне середовище – це сама природа, основне джерело життя і діяльності, а отже, охорона природи є найважливішим обов'язком людини і громадянина, закріпленим у Конституції. При цьому об'єктом правової охорони є природа (навколишнє природне середовище) як об'єктивна реальність, що існує поза людиною і

функціонує як місце проживання, умова і спосіб її життєдіяльності, незалежно від її усвідомлення. Через складність і різноманітність структурних і функціональних зв'язків, які складають природне середовище, природа вважається складним об'єктом правової охорони. Природне середовище вже не існує в чистому вигляді, оскільки понад 90 екосистем у світі вже визнані антропогенними. Звідси походить термін «довкілля».

Національне законодавство передбачає необхідність створення безпечного життєвого середовища, тобто ситуації, вільної від різного роду небезпек (біологічних, хімічних, фізичних та інших). Право на безпечне довкілля безпосередньо пов'язане з низкою інших прав, які фактично передбачені стосовно конкретних сфер суспільних відносин та діяльності. Наприклад, у ст. 1 Закону України «Про забезпечення санітарного та епідеміологічного благополуччя населення» під поняттям «безпечні умови для людини», розуміється стан середовища життєдіяльності, при якому відсутня небезпека шкідливого впливу його факторів на людину. Також у ст. 4 Закону закріплено, права громадян на безпечну їжу, питну воду, умови праці, освіти, виховання, засоби до існування, відпочинок та навколишнє середовище, а ст. 3 визначено: «Кожна людина, яка проживає або тимчасово перебуває на території України, має право на захист від впливу іонізуючого випромінювання. Це право забезпечується здійсненням комплексу заходів щодо запобігання впливу іонізуючого випромінювання на організм людини встановлених дозових меж опромінення, та відшкодуванням шкоди, заподіяної внаслідок впливу іонізуючого випромінювання». Тому Закон також включає термін «сприятливі умови життєдіяльності людини». Цей термін визначається як стан навколишнього природного середовища, за якого відсутній шкідливий вплив на здоров'я людини і є можливості для нормального підтримання або відновлення порушених функцій організму (ст. 1 Закону України «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення») [83].

Навколишнє середовище – це система взаємодіючих екологічних

підсистем, в якій всі елементи, комплекси та природні явища органічно поєднані в один цілісний механізм. Екологічні проблеми також спрямовані на підтримку якості довкілля, тобто його здатності до безперервного обміну речовин і відтворення життя на Землі. Охорона навколишнього середовища дозволяє чітко визначити зовнішні та внутрішні межі екологічного регулювання. Це проявляється в тому, що його складові (або її частини) підлягають правовому захисту [252].

Зоріна О.Н. зробила спробу раціоналізувати переважно такі терміни, як геоекологія, довкілля, навколишнє середовище, природне середовище, екосистема тощо. Наприклад, навколишнє середовище – це 1) речовина та/або простір, що оточує об'єкт; 2) природні об'єкти та явища, з якими прямо чи опосередковано пов'язаний організм людини; 3) сукупність фізичних, природних, антропогенних і соціальних факторів життєдіяльності. На її переконання «навколишнє середовище – середовище життя та діяльності людини, воно складається з навколишньої природи, значною мірою зміненою людством у процесі господарської діяльності, і матеріального світу, створеного людиною» [90, с. 181-182].

З іншого боку, Комарницький В.М., використовуючи холістичний підхід, визначає навколишнє природне середовище як сукупність природних і антропогенних природних умов (земля, вода, ліси, надра, атмосфера, рослинний і тваринний світ), які оточують людину і необхідні для її життєдіяльності [107, с. 127].

Наприклад, Коваленко Л.П. окремо визначає поняття навколишнє природне середовище та природних ресурсів. Автор зазначає, що: 1) навколишнє природне середовище – це сукупність природних і природно-соціальних умов і процесів; 2) природні ресурси – це об'єкти, що використовуються в господарському обігу протягом певного періоду часу, тобто земля, ґрунт, води, атмосферне повітря, ліси, інша рослинність, тваринний світ, ландшафт та інші природні комплекси [101, с. 8].

На противагу цього постає думка Крисаченко В.С., який не ототожнює

ці поняття, оскільки «природа» є базою яка визначає різні варіації словосполучення («природне середовище», «географічне середовище», «навколишнє середовище», «навколишнє природне середовище», «штучне середовище», «соціальне середовище» тощо) [129].

Натомість прихильники іншого підходу обґрунтовують зручність використання поняття «навколишнє природне середовище» як сукупності природних об'єктів та соціальних факторів. До останніх відносять повсякденне життя, харчування, освіту та відпочинок, тобто всі фактори, які відображають їх вплив на життєдіяльність людини. Поряд з позицією науковця заслуговує на увагу й енциклопедичне розуміння поняття «навколишнє природне середовище». Так, «Енциклопедичний юридичний словник» визначає це поняття як сукупність природних і антропогенних умов [17, с. 489].

У «Великому тлумачному словнику української мови» навколишнє природне середовище визначається як сукупність живих і неживих організмів, що існують на певній території без впливу людини [18]. Аналізуючи різні підходи до визначення основних категорій дослідження, можна зробити висновок, що наведена вище позиція свідчить про певну тенденцію у формулюванні поняття «навколишнє природне середовище», яка проявляється у декількох підходах. Так, одні дослідники наголошують на комплексних аспектах розуміння поняття навколишнє природне середовище, вказуючи на те, що природне середовище поєднує в собі всі елементи, які тісно пов'язані з антропологічною діяльністю і не може бути відокремлене від людини [200]. Натомість деякі дослідники вказують на вузькі аспекти досліджуваного явища і перераховують лише його основні складові.

Тому необхідно підкреслити, що під «навколишнім природним середовищем» доцільно розуміти сукупність природних об'єктів і ресурсів, які слід використовувати на засадах раціональності, ефективності та економності, а також створювати умови для їх збереження та майбутнього відтворення. Екологічна безпека має переслідувати такі цілі регулювання, як

охорона, використання і відтворення природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки, запобігання і ліквідація негативного впливу господарської та іншої діяльності на навколишнє природне середовище, збереження природних ресурсів, генетичних ресурсів тваринного світу, ландшафтів та інших природних комплексів, територій корінних народів і природних об'єктів, пов'язаних з історико-культурною спадщиною.

Ми підтримуємо позицію науковців, які стверджують, що між поняттями «довкілля» та «навколишнє природне середовище» є відмінність. Вона полягає у тому, що «навколишнє природне середовище» є вужчим поняттям і включає в себе всю сукупність біотичного та абіотичного середовища, яке спільно впливає на людські спільноти та їх спосіб життя. Зростаючий антропогенний тиск на природне середовище призводить до його трансформації людиною, що обґрунтовує появу терміну «штучне» або «антропогенне» середовище. У цьому контексті поняття «довкілля» набуває комплексного характеру, його складовими стають природне, соціальне та антропогенне середовища. Це логічно підтверджується еволюційними процесами.

З огляду на те, що глобалізація значно поглибила взаємодію людини і довкілля, бажано використовувати терміни, які більш точно відображають сучасні реалії. Ще в 1930-х роках Вернадський В. І. дійшов висновку, що в результаті тривалого історичного розвитку людина стає фактором переходу біосфери на більш досконалу стадію розвитку. Іншими словами, життєдіяльність людини стає фактором переходу біосфери на вищий щабель розвитку [19]. Так, Гілпін Алан у власній книзі, яка має назву «Оцінка впливу на довкілля: початок 21 століття», підкреслює, що «довкілля охоплює умови та впливи, за яких живе і розвивається будь-яка особа чи об'єкт», вважаючи, що довкілля включає «абіотичні (позбавленні життя елементи: ґрунт, воду, атмосферу, клімат, шум, запахи та смаки), так і біотичні складові існування людини: фауну та флору, бактерії та віруси, а також соціальні, що формують «властивість життя» [323].

Вбачається, що «довкілля» об'єднує всі соціальні, природні та штучно створені фізичні, хімічні та біологічні фактори, тобто ті, що прямо чи опосередковано впливають на життя і діяльність людини. Людський розвиток у глобальному масштабі визначається геоекологічними межами, під якими розуміють незворотні зміни в навколишньому середовищі, що спричинені діяльністю людини і загрожують існуванню людства.

Сьогодні поняття «довкілля» характеризується як місце існування та діяльності людини, а також природний і матеріальний світ, що оточує людину; Топчієв О.Г. характеризує «довкілля» як взаємодіючу сукупність природних і антропогенних об'єктів, речовин, умов і явищ – глобальне середовище, в якому відбувається (здійснюється) життєдіяльність людини, функціонування суспільства, пропонує розуміти його як біологічний і небіологічний розвиток природи [255, с. 65-66].

Хижня Л.Є. характеризує останнє як сукупність матеріальних, енергетичних та інформаційних чинників, що прямо чи опосередковано взаємодіють з об'єктами оцінки. Об'єктом оцінювання може бути будь-який об'єкт біологічного і неживого світу, на будь-якому рівні його системної організації [279, с. 79]. Себто, довкілля включає в себе природні ресурси та природні умови, які багато теоретиків розглядають як складові природного середовища. У багатьох випадках під «навколишнім середовищем» розуміють «природне довкілля», і цей термін також використовується в міжнародних нормативно-правових актах.

Удот В.Ф. пропонує розглядати довкілля як сукупність компонентів природного середовища, природних, природно-штучних і штучних. До компонентів природного середовища, таким чином, відносяться різні природні об'єкти та природні ресурси. Однак винятки можуть бути зроблені для природних явищ, оскільки вони є частиною природного середовища [270, с. 47].

З аналізу бібліографічного матеріалу вбачається, що наразі не існує

єдиного підходу до визначення поняття «природне довкілля». Природне довкілля містить низку компонентів (елементів, ресурсів) і є інтегрованою системою. Для того, щоб визначити поняття «природне довкілля», необхідно з'ясувати його місце в межах однієї концепції. Природне довкілля – це частина навколишнього середовища, в якій відбувається життя і діяльність людини. Природне довкілля є складним утворенням, що включає в себе багато елементів, включаючи в себе також соціальне середовище, яке, на відміну від природного, містить лише антропогенні компоненти.

Тому автор пропонує визначати природне довкілля, як: 1) природне оточення людини, тварин, рослин та інших живих організмів; 2) природні компоненти середовища, в якому живе людина (середовище проживання людини); 3) сукупність зовнішніх по відношенню до людини та/або людського суспільства, що взаємодіють через кругообіг речовин, які визначають умови життєдіяльності людини. Таке тлумачення порушує правило співвідношення понять, оскільки у визначенні поняття «природне довкілля» – природне середовище, природні і природно-антропогенні об'єкти розглядаються як рівнозначні, а у визначенні поняття «довкілля» природні і природно-антропогенні об'єкти включаються до складу навколишнього природного середовища, що є порушенням правила співвідношення понять.

Серед вітчизняних дослідників найбільш точне визначення довкілля належить Костицькому В. В.: «довкілля – це простір, необхідний і доступний для виживання людства, на який впливає суспільство, що в ньому проживає» [115, с. 19]. Залучення нових природних умов у сферу матеріального виробництва означає, що компоненти довкілля стають соціалізованими елементами суспільного життя – або як засоби виробництва, або як різноманітні об'єкти суспільного чи приватного споживання. У зв'язку з цим питання охорони довкілля як життєвого простору людини охоплює охорону природи, раціональне використання природних ресурсів та екологічну безпеку здоров'я і життя людини.

Через складність понять розрізнення «довкілля» та «природне довкілля» виникають певні труднощі в розрізненні елементів природних речей. Природне довкілля – це, як правило, середовище у вигляді природних умов життя і діяльності людини. Воно є частиною довкілля, яку люди перетворюють і набувають нових якісних структур у процесі виробничої діяльності. Довкілля поєднує в собі елементи природного середовища (земля, атмосфера, вода, ліс) і продукти, що є результатом людської діяльності (будівлі, дороги, промислові підприємства, сільськогосподарські проекти, міські парки тощо), міське середовище, житлові райони, сільськогосподарські та промислові зони; зони відпочинку та інше. Зауважимо, що в науково-бібліографічних джерелах і законодавстві крім поняття «довкілля людини» найчастіше вживається слово «довкілля».

Бойченко М. В. пропонує вважати компонентами природного довкілля елементи природного та антропогенного походження, які мають здатність до системного самопідтримання. Ці елементи включають енергетичний стан навколишнього середовища (включаючи тепло, хвилі, магнітні та гравітаційні поля), хімічні та динамічні властивості атмосфери, склад води (атмосферна вологість, поверхня землі, хімічний склад води, її фізика та кореляція між її наявністю та проживанням), фізичні, хімічні та динамічні властивості поверхні землі (топографія, включаючи рівнинну, горбисту, гірську в тому числі структура). Зовнішній вигляд і склад біологічних компонентів екосистеми (рослинності, популяцій тварин і мікроорганізмів) та їх поєднання з ландшафтом (у тому числі поєднання земель несільськогосподарського та лісового призначення з природними екосистемами); створення кліматичних і ландшафтних умов та інші події, що вважаються природними загрозами або стихійними лихами (землетруси, повені, урагани, природні та локальні захворювання тощо); ступінь збалансованості екосистеми; ступінь збалансованості та стаціонарності компонентів, які гарантують певний ритм природних явищ; щільність

населення та взаємодія людей як біологічних факторів; інформаційні елементи всіх вищезазначених процесів і явищ [11, с. 71].

На думку Удот В.Ф., поняття «природне довкілля» складається з двох складових – неживої та живої. До неживої відносяться атмосфера, гідросфера і літосфера, а до живої – рослини, тварини і мікроорганізми. Цей же автор розглядає природне середовище вужче і виділяє більш загальні групи компонентів, основними з яких є атмосфера, гідросфера, літосфера, рослини, тварини та мікроорганізми [270, с. 49].

Слід зазначити, що в науковій літературі компоненти природного середовища найчастіше розглядаються як «об'єкти охорони навколишнього природного середовища», маючи на увазі природні блага, природні цінності, їх пам'ятки, природні ресурси та навколишнє природне середовище. У таких випадках об'єкт охорони розглядається в широкому сенсі, тобто включає в себе все природне середовища, але й довкілля.

Водночас станом на зараз можна констатувати, що існують різні тлумачення поняття «довкілля», залежно від фокусу дослідження. У міжнародній літературі воно використовується досить широко і означає будь-яке середовище, в якому відбувається життєдіяльність людини.

Якщо довкілля – це сукупність компонентів природного середовища, природно-антропогенних та антропогенних об'єктів, то до компонентів довкілля належать земля, надра, ґрунти, поверхневі води, підземні води, атмосфера, рослинний, тваринний та інші організми, а також озоновий шар атмосфери та космічний простір, які забезпечують сприятливі умови для існування життя на Землі. З огляду на чинний КК України, немає підстав для ототожнення довкілля з навколишнім природним середовищем.

Фактично, окрім кримінальних правопорушень, пов'язаних з природними ресурсами, Кодекс включає також кримінальні правопорушення, пов'язані з особливими видами людської діяльності, створенням та експлуатацією об'єктів антропогенного походження, а саме: порушення

правил екологічної безпеки (ст. 236 КК), приховування або перекручення відомостей про екологічний стан або захворюваність населення (ст. 238 КК), проектування чи експлуатація споруд без систем захисту довкілля (ст. 253 КК).

Перш ніж сформулювати авторське визначення довкілля як об'єкта кримінально-правової охорони з урахуванням вищезазначених позицій науковців, необхідно зупинитися на таких його складових елементах, як життя та здоров'я людини, які є основними критеріями оцінки стану довкілля та його складових. У зв'язку з цим, враховуючи прогалини в наукових розробках, слід дати авторське визначення терміну «довкілля». Під «довкіллям» слід розуміти систему антропогенних та природних факторів, взаємообумовленість яких впливає на середовище проживання та життєдіяльності людства. З цього вбачається, що навколишнє середовище слід розглядати як один із компонентів довкілля. Це свідчить про те, що термін «довкілля» слід використовувати ширше. Особливо на сучасному етапі, коли екологічна криза в Україні стає все більш серйозною, державне управління має набути нової якості.

Наголошуємо, що поняття «довкілля» включає у себе усі зовнішні умови існування людини. Маються на увазі не лише природні (середовищеутворюючі), а й неприродні (штучні) об'єкти, що спричиняють антропогенні, техногенні та природні впливи на довкілля.

У зв'язку з нетотожністю понять «довкілля» та «навколишнє природне середовище» Оробець К.М. критикує Матвічука В.К. за використання поняття «навколишнє природне середовище» замість терміна «довкілля» при характеристиці родових об'єктів кримінальних правопорушень, передбачених Розділом VIII Особливої частини КК України, позначаючи ці посягання, як кримінальні правопорушення, щодо навколишнього природного середовища [188, с. 57].

Так, як людина, результати її діяльності стали невід'ємною складовою

довкілля відсутність на законодавчому рівні визначення поняття «антропогенне довкілля», потребує подальших наукових розвідок. Низка дослідників виступає за те щоб законодавчо закріпити це визначення, як середовище, що зазнає негативного шкідливого впливу внаслідок господарської та інших видів діяльності людини (зокрема, розміщення відходів без власників). Ефективність екологічної безпеки в антропогенному середовищі пов'язується з впровадженням «якісних» умов праці, побуту, приватного життя, освіти, безпечних продуктів харчування та сертифікованих медичних препаратів. Такий підхід корелюється з міжнародно визнаними індексами екологічної ефективності.

У межах компетенції України як держави закон може гарантувати лише безпечні умови для життєдіяльності людини. У зв'язку з цим, безпечне довкілля – це середовище, яке не чинить негативного впливу на здоров'я людини і життєдіяльність живих організмів, в якому існуючі хімічні, фізичні, біологічні та інші фактори не порушують природного балансу взаємовідносин людини і довкілля та не перевищують нормативи безпеки, встановлені законодавством.

Варто відзначити наукові праці, в яких обговорюється необхідність модифікації антропоцентричних наукових теорій, що не виправдовують себе в екологічному праві, та повернення до екоцентризму, заснованого на захисті всього живого на Землі. Представники цієї теорії вважають, що висока екологічна культура має стати рисою нової економічної людини, метою якої є подолання обмеженості людини як природної істоти (біологічного виду), пристосованої до біосфери за певних умов. Це виглядає як засіб сублимації природності людського існування до надприродності через постійну конкуренцію та піднесення раціональної людської форми життя до організуючого фактору природного світу.

Закон також гарантує охорону компонентів довкілля, функції яких не суперечать вимогам підтримання оптимального стану природи. Правова

охорона поширюється на всі природні об'єкти, з якими взаємодіє суспільство і які визначають його існування та добробут. Природні об'єкти, які не піддаються впливу людини, не підлягають охороні. Людина впливає на природу через споживання, зміну та відтворення природних речовин, окремих елементів довкілля та самої себе. При цьому природне середовище стає якісно новим середовищем, «олюдненою природою», що поєднує в собі елементи природного середовища з наслідками людської діяльності. Обсяг природних об'єктів, що охороняються, визначається законом.

Отже, кожен громадянин України має право на безпечне для його життя і здоров'я довкілля, оскільки умови життя залежать від стану довкілля. Тому кожен, хто своїми діями завдає шкоди навколишньому середовищу і тим самим посягає на об'єкти, що охороняються державою, буде притягнутий до відповідальності. З метою підвищення ефективності запобігання екологічній злочинності необхідно вдосконалювати нормативно-правову базу, контролювати дотримання заборон кримінального закону та постійно підвищувати еколого-правову свідомість суспільства в цілому та окремих громадян.

На відміну від охорони природи, охорона навколишнього природного середовища обмежується такими завданнями: 1) забезпечення нормального обміну речовин між людиною та елементами природи (повітрям, водою, землею тощо), які є джерелом життєдіяльності людства і найбільше потерпають від негативного впливу людської діяльності; 2) оздоровлення місць, де вона живе і працює, знешкодження забрудненого навколишнього природного середовища та середовища, в якому вона живе і працює, захищаючи тим самим цю людину від шкідливого впливу створеного нею середовища (наприклад, шляхом планування і забудови населених пунктів та раціонального розміщення промислових об'єктів).

Ефективність охорони довкілля значною мірою залежить від повноти законодавства. І саме неповнота чинного законодавства – велика кількість

бланкетних норм, складність розмежування екологічних злочинів і злочинів проти довкілля через схожість їх об'єктивних ознак, а також нечіткість визначення загального об'єкта цих злочинів – сприяла поширенню екологічної злочинності. Майже всі статті розділу «Кримінальні правопорушення проти довкілля» є бланкетними і відсилають до екологічного законодавства для визначення складу кримінального правопорушення. Такі кримінально-правові норми лише вказують на порушення встановлених правил у сфері охорони довкілля, причому ці порушення не є чіткими. Не можна вважати нормальним, що відсилання до інших норм, окрім закону, у вичерпній диспозиції створює фактичну можливість для законодавця, а також адміністративних органів (природоохоронних міністерств, комісій та відомств) визначати обсяг кримінальних покарань у сфері охорони довкілля. Необхідно передбачити, що ці норми відсилають лише до законів, а не до інших нормативно-правових актів [302, с. 413].

Одним із найбільш дискусійних питань у теорії кримінального права є проблема визначення родового об'єкта кримінальних правопорушень проти довкілля. Це своєю чергою впливає на кримінальну правову кваліфікацію вчинених діянь, як наслідок відмежування їх від суміжних складів. У науковій літературі родовим об'єктом кримінальних правопорушень проти довкілля вважаються суспільні відносини, що охороняються законом про кримінальну відповідальність, а сама природа розглядається як суспільне благо. Разом з тим, природоохоронні правовідносини – це діяльність спрямована на охорону довкілля, його відтворення, а також науково обґрунтоване та раціональне використання і підтримання нормального господарського стану біосфери, багатства самої природи.

З положень наукового дослідження вбачається, що під час визначення родового об'єкта доктрина вітчизняного кримінального права науковці використовують низку термінів, а саме: «природа», «оточуюче середовище»,

«навколишнє середовище», «навколишнє природне середовище», «довкілля».

Термін «природа» є всеохопним і стосується також компонентів, які не можуть бути використані або захищені людиною. З приводу «навколишнього середовища», то воно включає як природу, так інфраструктуру. Термін «довкілля» не має конкретного значення і включає в себе все, що нас оточує. Щодо визначення «навколишнього природного середовища», то воно охоплює природу, до якої має доступ людина. Останній термін є найбільш доречним. Однак у Конституції України та Кримінальному кодексі України використовується термін «довкілля». Тобто під поняттям «довкілля» у Кримінальному кодексі України слід розуміти природне середовище, що оточує людину, створює природні умови її життєдіяльності.

Таким чином, аналізуючи різні підходи до визначення основних категорій дослідження, можна зробити висновок, що наведені вище позиції свідчать про певні тенденції у формулюванні поняття «довкілля», які проявляються в декількох підходах. Так, одні дослідники наголошують на комплексних аспектах розуміння поняття «довкілля», вказуючи на те, що природне середовище поєднує в собі всі елементи, тісно пов'язане з антропологічною діяльністю та є невіддільним від людини. Інші, навпаки, вказують на вузькі аспекти досліджуваного явища і перераховують лише його основні складові.

З проведеного аналізу понятійно-категоріального апарату у досліджуваній царині, ми не підтримуємо думку авторів щодо синонімічності понять терміну «навколишнє природне середовище» та «довкілля», що потребує чіткого юридичного коригування та законодавчого закріплення понять «довкілля», «природа», «навколишнє природне середовище» і «навколишнє середовище». Використання термінів у законодавстві має бути узгодженим, що унеможливить однакове тлумачення термінів у різних нормативно-правових актах, використовуючись в особливому значенні з метою усунення тавтології.

1.3. Сутність поняття та значення державної політики запобігання кримінальним правопорушенням проти довкілля в умовах воєнного стану

Стрімке погіршення якості довкілля має вкрай негативні наслідки для життя і здоров'я людей на планеті. Кожна із її складових щодня зазнає негативного впливу, переважно антропогенного. Як наслідок одним із пріоритетів суспільства має бути охорона довкілля, в тому числі запобігання кримінальним правопорушенням у цій сфері.

Воєнна агресія армії РФ проти України починаючи з 2014 року поставила перед нашою державою низку викликів, як в частині виконання зобов'язань щодо гарантування основоположних прав і свобод своїх громадян (таких як право на життя, особисту недоторканність, власність та ін.), так і збереження державного суверенітету та територіальної цілісності. У цьому контексті природним завданням є розробка та реалізація стратегії захисту від різноманітних загроз військового, політичного та пов'язаного з ними характеру.

Водночас кінцевою метою протидії екологічній злочинності є захист громадян від кримінально-протиправних посягань на їхні екологічні права, зокрема у сфері екологічної безпеки, охорони навколишнього природного середовища, а також охорони, використання, відтворення і захисту природних ресурсів. Слід підкреслити, що сформульовані цілі є, по суті, ідеальною моделлю бажаного кінцевого результату, до якого можна лише прагнути. Тому, важливою частиною такої стратегії є державна політика. Тобто, основними завданнями у цій сфері є забезпечення переходу на якісно новий рівень запобігання злочинності, що відповідає сучасним соціально-економічним реаліям; досягнення необхідної цілеспрямованості та комплексності у запобіганні злочинності; забезпечення єдності дій усіх суб'єктів протидії злочинності із широким залученням до їх діяльності

державних і громадських організацій, забезпечення рівності у використанні засобів переконання і примусу [18, с. 80].

На нашу думку, наведеному формулюванню завдання протидії злочинності бракує конкретики, що можна пояснити відмінностями у розумінні поняття "завдання". Варто зазначити, що в науковій літературі немає єдиної думки щодо співвідношення категорій "мета" і "завдання". Ми не будемо вдаватися до детального аналізу останньої, але, на нашу думку, найбільш виваженим є розуміння завдання як способу організації взаємозв'язку між конкретними цілями і конкретними можливостями їх досягнення [290, с. 34].

Таким чином, якщо мета – це бажаний кінцевий результат протидії екологічній злочинності, то завдання – це конкретне рішення, запланована конкретна дія або захід, спрямовані на досягнення мети. Відповідно до такого підходу основними завданнями протидії екологічній злочинності слід вважати: створення належної системи інформаційно-аналітичного забезпечення протидії екологічній злочинності в Україні, що базується на результатах аналізу достовірної інформації про стан і детермінанти екологічної злочинності та даних моніторингу стану навколишнього природного середовища; мінімізація впливу криміногенних факторів та практичних можливостей вчинення екологічних кримінальних правопорушень; підвищення ефективності правоохоронної діяльності органів кримінальної юстиції щодо виявлення, розкриття, розслідування, притягнення до відповідальності та судового розгляду екологічних кримінальних правопорушень [260, с. 146].

З точки зору кримінального права, попередження кримінальних правопорушень – це діяльність суб'єкта запобігання на стадії виявлення кримінально-протиправного наміру. Якщо застереження не зупиняють потенційного суб'єкта від вчинення кримінального правопорушення і він починає готуватися до його вчинення, застосовується третій спосіб запобігання кримінальним правопорушенням припинення фактичного

створення умов для вчинення кримінального правопорушення, тобто припинення готування до вчинення кримінального правопорушення (ст. 15 КК України). Однак це стосується лише тих випадків, коли діяння, вчинені в ході готування, не передбачені чинним КК України [117].

Якщо ж за готування до кримінального правопорушення передбачена кримінальна відповідальність, припинення готування слід розглядати як правову реакцію на вчинення кримінального правопорушення, а не як засіб запобігання. Якщо замах визнається кримінальним правопорушенням, припинення кримінального правопорушення на стадії замаху також має розглядатися як правове реагування, а не як засіб запобігання [25, с. 156].

Таким чином, органи кримінальної юстиції спочатку належним чином реагують на факт вчинення кримінального правопорушення, а потім запобігають новим кримінальним правопорушенням за вищезазначеним алгоритмом під час кримінального провадження. Комбіновані зусилля, що складаються з двох елементів боротьби зі злочинністю, є своєрідним постійним інструментом у розпорядженні органів кримінальної юстиції, який необхідно професійно застосовувати та вдосконалювати.

Сутність контролю над злочинністю полягає у здійсненні соціальних та адміністративних заходів, включаючи громадські та приватні ініціативи, а також ініціативи кримінальної юстиції, спрямовані на утримання злочинності в соціально прийнятних межах, а його зміст – у запобіганні злочинності та правовому реагуванні на неї як взаємопов'язаному та безперервному процесі. На завершення слід додати, що воєнний стан – це правовий режим, який є тимчасово невизначеним і ситуативно непередбачуваним.

На противагу цьому, для кримінального провадження завжди існують конкретні або розумні строки, такі як строки проведення підготовчих засідань, призначення судових засідань, розгляду кримінальних проваджень, застосування запобіжних заходів та строки притягнення до кримінальної відповідальності. Як би радикально це не звучало, але кримінальне судочинство має тривати у воєнний час. А правові реформи, спрямовані на

забезпечення дієздатності кримінального судочинства в таких умовах, мають бути доповнені механізмами, які унеможливають маніпулювання воєнним станом для затягування судових процесів.

Сумний історичний досвід показує, що визначення мети боротьби зі злочинністю як повного усунення злочинів призводить до повної дискредитації такої діяльності в суспільстві.

У цьому контексті абсолютно правий Литвинов О.М.: «будь-яка спроба вивести мету як ідеальну модель майбутнього результату діяльності за межі об'єктивної сфери існування самої функції запобігання злочинності, тобто за межі власних можливостей категорії, спотворює уявлення про її природу і спонукає до вдосконалення способів її прояву» [5, с. 31].

Формулювання кінцевої, ідеалізованої мети протидії екологічній злочинності вимагає визначення конкретного об'єкта. Визначення конкретного об'єкта має включати в себе спрямованість та функціональну природу такого впливу, а також характеристики, які б вказували на очікувані та передбачувані суспільно значущі наслідки такого впливу.

Щодо спрямованості заходів, то слід зазначити, що предметом такого впливу є всі складові детермінованого комплексу екологічних правопорушень. Характер впливу відображає ступінь екстремізму поведінки щодо цього об'єкта і варіюється від нейтралізації або мінімізації до усунення криміногенних факторів. Практичними наслідками функціонування системи протидії екологічній злочинності вважається зниження фактичного рівня екологічної злочинності та ступеня її суспільної небезпеки, підтримання її на певному мінімально прийнятному для суспільства рівні, локалізація масштабів такої злочинності та усунення або зменшення негативного впливу екологічної злочинності на навколишнє природне середовище. Втім, враховуючи закономірність існування злочинності та її соціальну природу, в тому числі екологічної, ставити як реальну мету запобігання екологічній злочинності, а отже, й існуванню явища екологічної злочинності, є ненауковим.

Запобігання злочинності є одним із напрямів кримінально-правової політики держави. Це комплекс заходів, спрямованих на конкретні групи або окремих осіб, які мають кримінально-протиправні наміри, планують вчинити кримінальні правопорушення тощо. Метою такої діяльності є дискредитація кримінально-протиправні поведінки, спонукання до відмови від кримінально-протиправної діяльності.

Важливу роль у функціонуванні механізму правового регулювання відіграє правозастосовна діяльність державних інститутів. Вона конкретизує діяльність державних органів при здійсненні ними відповідних повноважень. Необхідність активної участі держави в регулюванні користування природними ресурсами пов'язана, з одного боку, з активною участю України у світових інтеграційних процесах, а з іншого – з подвійною правовою природою користування природними ресурсами. Наприклад, користування землею в цілому може здійснюватися фізичними особами незалежно від їх правоздатності і не потребує спеціального дозволу чи плати, але в той же час використання природних об'єктів без спеціального дозволу можливе лише у випадках, прямо передбачених законом, і лише для важливих потреб людини (естетичних, оздоровчих, рекреаційних тощо), і лише з метою задоволення таких потреб. Однак подвійна правова природа надр передбачає різні види правових режимів їх використання: загальний та спеціальний. Принагідно зауважити, що під державним регулюванням слід розуміти форму діяльності, що виражається у встановленні державою загальних правил поведінки (діяльності) учасників суспільних відносин. Держава як територіальна організація політичної влади панівної частини соціально неоднорідного суспільства, здійснює правотворчу, правозастосовну та правоохоронну діяльність через свої органи. Таким чином, діяльність державних інститутів є необхідною умовою функціонування механізму правового регулювання суспільних відносин [72].

Водночас навіть побіжний аналіз змін, які відбулись у законі про кримінальну відповідальність України з початку повномасштабного

вторгнення росії, тобто з 24 лютого 2022 року, свідчить про наявність серйозних проблем із частинами кримінально-правового регулювання відносин, які найбільше зазнали впливу з урахуванням воєнного стану. Це проявляється як у недоліках криміналізації, так і в практиці правозастосування, зумовлених викривленнями кримінально-правової політики у кризовий – воєнний період. Проведення досліджень у цьому напрямку є нагальною потребою часу як передумова покращення захисту кримінальним правом суспільних благ та цінностей, які виявилися найбільш вразливими в умовах воєнного стану.

Ефективна боротьба з екологічною злочинністю неможлива без послідовних, спланованих і скоординованих дій. Це пов'язано з тим, що явища системного характеру, до яких належить і екологічна злочинність, вимагають системного підходу до їх подолання.

Своєю чергою, державна політика, тобто стратегічний курс у сфері права та практичний напрям її реалізації, називається правовою (юридичною) політикою. Термін «юридична політика» або «правова політика» входить до низки суміжних понять, таких як «економічна політика», «соціальна політика», «демографічна політика», «наукова політика» тощо. Всі вони характеризують основні напрямки діяльності держави в конкретних сферах суспільного життя. Таким чином, під правовою політикою розуміють принципи і цілі, які переслідує держава при формулюванні та застосуванні законів, норм, діяльності правових інститутів, а також формуванні та розвитку правосвідомості громадян.

Відзначимо, що для планування боротьби з екологічною злочинністю так само важливо визначити зміст кримінально-правової політики, що своєю чергою є складовою державної політики. Втім, це питання є дискусійним. Згідно з юридичною літературою, кримінально-правова політика охоплює всі заходи, прямо чи опосередковано спрямовані на боротьбу зі злочинністю. Кримінально-правова політика визначає сигнальну систему моральних і правових орієнтирів, а також механізми забезпечення правопорядку, охорони

та захисту життєво важливих благ, прав і свобод людини і громадянина, інтересів суспільства і держави, людства в цілому від небезпечних посягань.

Стверджується, що кримінально-правова політика реалізується в ході як спеціальних заходів, до яких належать кримінально-правові, криміналістичні, кримінально-процесуальні, кримінологічні тощо, так і заходів загально-соціального характеру, наприклад ідеологічні, медичні, культурні, економічні тощо. Втім, чи не буде це підміною понять «соціальна політика» та «кримінально-правова політика». Слід мати на увазі, що кримінально-правова політика пов'язана з соціальною політикою не напряму, а опосередковано, через державну політику. Це стосується і кримінально-правової політики у сфері охорони довкілля. Таким чином, кримінально-правова політика є частиною як соціальної, так і державної політики, не включаючи в себе загальносоціальні заходи запобігання, а лише взаємодіє з ними.

Незважаючи на значну кількість теоретичних розробок кримінально-правової політики в Україні та науково-практичне значення цієї політики як державної доктрини боротьби зі злочинністю, вона не врегульована на державному рівні. Слід погодитися з думкою, що така ситуація зумовлена відсутністю єдиної (загальної) концепції розвитку українського кримінального, кримінально-процесуального та кримінально-виконавчого законодавства, судової реформи та законодавства у сфері запобігання злочинності. З метою усунення зазначених негативних моментів слід врахувати викладене вище при реалізації кримінально-правової політики.

Була висловлена й інша точка зору, згідно з якою пропонується обмежене тлумачення сфери дії кримінально-правової політики. Прибічники цієї позиції залучають до предмета кримінально-правової політики ті спеціальні заходи соціального попередження злочинності, які ґрунтуються на кримінальному праві та кримінальному процесі із залученням досягнень науки, включаючи кримінологію і криміналістику. Проте не торкаючись конкретних сфер людського існування, таких як охорона навколишнього

середовища. При цьому у сучасній доктрині зустрічається випадки використання синоніма «карна політика», іншими словами кримінально-правова політика у галузі боротьби зі злочинністю. Таким чином, можна стверджувати, що діяльність держави у сфері боротьби зі злочинністю загалом із кримінальними правопорушеннями, пов'язаними з довкіллям, зокрема, здійснюється в рамках єдиної політики, відомої як кримінально-правова. Терміни «кримінальна», «кримінально-процесуальна», мають право на існування для позначення складових єдиної кримінально-правової політики. Слід зауважити, що кримінально-правова політика загалом і кримінально-правова політика у сфері охорони довкілля, зокрема є важливою науковою та значущою прикладною проблемою сьогодення. Ми переконані, що політика запобігання кримінальним правопорушенням проти довкілля має бути пріоритетною і підлягати глибокому та повному науковому осмисленню на рівні докторських дисертацій та монографічних досліджень. Перед кримінально-правовою доктриною стоїть особливо серйозне завдання розробити наукове підґрунтя для законотворчості та наукову теорію криміналізації та декриміналізації суспільно небезпечних діянь. Так, вважається, що кримінальна політика має вектор, або напрямок політики, є сферою виконання кримінальних покарань. Проте Даньшин І.М. стверджує, що «кримінальна політика утворює систему, що складається з чотирьох елементів, які перебувають у функціональній залежності та взаємодії, а саме: кримінально-правової, кримінально-процесуальної, кримінально-виконавчої та кримінологічної політики». Автор віддає перевагу напрямку кримінально-правової політики. Однак різні підходи до цього питання ще раз засвідчують, що кримінально-правова політика загалом і питання у сфері охорони довкілля зокрема потребують належної уваги з боку українських правників [56, с. 358-359].

У зв'язку з цим переконливою є позиція Опришка В.Ф. про те, що кримінально-правова політика, яка орієнтує різні сили суспільства на боротьбу зі злочинністю, повинна розроблятися на комплексній основі, у

межах широкої співпраці не тільки кримінологів і юристів, а й економістів, філософів, психологів, педагогів та інших фахівців. Розгорнутий вираз кримінально-правової політики повинен знаходитися в межах комплексної програми боротьби зі злочинністю [184, с. 9]. У зв'язку з цим заслуговує на схвалення пропозиція Грищук В.К., яка ґрунтується на ідеї про те, що кримінальне законодавство має розроблятися на основі комплексної програми боротьби зі злочинністю [49, с. 9]. На думку цього вченого, в умовах гуманізації суспільства проблема розробки концепції кримінально-правової політики держави в будь-якому разі постає на засадах: 1) безумовного використання наукових знань; 2) постійної турботи про зміцнення морально-етичних витоків; 3) гармонійного поєднання всіх цивілізованих методів у проведенні кримінальної політики 4) пріоритетність боротьби з причинами, що породжують злочинність; 5) творче використання вітчизняного і міжнародного кримінально-політичного досвіду; 6) розробка раціональної системи правоохоронних органів; 7) узгодження чинного законодавства з вимогами гуманізації суспільства [93, с. 158-165]. Деякі автори називають боротьбу зі злочинністю кримінологічною політикою, тоді як інші виокремлюють один із її різновидів – профілактична політика. Паралельно з останньою пропонується розглядати кримінологічну політику без охорони навколишнього середовища, хоча і на більш низькому науковому рівні абстракції. Вбачається, що ці два типи складають зміст однієї кримінологічної політики [133].

На наше переконання, кримінально-правова політика у сфері охорони навколишнього природного середовища – це комплекс державних заходів, спрямованих на формування оптимального обсягу кримінальної відповідальності, визначення характеру кримінально-правової боротьби з цими діями, посилення впливу кримінально-правових засобів на правосвідомість населення, забезпечення охорони навколишнього природного середовища, раціонального його використання та відтворення. Ця політика ґрунтується на таких принципах: пріоритетні вимоги охорони

навколишнього середовища, обов'язковість дотримання екологічних стандартів, норм і обмежень використання природних ресурсів при здійсненні господарської, нормативно-правової та іншої діяльності; охорона життя людей і блага навколишнього середовища, характер превентивних заходів для збереження, використання та відтворення природних ресурсів із широким впровадженням сучасних технологій, збереження різноманітності видів цілісність природних об'єктів і комплексів, що заснована на екології, поєднанні соціальних, природничих і технологічних знань і передбачення фізичного стану природи, наукової координації екологічних і соціальних питань; демократичність прийняття рішень, реалізація яких впливає на стан природних речей і впливає на людей, відшкодування шкоди, заподіяної порушенням природоохоронного законодавства, інтеграція стимулів і послуг у сфері охорони навколишнього середовища проблеми через міждержавне співробітництво.

У сфері кримінального права завдання і цілі правової політики реалізуються при визначенні кола діянь (кримінальних правопорушень) у певних сферах (криміналізація, декриміналізація), при визначенні характеру і виборі кримінально-правових методів боротьби зі злочинністю (види покарань, межі санкцій, пеналізація, депеналізація), при визначенні шляхів посилення впливу кримінально-правових заходів на правосвідомість населення.

Однак ці завдання та цілі кримінально-правової політики не охоплюють такі важливі елементи, як запобігання кримінальним правопорушенням, які є характерними для всіх вищезазначених сфер, а також впливають із завдань українського кримінального права. Тому важливо визначити зміст кримінально-правової політики у цій сфері з метою планування боротьби з кримінальними правопорушеннями проти довкілля. На основі дослідження існуючих поглядів на проблематику кримінально-правової політики та власних коректив ми сформулювали завдання та цілі кримінально-правової політики в екологічній сфері. Завданнями

кримінально-правової політики в екологічній сфері є: 1) криміналізація, декриміналізація складів кримінальних правопорушень у розділі VIII КК України; 2) визначення характеру та виборі кримінально-правових методів боротьби з кримінальними правопорушеннями проти довкілля; 3) визначення шляхів підвищення ефективності впливу кримінально-правових засобів на суспільну правосвідомість та праворозуміння у справі покращення екологічної ситуації в країні; 4) вироблення засобів запобігання кримінальним правопорушенням проти довкілля як пріоритетний напрям кримінально-правової політики. Слід зазначити, що кримінально-правова політика держави у сфері боротьби зі злочинністю, особливо у подоланні кримінальних правопорушень проти довкілля, має значний вплив на громадську думку.

Доцільно зауважити, що Голіна В.В. переконаний, що різні запобіжні заходи, які об'єднані в інтегративну систему організованої протидії злочинності, реалізується на трьох рівнях: загальносоціальному, спеціально-кримінологічному та індивідуальному [36, с. 84].

На загальносоціальному рівні заходи попередження кримінальних правопорушень – це комплекс перспективних соціально-економічних і культурно-виховних заходів, спрямованих на подальший розвиток і вдосконалення суспільних відносин та усунення або нейтралізацію причин і умов, що сприяють вчиненню кримінальних правопорушень [35, с. 156]. Іншими словами, цей вид запобігання злочинності має на меті певною мірою зменшити соціальні протиріччя та процеси в різних сферах суспільного життя, що сприяють підвищенню рівня злочинності, стимулювати правослухняну поведінку шляхом здійснення різноманітних культурно-виховних, економічних та політичних заходів і становить загальносоціальне запобігання злочинності. Водночас її основною метою є не запобігання злочинності, а вирішення різних пріоритетних проблем у суспільстві, тобто проведення соціальної політики.

Наразі рівень забруднення довкілля постійно зростає, що свідчить про

небезпечну тенденцію розвитку цього виду злочинності на тлі загального зниження рівня злочинності в країні [81, с. 253].

Це вимагає рішучих та активних превентивних дій з боку держави та суспільства. Заходи реагування мають бути комплексними та всеохоплюючими. Колодяжний М.В. вважає, що загально-соціальне запобігання злочинності є першим базовим напрямом, спрямованим на вдосконалення суспільних відносин у соціально-економічній, політичній, ідеологічній, правовій, морально-психологічній та інших сферах [106, с. 163].

Отже, запобігання злочинності на цьому рівні передбачає розвиток у суспільстві соціально-психологічних механізмів, які дають змогу попереджувати деструктивну поведінку, усувати її причини та умови. Втім, ефективність загальносоціального запобігання злочинності може бути забезпечена шляхом проведення цілеспрямованої державної політики у цій сфері. Варто зазначити, що ефективність таких запобіжних заходів безпосередньо пов'язана з нормалізацією процесів у сфері взаємодії людини і природи. Важливо постійно підвищувати культуру та обізнаність в еколого-правових питаннях як на державному, так і на індивідуальному рівнях.

Спеціально-кримінологічне запобігання злочинності здійснюється конкретними державними органами, для яких боротьба зі злочинністю, захист прав громадян є професійним обов'язком [35]. Це відбувається шляхом розробки та впровадження різних економічних та соціальних проєктів і програм, а також опосередкованого сприяння впровадження спеціальних заходів із запобігання злочинності.

Голіна В.В. під спеціально-кримінологічним запобіганням розуміє низку самостійних, але внутрішньо взаємопов'язаних і взаємодоповнюючих напрямів запобігання злочинності, які включають розробку і здійснення заходів, спрямованих на попередження, породження, обмеження та усунення криміногенних явищ і процесів, що породжують злочинну мотивацію, а також запобігання вчиненню кримінальних правопорушень на різних стадіях кримінально-протиправної поведінки. Суб'єктами спеціального запобігання

кримінальним правопорушенням автор характеризує, як: законодавчі, виконавчо-розпорядчі, державні координуючі, правоохоронні та правозастосовчі органи, органи державного, культурно-виховного і господарського управління, навчальні, медичні, релігійні й інші органи, організації та установи, воєнізовані формування, громадські організації, рухи, фонди, соціальні групи, об'єднання громадян, батьків, родичі, сусідів, громадян [35, с. 21].

Говорячи про мету такої діяльності, то влучною є думка Джужі О.М.: «на рівні спеціальної профілактики мета боротьби зі злочинністю, певними її видами й конкретними злочинами визначена як єдина чи головна для відповідних заходів соціального контролю, соціальної реабілітації та правоохоронної діяльності. Розробка й реалізація заходів спеціальної профілактики прямо зумовлена наявністю злочинності, її рівнем і характером, впливом криміногенних детермінант» [91, с. 169]. При цьому Закалюка А.П. до спеціально-кримінологічного запобігання відносить кримінально-правові запобіжні заходи, що чинять вплив: лише після вчинення кримінального правопорушення для запобігання рецидиву; засобами, що мають інше спеціальне призначення і лише «попутно» відіграють запобіжну роль; у сфері, що регулюється нормами права; у межах, які визначаються нормами права [82].

Слід зазначити, що спеціально-кримінологічний рівень такої діяльності характеризується комплексом заходів, спеціально спрямованих на усунення причин злочинності або прояву конкретних кримінальних правопорушень. Здійснення цієї діяльності вимагає застосування спеціальних методів і заходів, що відрізняється від загальносоціального запобігання своїм особливим цільовим призначенням і спрямованістю. Об'єктом запобіжного впливу є детермінанти, що зумовлюють наявність екологічної злочинності та особи, які схильні до вчинення, мають намір вчинити або вже почали вчиняти кримінальні правопорушення такого виду. Небезпека таких осіб

полягає в їх здатності заподіяти шкоду навколишньому природному середовищу та опосередковано шкоду здоров'ю і життю людей. З огляду на таку суспільну небезпеку, держава визначає та застосовує найбільш доцільні репресивні заходи, спрямовані на її усунення, а саме: позбавлення фізичної можливості вчиняти заборонене діяння (наприклад, ізоляція від суспільства або звільнення з посади), виправлення, загальну та спеціальну превенції. У кримінологічній літературі такі превентивні заходи визначаються як кримінально-правові запобіжні заходи, що вживаються в процесі призначення покарання та його виконання.

З приводу індивідуального рівня запобігання, то воно полягає у проведенні цілеспрямованих заходів щодо конкретної особи (групи осіб), схильної до вчинення кримінального правопорушення, причин та умов, що детермінують поведінку цієї особи. У процесі своєї професійної діяльності спеціалізовані суб'єкти впливають на фактори, що спричиняють злочинність, виявляють причини та умови вчинення кримінальних правопорушень і вживають заходів щодо їх усунення.

Доречно зауважити, що науковці виділяють рівні протидії злочинності стосовно групового суб'єкта діяльності: перший рівень – для великих соціальних груп; другий рівень – малі соціальні групи; третій рівень – окрема особа.

Тому держава має бути активною у цій сфері. Варто зазначити, що концепція кримінально-правової політики в галузі охорони довкілля, розроблена Грищуком В.К., застосовується новаторським чином і докорінно переглядає підходи до захисту навколишнього природного середовища. Цей напрям запропоновано в монографічному дослідженні з використанням пріоритету профілактики злочинності у вказаній сфері. Отже, кримінально-правова політика може реалізовуватися через: 1) вивчення та застосування арсеналу знань у певних колах діяльності у цій сфері; 2) визначення сутності та вибір методів кримінальної боротьби зі злочинністю у сфері

навколишнього природного середовища; 3) пошук шляхів підвищення ефективності зазначених засобів; 4) розвиток засобів попередження цих кримінальних правопорушень як пріоритетного напрямку кримінально-правової політики [50, с. 167].

Кримінально-правова політика в екологічній сфері, поряд з іншими заходами, обов'язково має бути спрямована на забезпечення охорони, відновлення та оздоровлення навколишнього природного середовища України, протидію нераціональному використанню природних ресурсів. Цю галузь (елемент, підсистему) державної політики у сфері протидії злочинності можна назвати кримінально-правовою політикою у сфері охорони довкілля. Ця кримінально-правова політика повинна базуватися на загальній екологічній та кримінально-правовій політиці держави.

Наразі існує формальний підхід до цього важливого національного питання. Така практика успадкована з радянських часів. Наприклад, після аварії на Чорнобильській АЕС у вітчизняній пресі з'явилася інформація про те, що розробляється національна програма з ліквідації наслідків цієї жахливої події. Тоді, як і зараз, було невідомо, що передбачала ця програма, хто її розробляв і коли вона була прийнята, незважаючи на існування Положення про порядок розроблення екологічних програм, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 31 грудня 1993 р. № 1091 [214]. Ситуація продовжується, оскільки руйнування, спричинені війною та збройним конфліктом, мають значний вплив на навколишнє середовище і створюють виклики для екологічного менеджменту під час післявоєнної відбудови. Розуміння та впровадження ефективного екологічного менеджменту відіграє ключову роль у забезпеченні сталого та стійкого майбутнього для України. Ця тема є актуальною, оскільки Україна стикається з проблемами екологічного менеджменту в контексті післявоєнної відбудови. Повоєнний період дає можливість переосмислити підходи до управління природними ресурсами, збереження довкілля та відновлення

екосистем.

Питання повоєнного менеджменту повинно включати наступне: розробка стратегії відновлення довкілля, визначення наявних ризиків; впровадження заходів для збереження природного середовища та підвищення екологічної стійкості. Більше того, питання екологічної сталості набуває все більшої актуальності, а дослідження на цю тему не лише зроблять важливий внесок у розуміння та розробку стратегій управління природокористуванням, але й обґрунтують необхідність захисту природних ресурсів та впровадження принципів сталого розвитку соціально-економічної системи. Тому дослідження цієї теми дає можливість детально проаналізувати сучасний стан та потенціал розвитку екологічного менеджменту в повоєнній Україні. Повномасштабне вторгнення та окупація території України росією завдало значної шкоди як життю людей, так і навколишньому середовищу в Україні.

Як наслідок, екологічні виклики в повоєнній Україні можна поділити на такі групи:

1. Територіальне зараження, шляхом її забруднення таких компонентів довкілля, як територіальні води, земля, атмосферне повітря. Останнє відбувається у зв'язку з руйнівним впливом воєнної агресії, наслідком якої є викид шкідливих речовин.

2. Зменшення або повне знищення флори та фауни у зв'язку із знищенням чи забрудненням середовища їх існування.

3. Шкідливий вплив на водні ресурси. Військова агресія зруйнувала системи управління водними ресурсами, що призвело до дефіциту води, її низької якості та незадовільних санітарних умов.

З цього вбачається, що формування дієвої стратегії протидії вищезазначеним наслідкам вимагає наступних кроків:

По-перше, приведення інфраструктури до сталого розвитку. Практики сталого розвитку інфраструктури, такі як впровадження зелених технологій

та мінімізація відходів, мають вирішальне значення для зменшення негативного впливу на довкілля. Важливо пам'ятати, що збереження того, що є, і пристосування його до повторного використання краще підходить для посилення багат шарової природи міст, ніж сміливий редевелопмент. Крім того, довгострокової сталості можна досягти, включивши оцінку впливу на довкілля в інфраструктурне планування.

По-друге, посилення екологічного врядування в Україні. Це передбачає посилення співпраці між державними установами, громадянським суспільством та міжнародними партнерами для розробки й впровадження комплексної стратегії управління довкіллям, що гарантує ефективну реалізацію політики, правозастосування та моніторингу.

По-третє, відновлення та захист довкілля. Необхідно докладати зусиль для відновлення та захисту пошкоджених екосистем і біорізноманіття. Реалізація проєктів з лісовідновлення, просування сталого сільського господарства та створення природоохоронних територій є важливим для відновлення екологічного балансу та захисту цінних природних ресурсів.

По-четверте, участь громадськості у післявоєнній відбудові може сприяти формуванню почуття власності та відповідальності за управління довкіллям. Під час поширення таких відомостей, підвищується рівень екологічної освіти із залученням громад до процесу прийняття рішень щодо природоохоронної діяльності.

Слід наголосити, що громадяни можуть і повинні безпосередньо долати негативні екологічні явища, на які мають бути спрямовані конкретні заходи загальнодержавних програм. Тому обізнаність громадськості з низкою нормативно-правових актів має бути результатом обов'язкового та широкого інформування з боку законодавчих та адміністративних органів влади. Відокремлення кримінально-правової політики у сфері охорони довкілля не є ні штучним, ні дивним. З огляду на надзвичайно високу суспільну небезпеку злочинності в аналізованій сфері, проблема її подолання повинна мати

загальнодержавне значення. На користь цього свідчить той факт, що екологічна програма держави визначає єдину політику в галузі охорони навколишнього природного середовища та раціонального використання природних ресурсів.

З цього вбачається, що ці норми мають системний характер, об'єднані єдиною метою та спільною функцією: охороняти довкілля та забезпечувати екологічну безпеку як умову нормального існування та життєдіяльності людини. Це прямо закріплено у ст. 1 КК України. Той факт, що Кримінальний кодекс спрямований на охорону довкілля та запобігання кримінальним правопорушенням, підкреслює його позитивний превентивний характер. Суспільна небезпека таких дій для довкілля та осіб, які їх вчиняють, знаходить своє відображення у диспозиції кримінально-правових норм екологічного характеру, а відповідальність за них передбачено через санкції у вигляді виду та розміру покарання, тобто засоби кількісної оцінки та пеналізація таких діянь. У науковій літературі під пеналізацією розуміють процес визначення характеру караності. Суворість санкцій за вчинення відповідних діянь є не менш важливою для ефективності кримінально-правової політики у сфері охорони довкілля. Аналіз відповідних положень показує, що більшість санкцій, передбачених за кримінальні правопорушення проти довкілля, є дуже незначними та непропорційними фактично заподіяній шкоді. У цьому контексті санкції за кримінальні правопорушення проти довкілля потребують посилення.

Себто, підвищення ефективності попереджувального впливу кримінального законодавства у сфері охорони довкілля повинно ґрунтуватися на таких напрямках: 1) удосконалення положень чинного законодавства; 2) проведення просвітницько-інформаційної роботи, що удосконалисть уявлення суспільства про законодавство у цій сфері.

Перший напрям, в частині удосконалення законодавства, яке регулює різні аспекти протидії кримінально-протиправним посяганням на довкілля,

має включати, насамперед, удосконалення кримінально-правового та кримінального процесуального законодавства, які є основними інструментами реалізації кримінальної політики держави у сфері охорони довкілля. При цьому удосконалення кримінального законодавства у цій сфері має вирішальне значення. Саме закон про кримінальну відповідальність стримує багатьох людей від вчинення кримінальних правопорушень, включаючи перелік суспільно небезпечних екологічних посягань, визначаючи їх як кримінально-карані та встановлюючи за це санкції. З урахуванням сучасних тенденцій оптимізація Особливої частини Кримінального кодексу України що створює максимально сприятливі умови для підвищення профілактичної дії у сфері охорони навколишнього природного середовища.

Відповідно, у системі Особливої частини Кримінального кодексу України, що набрав чинності 1 вересня 2001 р., є не тільки викладом теоретичних здобутків кримінально-правової науки з питань її побудови, а, головним чином, суспільні уявлення про навколишнє природне середовище як одну з найважливіших соціальних цінностей. Порівнюючи положення Кримінального кодексу (1960 р.) з чинним Кримінальним кодексом (2001 р.) були утворені нові склади, такі, як «порушення правил екологічної безпеки» (ст.236), «невжиття заходів щодо ліквідації наслідків екологічного забруднення» (ст.237), «умисне знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду» (ст.252), «проектування чи експлуатація споруд без систем захисту довкілля» (ст.253) тощо. З урахуванням того, що майже всі диспозиції статей у розділі XVIII «Кримінальні правопорушення проти довкілля» є бланкетними, маючи відсилочний характер до нормативних актів екологічного права, більшості населенню невідомі нормативні акти, на які вони посилаються, через це попереджувально-виховний ефект статей цього розділу є незначним. Звісно, це не стосується статей про спеціальних суб'єктів кримінального

правопорушення – особи, які спеціалізуються на певних видах робіт, повинні бути ознайомлені з відповідними правилами та нормами, що застосовуються до цього виду діяльності.

З моменту здобуття державності Україна стала першою країною СНД, яка гармонізувала своє законодавство з міжнародними правовими актами та почала, хоч і повільно, формувати політику в цьому напрямі. Для забезпечення правової політики у сфері охорони довкілля необхідно використовувати різні інструменти, серед яких важливе місце посідають кримінально-правові. Це адміністративна преюдиція, покарання, криміналізація та декриміналізація. Розглянемо зміст та механізми дії цих інструментів. Преюдиція (від лат. *praejudicio* – те, що було вирішено раніше) означає, що факти, обставини та правові висновки, які містяться в раніше ухваленому судовому рішенні, мають значення для ухвалення заснованого на законі рішення в іншій справі. Система преюдиції пов'язує окремі положення матеріального (цивільного та адміністративного) права про довкілля з процесуальним правом [312]. Кримінальний кодекс України 1960 року містить дві норми з адміністративною преюдицією щодо кримінальних правопорушень проти довкілля – про повторну незаконну порубку лісу (ст. 160 КК) та про незаконне полювання (ч. 1 ст. 161 КК), які 161, ч. 1), які передбачають попереднє застосування адміністративної преюдиції до порушника як передумову для притягнення його до кримінальної відповідальності. У чинному законодавстві України відсутня система адміністративних стягнень. Як показує практика, іноді об'єктивно виправданим є застосування до правопорушників менш суворих заходів державного примусу превентивного характеру, ніж покарання. А застосовувати до них заходи кримінально-правового характеру виникає необхідність лише тоді, коли антигромадська позиція особи має злісний характер і проявляється в неодноразовому вчиненні аналогічних діянь.

Втім, Перепелиця О.М. дотримується думки, що адміністративна

преюдиція виходить за межі кримінального правопорушення і є лише необхідною умовою кримінальної відповідальності, що свідчить про підвищену небезпеку для суспільства [192, с. 52-55].

Оскільки це питання не є предметом даного дослідження, ми не будемо вступати в дискусію з цього приводу, а лише зазначимо, що використання у кримінальному праві заходів, які належать до заходів інших правових дисциплін, критично оцінюється багатьма правознавцями. Не випадково новий КК 2001 р. усунув адміністративну преюдицію, із отримання переваги нової законодавчої практики у сфері охорони навколишнього природного середовища до – найбільш суворого державного примусу через надзвичайно високий ступінь суспільної небезпеки кримінальних правопорушень проти довкілля.

Що стосується диспозицій статей, які регулюють загальний суб'єкт кримінального правопорушення, то Кримінальний кодекс у редакції 1960 року мав ефект превенції через адміністративну преюдицію. Водночас у диспозиціях чинного Кримінального кодексу України пов'язаних із екологічною злочинністю наявні оціночні категорії, що встановлюється з урахуванням низки обставин та відповідних еколого-правових нормативних актів, а саме: інші тяжкі наслідки, істотна шкода, екологічне забруднення значних територій, створило небезпеку для життя, здоров'я людей чи довкілля тощо. Зрозуміло, що повна відмова від бланкетної диспозиції є неможливою та недоцільною. Тому проведення масової інформаційно-просвітницької роботи доступної для широкого загалу відіграє значну роль.

Зокрема, необхідно підвищувати правову обізнаність населення шляхом правової освіти. Під цим можна розуміти систему взаємопов'язаних заходів, спрямованих на формування необхідного рівня правової культури. Слід пам'ятати, що відсутність правової освіти або її низький рівень має негативні наслідки, зокрема, зростання злочинності, в тому числі корупції, та правового нігілізму.

З погляду Дзьобань О.П. правова освіта є важливим елементом успішних перетворень у правовій сфері суспільства. У деяких випадках правова освіта своїми цінностями та змістом впливає на загальну культуру людей навіть глибше, ніж правосвідомість, і слугує ядром розвитку особистості. Це пов'язано з тісною взаємодією правових та етичних цінностей у процесі виховання загалом та правової освіти загалом [65, с. 410-411]. Важливе значення у запобіганні кримінальним правопорушенням проти довкілля має, мабуть, ефективність кримінально-правової політики у цій сфері, яка пов'язано із низкою чинників. Тобто, важливим є чітке формулювання законодавчих положень, що встановлюють відповідальність за кримінальні правопорушення проти довкілля. Цей аспект включає в себе чіткість, однозначність, стабільність та відповідність кримінально-правових норм вимогам часу. Крім того, важливо не лише закріпити певні норми в законі, але й реалізувати їх на практиці. Відзначимо, що деякі кримінальні правопорушення визначені у розділі VIII «Кримінальні правопорушення проти довкілля» Кримінального кодексу України не були застосовані взагалі або були застосовані виключно кілька разів.

Із статистичних даних вбачається, що діяльність контролюючих та правоохоронних органів є недостатньо ефективною в частині притягнення винних до кримінальної відповідальності та ведення обліку статистичної інформації. Безперечно, під час розв'язання будь-якої проблеми, першочерговим є наявність чіткого усвідомлення масштабів самої проблеми та можливість виникнення нових ризиків, наслідком чого є вдосконалення вже наявних методів та способів її розв'язання. Вищезгаданий підхід повинен використовуватись у правоохоронній діяльності з метою запобігання вчиненню кримінальних правопорушень проти довкілля, а також розробки та вдосконалення існуючих методик розслідування таких правопорушень.

Марко С.І. та Семенюк О.О. вважають, що «роль інститутів правопорядку у протидії злочинності проти довкілля полягає в забезпеченні

законності та відповідальності за порушення екологічних норм, а також у співпраці з іншими сторонами для досягнення загальної мети – збереження довкілля і природного середовища для майбутніх поколінь. Ефективність діяльності правоохоронних органів у розкритті та розслідуванні кримінальних правопорушень проти довкілля залежить від низки внутрішніх та зовнішніх чинників, які стосуються: законодавства і політики, фінансування і ресурсів, кваліфікації та професійної підготовки, рівня взаємодії з іншими інституціями, застосовуваних технологій та обладнання» [145, с. 483]. Враховуючи це в сучасному цифровому суспільстві та швидкому технологічному прогресі засоби та методи збору і фіксації доказів та іншої інформації, важливої для розслідування, модернізуються і стають все більш поширеними. В основі такої ситуації лежить важливий фактор – ефективність. Зокрема, інноваційні процеси знаходять своє відображення в діяльності національних правоохоронних органів. Однак ці зміни не завжди є гармонійними, і на практиці може використовуватися ширший спектр інструментів і методів збору та перевірки доказів, ніж описано у вітчизняній теорії криміналістики.

Шепітько В.Ю. стверджує, що інновації допомагають оптимізувати розслідування, уникнути слідчих помилок і реалізуються за такими напрямками: 1) розробка та використання нових науково-технічних засобів для виявлення, збирання та попереднього дослідження доказів; 2) використання сучасних інформаційних технологій у роботі слідчих; 3) впровадження в оперативно-розшукову діяльність нових технологій, методів і прийомів розслідування кримінальних правопорушень. Зрозуміло, що така діяльність не охоплює репресивний, превентивний та комплексний елементи боротьби зі злочинністю [311].

Вивчення судової практики показує, що суди не завжди гарантують неухильне застосування передбачених законом суворих заходів покарання до осіб, які були засуджені або вчинили досліджуване правопорушення за

обтяжуючих обставин. Однак часто саме їхня діяльність завдає реальної та істотної шкоди здоров'ю населення та навколишньому середовищу. При винесенні вироку важливо визначити місцезнаходження ключових доказів, таких як об'єкт або знаряддя кримінального правопорушення. Досудове розслідування та судовий розгляд у таких справах потребують більшої уваги до з'ясування причин вчинення кримінальних правопорушень проти довкілля та обставин, що йому сприяли, і вжиття відповідних заходів для їх усунення (тобто відповідного реагування правоохоронних органів).

Основним доказом суспільної небезпеки посягань на відносини, що гарантують охорону довкілля, є їхня колосальна небезпека. Шкода, що завдається всім видам живих організмів і соціуму, в тому числі людині, часто не піддається обчисленню, про що вже зазначалося у вступі до монографії. Інструментами кримінально-правової політики в екологічній сфері також є криміналізація та декриміналізація. Враховуючи відмову законодавця від використання адміністративної преюдиції та його недостатній вплив на запобігання аналізованим діям, слід криміналізувати загрозу настання можливих наслідків у процесі вчинення відповідного правопорушення. Норми і заборони є неефективними, якщо вони не враховують реальні моделі поведінки, ціннісні орієнтації та установки людини в досліджуваній сфері.

Отже, у процесі кримінально-правового реагування на вчинення кримінального правопорушення здійснюється ще один відносно самостійний напрям запобігання злочинності – запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень. Запобігання кримінальним правопорушенням здійснюється поетапно, починаючи з профілактики кримінальних правопорушень, тобто нейтралізації причин кримінальних правопорушень та умов, що сприяють вчиненню кримінальних правопорушень. Якщо ці заходи неефективні, запобігання кримінальним правопорушенням застосовується переважно шляхом переконання суб'єкта в нерозумності такої поведінки. Якщо запобігання є неефективним, компетентна особа може припинити

правопорушення у спосіб, передбачений законом одним з основних і найважливіших чинників найбільш ефективної державної політики у цій сфері є визначення стратегії запобігання злочинності. Під стратегією запобігання злочинності можна розуміти обґрунтовану та суспільно визнану сукупність поглядів, ідей, принципів і положень щодо шляхів, засобів і механізмів захисту законних і життєво важливих інтересів громадян, суспільства, держави та права від внутрішніх і зовнішніх загроз з боку злочинності. Іншими словами, стратегія – це найбільш загальні та комплексні орієнтири превентивної діяльності, розраховані на довгострокову перспективу, які містять основні засади та напрями такої діяльності.

Як зазначалось боротьба зі злочинністю повинна поєднувати різні заходи і здійснюватися на трьох рівнях: загальносоціальному, спеціально-кримінологічному та індивідуальному. Тобто, основним засобом запобігання злочинності є профілактика кримінальних правопорушень. Це діяльність, яка нейтралізує можливі криміногенні передумови вчинення кримінального правопорушення або усуває і нейтралізує причини можливого вчинення кримінального правопорушення та умови, що йому сприяють. Якщо профілактика є недостатньо ефективною, необхідно застосовувати інший спосіб запобігання кримінальним правопорушенням.

Оскільки заходи запобігання злочинності проявляються у специфічний спосіб, важливу роль у запобіганні злочинності відіграють суб'єкти, які мають на меті виявити та нейтралізувати детермінанти злочинності. Саме діяльність останніх на вищезгаданих трьох рівнях гарантує дотримання природоохоронного законодавства та запобігання правопорушень у цій царині. При цьому така діяльність повинна проводитися одночасно на всіх рівнях, метою якої є виявлення детермінантів кримінальних правопорушень, встановленню механізму індивідуальної кримінально-протиправної поведінки та реагування на них. Виключно за таких обставин здійснення кримінологічної політики щодо запобігання злочинності може бути ефективною.

Висновки до розділу 1

1. На основі проведеного аналізу досліджень монографічного та дисертаційного характеру узагальнено та систематизовано наукові дослідження присвячені кримінально-правовій охороні довкілля, які мають не комплексний, а фрагментарний характер. На підставі аналізу наукових праць визначено, що питання кримінальних правопорушень проти довкілля є неновим суспільно небезпечним явищем, яке стрімко розвивається одночасно з розвитком суспільства. Однак більшість досліджень були проведені понад п'ятнадцять років тому і не можуть повною мірою відображати особливості сучасної екологічної злочинності. Це потребує системного, детального, комплексного та об'єктивного дослідження з метою забезпечення ефективного встановлення кримінальної відповідальності за суспільно небезпечні діяння у досліджуваній царині.

2. Визначено, що до критеріїв за якими можна поділити проаналізовані кримінальні правопорушення проти довкілля на теренах України, належить: регіональна визначеність; предмет дослідження, а саме окремі складові навколишнього світу; спосіб вчинення кримінальних правопорушень; характеристика суб'єктів вчинення кримінального правопорушення; суб'єкти протидії кримінальних правопорушень.

3. Принагідно зауважити, що організація та методологія дослідження кримінальних правопорушень проти довкілля має свої особливості. Це пов'язано з тим, що останні є чимось більшим, ніж загальний предмет, тобто окремий розділ КК України. Зокрема специфіка обраного об'єкту, визначила властивості організації та методології дослідження, що відображено в структурно-логічній послідовності, методах, об'єктно-предметному полі, географічному та часовому вимірах. Так, автор використав різні принципи, підходи та методи (метод аналізу, емпіричний метод, порівняльно-правовий метод, метод системного аналізу), які застосовувалися у взаємозв'язку й

взаємозалежності.

4. Критично проаналізувавши позиції науковців, з'ясовано, що боротьба зі злочинністю повинна поєднувати різні заходи і здійснюватися на трьох рівнях: загальносоціальному, спеціально-кримінологічному та індивідуальному. Оскільки заходи запобігання злочинності проявляються у специфічний спосіб, важливу роль у запобіганні злочинності відіграють суб'єкти, які мають на меті виявити та нейтралізувати детермінанти злочинності. Саме діяльність останніх на вищезгаданих трьох рівнях гарантує дотримання природоохоронного законодавства та запобігання правопорушень у цій царині. При цьому така діяльність повинна проводитися одночасно на всіх рівнях. Виключно за таких обставин здійснення кримінологічної політики щодо запобігання злочинності та може бути ефективною.

5. З урахуванням аналізу об'єктивних та суб'єктивних ознак складу кримінальних правопорушень визначених Розділом VIII Особливої частини КК України їх класифікація здійснюється в межах родового об'єкта щодо наявності спільних ознак і рис, що характеризують відносини в галузі взаємодії суспільства зі складовими довкілля.

6. Здійснено співвідношення понять «довкілля», «природа», «навколишнє природне середовище» і «навколишнє середовище». З'ясовано, що «довкілля» є вузьчим за змістом від понять «природа» і «навколишнє середовище», але ширше за «навколишнє природне середовище». Надано авторське визначення дефініції поняття «довкіллям», під яким слід розуміти систему антропогенних та природних факторів, взаємообумовленість яких впливає на середовище проживання та життєдіяльності людства.

7. Визначено, що під кримінальними правопорушеннями проти довкілля слід розуміти суспільно небезпечні винні діяння (дії або бездіяльність), передбачені Розділом VIII Особливої частини КК України, що посягають на суспільні відносини щодо користування компонентами

довкілля, раціонального їх використання та збереження нормальної життєдіяльності населення, що є негативним наслідком антропогенної діяльності та може спричинили тяжкі наслідки для населення та/або наступних поколінь.

8. Запропоновано включення нової кримінально-правової норми до КК України, а саме ст. 248-1 «Порушення законодавства про охорону та відтворення тваринного світу», яка повинна викладатись у наступній редакції: ч. 1 «Дії, спрямовані на знищення або постійне чи тимчасове вилучення об'єктів тваринного світу, перебувають в природних умовах на території України, в межах її територіальних вод, континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони, що завдало істотну шкоду». Ч. 2 «Ті самі дії, якщо вони вчинені службовою особою із використанням службового становища, або за попередньою змовою групою осіб, або вчинене в умовах воєнного або надзвичайного стану».

9. Під стратегією запобігання злочинності можна розуміти обґрунтовану та суспільно визнану сукупність поглядів, ідей, принципів і положень щодо шляхів, засобів і механізмів захисту законних і життєво важливих інтересів громадян, суспільства, держави та права від внутрішніх і зовнішніх загроз з боку злочинності. Акцентовано увагу, що підвищення ефективності попереджувального впливу кримінального законодавства у сфері охорони довкілля повинно ґрунтуватися на таких напрямках: 1) удосконалення положень чинного законодавства; 2) проведення просвітницько-інформаційної роботи, що удосконалисть уявлення суспільства про законодавство у цій сфері.

РОЗДІЛ 2

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ ПРОТИ ДОВКІЛЛЯ

2.1 Об'єктивні ознаки кримінальних правопорушень проти довкілля

З прийняттям чинного Кримінального кодексу України сфера злочинності проти довкілля була чітко визначена і включена в систему, що легітимізувало саму назву кримінальних правопорушень. Так, Фріс П. Л. підкреслює, що закон про кримінальну відповідальність є основою боротьби зі злочинністю, позначаючи її межі та ґрунтуючись на відповідних ідеологічних засадах, що панують у конкретному суспільстві [276, с. 117]. Куц В. М. також стверджує, що правове реагування на злочинність є спеціальним заходом протидії злочинності та реалізується шляхом спрямування на її об'єкт кримінально-правових заходів, передбачених Кримінальним кодексом України [133, с. 105-107].

Звертаємо увагу, на те, що в теорії кримінального права не дивлячись на визначення назви розділу VIII КК України «Кримінальні правопорушення проти довкілля», такі діяння у вітчизняній доктрині називають по різному, а саме: «екологічні кримінальні правопорушення», «кримінальні правопорушення проти довкілля», кримінальні правопорушення у сфері охорони природи». Як наслідок трактування їх також відбувається по різному. Слушною в контексті чого є думка Матвійчука В.К., який це пов'язує з наступним: «1) визначення поняття відбувалося лише на підставі ознак злочину; 2) при формулюванні дефініції виходили з посягання на певні суспільні відносини, які автори розуміли по-різному; 3) надмірне захоплення невивіреною термінологією для назви розділу КК України, а отже, і для назви злочинів» [151, с. 202-204].

Досить повно сформував визначення екологічних кримінальних правопорушень Поліщук Г.С.: «Екологічні злочини (злочини проти довкілля) – передбачені кримінальним законодавством суспільно небезпечні діяння, що посягають на суспільні відносини у сфері охорони конституційного права громадян на безпечне довкілля, а також у сфері охорони, використання, збереження та відтворення природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки, запобігання й усунення негативного впливу господарської та іншої діяльності людини на навколишнє природне середовище, збереження генетичного фонду живої природи, ландшафтів та інших природних комплексів, унікальних територій» [195, с. 80-81].

Втім, ми впевнені, що кримінальні правопорушення проти довкілля на законодавчому рівні повинно закріплюватись у наступному тлумаченні – це суспільно небезпечні винні діяння (дії або бездіяльність), передбачені Розділом VIII Особливої частини КК України, що посягають на суспільні відносини щодо користування компонентами довкілля, раціонального їх використання та збереження нормальної життєдіяльності населення, що є негативним наслідком антропогенної діяльності та може спричинили тяжкі наслідки для населення та/або наступних поколінь.

З цього вбачається, що ці норми мають системний характер, об'єднані єдиною метою та спільною функцією: охороняти довкілля та забезпечувати екологічну безпеку як умову нормального існування та життєдіяльності людини. Це прямо закріплено у ст. 1 Кримінального кодексу України.

У кримінально-правовій доктрині існують різні підходи до класифікації кримінальних правопорушень проти довкілля. Загалом пропозиції науковців зводяться до виділення складових такої класифікації на підставі тотожності ознак безпосереднього об'єкта досліджуваних кримінальних правопорушень.

Враховуючи суспільну небезпечність діянь, а також характеру шкоди, заподіяної об'єкту посягання у період чинності КК 1960 р. Навроцький В.О. запропонував поділяти кримінальні правопорушення проти довкілля на три групи: 1) знищення або пошкодження природних об'єктів; 2) заволодіння

природними об'єктами; 3) порушення порядку користування такими об'єктами [176].

Кримінальні правопорушення проти довкілля поділяються залежно від характеру їх вчинення на ті, що посягають на конкретні природні ресурси в процесі природокористування до яких належать ст.ст. 239, 239-1, 239-2, 240, 240-1, 241, 242, 243, 244, 245, 246, 247, 248, 249, 250, 251, 252 КК України, і ті, що завдають шкоди навколишньому природному середовищу в цілому, включаючи природні ресурси в процесі спеціального природокористування ст.ст. 236, 237, 238, 253, 254 КК України.

Говорячи про об'єкт кримінальних правопорушень проти довкілля відповідно Шульга А.М. класифікує їх на такі групи: 1) злочини у сфері забезпечення екологічної безпеки (ст.ст. 236, 237, 238, 253 КК); 2) злочинні посягання на живу природу (ст.ст. 245-249 КК); 3) злочинні посягання на об'єкти неживої природи (ст.ст. 239, 239-1, 239-2, 254, 240, 241, 242, 243, 252 КК); 4) злочини, що порушують правові норми у сфері екології (ст.ст. 244, 250, 251 КК). Втім, погодитись з такою класифікацією повною мірою неможливо з урахуванням умовності будь-якої класифікації кримінальних правопорушень проти довкілля [315].

Перш за все, досить сумнівною є правомірність характеристики цієї групи кримінальних правопорушень, як «злочини, що порушують правові норми у сфері екології». Адже всі суспільно небезпечні діяння, відповідальність за які передбачена в главі VIII Особливої частини КК України, так чи інакше порушують правові норми екологічної сфери. Крім того, виникає питання, чи доцільно відмежовувати цю групу кримінальних правопорушень від «злочинів у сфері забезпечення екологічної безпеки».

Також, залишається відкритим питання чому Шульга А.М. не відніс до цієї групи кримінальне правопорушення передбачене ст. 250 КК України «Проведення вибухових робіт з порушенням правил охорони рибних запасів», оскільки у разі вчинення вищезгаданих дій об'єктом посягання є саме об'єкти живої природи – рибні запаси.

На противагу цьому Матвійчук В.К. пропонує покласти в основу класифікації досліджуваних кримінальних правопорушень трирівневу систему інституту кримінальної відповідальності, а саме: родовий об'єкт кримінального правопорушення, безпосередній об'єкт кримінального правопорушення та відповідний природний об'єкт [146, с. 82].

Цікаво, що класифікація об'єктів екологічних кримінальних правопорушень, запропонована Матвійчуком В.К. враховує структуру довкілля та існування чотирьох геосфер: літосферу, біосферу, гідросферу та атмосферу. За іншою класифікацією кримінальні правопорушення проти довкілля поділяються на такі групи відповідно до їх безпосередніх об'єктів: 1) кримінальні правопорушення проти екологічної безпеки (ст.ст. 236, 237, 238 і 253 КК України); 2) кримінальні правопорушення у сфері землекористування, охорони надр та охорони атмосферного повітря (ст.ст. 239, 239-1, 239-2, 240, 241 і 254 КК України); 3) кримінальні правопорушення у сфері охорони водних ресурсів (ст.ст. 242, 243 і 244 КК України); 4) кримінальні правопорушення у сфері лісового господарства, охорони рослинного і тваринного світу (ст.ст. 245, 246, 247, 248, 249, 250, 251 і 252 КК України) [146, с. 85-86].

Розглядаючи питання класифікації кримінальних правопорушень проти довкілля у кримінально-правовій науці, Митрофанов І.І. поділив кримінальні правопорушення, які заподіюють або можуть заподіяти шкоду довкіллю, на дві групи. По-перше, кримінальні правопорушення, які не є екологічними, але заподіюють або можуть заподіяти шкоду довкіллю (наприклад, ст.ст. 113, 441, 439, 265, 267-1 КК України). По-друге, це кримінальні правопорушення, передбачені розділом VIII Особливої частини КК України, які можна поділити на дві групи залежно від безпосереднього об'єкта посягання: 1) кримінальні правопорушення, що посягають на екологічну безпеку в цілому (передбачені ст.ст. 236-238, 252 та 253 КК України); 2) кримінальні правопорушення, що посягають на встановлений порядок охорони землі, надр, ґрунту, атмосфери, поверхневих вод, підземних вод, морських вод

континентального шельфу, ліси та рослинний тваринний світ; 3) кримінальні правопорушення що посягають на встановлений порядок охорони компонентів довкілля (передбачені всіма іншими статтями Особливої частини КК України) [168, с. 68-70].

На основі узагальнення наявних у теорії кримінального права підходів до класифікації кримінальних правопорушень проти довкілля та відповідно до безпосереднього об'єкта пропонується класифікувати досліджувані кримінальні правопорушення наступним чином:

- 1) кримінальні правопорушення проти екологічної безпеки (ст.ст. 236-238, 253 КК України);
- 2) кримінальні правопорушення у сфері землевикористання, охорони надр, атмосферного повітря (ст.ст. 239-240, 254 КК України);
- 3) кримінальні правопорушення у сфері охорони водних ресурсів (ст.ст. 241-244 КК України);
- 4) кримінальні правопорушення у сфері використання лісів, захисту рослинного і тваринного світу (ст.ст. 245-252 КК України).

Окрім цього доцільно зазначити, що законодавцем не були віднесені до екологічних (проти екологічної безпеки) низка діянь, які своєю чергою у разі їх вчинення здатні заподіяти шкоду довкіллю. Так, Митрофанова І.І. зазначила, що «а) до першої підгрупи необхідно віднести ст. 113 «Диверсія» КК України, ст. 258 «Терористичний акт» КК України, ст. 441 «Екоцид» КК України і ст. 439 «Застосування зброї масового знищення» КК України, що відображають руйнівний характер екологічних злочинів, які посягають на компоненти довкілля і здатні спричинити екологічну катастрофу; б) до другої підгрупи ввійдуть екологічно-господарські злочини, передбачені ст. 265 «Незаконне поводження з радіоактивними матеріалами» КК України, ст. 265-1 «Незаконне виготовлення ядерного вибухового пристрою чи пристрою, що розсіює радіоактивний матеріал або випромінює радіацію» КК України, ст. 267 «Порушення правил поводження з вибуховими, легкозаймистими та їдкими речовинами або радіоактивними

матеріалами» КК України, ст. 267-1 «Порушення вимог режиму радіаційної безпеки» КК України, ст. 268 Незаконне ввезення на територію України відходів і вторинної сировини» КК України, ст. 269 «Незаконне перевезення на повітряному судні вибухових або легкозаймистих речовин» КК України, ст. 270 «Порушення встановлених законодавством вимог пожежної безпеки» КК України, ст. 273 «Порушення правил безпеки на вибухонебезпечних підприємствах або у вибухонебезпечних цехах» КК України, ст. 274 «Порушення правил ядерної або радіаційної безпеки» КК України, ст. 292 «Пошкодження об'єктів магістральних нафто-, газо- та нафтопродуктопроводів» КК України, ст. 325 «Порушення санітарних правил і норм щодо запобігання інфекційним захворюванням та масовим отруєнням» КК України, ст. 326 «Порушення правил поводження з мікробіологічними або іншими біологічними агентами чи токсинами» КК України» [169, с. 62]. Проте ми переконані, що така класифікація є неповною, адже носить формальний характер в частині поділу за місцем розташування; наявність умови – під час здійснення господарської діяльності тощо. Тому з урахуванням вищезазначених діянь пропонується наступна класифікація:

1. кримінальні правопорушення, об'єктом посягання яких екологічна безпека (ст. 441 КК України);
2. кримінальні правопорушення об'єктом посягання яких є громадська безпека щодо забезпечення безпеки населення від шкідливого впливу відходів і вторинної сировини(ст. 268 КК України);
3. кримінальні правопорушення об'єктом посягання яких є біологічне різноманіття (ст.ст. 251, 326 КК України);
4. кримінальні правопорушення об'єктом посягання яких є ядерна та радіаційна безпека (ст.ст. 265, 265-1, 267, 267-1, 274 КК України);
5. кримінальні правопорушення об'єктом посягання яких є встановлений порядок запобігання виникненню надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру (ст.ст. 253, 325 КК України).

Оскільки багато інших кримінальних правопорушень, перелічених в Особливій частині КК України, об'єктивно можуть бути пов'язані із заподіянням істотної шкоди довкіллю та негативним впливом на нього (наприклад, ст.ст. 292, 299, 326 КК України тощо) в юридичній літературі містяться пропозиції, спрямовані на уточнення кола діянь, які слід вважати кримінальними правопорушеннями проти довкілля [133].

До прикладу, Поліщук Г.С. висловив думку про доцільність включення до розділу VIII Особливої частини Кримінального кодексу України норми ст.ст. 265-267 КК. Традиційно вважається, що ці діяння порушують ядерну та радіаційну безпеку, яка традиційно є найважливішим елементом екологічної безпеки в національному та глобальному масштабах [197]. У період чинності КК 1960 р. Навроцький В.О. відносив до «екологічних злочинів» заготівлю, перероблення або збут радіоактивно забруднених продуктів харчування та іншої продукції, а також незаконне ввезення на територію України відходів і вторинної сировини. У зв'язку з тим, що порушення правил поводження з мікробіологічними або іншими біологічними патогенами і токсинами стосується природних речовин, Матвійчук В.К. пропонує перенести положення, які наразі містяться у статті 326 КК, до Розділу VIII Особливої частини КК України. На переконання Кузнецова В.В., кримінально-правова заборона жорстокого поводження з тваринами має бути перенесена до цього розділу [147, с. 80-81].

Хоча є певні підстави для визнання жорстокого поводження з тваринами двооб'єктним кримінальним правопорушенням, насамперед з точки зору гуманного ставлення до тварин, посягання на моральність українського суспільства, а також те, що предметом цього кримінального правопорушення є як дикі тварини і птахи, в тому числі в неволі, так і свійські тварини та інші тварини, що утримуються в домашньому господарстві. При цьому дикі тварини, що перебувають у природному вільному стані, на всіх стадіях їх видового і популяційного різноманіття та розвитку, охороняються екологічним законодавством, а сільськогосподарські

тварини та інші свійські тварини – ні. Останні не вважаються компонентами навколишнього природного середовища. За своїм правовим статусом вони належать до товарно-матеріальних цінностей, а отже, підпадають під дію цивільного законодавства.

Втім правовий нігілізм, знищення птахів, деяких видів дичини, незаконне полювання та багато інших чинників призвели до різкого скорочення популяцій деяких видів тваринного світу, а в деяких випадках їм загрожує повне вимирання.

Не в останню чергу ця ситуація пов'язана з тим, що нелегальна торгівля зникаючими видами тварин є дуже прибутковим бізнесом. Слід зазначити, що знищення мігруючих видів тварин, які перебувають під загрозою зникнення, підпадає під ознаки цілеспрямованого полювання на звірів, птахів та інших видів тваринного світу, занесених до Червоної книги України, як це передбачено чинною редакцією ст. 248 КК України. Крім того, збут, зберігання, перевезення та вилучення яєць диких тварин явно виходять за межі поняття полювання, і якщо законодавець погодиться із загалом слушною пропозицією Матвійчука В.К., то назва статті 248 КК України потребує уточнення та приведення у відповідність до диспозиції цієї кримінально-правової норми [151].

З урахуванням викладеного, доктринальна пропозиція доповнити Кримінальний кодекс України, зокрема новою статтею «Незаконний вивіз та торгівля об'єктами дикої фауни і флори», є прикладом негативного аспекту в розвитку кримінального права, який суперечить руху від загальних норм до специфічних, – вважає Хилюк С.В. [281].

Гавриш С.Б. вважає, що до Розділу VIII Особливої частини КК України слід внести доповнення в частині відповідальності за: хижацькі, з використанням виснажувальних чи руйнівних способів видобуток, експлуатацію та переробку природних ресурсів; вчинення будь-якою особою незаконних операцій з природними ресурсами, поводження з якими регулюється спеціальними правилами або для яких встановлений особливий

порядок використання, якою вони спричинили тяжкі наслідки; незаконний експеримент з довкіллям; забруднення чи псування землі, якщо такі дії не охоплюються ст. 254 КК України [29, с. 344-348].

Окрім цього, світова спільнота стурбована питаннями впровадженням та розвитком стратегій сталого розвитку, збереженням біорізноманіття та забезпеченням якості довкілля, особливо після того, як РФ розв'язала війну в Україні, порушивши всі можливі норми міжнародного права. Російська агресія спричинила руйнування та пошкодження всіх галузей української економіки, завдала колосальної шкоди навколишньому середовищу та призвела до тисяч невинних жертв серед українців. Як наслідок одним з аспектів злочинної діяльності Російської Федерації є знищення довкілля, що є воєнним злочином за визначенням Комісії міжнародного права ООН у 2022 році. Так, Єврокомісія ухвалила нову Стратегію біорізноманіття ЄС для 2030 року (EU Biodiversity Strategy for 2030) — це амбітний план із захисту природи та відновлення екосистем. Його головна мета — вивести біорізноманіття Європи з-під загрози зникнення та відновити його до 2030 року [246].

Внаслідок впливу людини на біорізноманіття, зокрема на дику фауну, необхідне удосконалення законодавства про кримінальну відповідальність, оскільки за останні 40 років популяції диких тварин у світі зменшилися на 60 %. Отже, пропонуємо додати до КК України ст. 248-1 «Дії, спрямовані на знищення або постійне чи тимчасове вилучення об'єктів тваринного світу, перебувають в природних умовах на території України, в межах її територіальних вод, континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони, що завдало істотну шкоду». Ч. 2 «Ті самі дії, якщо вони вчинені службовою особою із використанням службового станочка, або за попередньою змовою групою осіб, або вчинене в умовах воєнного або надзвичайного стану».

Таким чином, запропонована стаття охоплює проблеми, що можуть виникати як у мирний час, так і в умовах воєнного чи надзвичайного стану,

які спричиняють тяжкі наслідки, зокрема: зникнення окремих видів тварин у певній місцевості; руйнування місць проживання та розмноження тварин, їхніх гнізд чи нір; знищення об'єктів природного середовища; знищення тварин, відновлення популяцій яких ускладнене через біологічні особливості чи низьку чисельність виду; незаконне утримання в неволі; втрату територій природно-заповідного фонду як середовище існування тварин та інші наслідки.

Досліджуючи проблематику визначення об'єкта кримінальних правопорушень проти довкілля, піддається критиці думка Самокиша В.П., який стверджує що це є природні багатства. Зрештою, у випадку з природними ресурсами (лісами, водою, повітрям, ґрунтом, рибою, тваринами тощо) неможливо розмежувати об'єкти та предмети окремих кримінальних правопорушень. По-перше, це суспільні відносини у сфері охорони, використання, захисту та відтворення природних ресурсів, тваринного світу, ландшафтів природних комплексів, територій та природних об'єктів; по-друге, суспільні відносини у сфері забезпечення екологічної безпеки [232, с. 85].

Матвійчук В.К. справедливо критикує Гавриша С.Б. за розуміння безпосереднього об'єкта екологічних кримінальних правопорушень як суспільних відносин у сфері охорони, раціонального використання, відтворення та відновлення відповідних природних об'єктів і підміну об'єкта кримінальних правопорушень на його предмет.

На наше переконання, до родового об'єкта кримінальних правопорушень проти довкілля належить стан навколишнього природного середовища та його окремих компонентів, при якому відсутня небезпека для життя і здоров'я людини, забезпечується раціональне використання і відтворення природних ресурсів та підтримується належний екологічний стан біосфери. Це, насамперед, реалізація конституційного права громадян на безпечне довкілля.

Щодо визначення безпосереднього об'єкта кримінальних

правопорушень проти довкілля, то це стосуються різних елементів функціонування довкілля. Так, за ст. 239 КК України основним безпосереднім об'єктом є встановлений порядок раціонального використання, захисту і відтворення земель як складної екосистеми, тісно пов'язаної з іншими елементами довкілля. При цьому додатковими об'єктами є життя і здоров'я особи, інші блага [151].

Водночас з аналізу проєкту нового КК України родовим об'єктом досліджуваних кримінальних правопорушень також є публічне здоров'я в цілому, під яким слід розуміти систему суспільних відносин, яке гарантує стан фізичного, психічного і соціального благополуччя людей, що представляють країну (суспільство), при якому відсутні хвороби, а також порушення функцій органів і систем людського організму. При цьому Навроцький В.О. під поняттям «здоров'я людини» розуміє стан людського організму, який визначає його працездатність, можливість спілкування з іншими людьми, задовольняти потреби в соціальній та індивідуальній сферах та ін. Якщо йдеться про здоров'я окремої особи, то показники її здоров'я визначають за допомогою медичного обладнання, порівнюють і спостерігають у динаміці змін.

Себто, публічне здоров'я це той стан, який визначається в результаті медико-соціальних досліджень, на результати якого впливає низка факторів, а саме: спосіб життя, біологічні фактори, навколишнє середовище, медичні фактори (якість лікарських засобів, стан медичної допомоги, рівень протиепідемічних заходів тощо). Водночас у п. 2 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про систему громадського здоров'я» визначено, не публічне, а громадське здоров'я [222]. Під останнім слід розуміти сферу знань й організовану «діяльність суб'єктів системи громадського здоров'я щодо зміцнення здоров'я, запобігання хворобам, покращення якості та збільшення тривалості життя». Тобто поняття «публічне» та «громадське» здоров'я не є тотожними.

Ще одним родовим об'єктом у проєкті є економіка. Якщо автори проєкту КК України мають на увазі економіку України в цілому, то під нею

слід розуміти національну і суспільну відтворювальну систему держави, в якій взаємопов'язані галузі, види і форми суспільної праці, що є результатом тривалого історичного та еволюційного розвитку України, яка складається з десятків тисяч окремих частин (суб'єктів господарювання), пов'язаних між собою багатьма зв'язками. Вона складається з окремих частин (суб'єктів господарювання), які пов'язані між собою багатьма прямими і зворотними зв'язками.

Економічна система є надзвичайно складним утворенням, що охоплює продуктивні сили і виробничі відносини, тобто спосіб виробництва на даному етапі розвитку. Крім того, автори проекту КК України окремо визначили конкретні об'єкти злочинів і проступків проти довкілля: 1) екологічна безпека; 2) порядок використання та охорони природних ресурсів. Одні дослідники вказують на те, що «вертикальна» класифікація розрізняє загальний, родовий і безпосередній об'єкти, а інші не виокремлюють видові об'єкти посягання. Останнє можна пояснити тим, що чинний КК України, на відміну від проекту КК, не містить чіткого визначення видового об'єкта. Однак, оскільки родовий об'єкт посягання не може відображати все різноманіття суспільних відносин, на які воно посягає, цілком обґрунтованим видається виділення більш вузького кола відносин у межах певних сфер суспільних відносин, які становлять видовий об'єкт посягання. Останнє дозволяє не лише виокремити та конкретизувати відповідні сфери суспільних відносин, але й зберегти притаманні родовому об'єкту ознаки.

Водночас видовий об'єкт посягання характеризується особливими ознаками, які суттєво впливають на конкретний зміст суспільно небезпечних протиправних діянь, що порушують суспільні відносини, які забезпечують охорону довкілля, раціональне використання її ресурсів, а також екологічну безпеку як особливий стан навколишнього природного середовища вчинені суб'єктами цих кримінальних правопорушень, які відповідають встановленим законом критеріям, стандартам і нормам, що визначають якість довкілля,

інтенсивність використання ресурсів, різноманітність видів і здатність задовольняти інтереси людини в безпечному для життя навколишньому природному середовищі.

Переходячи до аналізу предмета екологічних кримінальних правопорушень, слід мати на увазі, що в останніх, предмет завжди слід розглядати у взаємозв'язку з об'єктом і поряд з ним, оскільки аналіз предмета у відриві від об'єкта не дає змоги виявити відносини, яким завдається шкода, що, в свою чергу, призводить до помилок у кваліфікації.

Щодо предмету кримінальних правопорушень проти довкілля слід розуміти речі матеріального світу, які перебувають у природному стані, мають просторову визначеність, екологічне значення, юридичну відокремленість, особливий правовий статус і потенційно можуть набувати ознак товару. З огляду чинного КК України, предметом кримінальних правопорушень є не лише природні ресурси, а й неприродні об'єкти (створені людиною або штучно), хоча здебільшого таку роль відіграють саме елементи довкілля природного походження. До них належить: 1) підприємства, споруди, пересувні засоби та інші об'єкти, у зв'язку з неправильним використанням яких настає загибель людей або інші тяжкі наслідки (ст. 236 КК України); 2) землі, поверхневий шар земель (статті 239, 239-1, 239-2, 254 КК України); 3) надра і корисні копалини (ст. 240 КК України); 4) атмосферне повітря (ст. 241 КК України); 5) водні об'єкти (ст. 242 КК України); 6) море (ст. 243 КК України); 7) континентальний шельф і його природні багатства (ст. 244 КК України); 8) окремі об'єкти рослинного світу (ст. 245 КК України); 9) дерева і чагарники (ст. 246 КК України); 10) рослини та плоди рослин (ст. 247 КК України); 11) дикі звірі та птахи (ст. 248 КК України); 12) водні живі ресурси (ст. 249 КК України); 13) риби і дикі водні тварини (ст. 250 КК України); 14) тварини продукти, сировина і корми тваринного походження (ст. 251 КК України); 15) території, взяті під охорону держави, та об'єкти природно-заповідного фонду (ст. 252 КК України); 16) проекти, інша аналогічна документація, в якій відсутні дані про

обов'язкові інженерні системи захисту довкілля для споруд, що вводяться в експлуатацію, а також безпосередньо такі споруди без зазначених систем (ст. 253 КК України) [151].

Принагідно зауважити, що природні ресурси України є власністю народу України, який має право на володіння, використання та розпорядження природними багатствами. Від імені народу України право розпорядження природними ресурсами здійснює ВРУ (ст. 4 Закону України "Про охорону навколишнього природного середовища") [219]. При цьому об'єкти тваринного світу, які перебувають у стані природної волі і знаходяться в межах території України, її континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони, є об'єктами права власності українського народу (ч. 2 ст. 5 Закону України "Про тваринний світ") [223].

З цього вбачається, що нормативне закріплення права власності українського народу на природні ресурси це критерій відмежування екологічних кримінальних правопорушень від кримінальних правопорушень проти власності, предметом яких можуть виступати окремі об'єкти довкілля.

Тут доречно зазначити, що на переконання Дудорова О.О. та Комарницького М.В. «неправомірне заволодіння природними ресурсами передусім завдає (поряд із майновою шкодою) шкоду екологічній рівновазі (екологічній безпеці тощо), оскільки об'єкти, що перебувають у природному стані, на відміну від іншого майна, наділені властивістю загальної значущості. Основна роль у регулюванні суспільних відносин у сфері обігу природних об'єктів належить не цивільному, а екологічному та земельному праву» [69, с. 149].

Віднесення об'єктів довкілля до предметів кримінальних правопорушень проти власності спотворює характер суспільної небезпеки екологічних кримінальних правопорушень, приховує основний об'єкт і дезорієнтує правозастосовчу практику при оцінці суспільної небезпеки діяння, що пов'язано із неспіввідношенням цінності об'єктів довкілля.

Більшість кримінальних правопорушень передбачених Розділом VIII

Особливої частини КК України містять бланкетні диспозиції. Як відомо, застосування бланкетних диспозицій передбачає відсилання до норм інших галузей законодавства, в яких конкретизуються склади кримінальних правопорушень, названих або частково описаних у КК України. При встановленні складу кримінального правопорушення на підставі певної статті комплексної диспозиції необхідно визначати ознаку, що міститься не лише в КК України, а й в інших нормативних актах, правових договорах та юридичній практиці, які є аналогічними в частині обов'язковості визначення; інші (регулятивні) нормативно-правові акти, пов'язані з комплексною диспозицією норм КК України, які не є його частиною (джерелом).

На противагу цьому Борисов В.І. вважає, що акти та норми, які конкретизують зміст диспозицій, визначають зміст відповідних положень, можуть бути видані до, одночасно або після набрання чинності законом про кримінальну відповідальність, у тому числі його прикінцевими положеннями, до них можуть вноситися зміни, але положення закону про кримінальну відповідальність, у тому числі його прикінцевих положень, залишаються незмінними. Тому для встановлення відповідних елементів складу кримінальних правопорушень проти довкілля необхідно звертатися до положень спеціальних екологічних нормативно-правових актів, які не є кримінально-правовими. Такий підхід законодавця до побудови диспозицій обумовлений специфікою відносин, що охороняються в аналізованому розділі КК України, які переважно детально врегульовані іншими галузевими нормативно-правовими актами, що встановлюють спеціальні вимоги до використання та охорони об'єктів довкілля [117, с. 345-348].

Поліщук С.Г. стверджує, що бланкетні диспозиції кримінально-правових норм кримінальних правопорушень проти довкілля ускладнює практичним працівникам дізнання, слідства, прокуратури та суду їх застосування на практиці. Це пов'язано з тим, що посилення зроблені не на конкретні закони чи інші нормативно-правові акти, а на цілі правові інститути, що встановлені у різних природоохоронних законах чи

нормативно-правових актах із сукупності норм екологічного характеру. Така ситуація покладає на практиків обов'язок знати всі норми, які формують відповідну правову систему, аналізувати ці норми окремо та в цілому, а також вміти знаходити норми, порушення яких містить ознаки відповідного правопорушення. Екологічне законодавство, про яке йдеться в основних положеннях статей цього розділу, є досить нестабільним, оскільки законодавець часто вносять до нього зміни та доповнення [32, с. 82].

Гавриш С.Б., з метою встановлення необхідності комплексного способу опису норм КК України щодо посягання на довкілля, констатує, що особливості руйнування довкілля, його складність, масштабність та антропогенний вплив на довкілля, що ускладнюють і практично унеможливають безпосередній опис цільового аспекту кримінальних правопорушень у статтях КК України. Розглядаючи зміст бланкетних диспозицій у структурі кримінальних правопорушень проти довкілля, автор пропонує класифікувати їх (за «характером бланкетності») таким чином: 1) загальні бланкетні диспозиції, що відсилають до спеціальних нормативних актів екологічного права, які регулюють порядок і умови економічної експлуатації природних ресурсів та їх охорону (ст.ст. 246, 248, 249 КК та ін.); 2) спеціальні бланкетні диспозиції, які відсилають до спеціальних екологічних норм і стандартів з різними критеріями введення в дію та параметрами заходів (зокрема, ст. 243 КК); 3) змішані бланкетні диспозиції, які поєднують ознаки перших двох і відсилають одночасно як до загальних нормативних диспозицій, так і до спеціальних екологічних норм і стандартів в інших галузях права [29, с. 539-540].

Втім, Гавриш С.Б. віддаючи перевагу бланкетній диспозиції вбачає не лише можливість інтеграції ідей з різних законодавчих сфер у боротьбі з екологічною злочинністю, а й те, що використання комплексних диспозицій дає змогу точно застосовувати КК України. Адже інтеграція таких диспозицій у текст КК України дозволяє уникнути дуже абстрактних оціночних понять і пов'язаного з ними свавілля правозастосування

[29, с. 539-540].

Ми переконані, що бланкетність як специфічний метод законодавчої техніки дозволяє не перевантажувати текст КК України положеннями підзаконних нормативно-правових актів, відповідає вимогам стабільності, гнучкості та компактності, що ґрунтуються на системності права та взаємозв'язку його галузей і норм, що слугує уніфікації законодавства в умовах ускладнення та диференціації відносин, що охороняються законом про кримінальну відповідальність, та сприяє збільшенню кількості оціночних ознак.

З приводу об'єктивної сторони кримінальних правопорушень проти довкілля, то їх переважна більшість вчиняється шляхом активних дій, так і бездіяльності.

Такий підхід до побудови диспозиції відповідних норм законодавцем зумовлений насамперед тим, що порушення або неналежне виконання встановлених правил (наприклад, правила проведення екологічної експертизи, правила охорони або використання надр, ветеринарні правила), інших вимог екологічного законодавства (зокрема, порушення Закону України «Про континентальний шельф України», Закону України «Про захист рослин»), завдає безпосередньої шкоди конкретним відносинам.

Оскільки норми Розділу VIII Особливої частини КК України щодо моменту закінчення кримінальних правопорушень проти довкілля побудовані по-різному, можна умовно виокремити кримінальні правопорушення, передбачені цими нормами, у три групи:

1) кримінальні правопорушення, які вважаються закінченими з моменту фактичного настання суспільно небезпечних наслідків (зокрема, ст.ст. 236, 237, ч. 2 ст. 239, ч. 2, 3 ст. 239-1, ч. 3 ст. 239-2 ч. 2 ст. 242, ст. ст. 246, 247, 249, 251 КК);

2) кримінальні правопорушення, які вважаються закінченими за умови створення небезпеки для життя чи здоров'я людей або настання інших тяжких наслідків (наприклад, частини перші статей 239, 240, 241, 244, 253,

ч. 3 ст. 243 КК);

3) кримінальні правопорушення з формально-матеріальним складом вважаються закінченими як з моменту вчинення (або невчинення) певних діянь, так і з моменту настання суспільно небезпечних наслідків, зазначених у диспозиції (частині) статті (зокрема, ч. 2 ст. 238, ч. 1, 2 ст. 240 КК, ст. 246, ч. 1 ст. 248 КК) [151].

Наслідки кримінальних правопорушень проти довкілля, як вид шкідливих наслідків, характеризуються змінами в навколишньому середовищі, що полягають у заподіянні чи загрозі заподіяння фізичної, майнової або екологічної шкоди, як це передбачено Розділом VIII Особливої частини КК України. Ці наслідки включають погіршення стану природних об'єктів, порушення екологічних функцій природних систем, а також втрату природними об'єктами здатності до самовідновлення.

Узагальнюючи та аналізуючи особливості юридичного опису наслідків екологічних кримінальних правопорушень у чинному КК України, можна стверджувати, що український законодавець віддає перевагу наслідкам, які ґрунтуються на судженні правозастосовних органів. Гавриш С.Б. з цього приводу писав, що без формалізації поняття оцінки «екологічних злочинів», визначення параметрів прояву, а також без формулювання критеріїв визначення наслідків, ці норми навряд чи можуть бути застосовані або створюють підґрунтя для свавілля, виправданого законом. Аналогічно, Локтіонова В.В. зазначає, що законодавство про кримінальну відповідальність має відмовитися від використання понять із занадто широким і «розмитим» змістом і замінити їх формально визначеними поняттями [140].

Натомість ми вбачаємо певний позитивний прогностичний ефект у використанні оціночних понять, які часто застосовуються для позначення суспільно небезпечних наслідків екологічних кримінальних правопорушень. Такою об'єктивною причиною є надзвичайна різноманітність суспільно небезпечних об'єктів, властивостей і явищ, які потребують постійного

моніторингу, вимагають створення спеціальних прийомів законодавчої техніки, необхідних для відображення в кримінальному законі згаданої різноманітності явищ і процесів суспільного життя.

У той же час суспільно небезпечними наслідками кримінальних правопорушень проти довкілля є: загибель людей (смерть хоча б однієї людини), захворювання людей, масова загибель об'єктів тваринного і рослинного світу, екологічне забруднення значних територій, інші тяжкі наслідки.

Загалом усі суспільно небезпечні наслідки для довкілля можна поділити на:

- 1) за формою, об'єктивно відображеною в нормах Кримінального кодексу України: а) фактичне настання шкоди; б) загроза настання шкоди;
- 2) за характером впливу на об'єкти кримінальних правопорушень: а) погіршення якості довкілля; б) шкода у вигляді втрати природних об'єктів, які є компонентами довкілля: повна втрата, часткова втрата, як повна, так і часткова втрата; в) настання смерті або заподіяння шкоди здоров'ю людини;
- 3) за змістом суспільних відносин, благ і цінностей, що охороняються нормами Розділу VIII Особливої частини КК: а) екологічна шкода; б) фізична шкода; в) економічна (майнова) шкода.

Досить вдалий перелік правових орієнтирів, які використовуються в процесі визначення наслідків кримінальних правопорушень проти довкілля, міститься у відповідних пунктах постанови Пленуму ВСУ від 10 грудня 2004 р. № 17 "Про судову практику у справах про злочини та інші правопорушення проти довкілля" [203]. Зокрема, ця постанова кодифікує та описує такі види суспільно небезпечних наслідків:

1. Тяжкі наслідки (ст.ст. 236, 237, ч. 2 ст.ст. 238–243, ч. 2 ст. 245, ст.ст. 247, 251, ч. 2 ст. 252, ч. 1 ст. 253 КК) – загибель або масове захворювання людей; значне погіршення екологічного стану в певному регіоні чи місцевості; зникнення, масова загибель або тяжкі захворювання тваринного та рослинного світу; неможливість відтворення природних об'єктів чи

використання природних ресурсів у певному регіоні протягом тривалого часу; генетичні зміни природних об'єктів; заподіяння матеріальної шкоди в особливо великих розмірах та інші наслідки.

Проблема масової загибелі та захворювань об'єктів тваринного світу вирішується на основі даних про кількість тварин, риб та інших організмів, які загинули або захворіли на території України чи окремих адміністративно-територіальних одиниць, а також інформації про їхню поширеність.

Під загибеллю людини (ст.ст. 236, 237, частини 2 ст.ст. 238-243, ч. 2 ст. 245, ч. 2 ст. 253 КК) слід розуміти смерть двох або більше осіб, що настала внаслідок вчинення кримінального правопорушення, відповідальність за який передбачена у відповідних статтях КК.

Матвійчук В.К. запропонував доповнити до Розділу VIII Особливої частини КК України (зокрема, ст.ст. 236, 237, 239, 241-243, 245 КК) іще однією частиною такого змісту: «Діяння, передбачені частинами першою та другою цієї статті, якщо вони спричинили масове захворювання населення, масову загибель людей або екологічну катастрофу». В цілому ця пропозиція, яка сприятиме диференціації кримінальної відповідальності є позитивною, втім ми не можемо повністю погодитися із думкою про доцільність визнання масового захворювання людей особливою кваліфікуючою ознакою кримінальних правопорушень проти довкілля» [149, с. 83]. Беручи до уваги зміст, який зазвичай вкладається у розуміння поняття «тяжкі наслідки», що використовується у відповідних кримінально-правових заборонах, вважаємо, що порівняно з іншими наслідками, які входять до поняття тяжких наслідків, ступінь суспільної небезпеки кримінальних правопорушень, передбачених ст.ст. 236, 237, 239, 241-243, 245 КК. Немає підстав для висновку про те, що наслідки істотно підвищують ступінь суспільної небезпеки кримінальних правопорушень [151].

Створення небезпеки для життя та здоров'я людей (ч. 1 ст. 239-244 КК та ч. 1 ст. 253 КК) – це коли забруднення довкілля або інші протиправні діяння можуть призвести до загибелі хоча б однієї людини, масового

зараження людей, зараження хоча б однієї людини інфекційною чи епідемічною хворобою, зниження тривалості життя чи імунітету людей або відхилення у розвитку дітей тощо.

На думку Гавриша С.Б., кримінально-правові наслідки в даному випадку не є обов'язковими. Іншими словами, диспозиції за цими нормами сформульовані щодо формального складу кримінального правопорушення.

Ми, як і багато інших вітчизняних дослідників, дотримуємося іншої точки зору і вважаємо цілком реальну можливість настання тяжких наслідків підставою для визнання виду кримінального правопорушення із суспільно небезпечними наслідками. Так званий делікт створення небезпеки, який заподіює щонайменше систематичну шкоду об'єкту, що охороняється КК, Панов М.І. аргументує тим, що делікт створення небезпеки порушує охоронювані КК безпеку суспільних відносин і стан захищеності, посягає на безпечні умови функціонування суспільних відносин, а закон, що встановлює кримінальну відповідальність за створення небезпеки – на безпечні умови функціонування суспільних відносин[191, с. 293].

Директива 2008/99/ ЄС про охорону довкілля кримінальним правом, прийнята 19 листопада 2008 року, відкриває перспективу того, що кримінальні правопорушення проти атмосфери, ґрунту, водних об'єктів, флори і фауни стануть кримінально-правовими заборонами, оскільки є можливість заподіяння істотної шкоди цим складовим навколишнього природного середовища [96].

Створення небезпеки для довкілля розуміється як загроза заподіяння шкоди флорі та фауні. Оцінка впливу на довкілля проводиться з метою визначення екологічних та інших наслідків управлінських і господарських рішень, розроблення рекомендацій щодо поліпшення стану довкілля та запобігання знищенню, деградації, пошкодженню чи виснаженню природних екосистем і природних ресурсів.

Метод оцінки впливу на довкілля визнаний майже в усіх промислово розвинених країнах: у червні 1988 року була прийнята Директива ЄС

№ 337/85 «Оцінка впливу деяких державних і приватних проектів господарської діяльності на навколишнє середовище». Відповідно до цієї Директиви, держави-члени ЄС зобов'язані проводити оцінку впливу на довкілля всіх великих проектів, які можуть мати негативний вплив на навколишнє середовище, до надання дозволу на їх реалізацію. Продовжуючи характеристику суспільно небезпечних наслідків кримінальних правопорушень проти довкілля, Локтіонова В.В. зазначає, що до таких наслідків належать: заподіяння шкоди охоронюваним суспільним відносинам, що є основним об'єктом кримінально-правової охорони, які виникають у зв'язку з використанням окремих видів природних ресурсів і природних об'єктів; забезпечення правопорядку під час здійснення окремих видів впливу на довкілля; промислові та інших підприємств, споруд і об'єктів, що забезпечують екологічну безпеку населення і регіону в процесі своєї діяльності, та пропонує включати до нього лише суспільно небезпечні наслідки кримінальних правопорушень проти довкілля. Аргументовано, що шкода життю та здоров'ю людини має встановлюватися лише за допомогою положень Розділу II Особливої частини КК України. Якщо внаслідок вчинення кримінальних правопорушень проти довкілля заподіяно шкоду життю та здоров'ю людини, діяння має кваліфікуватися за сукупністю [140].

З огляду на особливий характер кримінальних правопорушень, норми про відповідальність за нього зосереджені у Розділі VIII Особливої частини КК, де законодавець часто передбачає кримінальну відповідальність за діяння, які не лише заподіюють шкоду життю та здоров'ю особи, а й створюють загрозу заподіяння такої шкоди. Якщо розглянуті пропозиції будуть реалізовані, виникає питання, як будуть визнаватися відповідні необережні діяння особи, що призвели до виникнення небезпеки для життя та здоров'я людей.

Майже всі діяння, відповідальність за які передбачена статтями Розділу VIII Особливої частини КК, визнаються кримінальними правопорушеннями саме тому, що вони мають наслідки у вигляді шкоди

життю та здоров'ю людини. Якби наслідки у вигляді шкоди життю та здоров'ю людини були виключені зі статей досліджуваного Розділу, то ступінь суспільної небезпеки багатьох діянь, відповідальність за які передбачена статтями розділу VIII Особливої частини КК, був би таким, що їх не можна було б визнати кримінальними правопорушеннями. Наприклад, якщо реалізувати пропозицію Локтіонової В.В., то у випадку, якщо псування землі призвело до загибелі людини, необхідним буде кваліфікувати за ст. 119 КК та ст. 52 КУпАП. У такій ситуації існування ст. 239 КК України та окремого розділу Особливої частини Кримінального кодексу, який наразі містить статті про відповідальність за екологічні злочини, буде поставлено під сумнів [140], а це може ще більше погіршити і без того критичну ситуацію в природоохоронній сфері України.

Проаналізовані пропозиції не відповідають усталеній практиці національного законодавства щодо побудови кримінально-правових норм, а їх реалізація потребувала б докорінного реформування Особливої частини КК України. У кінцевому підсумку такий підхід призведе до того, що в диспозиціях статей певного розділу вказуватимуться лише наслідки, пов'язані з основним безпосереднім об'єктом конкретного кримінального правопорушення, що ставлять під сумнів доцільність існування багатьох інших статей, в яких психічним ставленням правопорушника до наслідків у вигляді шкоди життю або здоров'ю особи є необережність.

Зовсім не зрозуміло, яким чином реалізація пропозицій, що наразі розглядаються (остання з яких призведе лише до того, що відповідні кримінальні правопорушення проти довкілля будуть визнаватися не однією статтею, а за сукупністю, сприятиме підвищенню ефективності охорони довкілля).

Зміст поняття істотної шкоди у Розділі VIII Особливої частини КК не дивлячись на його вживання у ч. 1 ст. 244, ч. 1 ст. 246, ч. 1 ст. 248, ч. 1 ст. 249 КК України розкрито лише у примітці до ст. 248 КК. В інших випадках при обрахуванні істотної шкоди необхідно враховувати такі критерії: 1) висока

цінність предмета кримінального правопорушення для довкілля; 2) кількість видобутого; 3) особлива цінність предмета; 4) його особлива екологічна цінність; 5) витрати на відшкодування шкоди, заподіяної злочином довкіллю.

2.2 Суб'єктивні ознаки кримінальних правопорушень проти довкілля

Проблема визначення суб'єктивної сторони у кримінальних правопорушеннях проти довкілля є актуальною через зростання екологічних викликів у сучасному суспільстві. Суб'єктивна сторона кримінального правопорушення охоплює психологічний стан особи під час його вчинення, що включає форму вини, мотив, мету та емоційний стан. Встановлення цієї сторони у правопорушеннях проти довкілля ускладнюється специфікою екологічних відносин і наслідків.

Однією з ключових проблем є визначення форми вини. У багатьох випадках кримінальні правопорушення проти довкілля вчиняються через необережність, наприклад, під час порушення правил зберігання токсичних речовин. Водночас, правопорушення, які мають умисний характер, потребують аналізу не лише об'єктивних, але й суб'єктивних ознак, що іноді важко довести.

Мотиви таких правопорушень можуть бути економічними, політичними або навіть побутовими. Наприклад, умисне забруднення водойм з метою уникнення витрат на утилізацію відходів є прямим порушенням екологічного законодавства. Однак, мотиви часто залишаються прихованими, що створює складнощі у процесі розслідування.

Особливої уваги потребує питання кваліфікації дій, коли порушення мають змішаний характер: поєднання необережності з умислом. Наприклад суб'єктивна сторона кримінальних правопорушень, передбачених ч. 1 ст. 245, статтями 248, 249, 250 Кримінального кодексу України (далі – ККУ),

характеризується як умислом, так і необережністю [1]. При цьому судова практика також свідчить про нерідкі випадки, коли особи не усвідомлюють наслідків своїх дій для довкілля, що викликає труднощі у визначенні їх вини.

Додатковою проблемою є відсутність чітких методик для оцінки суб'єктивної сторони в екологічних правопорушеннях. Експертні дослідження, які можуть допомогти в цьому питанні, часто залишаються недостатньо розробленими. Важливим є також питання співвідношення вини юридичних і фізичних осіб у вчиненні кримінальних правопорушень проти довкілля.

Неврегульованість питань щодо суб'єктивної сторони ускладнює застосування кримінального законодавства. Судові рішення у таких справах часто не враховують усіх аспектів, що призводить до неоднозначності та потенційної несправедливості у винесенні вироків.

Отже, для ефективної боротьби з кримінальними правопорушеннями проти довкілля необхідне удосконалення правових норм та підходів до визначення суб'єктивної сторони.

У доктрині кримінального права під суб'єктивною стороною складу кримінального правопорушення розуміють сукупність обов'язкових та факультативних ознак, які характеризують внутрішню сторону кримінального правопорушення, виражену через психічне ставлення особи до вчинюваного суспільно небезпечного діяння та його наслідків [26]. Своєю чергою поведінка особи, включаючи протиправну, відображає взаємодію зовнішніх (фізичних) та внутрішніх (психологічних) чинників, тому суб'єктивна сторона повинна аналізуватися разом із об'єктивною.

Водночас це питання охоплює такі складові, як вина, мотив та мета, які дозволяють оцінити внутрішній стан правопорушника та зрозуміти його дії у контексті закону [302, с. 415]. Аналіз суб'єктивної сторони дозволяє розмежувати умисні дії, необережність та інші форми поведінки, які мають кримінально-правове значення.

Кожен елемент, включно з характеристиками суб'єктивної сторони,

необхідно детально вивчати при застосуванні кримінально-правових норм, зокрема, юридична кваліфікація таких правопорушень має точно відповідати їх законодавчому опису.

Принагідно зауважити, що у кримінально-правовій літературі четвертою ознакою суб'єктивної сторони доказування вини є розмежування психологічного та емоційного стану особи, який називають факультативною ознакою суб'єктивної сторони доказування вини. Автор обґрунтовує цю позицію тим, що люди вчиняють кримінальні правопорушення в певних емоційних станах, під впливом певних емоцій, таких як страх перед покаранням, співчуття до потерпілого, сильне душевне хвилювання. Хоча більшість цих емоцій виходять за межі складу кримінального правопорушення, закон, проте, визнає кримінально-правове значення деяких емоцій. Як зазначається в науковій літературі, емоції характеризують психічний стан особи, але не характеризують її психічне ставлення до діяння та його наслідків. Нами підтримується позиція більшості науковців, які досліджували суб'єктивну сторону кримінального правопорушення, щодо характеристики цього елементу вини трьома ознаками – виною, мотивом і метою, які органічно взаємопов'язані та взаємозалежні.

Ми вважаємо, що вина у складі кримінальних правопорушень проти довкілля потребує більш деталізованого законодавчого визначення. Для забезпечення чіткості та ефективності кримінально-правової охорони довкілля, у диспозиціях статей слід врахувати кілька ключових критеріїв визначення вини. По-перше, необхідно конкретизувати форми вини, зокрема чітко розмежувати умисел і необережність, із зазначенням ознак, які свідчать про усвідомлення або неусвідомлення суспільної небезпеки дій. По-друге, варто деталізувати можливі мотиви кримінальних правопорушень проти довкілля, наприклад, прагнення до економічної вигоди, недбале ставлення до екологічних норм або незнання правил. По-третє, важливо визначити мету, з якою було вчинено діяння, зокрема чи мала особа на меті заподіяння шкоди довкіллю, чи діяла через недбалість. По-четверте, слід уточнити, як

враховується помилка правопорушника щодо фактичних обставин, що впливають на оцінку його дій. Нарешті, необхідно передбачити критерії врахування обставин, за яких особа діяла, наприклад, умови непередбачуваної екологічної ситуації чи форс-мажорні обставини, що могли вплинути на її спроможність контролювати свої дії. Такий підхід дозволить зробити законодавчі норми більш адаптованими до сучасних викликів охорони довкілля. Водночас ми переконані, що вина є центральним елементом суб'єктивної сторони, тобто психічним ставленням особи до свого діяння і його наслідків. Вбачається, що інтелектуально-вольові процеси тісно пов'язані з мотивами та емоціями.

Натомість інші дослідники стверджують, що вина є ширшим поняттям, яке виходить за межі суб'єктивної сторони. Зокрема, науковець Любавіна В.П. підсумовує думки науковців, що вина охоплює елементи як об'єктивної, так і суб'єктивної сторін правопорушення. Тобто вина, яка складає суб'єктивну сторону протиправного діяння, одночасно виступає як цілісна характеристика кримінального правопорушення в усіх його істотних для відповідальності відношеннях [141, с. 272].

Висновки науковців підтверджують необхідність розмежування понять. Суб'єктивна сторона включає психічне ставлення особи до діяння, його мотиви, мету та емоційний стан, тоді як вина характеризує лише інтелектуальну та вольову складові умислу чи необережності. Ці елементи не слід ототожнювати, оскільки таке трактування суперечить як теоретичним засадам, так і положенням чинного законодавства. На прикладі ст. 253 КК України, можна зазначити, що особливості суб'єктивної сторони мають істотне значення для його кваліфікації [116].

На першому етапі формування умислу особа усвідомлює суспільну небезпечність і протиправність своїх дій. Це так званий інтелектуальний критерій вини, який вимагає від особи здатності зрозуміти, що її дії можуть порушити екологічні норми або створити ризик для довкілля. На цьому етапі формування суб'єктивної сторони полягає в оцінці своїх дій і можливих

наслідків [149, с. 15].

Другий етап передбачає прийняття рішення діяти всупереч забороні, зазначеній у ч. 1 ст. 253 КК України, або утриматися від таких дій [116]. Якщо особа обирає вчинення протиправних дій, вона свідомо бажає їх здійснити. В цьому аспекті йдеться про прямий умисел, коли винний діє цілеспрямовано, усвідомлюючи характер своїх вчинків і прагнучи досягнення певного результату [149, с. 15].

Водночас деякі науковці вказують, що умисними можуть вважатися і дії, коли особа не усвідомлює всієї суспільної небезпечності свого діяння, але бажає його вчинити. Такий підхід застосовується і для аналізу правопорушень із формальним складом, до яких належать діяння, передбачені ст. 238 ККУ [116]. В цьому випадку суспільно небезпечні наслідки є несуттєвими для визначення складу правопорушення, оскільки акцент робиться на самому факті порушення встановлених правил. Проектуючи або експлуатуючи споруди без систем захисту довкілля, особа може ігнорувати можливість настання екологічних наслідків, зосереджуючись лише на важливості виконання своїх дій з погляду особистих інтересів. Наприклад, суб'єкт може виправдовувати відсутність інженерних систем захисту довкілля економічною вигодою або прагненням до спрощення виконання робіт.

Мотив є ще одним важливим елементом суб'єктивної сторони. Вони відображають внутрішні спонукання особи до вчинення кримінального правопорушення. У контексті екологічних правопорушень мотиви часто є економічними, зокрема прагнення уникнути витрат на дотримання екологічних стандартів або збільшення прибутків через незаконне використання природних ресурсів [318, с. 61]. Наприклад, підприємство може скидати відходи у річку, щоб заощадити на утилізації, керуючись винятково фінансовими міркуваннями.

Загалом сутність мотиву вчинення кримінальних правопорушень проти довкілля проявляється у: 1) впливі зацікавлених особи; 2) користі;

3) інших причинах. Мотив не входить до змісту психічного ставлення особи до своєї поведінки, зокрема передбаченого ч. 1 ст. 253 ККУ, а становить психологічну основу, на якій виникає мотивація, як волевиявлення, оскільки перебуває поза сферою інтелекту та волі. Як складова психічних процесів, пов'язаних із вчиненням кримінального правопорушення, мотив, на відміну від вини, складається з незлочинних спонукань, які не оцінюються кримінальним законом. Таким чином, мотив – це завжди психологічна причина вчинку, яка з цієї позиції є усвідомленим спонуканням, користю тощо.

Мета вчинення кримінальних правопорушень проти довкілля є складним і багатогранним питанням, що вимагає комплексного підходу. Кримінальні правопорушення в цій сфері можуть мати різні мотиви, серед яких найпоширенішими є економічні, політичні та соціальні фактори. На думку багатьох науковців, основною метою правопорушників є досягнення фінансової вигоди через порушення екологічних норм і стандартів, що дозволяє їм знижувати витрати на очищення забруднених територій або уникати витрат на дотримання екологічних стандартів [271, с. 133].

Також, деякі дослідники зазначають, що економічний аспект часто стає основним чинником, що спонукає до екологічних правопорушень. Наприклад, за словами Турлової Ю.А. обговорюються загальні ознаки та риси злочинів проти екологічної безпеки, що дозволяє виокремити їх у відносно самостійну групу для дослідження та систематизації [256, с. 280].

Слід звернути увагу на політичні чинники, які впливають на вчинення кримінальних правопорушень проти довкілля. Вважається, що недостатня увага до охорони довкілля з боку державних органів влади може призводити до ігнорування екологічних норм і дозволяти підприємствам порушувати закон для отримання короткострокових вигод.

Крім того, є думка, що деякі правопорушення проти довкілля можуть мати соціальну мотивацію. Іноді громади або окремі особи вчиняють правопорушення через невідповідність між соціальними та економічними

умовами життя та екологічними вимогами. Зокрема у навчальному посібнику Хилько М.І. аналізує, як низький рівень життя та економічні труднощі можуть спонукати населення до дій, що шкодять довкіллю [280].

Ці думки демонструють різноманітність підходів до аналізу мети вчинення кримінальних правопорушень проти довкілля. Вони підтверджують, що кримінальні правопорушення не мають однозначної мотивації, а їх причини можуть бути як економічними, так і соціальними, і навіть політичними.

Емоційний стан осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення проти довкілля, є важливим аспектом, який має значення як для розуміння мотивації осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення, так і для оцінки їх поведінки. Емоції можуть бути як рушійною силою, так і наслідком вчинених дій. Науковці, аналізуючи цей аспект, звертають увагу на різноманітні емоційні фактори, які можуть сприяти порушенню екологічних норм.

Одним із основних факторів є емоційна безвідповідальність. Тобто деякі правопорушники вчиняють кримінальні правопорушення проти довкілля через емоційну незрілість або відсутність співчуття до природи. Така емоційна дистанція дозволяє їм здійснювати екологічні правопорушення, не відчуваючи глибокого занепокоєння за наслідки своїх дій. Це може бути пов'язано з невизначеністю чи байдужістю щодо майбутнього екологічного стану, що спонукає до короткострокових рішень, які шкодять довкіллю.

Інший емоційний стан, який може виникати в осіб, що вчиняють екологічні правопорушення – це емоційна реакція на тиск зовнішніх умов. Герасимова Л.І. наголошує, що в умовах економічної або соціальної скрути люди можуть відчувати стрес, що іноді призводить до сприйняття порушення екологічних норм як способу полегшення ситуації, наприклад, з метою здобуття матеріальних благ, коли індивід переживає почуття безнадійності або відчаю.

Деякі науковці звертають увагу на те, що емоції можуть також

виступати як реакція на несправедливість або нерівність у розподілі природних ресурсів. Відчуття соціальної несправедливості, коли людина бачить, що природні ресурси використовуються на шкоду іншим або що навколишній світ забруднений через діяльність великих корпорацій, може породжувати у людей гнів, який сприяє вчиненню кримінальних правопорушень проти довкілля.

На думку інших дослідників, важливим фактором є також емоційне переосмислення особистої відповідальності за стан природи. Іноді емоційний стан правопорушників може бути пов'язаний із внутрішнім конфліктом, коли людина усвідомлює свою участь у погіршенні екологічної ситуації, але не має достатньої мотивації для зміни поведінки.

Загалом, емоційний стан осіб, які вчиняють правопорушення проти довкілля, є різноманітним і багатоаспектним. Він може бути пов'язаний як із внутрішніми переживаннями та емоційними реакціями на зовнішні умови, так і з індивідуальними переконаннями щодо природи та її охорони.

Особливістю кримінальних правопорушень проти довкілля є їх складний зміст. Такі дії часто спрямовані не лише на довкілля, але й на економічні, соціальні чи інші суспільні відносини. Наприклад, забруднення водою може призводити до зниження якості питної води, що впливає на громадське здоров'я.

Крім того, специфіка кримінальних правопорушень проти довкілля полягає у труднощах встановлення причинно-наслідкового зв'язку між діями особи та наслідками. У багатьох випадках наслідки проявляються через тривалий час, що ускладнює процес доведення вини. Це вимагає спеціалізованих знань і застосування експертних методик для визначення зв'язку між діями правопорушника і шкодою довкіллю.

Складність визначення суб'єктивної сторони також зумовлена тим, що в екологічних правопорушеннях часто фігурують юридичні особи. Для таких випадків необхідно оцінювати не лише дії конкретних працівників, але й системні порушення на рівні організації.

Недосконалість правового регулювання ускладнює практичну реалізацію норм щодо кримінальних правопорушень проти довкілля. Наприклад, відсутність чітких критеріїв оцінки мотивів і мети створює ризик неоднозначного застосування норм закону.

Аналіз суб'єктивної сторони кримінальних правопорушень проти довкілля демонструє важливість усвідомлення особою своїх дій та наслідків, що можуть виникнути через порушення екологічних норм. Перший етап формування умислу, коли особа розуміє суспільну небезпечність своїх вчинків, є критичним для визначення вини. Другий етап, що передбачає свідоме прийняття рішення діяти всупереч забороні, вказує на наявність прямого умислу. Мотиви таких правопорушень часто мають економічну, політичну або соціальну основу, що визначає мету їх вчинення. Емоційний стан осіб, які вчиняють екологічні правопорушення, може значно вплинути на їхні дії, адже емоційна безвідповідальність або стрес можуть сприяти прийняттю рішень на шкоду довкіллю.

Визначення причинно-наслідкових зв'язків між діями правопорушника та наслідками є складним, особливо коли шкода довкіллю проявляється через тривалий час. Труднощі в застосуванні правових норм і відсутність чітких критеріїв оцінки мотивів можуть призводити до неоднозначних результатів у правозастосуванні. Водночас важливим є врахування юридичних осіб як учасників екологічних правопорушень, що вимагає окремого підходу до оцінки їх діяльності. Удосконалення правового регулювання та аналізу суб'єктивної сторони таких правопорушень сприятиме підвищенню ефективності кримінальної відповідальності. Тому для досягнення належного захисту екологічних прав необхідно забезпечити комплексний підхід до розв'язання цих проблем.

Для встановлення складу конкретного кримінального правопорушення проти довкілля необхідно встановити причинний зв'язок між екологічно небезпечним діянням та його наслідками. Зокрема, у Постанові Пленум ВСУ вказано на необхідність ретельної перевірки причинного зв'язку та з'ясування

того, чи не були шкідливі наслідки спричинені факторами, які не залежали від волі підсудного (наприклад, стихійним лихом, пожежею).

У цьому контексті щоб визначити, чи існує причинно-наслідковий зв'язок, необхідно залучати експертів-екологів, медиків, зоологів, іхтіологів, мисливствознавців та ґрунтознавців. На практиці нерідко експертів допитують у кримінальних справах щодо зв'язку між поведінкою правопорушника та наслідками, що настали. З іншого боку, до компетенції слідчих, прокурорів та судів належить визначення наявності дійсного зв'язку між порушенням особою відповідних правил та наслідками, що настали.

Кримінальні правопорушення, передбачені ст. 238 (крім ч. 2 цієї статті в частин посилення на суспільно небезпечні наслідки), ч. 1, ч. 2 ст. 239-2, ст. 240 (за умови, що діяння не спричинило передбачених у ч. 2 ст. 240 наслідків), ч. 1 ст. 243, ч. 2 ст. 244, ст. 246, ч. 1 ст. 252 КК, є умисними. Суб'єктивна сторона злочинів, передбачених ч. 1 ст. 245, статтями 248, 249, 250 КК, характеризується як умислом, так і необережністю [281].

Мотив кримінальних правопорушень проти довілля є насамперед заснованим на практичних потребах винного. Матвійчук В.К. визначає мотив кримінальних правопорушень проти довілля як усвідомлення спонукання (імпульсу) до вчинення конкретного цілеспрямованого діяння (добровільного діяння), що становить суспільну небезпеку і визнається кримінальним правопорушенням за чинним КК. При цьому слушною є думка про те, що існує різниця між мотивом діяння та його юридичним значенням, оскільки добровільність такої факультативної ознаки суб'єктивної сторони не впливає на кваліфікацію [148, с. 99].

Суб'єкт багатьох кримінальних правопорушень проти довілля обмежений особами, які мають ознаки спеціального суб'єкта. Спеціальні ознаки суб'єктів кримінальних правопорушень проти довілля можуть бути прямо вказані в диспозиції відповідної статті. Наприклад, вчинення кримінального правопорушення службовою особою (ст. 238 КК) або особою, спеціально відповідальною за інформування належних адресатів про

забруднення моря (ч. 3 ст. 243 КК) тощо. Таким чином, вчинення кримінального правопорушення, спрямованого на порушення спеціальних правил (ст.ст. 241, 243 та ін.), вказує лише на те, що суб'єктом є особа, яка зобов'язана дотримуватися вимог цих правил. Інші кримінальні правопорушення проти довкілля (зокрема, передбачені ст.ст. 242, 246 та 248 КК) можуть бути вчинені будь-якою особою, яка має ознаки загального суб'єкта [117].

Дослідження кримінальних правопорушень проти довкілля була б неповною без розгляду питання про кримінальну відповідальність юридичних осіб зокрема.

Слід наголосити, що за чинним кримінальним законодавством України до юридичних осіб можуть застосовуватися лише заходи кримінально-правового характеру, а не покарання. Це пов'язано з тим, що юридичні особи за своєю правовою природою не можуть зазнавати каральної, репресивної, відновлювальної та виховної функцій, притаманних покаранню. Юридичні особи не можуть нести кримінальну відповідальність, оскільки до них можуть бути застосовані заходи кримінально-правового характеру, а не покарання. Як наслідок, необхідно звикнути до того, що такі заходи не є кримінальною відповідальністю. Це пов'язано з тим, що суб'єкти, до яких застосовуються такі заходи, не мають свідомості, а отже, і здатності розуміти значення таких заходів, а тому не можуть їх осмислити.

Іншими словами, юридична особа є суб'єктом кримінально-правового впливу. Замість застосування кримінальної відповідальності у вигляді покарання до юридичних осіб можливе застосування державного реагування у вигляді заходів кримінально-правового характеру. У зв'язку з цим в юридичній літературі звертається увага на те, що законодавче регулювання кримінально-правового реагування на порушення заборони уповноваженою особою юридичної особи пов'язане з низкою проблем. Наприклад, Хавронюк М.І. вказує на те, що положення КК України ігнорують правову сутність штрафу, визначаючи його не як вид покарання, а як вид

некарального «заходу», тоді як насправді штраф переслідує виключно каральну мету [117, с. 393–394].

Зокрема, коли йдеться про можливість юридичної особи виступати суб'єктом кримінальної відповідальності, то, незважаючи на особливості її правової природи і, власне, на те, що вона не може бути притягнута до кримінальної відповідальності та постраждати від неї, як інші суб'єкти, вона, і зокрема ті, хто має над нею владні повноваження, все ж таки підлягає певним обмеженням, покаранням та зобов'язанню відшкодувати завдану шкоду.

Слід нагадати, що проєкт Кримінального кодексу, підготовлений авторським колективом на чолі з Смітєнком В.М. за дорученням Комісії Верховної Ради 12-го скликання з питань правопорядку та боротьби із злочинністю, пропонував визнати юридичних осіб суб'єктом екологічних злочинів. Цей законопроект пропагував принцип рівності перед законом незалежно від виду юридичної особи, сфери її діяльності, статусу чи форми власності. Зазначалося, що притягнення до кримінальної відповідальності юридичних осіб не виключає караної поведінки фізичних осіб, які безпосередньо брали участь у незаконній діяльності юридичних осіб або сприяли їй. Навпаки, розробники проєкту Кримінального кодексу, підготовленого робочою групою Кабінету Міністрів і остаточно прийнятого як закон 5 квітня 2001 року, були переконані, що принцип індивідуальної відповідальності за вчинення кримінального правопорушення є важливим досягненням правової культури і від нього не можна відмовлятися з урахуванням міжнародно-правових рекомендацій та багатого, але менш відомого досвіду інших країн.

Ідея запровадження кримінальної відповідальності юридичних осіб за безгосподарне використання земель є дуже цікавою та перспективною. Це могло б стати певним поштовхом для ефективної боротьби з юридичними особами, які своїми суспільно небезпечними діями порушують обов'язок щодо охорони земель та призводять до настання наслідків, передбачених

ст. 254 КК України.

Матвійчук В.К. узагальнює аргументи прихильників кримінальної відповідальності юридичних осіб у контексті дослідження кримінального права охорони довкілля наступним чином: 1) наявність однакових умов правоздатності у кримінальному та цивільному праві; 2) можливість призначення покарання; 3) закордонний досвід; 4) економічна невідповідність штрафів для юридичних осіб; 5) рекомендації Європейського комітету з проблем злочинності РЄ; 6) незадоволення громадськості засобами цивільної відповідальності юридичних осіб; 7) наявність групового та колективного егоїзму виробників; 8) можливість застосування вказаної відповідальності до обмеженого кола злочинів; 9) зростаюча небезпечність злочинів у сфері навколишнього природного середовища; 10) необхідність ефективної його охорони; 11) зміна способу виробництва (ринкові відносини) [147, с. 268-269].

Встановлення кримінальної відповідальності юридичних осіб є складним і багатовекторним процесом, який потребує, насамперед, переосмислення існуючих принципів кримінального права, таких як суб'єктивне ставлення до кримінальної відповідальності та вироблення нових принципів, що відповідають сучасним вимогам законодавства про кримінальну відповідальність.

Як бачимо, елементи вини корпорації є дещо абстрактними, що добре зрозуміло при розгляді природи юридичної особи та змісту вини в діях фізичних осіб. Однак, якщо взяти до уваги колективну природу корпорації і той факт, що її діяльність, в тому числі протиправна, є вираженням дій її уповноважених агентів, то підхід, вироблений судовою практикою, є цілком виправданим.

Доречно послатися на позицію українських науковців, які справедливо зазначають, що для притягнення до відповідальності юридичної особи не може бути застосована інтелектуальна концепція. Умисна діяльність (дії чи бездіяльність), що здійснюється в інтересах юридичної особи, або

необережна бездіяльність, що розкриває формування і зміст вини юридичної особи.

При поясненні проблем встановлення елементів вини в діяннях юридичної особи не можна оминати увагою співвідношення із системою суворої відповідальності, яка передбачає кримінальну відповідальність за діяння без обов'язку доказування.

Отже, з проведеної кримінально-правової характеристики вбачається, що відповідальність за кримінальні правопорушення проти довкілля – це вид відповідальності, спрямований на суворе юридичне переслідування винних осіб, спрямованість якої направлена на раціональне використання природних ресурсів, охорону екологічних прав та інтересів і запобігання екологічній шкоді для забезпечення інтересів громадян. Ці діяння завдають шкоди навколишньому природному середовищу та його компонентам, унеможлижуючи їх розумне використання. Тому, екологічна спрямованість кримінальних правопорушень проти довкілля полягає в тому, що дії правопорушника спрямовані на негативну зміну стану довкілля та порушення правового режиму природних ресурсів. А екологічна небезпека включає в себе не тільки потенційну можливість порушення екологічних інтересів суспільства, а й підвищений ризик для існуючих екологічних зв'язків у самій екосистемі.

Висновки до розділу 2

Отже, з проведеної кримінально-правової характеристики вбачається, що відповідальність за кримінальні правопорушення проти довкілля – це вид відповідальності, спрямований на суворе юридичне переслідування винних осіб, спрямованість якої направлена на раціональне використання природних ресурсів, охорону екологічних прав та інтересів і запобігання екологічній шкоді для забезпечення інтересів громадян. Ці діяння завдають шкоди

навколишньому природному середовищу та його компонентам, унеможливлюючи їх розумне використання. Тому, екологічна спрямованість кримінальних правопорушень проти довкілля полягає в тому, що дії правопорушника спрямовані на негативну зміну стану довкілля та порушення правового режиму природних ресурсів. А екологічна небезпека включає в себе не тільки потенційну можливість порушення екологічних інтересів суспільства, а й підвищений ризик для існуючих екологічних зв'язків у самій екосистемі.

На основі узагальнення наявних у теорії кримінального права підходів до класифікації кримінальних правопорушень проти довкілля та відповідно до безпосереднього об'єкта пропонується класифікувати досліджувані кримінальні правопорушення наступним чином:

- 1) кримінальні правопорушення проти екологічної безпеки (ст.ст. 236-238, 253 КК України);
- 2) кримінальні правопорушення у сфері землевикористання, охорони надр, атмосферного повітря (ст.ст. 239-240, 254 КК України);
- 3) кримінальні правопорушення у сфері охорони водних ресурсів (ст.ст. 241-244 КК України);
- 4) кримінальні правопорушення у сфері використання лісів, захисту рослинного і тваринного світу (ст.ст. 245-252 КК України).

Окрім цього доцільно зазначити, що законодавцем не були віднесені до екологічних (проти екологічної безпеки) низка діянь, які своєю чергою у разі їх вчинення здатні заподіяти шкоду довкіллю.

Проте ми переконані, що така класифікація є неповною, адже носить формальний характер в частині поділу за місцем розташування; наявність умови – під час здійснення господарської діяльності тощо. Тому з урахуванням вищезазначених діянь пропонується наступна класифікація:

1. кримінальні правопорушення, об'єктом посягання яких екологічна безпека (ст. 441 КК України);
2. кримінальні правопорушення об'єктом посягання яких є громадська

безпека щодо забезпечення безпеки населення від шкідливого впливу відходів і вторинної сировини(ст. 268 КК України);

3. кримінальні правопорушення об'єктом посягання яких є біологічне різноманіття (ст.ст. 251, 326 КК України);

4. кримінальні правопорушення об'єктом посягання яких є ядерна та радіаційна безпека (ст.ст. 265, 265-1, 267, 267-1, 274 КК України);

5. кримінальні правопорушення об'єктом посягання яких є встановлений порядок запобігання виникненню надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру (ст.ст. 253, 325 КК України).

Аргументовано, що усі суспільно небезпечні наслідки для довкілля можна поділити на:

1) за формою, об'єктивно відображеною в нормах Кримінального кодексу України: а) фактичне настання шкоди; б) загроза настання шкоди;

2) за характером впливу на об'єкти кримінальних правопорушень: а) погіршення якості довкілля; б) шкода у вигляді втрати природних об'єктів, які є компонентами довкілля: повна втрата, часткова втрата, як повна, так і часткова втрата; в) настання смерті або заподіяння шкоди здоров'ю людини

3) за змістом суспільних відносин, благ і цінностей, що охороняються нормами Розділу VIII Особливої частини КК: а) екологічна шкода; б) фізична шкода; в) економічна (майнова) шкода.

Суб'єкт багатьох кримінальних правопорушень проти довкілля обмежений особами, які мають ознаки спеціального суб'єкта. Спеціальні ознаки суб'єктів кримінальних правопорушень проти довкілля можуть бути прямо вказані в диспозиції відповідної статті.

РОЗДІЛ 3

КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ ПРОТИ ДОВКІЛЛЯ

2.1. Кількісні та якісні показники кримінальних правопорушень проти довкілля

Починаючи з другої половини ХХ ст. у зв'язку з стрімким розвитком промисловості, а також частково через зростання населення, більш гостро, ніж раніше, постала проблема охорони та збереження навколишнього природного середовища, котра неабияк гостро проявилась у наш час. Від благополучного довкілля безпосередньо залежать життя та здоров'я людини. Однією з причин негативної екологічної ситуації, що склалася, є пріоритет економічних цінностей над екологічними, а також брак екологічних знань серед населення, ігнорування вимог закону; найчастіше керівництво підприємства вважає за краще заплатити невеликий штраф, ніж будувати дорогі очисні споруди. Це призводить до певної девіантної поведінки у сфері екології [172, с. 204]. І саме найбільш суспільно небезпечну частину таких проявів криміналізовано у вигляді кримінальних правопорушень проти довкілля, відповідальність за вчинення яких передбачено у Розділі VIII Особливої частини КК України.

У кримінальному праві зазначені діяння досить часто іменують як «екологічна злочинність», під якою розуміється сукупність кримінальних правопорушень і осіб, які їх вчиняють, що посягають на навколишнє середовище та його охорону [64, с. 111].

Йдеться про протиправне використання природних об'єктів чи негативний вплив на них, який завдає шкоди екологічній безпеці [53, с. 148]. Відповідно, протидія зазначеним діянням потребує створення їх якісної та

повної кримінологічної характеристики.

Кримінологічна характеристика є стрижнем кримінологічного дослідження. Будь-яке вивчення злочинності, подальші розробки і реалізація заходів протидії їй починаються з розгляду саме цього питання [55, с. 107].

Як влучно зазначає О.М. Литвинов, що за останні півстоліття фактично жодна кримінологічна робота не розроблялась без формування кримінологічної характеристики відповідного виду кримінального правопорушення і рекомендацій з використання її даних для вибору найбільш ефективних форм і методів профілактичної діяльності [139, с. 582-583].

Термін «кримінологічна характеристика» трактується вченими по-різному, хоча саме визначення цього поняття і його елементів має важливе теоретичне і практичне значення для вирішення проблем попередження кримінальних правопорушень [53, с. 192-196].

Важливість розгляду кримінологічної характеристики будь-якого злочинного діяння полягає у тому, що вона є основною категорією науки кримінології, котра має пряме відношення до кримінологічного впливу. Жодне із запропонованих в якості компенсації нововведень не може замінити або покращити реалізацію функцій і задач, притаманних кримінологічній характеристиці кримінальних правопорушень – акумулювати опис характерних, типових якостей, властивостей та ознак кримінальних правопорушень й бути основою для розробки науково-практичних рекомендацій щодо їх профілактики [139, с. 583]. Тобто ефективна протидія кримінальним правопорушенням проти довкілля також потребує створення та постійного оновлення кримінологічного опису діянь, що становлять їх сукупність.

У розумінні змісту кримінологічної характеристики погляди науковців можна об'єднати у дві великі групи – ті, хто пропонують скорочений перелік складових, які містять показники математичного характеру, та ті, хто пропонують розширений перелік, у якому до математичних показників

додаються детермінаційні та попереджувально-значущі ознаки[251, с. 246].

Так, О.М. Литвинов пропонує до поняття «характеристика» включати такі групи елементів: дані про предмет кримінально протиправного посягання, дані про особу злочинця, мотив та мету кримінального правопорушення; дані про особу потерпілого; дані, які характеризують кримінологічну ситуацію вчинення кримінального правопорушення, статистичну поширеність кримінальних правопорушень; дані про соціальні умови кримінального правопорушення (соціально-політична, соціальна економічна; час; географія; соціальне середовище тощо); ознаки, які визначають специфіку діяльності із попередження кримінальних правопорушень (причини кримінальних правопорушень; наслідки кримінальних правопорушень; механізм кримінального правопорушення; обставини, що сприяють кримінальним правопорушенням) [159, с. 583].

В.О. Глушков та П.М. Коваленко у свою чергу запропонували у межах кримінологічної характеристики розглядати характеристику окремих видів кримінальних правопорушень, фактори, що призвели до вчинення кримінальних правопорушень; стан виду (групи) кримінальних правопорушень (суспільна небезпека, обсяг, питома вага в обсязі злочинності, інтенсивність, структура, латентність, територіальне розподілення), тенденції цього виду (групи) кримінальних правопорушень (динаміка, прогноз), кримінологічний портрет особи злочинця, а також характеристику наслідків кримінальних правопорушень даного виду (кількість потерпілих, розмір матеріальних збитків, види матеріальних збитків) [34, с. 35]. Тобто зазначені автори пропонують досить широке трактування аналізованого поняття.

Зокрема, В.М. Руфанова та О.О. Титаренко вважають, що кримінологічна характеристика повинна включати: аналіз кількісних і якісних показників окремої групи кримінальних правопорушень; ознаки особи злочинця, що мають кримінологічне значення; криміногенні детермінанти, які зумовлюють вчинення таких правопорушень; встановлення

кореляційних зв'язків між соціальними, економічними, політичними та організаційно-управлінськими причинами і умовами вчинення конкретних діянь [230, с. 24]."

Тоді як А.Ф. Зелінський, вважає, що кримінологічна характеристика є комплексним поняттям, яке характеризує розповсюдженість відповідної протиправної поведінки, її різновиди, типові способи вчинення злочинних посягань, їх мотивацію, місце і час вчинення, а також особливості суб'єктів злочинів [87, с. 153]. Як бачимо, це розуміння є дещо вужчим ніж попередньо наведені позиції вчених, оскільки кримінологічна характеристика не включає в себе детермінанти злочинності.

М.І. Фіалка пропонує ще вужчий підхід, за якого в межах кримінологічної характеристики немає жодної потреби розглядати не тільки детермінанти злочинності та систему протидії злочинності, але і особистість злочинця [272, с. 241].

На думку дослідниці екологічної злочинності Ю.А. Турлової, під час дослідження питань, що стосуються кримінологічної характеристики злочинності, недоцільним є висвітлення властивостей особи злочинця (окремих типів), криміногенних детермінант та заходів запобігання кримінальним правопорушенням, адже кожен із зазначених об'єктів кримінологічного дослідження, поряд зі злочинністю, є самостійним елементом предмета кримінології [259, с. 76]. Але не зовсім коректно визначати елементи кримінологічної характеристики лише за тією підставою, що вони є самостійними предметами кримінології. Елементами кримінологічної характеристики можуть бути різні предмети кримінології, у першу чергу ті, що дозволяють виявити особливості певного виду кримінальних правопорушень. А особа злочинця та детермінанти злочинності є важливими складовими опису властивостей будь-якого кримінального правопорушення.

Можна навести ще низку думок вчених, які різняться між собою, причому кожен з авторів наводить вагомі аргументи на користь обраної ним

точки зору. Тому варто погодитись із О.Г. Кальманом, що кримінологічна характеристика будь-яких груп (видів) кримінальних правопорушень не може бути однаковою і залежить від їх особливостей, а тому сукупність показників її елементів може бути різною [94, с. 48-49].

З цього приводу погодимось із О.В. Тихоною, що сприймаючи кримінологічну характеристику як сукупність певних статистичних показників, які ілюструють тенденції злочинних явищ, можна побудувати ретроспективну модель певного виду злочинності та побудувати її перспективну модель. І лише за результатами аналізу якісних показників, які можна отримати при вивченні матеріалів кримінальних проваджень, судових рішень, вироків тощо, думок фахівців та інших джерел інформації та їх імплементації з математичними моделями можна виявити ті або інші детермінанти, які притаманні певній динаміці [251, с. 248].

Тобто найбільш оптимальним є визначати кримінологічну характеристику як систему відомостей, показників, даних, ознак про певний вид кримінального правопорушення, що має значення для його запобігання [316, 60]. Такими даними, на нашу думку, має бути інформація про стан, динаміку, географію й інші кількісні та якісні показники певного виду злочинності, дані про осіб, які їх вчиняють, а також про ті явища, що детермінують цю групу кримінальних правопорушень.

Що стосується показників злочинності, то М.І. Фіалка під останніми розуміє сукупність основних статистичних характеристик злочинності, що дають можливість здійснити кількісно-якісне вимірювання даного явища, а саме: створити уявлення про її розміри, міру змінюваності, ймовірність та величину майбутнього прояву, а також для розроблення відповідно до цього предметних заходів щодо запобігання та протидії злочинним проявам [273, с. 361].

До основних показників злочинності, що піддаються статистичному вимірюванню А.П. Закалюк відносить рівень, інтенсивність, динаміку, структуру, географію. Спеціальними кримінологічними дослідженнями

вимірюються й інші показники злочинності, наприклад: «ціна» злочинності, тобто збитки, які вона заподіює, та витрати на протидію їй; міра зв'язку злочинності з окремими чинниками, що її обумовлюють; латентність, яка означає прихованість, невиявленість певної частини злочинності тощо [81, с. 156]. Тобто до предмету аналізу слід також додати інформацію про «ціну» злочинності та її латентність.

Водночас, у жодному разі елементами кримінологічної характеристики злочинів не слід uważати запобіжні (попереджувальні, профілактичні) заходи [316, с. 62].

Таким чином, у цьому підрозділі кримінологічну характеристику кримінальних правопорушень проти довкілля доцільно розпочати з аналізу статистичних показників розгляданих діянь, даних, що характеризують їх предмети, з'ясувати «ціну» екологічної злочинності та встановити її рівень латентності. Після чого в окремих підрозділах дослідити кримінологічні властивості осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення проти довкілля, а також визначити детермінанти, що сприяють вчиненню аналізованих діянь.

Переходячи до розгляду показників злочинності відзначимо, що їх поділяють на певні групи за тим параметром, що одні показники характеризують кількісні параметри, а інші – якісні параметри кримінальних правопорушень.

При чому, що стосується їх найменування, то існує багато поглядів. Їх називають кількісними і якісними, кількісно-якісними, якісно-кількісними, статистично- якісними; кримінально-статистичними тощо. Переважно вони визначаються з певною долею свавілля кожним дослідником. Тому дане питання потребує пильної уваги вчених та подальшої розробленості [55, с. 108].

Мі підтримуємо погляди тих кримінологів, які поділяють показники кримінальних правопорушень на кількісні та якісні [119, с. 82; 120, с. 56]. Кількісні показники виражають числові параметри кримінальних правопорушень, її основних елементів та їх зміни у часі [120, с. 56].

До кількісних показників відносять рівень злочинності, рівень судимості, ціну злочинності, коефіцієнти злочинності та динаміку злочинності [273, с. 361]. А якісні показники «характеризують внутрішні особливості цього явища, закономірності її розвитку і визначаються в розрахунку на одиницю сукупності. До якісних показників відносять структуру злочинності, характер злочинності та географію злочинності» [273, с. 364]. Статистичні дані щодо кримінальних правопорушень проти довкілля доцільно аналізувати саме за системою вищезазначених кількісних та якісних показників.

Перший показник, який ми проаналізуємо є рівень вчинення кримінальних правопорушень проти довкілля.

Рівень злочинності – показник який визначає загальне число обчислених та реально здійснених кримінальних правопорушень у абсолютних величинах. У даному показнику поряд із зареєстрованою злочинністю, рівнем обчисленої злочинності, включається і наявність латентних кримінальних правопорушень [128, с. 83]. Що стосується латентних кримінальних правопорушень проти довкілля, то їх рівень ми визначимо дещо пізніше.

У цьому контексті аналізувати статистичні дані доцільно з точки зору М.І. Фіалки, що до рівня злочинності належать показники, що характеризують абсолютну кількість зареєстрованих кримінальних правопорушень та осіб, що їх вчинили, на певній території за конкретний проміжок часу (місяць, квартал або рік). Основними показниками, що характеризують рівень злочинності, є кількість зареєстрованих кримінальних правопорушень та кількість виявлених осіб, що вчинили кримінальні правопорушення [273, с. 361].

Для здійснюваного нами аналізу доцільно використовувати статистичні дані Офісу генерального прокурора України щодо абсолютної кількості зареєстрованих кримінальних правопорушень з 2013 по 2023 роки. Офіс Генерального прокурора України періодично (щомісяця, за рік) оприлюднює

загальнодержавні звіти «Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування» з яких можна отримати дані про кількість зареєстрованих кримінальних правопорушень загалом, по групах кримінальних правопорушень за Розділами Особливої частини КК України та по кожному кримінальному правопорушенню окремо [102, с. 31-32]. З цих же звітів дізнатись про ефективність розслідування відповідних кримінальних правопорушень.

Так, у 2013 р. в Україні було обліковано 2923 кримінальних правопорушень, передбачених Розділом VIII Особливої частини КК України, у 2014 р. – 2624, у 2015 р. – 3181, у 2016 – 3941, у 2017 р. – 3765, у 2018 р. – 3529, у 2019 – 3769, у 2020 р. – 4558, у 2021 р. – 5416, у 2022 р. – 4018 та у 2023 р. – 4741 [244]. Всього обліковано 42465 фактів, а у середньому за рік ця кількість складає 3860 проваджень.

Тоді як за даними Ю.А. Турлової протягом 2002–2012 рр. ця величина становить 1966 злочинів. Так, у 2002 році обліковано 1272 факти, у 2003 році – 2014 фактів, у 2004 році – 1906 фактів, у 2005 році – 2177 фактів, у 2006 році – 1943 факти, у 2007 році – 1771 факт, у 2008 році – 1860 фактів, у 2009 році – 2204 факти, у 2010 році – 2098 фактів, у 2011 році – 2162 факти та у 2012 році – 2217 фактів [259, с. 78]. Порівняння показників свідчить про майже двократне зростання кількості облікованих кримінальних правопорушень проти довілля у період 2013—2023 роки порівняно з періодом 2002—2012 роками.

У той же період скеровано до суду кримінальних проваджень з обвинувальним актом у 2013 р. – 1172, у 2014 р. – 943, у 2015 р. – 777, у 2016 р. – 627, у 2017 р. – 831, у 2018 р. – 837, у 2019 р. – 648, у 2020 р. – 1008, у 2021 р. – 1191, у 2022 р. – 1026 та у 2023 р. – 1175 [244]. У середньому за рік ця кількість складає 930 проваджень.

Тобто із загалом зареєстрованих за період з 2013 р. по 2023 р. 42465 фактів вчинення кримінальних правопорушень проти довілля до суду з обвинувальними актами направлено лише 10235 проваджень. Відповідно

ефективність діяльності із кримінального провадження щодо зареєстрованих кримінальних правопорушень проти довілля складає 24,1%. Можна сказати, що лише кожне четверте провадження за вчинення кримінальних правопорушень проти довілля вчасно направляється до суду з обвинувальним актом.

Із 5238158 зареєстрованих кримінальних проваджень до суду з обвинувальним актом направлено 1769085, що становить 33,8% від загальної кількості. З цього випливає, що ефективність досудового розслідування розгляданих нами кримінальних правопорушень в цілому є нижчою ніж загальні показники.

Якщо аналізувати щорічні показники, то у 2013 р. зазначена ефективність склала 40,1%, у 2014 р. – 35,9%, у 2015 р. – 24,4%, у 2016 р. – 15,9%, у 2017 р. – 22,1%, у 2018 р. – 23,7%, у 2019 р. – 17,2%, у 2020 р. – 22,1%, у 2021 р. – 22%, у 2022 р. – 25,5% та у 2023 р. – 24,8%.

Наведені дані свідчать, що частка кримінальних проваджень щодо злочинів проти довілля, спрямованих до суду з обвинувальним актом, після значного зниження порівняно з середніми показниками ефективності досудового розслідування у 2015 році, надалі, починаючи з 2016 року, залишається на низькому рівні, коливаючись у межах 16–25%.

Тобто і на сьогодні актуальним залишається висновок, який зробила у своєму дослідженні екологічних злочинів К.В. Жигафарова, що «зменшення кількості кримінальних правопорушень, за якими провадження направлені до суду, зумовило зниження частки кримінальних правопорушень, за якими провадження направлені до суду, у загальній кількості облікованих кримінальних правопорушень, з 41,0% – у 2013 році до 25,0% – у 2015 році, що є черговим підтвердженням зниження ефективності діяльності правоохоронних органів у досліджуваній сфері» [74, с. 32].

Про зниження ефективності досудового розслідування екологічних злочинів свідчить зростання частки проваджень, у яких на кінець звітного періоду не було прийнято рішення.

Так, К.В. Жигафарова у 2018 р. відзначала, що «кількість кримінальних правопорушень, у яких на кінець звітного періоду рішення не прийнято, значно зросла протягом аналізованого періоду. Так, у 2013 році вона становила 1693 кримінальні правопорушення, у 2014 році – 1626, що на 67 менше ніж у 2013 році, однак у 2015 році – 2351, що на 725 більше ніж у 2014 році, тобто за період 2013-2015 рр. даний показник зріс у 1,4 рази. Водночас зміна частки кримінальних правопорушень, у яких на кінець звітного періоду рішення не прийнято, у загальній кількості облікованих кримінальних правопорушень протягом аналізованого періоду настановує на тривожний висновок щодо якості роботи правоохоронних органів у сфері боротьби зі злочинами проти довкілля. У 2015 році вона дорівнювала 74,7%, що на 16,2% більше ніж у 2013 році та на 12,4% більше ніж у 2014 році» [74, с. 32-33].

Ці тенденції збереглися і у подальшому. Так, у 2013 р. частка проваджень у яких на кінець звітного періоду рішення не прийнято становила 58,5%, у 2014 р. – 62,4%, у 2015 р. – 74,7%, у 2016 р. – 83,6%, у 2017 р. – 77,6%, у 2018 р. – 75,4%, у 2019 р. – 82,3%, у 2020 р. – 76,3%, у 2021 р. – 77,6%, у 2022 р. – 74% та у 2023 р. – 75%. У середньому цей показник складає 75,2%. Тоді як для всієї сукупності кримінальних проваджень за цей же період часу він складає 63,7%.

Даний стан речей можна пояснити тим, що розслідування екологічних злочинів є процесом специфічним та трудомістким [172, с. 208], потребує наявності високої кваліфікації слідчого та залучення фахових спеціалістів-екологів. Цю проблему більш детально ми розглянемо при аналізі детермінант кримінальних правопорушень проти довкілля.

Дані щодо кількості виявлених осіб, які вчинили кримінальні правопорушення проти довкілля містяться у Єдиному звіті про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення, що оприлюднюється з 2016 р. Так, у 2016 р. в Україні виявлено 765 осіб, які вчинили кримінальні правопорушення, відповідальність за вчинення яких передбачено

Розділом VIII Особливої частини КК України, у 2017 р. – 938 осіб, у 2018 р. – 964 особи, у 2019 р. – 730 осіб, у 2020 р. – 1104 особи, у 2021 р. – 1272 особи, у 2022 р. – 1092 особи та у 2023 р. – 1249 осіб [71]. Тобто за період 2016 – 2023 рр. в Україні виявлено 8114 осіб, які вчинили кримінальні правопорушення проти довкілля. В середньому за рік така кількість складає 1014 осіб.

Проте загалом можна сказати, що деяке підвищення рівня кримінальних правопорушень проти довкілля не супроводжувалося помітним збільшенням числа осіб, стосовно яких ухвалено обвинувальний вирок суду, що набув законної сили і не був скасований в апеляційному чи касаційному порядку[80, с. 58].

Ще одним показником, який відображає ефективність правоохоронних і судових органів у сфері реалізації кримінальної відповідальності щодо осіб, які вчинили екологічні злочини, є рівень судимості. Цей показник містить дані про кількість осіб, засуджених за вчинення таких злочинів, зокрема передбачених статтями Розділу VIII Особливої частини КК України.

Як зазначає А.В. Козар, що рівень судимості можна визначити на основі даних, котрі містяться у щорічному звіті про кількість осіб засуджених, виправданих, справи щодо яких закрито, неосудних, до яких застосовано примусові заходи медичного характеру та види кримінального покарання. Зазначений звіт укладається Державною судовою адміністрацією на основі узагальнених даних «Статистичних карток на підсудного» (форма № 6).

Даний показник завжди нижчий, ніж рівень злочинності, оскільки до цієї кількості не включаються особи, яких було виправдано або визнано неосудними, а також особи, справи щодо яких було закрито за різними підставами. У вільному доступі на офіційному сайті Судової влади України містяться вищевказані звіти починаючи з 2008 р. [102, с. 33].

Так, у 2013 р. за вчинення кримінальних правопорушень проти довкілля засуджено 1154 особи, у 2014 р. 1028 осіб, у 2015 р. – 910 осіб, у

2016 р. – 694 особи, у 2017 р. – 832 особи, у 2018 р. – 816 осіб, у 2019 р. – 507 осіб, у 2020 р. – 768 осіб, у 2021 р. – 878 осіб, у 2022 р. – 900 осіб та у 2023 р. – 1041 особу [245]. Але якщо порівнювати ці дані з кількістю виявлених осіб, то в даному контексті варто порівнювати два показники з 2016 р. Отже, з цього періоду за вчинення кримінальних правопорушень, передбачених Розділом VIII Особливої частини КК України засуджено 6436 осіб. Тобто з 8114 виявлених осіб було засуджено 79,3% осіб. У той час як з 817226 виявлених за цей період часу осіб, які вчинили кримінальні правопорушення було засуджено 546973 особи або 66,7%. Тобто за цим показником правоохоронні органи в частині засудження виявлених за вчинення кримінальних правопорушень проти довкілля є більш ефективними.

Проаналізовані показники свідчать про наступне:

- існують складнощі з виявленням винних осіб, які вчиняють екологічні кримінальні правопорушення;
- якщо винну особу було встановлено, то при вчиненні кримінальних правопорушень проти довкілля існує більш висока вірогідність того, що цю особу буде засуджено.

Переходячи до розгляду показників екологічної злочинності у динаміці відзначимо тези Д.С. Машлякевича, що «злочинність через її соціальний характер та історичну мінливість необхідно досліджувати як явище, що рухається і змінюється у часі й просторі як у цілому, так і у своїх структурних частинах. Тому стан і структуру цього негативного соціального явища необхідно аналізувати й у динаміці. Відповідні зміни характеризує такий показник, як динаміка злочинності, тобто відношення рівня й структури злочинності певного періоду до рівня та структури злочинності іншого періоду. Під час аналізу динамічних рядів злочинності за тривалі проміжки часу розкриваються закономірності й тенденції її розвитку, що має виняткове значення для оцінювання стану злочинності, її прогнозу на найближче й віддалене майбутнє та для розробки стратегії й тактики

боротьби зі злочинністю» [152, с. 37].

Динаміка злочинності – кримінологічна категорія, що означає зміни у стані, структурі, характері, географії злочинності, які відбувалися протягом певного періоду. Основним показником динаміки є темп зростання кількості зареєстрованих кримінальних правопорушень. Цей показник відображає, яку частку у відсотках становить кількість зареєстрованих кримінальних правопорушень або чисельність облікованих злочинців за певний рік порівняно з аналогічним показником іншого року, взятого за основу порівняння.

В якості бази для порівняння може бути взятий показник першого року періоду, за який аналізується злочинність, або показник кожного попереднього року. В першому випадку темп зростання або зниження вираховується щодо постійної бази і називається базисним, а в другому – щодо змінної бази і називається ланцюговим. У практиці кримінологічного аналізу злочинності частіше використовується такий пов'язаний із попереднім показник, як темп приросту. Він показує, на скільки відсотків збільшилася або зменшилася кількість кримінальних правопорушень або злочинців, облікованих у певному році, порівняно з аналогічним показником іншого року, взятого за базу порівняння [120, с. 58]. Цей показник є комплексним поняттям, що характеризує злочинність як із кількісного, так і з якісного боку. Аналіз динаміки дає змогу встановити тенденції розвитку злочинних проявів у суспільстві [47, с. 141].

За даними Ю.А. Турлової за п'ятнадцятирічний період аналізу масив облікованих екологічних злочинів зріс на 213 % (відповідно, темп зростання до 2002 р. становив 313 %). Найстрімкіше збільшувалась кількість екологічних злочинів у 2003 р. – темп зростання до попереднього року становив 158 %, а також у 2013 та 2016 рр. – показники темпу зростання становили 133 та 124 % відповідно. А у цілому аналіз показників динаміки екологічної злочинності засвідчує хвилеподібні зміни в кількості зареєстрованих злочинів на фоні стійкої загальної тенденції до їх зростання.

Відповідно, протягом 2002–2016 років середній темп приросту екологічних злочинів становив 8,5 % [259, с. 83-84].

Якщо аналізувати показники кількості виявлених кримінальних правопорушень проти довкілля у розрізі років за досліджуваний нами період за допомогою ланцюгового методу, то у 2014 році порівняно з 2013 роком відбулося зменшення на 10,2%. У 2015 році відбулося зростання на 21,2%. 2016 рік відзначився найбільшим темпом зростання, що склав 23,9%. Але у 2017 році відбулося незначне зменшення кількості на 4,4%. У 2018 році знову відбулося зменшення кількості на 6,3%. Проте з 2019 року (+6,8%) відбувається майже щорічне збільшення кількості, а саме: у 2020 році на 20,1%, у 2021 році на 18,8% та у 2023 році на 18%. І лише у 2022 році відбулося зменшення кількості на 25,8%.

Тоді як Ю.А. Турлова припускала, що у 2017 р. кількість облікованих екологічних злочинів за умови порівняно стабільних криміногенних факторів може бути на рівні близько 5200 [259, с. 85]. Як бачимо, прогнози вченої не справдилися навіть за більш-менш стабільної ситуації в державі на той час. А враховуючи нинішню суспільно-політичну ситуацію в країні робити прогнози щодо кількості облікованих кримінальних правопорушень проти довкілля у наступні роки не варто.

Отже, починаючи з 2003 р. у динаміці зареєстрованих фактів вчинення кримінальних правопорушень проти довкілля можна умовно виділити наступні періоди: 1) 2003 – 2012 рр. (коливання в межах від 1800 до 2200 фактів); 2) 2013 – 2015 рр. (коливання в межах від 2600 до 3200 фактів); 3) 2016 – 2019 рр. (коливання в межах від 3500 до 3900 фактів); 4) 2020 – 2023 рр. (коливання в межах від 4500 до 5400 фактів з різким зменшенням до 4018 у 2022 р.). Загалом можна сказати, що за аналізований період спостерігається тренд на поступове збільшення кількості зареєстрованих кримінальних правопорушень проти довкілля у понад два рази, що свідчить про посилення уваги правоохоронних органів стосовно протидії цим кримінально протиправним діям.

Аналіз кількості осіб, засуджених за кримінальні правопорушення проти довкілля свідчить про дещо інші тенденції. Так, у період з 2013 року по 2019 рік відбувалося майже щорічне зменшення кількості засуджених осіб, а саме: у 2014 році на 10,9%, у 2015 році на 11,5%, у 2016 році на 23,7%, у 2018 році на 1,9% та 2019 році на 37,9%. А зростання відбулося лише у 2017 році на 19,9%.

Але починаючи з 2020 року відбувається щорічне збільшення кількості засуджених осіб, а саме: у 2020 році на 51,5%, у 2021 році на 14,3%, у 2022 році на 2,5% та у 2023 році на 15,7%. Проте кількість засуджених у 2023 році (1041 особа) так і не перевищила такої кількості 2013 року (1154 особи), коли вона була найбільшою у аналізований період. Тобто у динаміці засуджених осіб можна виділити два періоди: 1) 2014 – 2019 роки (поступове зменшення кількості у понад два рази з 1154 до 507 осіб); 2) 2020 – 2023 роки (поступове збільшення кількості у понад два рази з 507 до 1041 осіб).

При цьому слід враховувати, що на динаміку злочинності впливає низка заходів, зокрема: демографічна ситуація; стан тих соціальних явищ і процесів, які детермінують злочинність; зміна соціально-економічних умов життя; зміни законодавства про кримінальну відповідальність; стан і заходи ефективності правоохоронної та правозастосовчої діяльності [55, с. 109].

Так, протягом останніх років у нашій державі відбулися істотні суспільно-політичні (військова агресія з боку росії, епідемія COVID-19, євроінтеграційні процеси, посилення боротьби з корупцією, у тому числі й у природоохоронній сфері тощо) та соціально-демографічні зміни (поява великої кількості внутрішньо переміщених осіб, істотне зменшення кількості населення тощо). Зазначені фактори можуть істотно впливати на динаміку вчинення будь-яких кримінальних правопорушень, у тому числі й проти довкілля.

Наприклад, за оцінкою МВФ, наявне населення України у 2021 році становило 41,0 млн осіб. У 2022 році воно скоротилося до 35,0 млн осіб, у 2023 році – до 33,2 млн осіб. Крім того, за даними Агентства ООН у справах

біженців станом на 14 березня 2024 року було зафіксовано по всьому світу 6,486 млн біженців з України (5,983 млн біженців зафіксовано в Європі та 0,503 млн за межами Європи) [153]. При чому станом на 2024 рік на підконтрольній Україні території проживають близько 31 млн осіб [174].

У такому разі існує потреба проаналізувати показники кримінальних правопорушень проти довкілля із застосуванням коефіцієнту інтенсивності злочинності. Даний показник визначається за допомогою встановлення співвідношення кількості кримінальних правопорушень, вчинених на тій чи іншій території відносно числа мешканців на певний період часу. Вибір величини стандартної кількості населення залежить від чисельності жителів даної території, зручності сприйняття даного показника та його порівняння з аналогічними показниками в інших територіальних одиницях. Для великих територіальних одиниць (країна, область, велике місто) коефіцієнти розраховуються на 100 тис. населення, для середніх (район, місто) – на 10 тис., для невеликих (мале місто, мікрорайон в місті, селище тощо) – на 1 тис. [120, с. 57]. Метою використання коефіцієнтів злочинності є коректний аналіз стану та динаміки злочинності у різних регіонах або країнах шляхом співставлення відомостей про злочинність з даними про населення [273, с. 362]. Використання спеціального коефіцієнта екологічної злочинності дає змогу точніше порівняно з абсолютними показниками облікованих екологічних злочинів оцінити ступінь ураженості екологічною злочинністю населення України [259, с. 81].

Отже, досліджуючи загальнодержавні показники кримінальних правопорушень проти довкілля коефіцієнт інтенсивності варто розраховувати на 100 тис. населення.

При чому, за період з 2015 р. по 2021 р. включно, враховуючи, що Україна внаслідок окупації росією, втратила контроль над територією Автономної республіки Крим та окремих районів Донецької та Луганської областей, коефіцієнт слід обчислювати без врахування населення, що проживало на цій території, але з урахуванням внутрішньо переміщених з

тих регіонів осіб. Відповідно приблизна кількість населення на підконтрольних українській владі територіях за оцінкою КМУ у 2020 році становила 37,3 млн. осіб [14].

Отже, розрахований коефіцієнт інтенсивності вчинення кримінальних правопорушень проти довкілля дозволив з'ясувати, що у 2013 р. в Україні на 100 тис. осіб вчинялось 6,4 відповідних кримінальних правопорушення, у 2014 році – 6,1, у 2015 році – 8,1, у 2016 році – 10,1, у 2017 році – 9,8, у 2018 році – 9,3, у 2019 році – 10,1, у 2020 році – 12,2, у 2021 році – 14,6, у 2022 році – 12,8 та у 2023 році – 15,3. Аналіз наведених показників у динаміці свідчить, що за останні десять років відбувалось поступове зростання кількості зареєстрованих кримінальних правопорушень проти довкілля у понад два рази.

При чому, за даними Ю.А. Турлової спеціальний коефіцієнт екологічної злочинності демонструє стабільне зростання протягом усього аналізованого нею періоду з мінімальним значенням у 2002 р. (2,6) на кожні 100 тис. осіб [259, с. 80]. Тобто загалом за час дії КК України 2001 р. коефіцієнт облікованих кримінальних правопорушень проти довкілля зріс у майже 6 разів.

Зазначене зростання, на думку Ю.А. Турлової, зумовлене не тільки збільшенням абсолютних показників облікованих екологічних злочинів, а й стабільним зменшенням кількості наявного населення [259, с. 83-84]. Але головною причиною, на нашу думку є посилення уваги правоохоронних органів на протидії екологічним злочинам, оскільки логічно було би припустити, що постійне зменшення кількості населення має призводити і до зменшення кількості вчинених кримінальних правопорушень.

Що стосується виявлених осіб, які вчинили кримінальні правопорушення проти довкілля, то розрахунок коефіцієнту свідчить, що на 100 тис. населення в Україні у 2016 році було виявлено 2 особи, у 2017 році – 2,4 особи, у 2018 році – 2,5 особи, у 2019 році – 1,9 особу, у 2020 році – 3 особи, у 2021 році – 3,4 особи, у 2022 році 3,5 осіб та у 2023 році – 4 особи.

Наведені дані свідчать, що за виключенням 2019 року, в нашій державі кількість виявлених осіб на 100 тис. населення постійно зростала з двох до чотирьох осіб, тобто у два рази.

Схожі тенденції демонструє і аналіз динаміки кількості засуджених осіб за вчинення кримінальних правопорушень проти довкілля із розрахунку на 100 тис. населення. Так, у 2013 році в середньому засуджували 2,5 осіб, у 2014 році – 2,4 особи, у 2015 році – 2,3 особи, у 2016 році – 1,8 осіб, у 2017 році – 2,2 особи, у 2018 році – 2,1 особу, у 2019 році – 1,4 особу, у 2020 році – 2,1 особу, у 2021 році – 2,4 особи, у 2022 році – 2,9 осіб та у 2023 році – 3,4 осіб. Як бачимо, з 2013 року по 2019 рік спостерігався тренд на зниження коефіцієнту кількості засуджених осіб загалом приблизно у 1,8 рази, але з 2020 року він постійно збільшувався загалом у майже 2,5 рази.

Слід відзначити влучні тези Ю.В. Орлова та Я. В. Ступника, що показники екологічної злочинності в цілому відповідають загальному тренду у розвитку криміногенної обстановки, визначальний вплив на яку сформувала війна, повномасштабна агресія російської федерації. Їй окрім скорочення території статистичного обліку через тимчасову окупацію частини території України, активне ведення бойових дій, а також значну міграцію населення, виїзд за межі країни близько 8 млн. громадян, фіксується й не менш важливе зрушення у правозастосовній практиці щодо заподіяння шкоди довкіллю взагалі та лісовим ресурсам, лісу, зокрема у бік кваліфікації як воєнних злочинів, тобто за ст. 438 КК України. Україна зіткнулася з тим, що раніше, в тому числі й у період з 2014 по 24.02.2022 р., було радше винятком, аніж правилом – воєнними злочинами проти довкілля. І це значна частина злочинів, які наразі поповнюють статистичний масив саме за ст. 438 КК України [187, с. 285].

Важливим показником, якому слід приділити особливу увагу є географія злочинності оскільки вивчення її територіальних розбіжностей важливе для глибинного порівняльного аналізу соціальних умов кримінальних правопорушень, факторів, що впливають на загальний стан їх

вчинення, у перевірці кримінологічних гіпотез [55, с. 108]. Являючи собою один із якісних показників кримінальних правопорушень, саме географія злочинності допомагає охарактеризувати просторовий та часовий розподіл кримінальних правопорушень (місця кримінального правопорушення, місця проживання злочинця) в світі, країні, регіонах, та типах населених пунктів. Крім того, вона з'ясовує вплив соціального середовища того чи іншого регіону на рівень та характер кримінальних правопорушень, встановлює межі та напрямки переміщень злочинців, а також вивчає регіональні відмінності в реакціях на злочинність [273, с. 367]. І саме за допомогою аналізу географії злочинності можливо встановити, в якому регіоні потрібно докласти найбільших зусиль та зосередити більше засобів впливу на неї [273, с. 367]. У кримінологічній науці на підставі даних про географію злочинності створюють карти злочинності. Використання карт злочинності має допомагати правоохоронним органам визначити тенденції кримінальних правопорушень і (головним чином у містах), визначити ресурси там, де вони, очевидно, найбільше потрібні, і розподілити сили та засоби [273, с. 554; 105].

Для запобігання кримінальним правопорушенням проти довкілля такі карти злочинності мають важливе значення, оскільки різні регіони України мають свої природно-географічні особливості (ліси, гори, болота, степи тощо), відповідно просторово різняться і види посягань на довкілля. Наприклад, для протидії екологічним злочинам в Одеській області методика запобігання злочинам, пов'язаним із незаконним видобутком бурштину, не є необхідною, тоді як для правоохоронних органів Рівненської області неактуальним є механізм протидії забрудненню моря.

Тому ми згодні з А.М. Бабенко, який на рівні докторської дисертації дослідив регіональні особливості злочинності та фактори, котрі на неї впливають на регіональному рівні, що аналіз регіональних особливостей злочинності становить складний, багатогранний, але водночас і найбільш повний, точний і системний аналіз злочинності. Він дає змогу не лише виявити територіальну специфіку злочинності у відносно однорідних

територіально-просторових системах, а й розкрити її індивідуальні особливості порівняно з іншими регіонами, продемонструвати її закономірності, видові особливості окремих видів злочинності. Це, у свою чергу, допомагає уникнути шаблонності в діяльності правоохоронних органів, підійти більш виважено й диференційовано до програмування, планування й організації запобігання злочинності з урахуванням умов конкретних регіонів [3, с. 87].

Зіставлення рівня облікованих екологічних кримінальних правопорушень у різних областях України дає можливість визначити регіони, в яких зазначені посягання є найбільш поширеними [59, с. 337; 259, с. 101-102].

За даними Ю.А. Турлової за 2014–2016 рр. найвищими середньорічними значеннями характеризувались Рівненська (255), Львівська (209) та Дніпропетровська (206) області, найнижчими – місто Київ (43), Кіровоградська (49) та Тернопільська (51) області [258, с. 102].

А за результатами узагальнення облікованих кримінальних правопорушень проти довкілля за період 2013 – 2023 роки регіони нашої держави розташувались у наступній послідовності: 1. Рівненська область – 3133 факти; 2. Дніпропетровська область – 3075 фактів; 3. Полтавська область – 2642 факти; 4. Львівська область – 2253 факти; 5. Харківська область – 2204 факти; 6. Київська область – 2193 факти; 7. Запорізька область – 2056 фактів; 8. Житомирська область – 2041 факт; 9. Одеська область – 1866 фактів; 10. Херсонська область – 1817 фактів; 11. Донецька область – 1749 фактів; 12. Закарпатська область – 1681 факт; 13. Івано-Франківська область – 1633 факти; 14. Черкаська область – 1624 факти; 15-16. Волинська та Миколаївська області – по 1429 фактів; 17. Чернігівська область – 1428 фактів; 18. Кіровоградська область – 1351 факт; 19. Сумська область – 1344 факти; 20. Хмельницька область – 1042 факти; 21. Чернівецька область – 1024 факти; 22. Тернопільська область – 922 факти; 23. Луганська область – 912 фактів; 24. Вінницька область – 792 факти; 25. м. Київ – 511 фактів;

26. Автономна республіка Крим – 120 фактів.

Наведені дані свідчать, що найефективніші результати за абсолютними показниками щодо кількості виявлених кримінальних правопорушень проти довілля демонструють уповноважені правоохоронні органи таких областей, як: Рівненська, Дніпропетровська, Полтавська, Львівська та Харківська. Їх сукупна частка складає 31,3%, тобто майже третину всіх облікованих кримінальних правопорушень відповідної категорії. У той же час правоохоронні органи таких областей як: Хмельницька, Чернівецька, Тернопільська, Луганська, Вінницька та м. Київ з сукупним результатом лише 12,3% облікованих фактів не продемонстрували результативних дій стосовно виявлення та реєстрації екологічних кримінальних правопорушень. Щодо Автономної республіки Крим, то з 2014 року її територія тимчасово окупована росією, а тому облік кримінальних правопорушень проти довілля вітчизняними правоохоронними органами не здійснювався.

Водночас, для дослідження географії екологічної злочинності доцільне застосування відносних показників, у яких ураховується різниця між кількістю населення в окремих територіальних одиницях, а саме спеціальні коефіцієнти злочинності, що дає змогу виявити кримінальну враженість певного регіону та провести порівняльний аналіз стану екологічної злочинності на різних територіях [59, с. 337]. Тобто доцільно обрахувати коефіцієнт злочинної інтенсивності на 100 тис. населення. При цьому слід зауважити, що з 2014 року частини Донецької та Луганської областей є окупованими росією, а тому облік кримінальних правопорушень проти довілля здійснювався лише на підконтрольній українській владі території. Відповідно населення цих територій, за оцінками фахівців [23], приблизно наступне: Донецька область – від 1800000 до 1900000 осіб; Луганська область – від 700000 до 750000 осіб.

Так, Ю.А. Турлова умовно поділила за показниками інтенсивності регіони України на п'ять груп. Проведені нею розрахунки свідчать, що до першої квінти з найвищими показниками інтенсивності екологічної

злочинності (червоний колір на картограмі) увійшли Рівненська (22), Херсонська (16,9) та Житомирська (14,6) області. Другою за ранжуванням спеціального коефіцієнта екологічної злочинності є квінта (на картограмі – помаранчевий колір), яку утворюють Полтавська (13), Івано-Франківська (12,6), Волинська (12,4), Чернігівська (12,1) та Закарпатська (11,7) області. До третьої квінти (жовтий колір) належать Київська (11,2), Луганська (10,3), Черкаська (9,8), Миколаївська (9,5), Запорізька (8,9). Четверту квінту (зелений колір) становлять Сумська (8,7), Львівська (8,2), Хмельницька та Чернівецька (обидві – 6,9), Дніпропетровська (6,3) та Донецька (5,4). До групи областей, що характеризуються найнижчими показниками інтенсивності (блакитний колір), віднесено Кіровоградську (5), Тернопільську (4,8), Одеську (4,7), Харківську (4,1), Вінницьку (3,2) області та місто Київ (1,5) [259, с. 102].

За даними інтерактивного довідника М.В. Карчевського [97] та з урахуванням корегування щодо кількості населення Донецької та Луганської областей, за період 2013 – 2023 роки з урахуванням коефіцієнта інтенсивності злочинності на 100 тис. населення за рівнем кримінальної враженості кримінальними правопорушеннями проти довкілля всі регіони України можна поділити на п'ять груп, а саме:

- дуже високий: Рівненська область – 27,1;
- високий: Полтавська область – 18,8; Херсонська область – 17,5; Житомирська область – 16,6;
- середній: Кіровоградська область – 14,3; Чернігівська область – 14,2; Волинська область – 13,8; Черкаська та Закарпатська області – по 13,4; Миколаївська область – 12,6; Київська область – 12,5; Сумська область – 12,4; Запорізька та Луганська області – по 12; Івано-Франківська область – 11,9; Чернівецька область – 11,4;
- помірний: Дніпропетровська область – 9,6; Львівська та Донецька області – по 9; Тернопільська область – 8,8; Харківська область – 8,3; Хмельницька область – 8,2; Одеська область – 7,9;

- низький: Вінницька область – 5,1; м. Київ – 1,8.

Аналіз наведених показників свідчить, що екологічна злочинність має істотні регіональні відмінності. Найвища враженість даним видом злочинності спостерігається у Рівненській області, а найнижча – у Вінницькій області та м. Київ. Тобто в Україні спостерігається істотна нерівномірність від 1,8 до 27,1 зареєстрованих кримінальних правопорушень проти довкілля на 100 тис. населення.

Приблизно схожі показники кримінальної враженості демонструє і аналіз коефіцієнта кількості засуджених за кримінальні правопорушення проти довкілля на 100 тис населення. До трійки лідерів належать Рівненська область (535 засуджених, коеф. 6,6), Полтавська область (526 засуджених, коеф. 5,4) та Івано-Франківська область (378 засуджених, коеф. 3,9). Найнижчі показники рівня засуджених у Херсонській області (88 засуджених, коеф. 1,2), Вінницькій області (92 засуджених, коеф. 0,8) та м. Київ (27 засуджених, коеф. 0,1). Слід відмітити, що Херсонська область демонструючи високий рівень враженості кримінальними правопорушеннями проти довкілля, перебуваючи на третьому місці, при цьому має один із найменших показників щодо рівня засуджених за аналізовані кримінально протиправні діяння осіб.

Аналіз територіального розподілу екологічної злочинності доцільно проводити як загалом щодо екологічних правопорушень усіх категорій, так і щодо окремих їх видів [56, с. 337; 258, с. 102].

За даними Ю.А. Турлової найвищими показниками інтенсивності незаконної порубки лісу характеризуються Херсонська, Івано-Франківська та Волинська області. Щодо порушення правил охорони або використання надр такими областями є Рівненська, Житомирська та Івано-Франківська області. Щодо незаконного рибного, мисливського або іншого водного добувного промислу, такі правопорушення характерні для Полтавської, Черкаської та Херсонської областей [258, с. 102–103].

За даними інтерактивного довідника М. Карчевського [97] за період

2013-2023 роки найвищими показниками за кількістю зареєстрованих кримінальних правопорушень, окремо по кожній статті Розділу VIII Особливої частини КК України, є:

- ст. 236 КК України «Порушення правил екологічної безпеки»: Київська область (65), Дніпропетровська область (49), Харківська область (32);

- ст. 237 КК України «Невжиття заходів щодо ліквідації наслідків екологічного забруднення»: Одеська область (4), Дніпропетровська область (2), м. Київ (2);

- ст. 238 КК України «Приховування або перекручення відомостей про екологічний стан або захворюваність населення»: Харківська область (12), Дніпропетровська область (4), Одеська область (3);

- ст. 239 КК України «Забруднення або псування земель»: Дніпропетровська область (232), Київська область (219), Полтавська область (135), Харківська область (125), Запорізька область (118);

- ст. 239¹ КК України «Незаконне заволодіння ґрунтовим покривом (поверхневим шаром) земель»: Київська область (162), Дніпропетровська область (60), Харківська область (27), Житомирська та Запорізька області (по 26);

- ст. 239² КК України «Незаконне заволодіння землями водного фонду в особливо великих розмірах»: Київська область (101), м. Київ (55);

- ст. 240 КК України «Порушення правил охорони або використання надр, незаконне видобування корисних копалин»: Рівненська область (1223), Житомирська область (428), Закарпатська область (353), Івано-Франківська область (336);

- ст. 240¹ КК України «Незаконне видобування, збут, придбання, передача, пересилання, перевезення, переробка бурштину»: Рівненська область (473), Волинська область (56), Житомирська область (21);

- ст. 241 КК України «Забруднення атмосферного повітря»: Дніпропетровська та Запорізька області (по 82), Сумська область (67),

Донецька та Харківська області (по 66);

- ст. 242 КК України «Порушення правил охорони вод»: Дніпропетровська область (98), Київська область (68), Харківська область (51);

- ст. 243 КК України «Забруднення моря»: Одеська область (14), Миколаївська область (11), Донецька та Херсонська область (по 5), Запорізька область (2);

- ст. 244 КК України «Порушення законодавства про континентальний шельф України»: Одеська область (1);

- ст. 245 КК України «Знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу»: Донецька область (40), Дніпропетровська та Одеська області (по 27), Херсонська область (24), Луганська область (21);

- ст. 246 КК України «Незаконна порубка або незаконне перевезення, зберігання, збут лісу»: Львівська область (1689), Дніпропетровська область (1577), Харківська область (1448), Житомирська область (1338), Івано-Франківська область (1156), Закарпатська область (1145), Рівненська область (1125);

- ст. 247 КК України «Порушення законодавства про захист рослин»: Дніпропетровська область (6), Херсонська та Хмельницька області (по 4);

- ст. 248 КК України «Незаконне полювання»: Чернігівська область (55), Сумська область (52), Закарпатська область (42), Харківська область (37);

- ст. 249 КК України «Незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом»: Полтавська область (1065), Одеська область (730), Черкаська область (668), Дніпропетровська область (663), Запорізька область (618), Херсонська область (513);

- ст. 250 КК України «Проведення вибухових робіт з порушенням правил охорони рибних запасів»: не обліковано;

- ст. 251 КК України «Порушення ветеринарних правил»: Київська область (10), Миколаївська та Полтавська області (по 6);

- ст. 252 КК України «Умисне знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду»: Черкаська область (33), Одеська область (32), Тернопільська область (26), м. Київ (22), Київська область (21);

- ст. 253 КК України «Проектування чи експлуатація споруд без систем захисту довкілля»: Київська область (3), Дніпропетровська та Харківська області (по 2), Донецька область (1);

- ст. 254 КК України «Безгосподарське використання земель»: Тернопільська область (139), Рівненська область (127), Хмельницька область (100).

Аналіз вищенаведених показників свідчить про те, що:

- Рівненська область є лідером за кількістю виявлених кримінальних правопорушень проти довкілля за рахунок реєстрації фактів незаконного видобування корисних копалин, зокрема, бурштину та незаконної порубки лісу;

- досить дивним виглядає дуже низький показник виявлених фактів незаконних дій з бурштином у Житомирській області, порівняно з показником Рівненської області, зважаючи на те, що бурштин є наявним, хоч і у меншій кількості у цьому регіоні Полісся. При чому, за даними інтерактивної карти незаконних розробок бурштину в Україні [89], площі таких розробок у Житомирській області, хоча і поступаються Рівненській, але також є досить значними;

- факти виявлення випадків незаконного заволодіння ґрунтовим покривом (поверхневим шаром) земель та незаконного заволодіння землями водного фонду в особливо великих розмірах поширені переважно у Київській області;

- привертає увагу досить високий показник виявлених фактів забруднення атмосферного повітря у Сумській області, яку навряд чи можна назвати лідером промислового виробництва нашої держави, оскільки цей показник незначно поступається визнаним лідерам за кількістю

забруднювачів повітря у Дніпропетровській та Запорізькій областях, а також тим, що він є майже рівним показникам Донецької області. При чому за індексом забруднення атмосферного повітря міст України у 2021 році [177, с. 22] м. Суми перебували на 17-му місці, а лідерами були міста Маріуполь, Кам'янське, Дніпро, Одеса та Кривий Ріг;

- найбільше фактів незаконної порубки лісу зафіксовано у Львівській, Дніпропетровській та Харківській областях. Водночас, найбільші обсяги незаконних рубок за період 2020 – 2022 рр. виявлені у лісах підприємств Харківського ОУЛМГ – 38 тис. м³ (37,7 %), Закарпатського – 14,3 тис. м³ (14,2 %), Дніпропетровського – 9,7 тис. м³ (9,6 % загального обсягу) [86, с. 42];

- лідерами за виявленими фактами незаконного зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом є: області, що розташовані уздовж річки Дніпро та його водосховищ, а саме Полтавська, Черкаська, Дніпропетровська, Запорізька та Херсонська; Одеська область, яка розташована уздовж узбережжя Чорного моря та пригирлових ділянок річок Дністер та Дунай;

- безгосподарське використання земель поширене переважно у чотирьох західних областях: Тернопільській, Рівненській, Волинській та Чернівецькій, а також сусідньої до них Хмельницької.

На думку Ю.А. Турлової визначені регіональні відмінності зумовлені природно-географічними особливостями окремих регіонів України, що й визначають інтенсивність кримінальних практик певного виду в конкретних адміністративно-територіальних одиницях [258, с.127]. У цілому підтримуючи дані тези, відзначимо, що дані аргументи не можуть пояснити, зокрема, географію поширення безгосподарського використання земель або незаконного видобування корисних копалин, у першу чергу піску, незаконного заволодіння ґрунтовим покривом (поверхневим шаром) земель та незаконного заволодіння землями водного фонду в особливо великих розмірах. Такі діяння мають бути характерними для всієї території України,

але існує різкий розрив між зареєстрованими фактами зазначених діянь між областями-лідерами та іншими регіонами.

Якщо кількісна характеристика екологічної злочинності знаходить прояв у числовому розмірі, зокрема усіх вчинених екологічних злочинів, то її якісна характеристика розкривається через з'ясування внутрішніх і зовнішніх зв'язків, а також відносин, у яких відображено істотні властивості одиничного кримінального правопорушення. Крім того, якщо кількісні показники характеризуються доволі значною варіативністю, змінами, що залежать від впливу багатьох факторів, зокрема від досконалості системи обліку кримінальних правопорушень, рівня довіри населення до правоохоронних органів, то якісні ознаки достовірніше відображають характерні властивості та параметри екологічної злочинності [258, с. 85-86].

Характер злочинності, як один з якісних показників злочинності визначається загальною кількістю тяжких і особливо тяжких злочинів у структурі злочинності та тим, якою є характеристика особистості тих, хто вчиняє злочини. Можна сказати, що характер злочинності – це один з проявів її структури; з'ясування характеру злочинності – результат аналізу її структури. Так питома вага кримінальних правопорушень різного виду та ступеня тяжкості в загальній їх кількості визначають їх характер і, по суті, ступінь суспільної небезпеки злочинності [273, с. 366-367].

За даними деяких кримінологічних досліджень у структурі облікованих кримінальних правопорушень проти довілля за їхньою тяжкістю найбільшу питому вагу займають нетяжкі злочини, тоді як особливо тяжкі та тяжкі злочини становлять менше 1% [74, с. 35].

Водночас, Д.І. Снітко та О.В. Золотарьова з'ясували, що за період 2018-2022 рр. частка нетяжких злочинів становить 69,43%, кримінальних проступків – 22,92%, тяжких злочинів – 7,63% та особливо тяжких злочинів – 0,03% [237, с.249]. Узагальнені дані за досліджуваний нами період підтверджують наведені показники.

Структура злочинності є суттєвим статистичним показником, що

дозволяє зрозуміти тенденцію до збільшення або ж зменшення злочинності, відстежити динаміку, з'ясувати реальний обсяг суспільно небезпечних наслідків та змодельовати причинно-наслідковий зв'язок між соціально-економічним становищем країни та статистичними даними показників злочинності [95, с. 12]. Іншими словами, структура злочинності являє собою внутрішню будову у співвідношенні між певними видами (групами) кримінальних правопорушень, які в сукупності характеризуються за кримінально-правовими, соціально-демографічними або кримінологічними критеріями [285, с. 174].

На думку А.М. Бабенка у регіональних кримінологічних дослідженнях структуру злочинності розглядають не лише як сукупність елементів, що її утворюють, а і як характер їх взаємозв'язків. За допомогою вивчення структури злочинності фіксують закономірні взаємозв'язки різних елементів злочинності, підтверджують її здатність пристосовуватися до змін зовнішнього середовища, а також пристосовувати середовище для свого існування та розвитку [3, с. 65].

Але для початку слід визначити частку кримінальних правопорушень проти довкілля серед інших кримінальних правопорушень.

Так, за даними Ю.А. Турлової середнє значення частки екологічних злочинів у структурі всіх облікованих злочинів протягом 2002–2016 рр. становило 0,47 % [259, с. 79]. За даними інтерактивного довідника М. Карчевського [97] за період 2013-2023 роки за показником кількості облікованих фактів частка кримінальних правопорушень проти довкілля складає 0,8%. Тобто, хоча ця частка дещо й збільшилась, але всеодно залишається серед всіх облікованих кримінальних правопорушень дуже незначною.

Що стосується внутрішньої структури кримінальних правопорушень проти довкілля, то за даними Ю.А. Турлової структуру екологічної злочинності утворюють злочини проти екологічної, ядерної, радіаційної, біологічної безпеки – 1,9 %, злочини у сфері охорони земель – 4,8 %, злочини

у сфері охорони надр – 18,6 %, злочини у сфері охорони вод – 1,1 %, злочини у сфері охорони атмосферного повітря – 0,9 %, злочини у сфері охорони тваринного світу – 27,7 %, злочини у сфері охорони рослинного світу – 44,1 %, злочини у сфері охорони природних комплексів – 0,9 % [265, с. 126]. О.М. Гумін та О.Г. Колб стверджують, що серед кримінальних правопорушень проти довкілля переважають незаконне полювання (25–35%); порушення правил риболовства (35–45%); забруднення водойм і повітря (10%); лісопорушення (8–10%) [53, с. 149].

Водночас, отримані нами дані дещо відрізняються від наведених. Так, за даними інтерактивного довідника М. Карчевського [97] внутрішня структура облікованих кримінальних правопорушень проти довкілля сукупно за період 2013-2023 роки має наступний вигляд:

Таблиця 1. Показники місця та частки окремих кримінальних правопорушень проти довкілля серед всіх облікованих кримінальних правопорушень, передбачених Розділом VIII Особливої частини КК України за період 2013 – 2023 рр.

Місце	Назва статті КК	Кількість облікованих фактів	Частка серед всіх облікованих кримінальних правопорушень проти довкілля
1.	ст. 246 «Незаконна порубка або незаконне перевезення, зберігання, збут лісу»	22693	43,44%
2.	ст. 249 «Незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом»	6662	15,67%
3.	ст. 240 «Порушення правил охорони або використання надр, незаконне видобування корисних копалин»	5577	13,13%
4.	ст. 239 «Забруднення або псування земель»	1924	4,53%
5.	ст. 254 «Безгосподарське використання земель»	1000	2,35%
6.	ст. 241 «Забруднення атмосферного повітря»	798	1,88%
7.	ст. 242 «Порушення правил охорони вод»	749	1,76%

8.	ст. 240 ¹ «Незаконне видобування, збут, придбання, передача, пересилання, перевезення, переробка бурштину»	619	1,46%
9.	ст. 239 ¹ «Незаконне заволодіння ґрунтовим покривом (поверхневим шаром) земель»	578	1,36%
10.	ст. 248 «Незаконне полювання»	486	1,14%
11.	ст. 245 «Знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу»	318	0,75%
12.	ст. 236 «Порушення правил екологічної безпеки»	294	0,69%
13.	ст. 252 «Умисне знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду»	292	0,69%
14.	ст. 239 ² «Незаконне заволодіння землями водного фонду в особливо великих розмірах»	274	0,65%
15.	ст. 251 «Порушення ветеринарних правил»	60	0,14%
16.	ст. 243 «Забруднення моря»	44	0,1%
17.	ст. 247 «Порушення законодавства про захист рослин»	42	0,1%
18.	ст. 238 «Приховування або перекручення відомостей про екологічний стан або захворюваність населення»	30	0,07%
19.	ст. 237 «Невжиття заходів щодо ліквідації наслідків екологічного забруднення»	12	0,03%
20.	ст. 253 «Проектування чи експлуатація споруд без систем захисту довкілля»	11	0,03%
21.	ст. 244 «Порушення законодавства про континентальний шельф України»	2	0,005%
22.	ст. 250 «Проведення вибухових робіт з порушенням правил охорони рибних запасів»	0	0
	Всього	42465	100%

З аналізу наведених даних випливає, що найбільше правоохоронні органи реєструють такі кримінальні правопорушення проти довкілля, як: незаконна порубка або незаконне перевезення, зберігання, збут лісу; незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом; порушення правил охорони або використання надр, незаконне видобування корисних копалин. Сукупна частка цих кримінально

протиправних діянь серед всієї екологічної злочинності складає понад 72%. При чому майже половину (понад 43%) всіх облікованих фактів вчинення кримінальних правопорушень проти довкілля складають випадки, пов'язані із незаконною порубкою лісу. Тоді як зареєстровані випадки незаконного полювання складають лише трохи більше 1%. Звичайно такі розбіжності можна пояснити, зокрема, тим, що деякі з кримінальних правопорушень проти довкілля, котрі мало обліковуються, мають набагато вищий рівень латентності. Тобто ці діяння не є такими очевидними, як незаконна порубка лісу.

При чому, абсолютну більшість кримінальних правопорушень проти довкілля складає незаконна порубка або незаконне зберігання, збут лісу (ст.246 КК України), їх відсоток серед посягань цієї спрямованості за розглянутий період збільшився з 33,6 % до 52,8 %. У 2013–2014 рр. виявилось близько 1000 таких фактів. Після суттєвого зростання у 2015–2016 рр. до 2313 (у 2,3 раза) чисельність екологічних правопорушень у 2017–2019 рр. зменшувалася, але неістотно, і у 2019 р. становила 1961 (-15,2% порівняно з 2016 р.). У 2020–2021 р. знову відбулося збільшення цих випадків, спочатку на 30,2 %, а потім ще на 12,1 %. У 2021 р. зафіксовано 2862 кримінальні правопорушення. У 2022 р. відбулося помірне зниження до рівня 2454 [187, с. 284], а в 2023 р. знову відбулося незначене зростання до 2687 фактів.

Слід зазначити, що небезпечність незаконної порубки лісу підсилюється уразливим станом найбільш значимого елементу рослинного світу України – лісу. Ліси є найпотужнішим з факторів, що стабілізують на певному рівні функціональну організацію природних екосистем, їх біорізноманіття, посилюють їхню стійкість до антропогенного впливу й змін клімату [259, с. 94]. За даними Національної доповіді про стан навколишнього природного середовища у 2021 р. лісистість України становить 15,9%, але за висновками науковців оптимальна лісистість повинна становити близько 20%, а для її досягнення необхідно створити

близько 2,4 млн га нових лісів [177, с. 84]. При чому за роки повномасштабного вторгнення росіяни знищили десятки тисяч гектарів лісів нашої держави. Так, згідно з даними Державної екологічної інспекції України станом на 5 квітня 2024 року внаслідок збройної агресії росії знищено 67 тис. га лісів і тим самим завдано шкоди на понад 1 трильйон гривень [183]. І площа знищених лісових масивів, на жаль, продовжує зростати. Тому охорона лісів від незаконної вирубки на території підконтрольній українській владі набуває неабиякого значення.

Загалом серед кримінальних правопорушень проти довкілля як і раніше істотно превалюють діяння, що пов'язані із незаконним заволодінням природними ресурсами: рослинними, тваринними та мінеральними.

Таке зміщення пріоритетів на протидію незаконному видобутку природних ресурсів, без приділення уваги боротьбі із забрудненням природного середовища, пояснювали вітчизняні кримінологи ще у 70-х роках минулого сторіччя не тільки недостатньою увагою до екологічних проблем, а й слабкою судовою перспективою кримінальних проваджень про злочинне забруднення довкілля. І це пов'язано також із дефіцитом спеціального професіоналізму слідчих, труднощами проведення дорогих експертиз, закріплення доказів, поганою якістю матеріалів, що надходять з контролюючих органів. У результаті кримінальні провадження про злочинне забруднення на стадії розслідування набагато частіше припиняються, ніж доходять до суду [310, с. 267]. Тези, які висловили вчені не втратили актуальності і на сьогодні. Їх підтверджують дані показників ефективності досудового розслідування окремих кримінальних правопорушень проти довкілля за період 2013 – 2023 рр., що ми наводимо нижче:

Таблиця 2. Показники ефективності досудового розслідування окремих кримінальних правопорушень проти довкілля за період 2013 – 2023 рр.

Місце	Назва статті КК	Кількість облікованих фактів	Кількість та частка обвинувальних актів, скерованих до суду
1.	ст. 246 КК України «Незаконна порубка або незаконне перевезення, зберігання, збут лісу»	22693	3996 (17,6%)
2.	ст. 249 КК України «Незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом»	6662	4136 (62,1%)
3.	ст. 240 КК України «Порушення правил охорони або використання надр, незаконне видобування корисних копалин»	5577	1289 (23,1%)
4.	ст. 239 КК України «Забруднення або псування земель»	1924	70 (3,6%)
5.	ст. 254 КК України «Безгосподарське використання земель»	1000	356 (35,6%)
6.	ст. 241 КК України «Забруднення атмосферного повітря»	798	9 (1,1%)
7.	ст. 242 КК України «Порушення правил охорони вод»	749	9 (1,2%)
8.	ст. 240 ¹ КК України «Незаконне видобування, збут, придбання, передача, пересилання, перевезення, переробка бурштину»	619	215 (34,7%)
9.	ст. 239 ¹ КК України «Незаконне заволодіння ґрунтовим покривом (поверхневим шаром) земель»	578	17 (2,9%)
10.	ст. 248 КК України «Незаконне полювання»	486	50 (10,3%)
11.	ст. 245 КК України «Знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу»	318	40 (12,6%)
12.	ст. 236 КК України «Порушення правил екологічної безпеки»	294	1 (0,3%)
13.	ст. 252 КК України «Умисне знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду»	292	25 (8,6%)
14.	ст. 239 ² КК України «Незаконне заволодіння землями водного фонду в особливо великих розмірах»	274	21 (7,7%)
15.	ст. 251 КК України «Порушення ветеринарних правил»	60	0

16.	ст. 243 КК України «Забруднення моря»	44	0
17.	ст. 247 КК України «Порушення законодавства про захист рослин»	42	1 (2,4%)
18.	ст. 238 КК України «Приховування або перекручення відомостей про екологічний стан або захворюваність населення»	30	0
19.	ст. 237 КК України «Невжиття заходів щодо ліквідації наслідків екологічного забруднення»	12	0
20.	ст. 253 КК України «Проектування чи експлуатація споруд без систем захисту довкілля»	11	0
21.	ст. 244 КК України «Порушення законодавства про континентальний шельф України»	2	0
22.	ст. 250 КК України «Проведення вибухових робіт з порушенням правил охорони рибних запасів»	0	0
	Всього	42465	10235 (24,1%)

Як бачимо, до першої трійки лідерів ефективності досудового розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля належать провадження, що здійснювались за наступними діями:

1. ст. 249 КК України «Незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом» – 62,1%;
2. ст. 254 КК України «Безгосподарське використання земель» – 35,6%;
3. ст. 240¹ КК України «Незаконне видобування, збут, придбання, передача, пересилання, перевезення, переробка бурштину» – 34,7%.

При чому показники протидії незаконному зайняттю рибним, мисливським або іншим водним добувним промислом за останні десять років є майже ідентичними, перебуваючи у межах 500—600 виявлених фактів та з високим показником ефективності, який жодного разу не був менше 50%.

З позитивного боку слід відмітити той факт, що за останні роки правоохоронні органи стали більше приділяти уваги діям, пов'язаним із забрудненням навколишнього природного середовища. Ю.А. Турлова вказувала на позитивні тенденції щодо збільшення кількості виявлених високолатентних злочинів, пов'язаних із забрудненням або знищенням

окремих об'єктів довкілля чи створенням такої загрози, а також проти екологічної безпеки населення, а саме злочини у сфері охорони земель, вод і атмосферного повітря, частки яких збільшились у кілька разів [289, с. 99-100]. Наприклад, з Таблиці 1 випливає, що загальна частка таких діянь серед кримінальних правопорушень проти довкілля за період 2013 – 2023 рр. складає приблизно 8,3%, а забруднення або псування земель навіть перебуває на четвертому місці. Проте ефективність досудового розслідування кримінальних проваджень за даними фактами є вкрай низькою. Так, для ст. 239 КК України «Забруднення або псування земель» вона становить лише 3,6%, для ст. 242 КК України «Порушення правил охорони вод» — 1,2%, для ст. 241 КК України «Забруднення атмосферного повітря» — 1,1%, а для ст. 243 КК України «Забруднення моря» взагалі 0%.

Таблиця 3. Показники ефективності досудового розслідування деяких кримінальних правопорушень, пов'язаних із забрудненням навколишнього середовища за період 2013 – 2023 рр.

Рік	ст. 239 КК України «Забруднення або псування земель» обліковано фактів (спрямовано до суду з обвинувальним актом)	ст. 241 КК України «Забруднення атмосферного повітря» обліковано фактів (спрямовано до суду з обвинувальним актом)	ст. 242 КК України «Порушення правил охорони вод» обліковано фактів (спрямовано до суду з обвинувальним актом)
2013	164 (12)	34 (4)	27 (2)
2014	75 (3)	31 (1)	38 (1)
2015	102 (2)	51 (0)	68 (0)
2016	109 (2)	96 (2)	48 (0)
2017	167 (4)	70 (0)	51 (0)
2018	141 (3)	90 (0)	46 (0)
2019	162 (5)	86 (0)	87 (1)

2020	194 (5)	70 (0)	88 (0)
2021	373 (13)	131 (0)	126 (3)
2022	149 (6)	56 (0)	67 (1)
2023	288 (15)	83 (2)	103 (1)
Разом	1924 (70)	798 (9)	749 (9)

З аналізу наведених у Таблиці 3 даних випливає, що ефективність виявлення та якості проведення досудового розслідування, хоча і з деякими коливаннями, зросла за останні три роки для діянь пов'язаних із забрудненням або псуванням земель та порушенням правил охорони вод, а для фактів забруднення атмосферного повітря вона примітна лише тим, що вперше з 2016 року у 2023 році до суду було направлено два кримінальних провадження.

При чому, як відзначала Ю.А. Турлова, що за період 2002—2016 років кількість злочинів у сфері охорони атмосферного повітря продемонструвала найстрімкіше з усіх екологічних злочинів зростання. У 2002 р. було порушено лише одну справу за ст. 241 КК України, а у 2016 р. – обліковано 96 проваджень [289, с. 93].

Дуже низькими показниками ефективності досудового розслідування вирізняються також діяння, передбачені ст. 239¹ КК України «Незаконне заволодіння ґрунтовим покривом (поверхневим шаром) земель» – 2,9%, ст. 247 КК України «Порушення законодавства про захист рослин» – 2,4% та ст. 236 КК України «Порушення правил екологічної безпеки» – 0,3%.

А взагалі жодного провадження не було направлено до суду майже за третиною кримінальних правопорушень проти довкілля, а саме: ст. 251 КК України «Порушення ветеринарних правил», ст. 243 КК України «Забруднення моря», ст. 238 КК України «Приховування або перекручення відомостей про екологічний стан або захворюваність населення», ст. 237 КК України «Невжиття заходів щодо ліквідації наслідків екологічного забруднення», ст. 253 КК України «Проектування чи експлуатація споруд без

систем захисту довкілля», ст. 244 КК України «Порушення законодавства про континентальний шельф України» та ст. 250 КК України «Проведення вибухових робіт з порушенням правил охорони рибних запасів».

Тому ми згодні з тезою Ю.А. Турлової, що значна частина кримінально-правових норм, що встановлюють відповідальність за вчинення екологічних злочинів, основний масив яких складають кримінальні правопорушення проти довкілля, є практично «мертвими» [289, с. 87].

При цьому, слід відмітити суттєве зростання з 2020 року кількості виявлених фактів безгосподарського використання земель, а також підвищення ефективності досудового розслідування фактів вчинення цього кримінально протиправного діяння. Так, якщо за період 2013 – 2017 рр. зі 152 виявлених фактів вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 254 КК України, до суду було направлено лише 3 провадження у 2014 році. У період 2018-2019 рр. зі сукупно 103 виявлених фактів, провадження по 15 з них було направлено до суду. А вже у 2020 році було виявлено 149 фактів і 68 з них направлено до суду з обвинувальним висновком, у 2021 році з 207 виявлених фактів 93 направлено до суду, у 2022 році зі 161 факту 79 направлено до суду, а у 2023 році з 228 проваджень по фактам 98 провадження направлено до суду.

Привертає увагу той факт, що таке зростання рівня протидії безгосподарському використанню земель відбулося за рахунок активізації відповідної роботи правоохоронних органів п'яти сусідніх областей: Тернопільської (124 факти), Рівненської (111 фактів), Волинської (76 фактів), Хмельницької (72 факти) та Чернівецької (71 факт). Слід також відзначити, що сукупно частка облікованих за ст.254 КК України фактів у названих областях за період 2020-2023 рр. становить 45,4% від всіх облікованих за період 2013-2023 рр. випадків безгосподарського використання земель. Тобто з позитивного боку слід відмітити посилення уваги правоохоронців названих областей України до протидії зазначеному кримінально протиправному діянню.

Водночас, за даними всеукраїнського опитування агровиробників, проведеного у 2022 році найбільше зниження родючості ґрунту було відмічено у східній частині та на півночі. Це Чернігівська, Сумська, Харківська, Донецька та Луганська області, а також Кіровоградщина та Миколаївщина, де цю проблему помітили від 80 до 100% опитаних аграріїв. Серед господарств з центральної та західної частин України зниження родючості ґрунту відмітили від 50 до 80% аграріїв. Загалом, за оцінками фахівців, суттєвої деградації зазнало 20% українських земель сільськогосподарського призначення, решта перебувають під загрозою [225]. Тобто показники виявлення фактів безгосподарського використання земель не відображають реального поширення цього кримінально протиправного діяння в Україні.

Складнощі з розмежуванням кримінальних і адміністративних правопорушень, зокрема передбачених статтями 53, 53-1, 54 КУпАП, зумовлені труднощами встановлення наслідків, зазначених у диспозиції ч. 1 ст. 254 КК України. Ці наслідки, такі як тривале зниження або втрата родючості земель, виведення їх із сільськогосподарського обороту, змив гумусного шару чи порушення структури ґрунту, є оціночними. Тому С.В. Колісник та Ю.А. Турлова обґрунтовано вважають, що реальна кількість фактів безгосподарського використання земель є значно більшою [104, с. 123].

Як аргумент, що підтверджує цей висновок, названі вчені вважають також результати опитування від Центру земельного права Вищої школи адвокатури НААУ, що проводилось наприкінці 2022 року, та яке стосувалось з'ясування категорій спорів та найпоширеніших правових питань у сфері земельних правовідносин, з якими клієнти звертаються до адвоката. Зокрема, респонденти були опитані щодо категорій кримінальних проваджень, в яких вони надавали професійну правничу допомогу стосовно врегулювання земельних правовідносин. 19,5% опитаних відповіли, що такою категорією є безгосподарське використання земель [228; 104, с. 123].

Отже, аналіз ситуації із протидією безгосподарському використанню земель дозволив зайвий раз стверджувати, що реальна кількість вчинюваних кримінальних правопорушень проти довкілля істотно відрізняється від тих показників, що нам демонструє офіційна статистика правоохоронних органів. Тому постає питання щодо визначення рівня латентності кримінальних правопорушень проти довкілля.

Небезпека існування латентної злочинності полягає в тому, що її існування дає неповне, викривлене уявлення про злочинність в державі, призводить до почуття безкарності, а також прагнення до повторення злочинних діянь, оскільки особи, винні в їх вчиненні, не піддаються передбаченим законом покаранням [119, с. 87]. Як правильно вважає К.В. Жигафарова, що «латентна (прихована) екологічна злочинність, що складає разом із зареєстрованою фактичну злочинність, з цілого ряду причин створює перепони для адекватної протидії зі злочинними посяганнями на довкілля. Не маючи відомостей про фактичні розміри екологічної злочинності, її рівень, структуру, динаміку, неможливо визначити потрібний для боротьби з нею обсяг сил і коштів правоохоронних та інших органів, їх концентрацію на окремих напрямках цієї діяльності. Не будучи досить проінформованим про стан екологічної злочинності та не маючи достовірного кримінологічного прогнозу на майбутнє, суспільство і керівництво країни не можуть уявити всієї гостроти проблеми. Саме тому не залучаються повною мірою соціальні й державні інститути на боротьбу з цим явищем» [74, с. 36].

У кримінології та правоохоронній практиці під латентною (від лат. *latens* (*latentis*) – прихований) злочинністю розуміють сукупність злочинних діянь, що були реально вчинені, але не були відображені у державній статистичній звітності щодо злочинності, і не розслідувалися у встановленому законодавством порядку [120, с. 56]. На думку Т.О. Давидової латентність – не показник, а сукупність кримінальних правопорушень, що не виявлені правоохоронними органами [55, с. 109].

Істотний внесок до наукової розробки проблем латентної злочинності зробили такі, зокрема, українські вчені-кримінологи, як: І.П. Лановенко, В.Г. Лихолоб, А.П. Закалюк, М.В. Даньшин, В.В. Голіна, О.М. Джужа, В.Ф. Оболенцев, В.Я. Шакур [119, с. 87].

Латентну злочинність поділяють за різними підставами. Так, В.Г. Лихолоб пропонує в складі латентної злочинності розрізняти три її види: 1) природну; 2) пограничні ситуації; 3) штучну [119, с. 87]. Кримінальні правопорушення проти довкілля належать до тих кримінально протиправних діянь, яким переважно властива природна латентність.

Під природною латентною злочинністю розуміється сукупність тих випадків, коли правоохоронним органам не став відомий факт вчинення злочину (наприклад, неповідомлення потерпілих про злочин, хабарництво, розкрадання колективної власності тощо) [119, с. 88]. Особливістю кримінальних правопорушень проти довкілля є те, що у переважній більшості випадків немає чітко вираженої потерпілої сторони. Фактори ж, що обумовлюють активність свідків або проінформованих осіб, в першу чергу пов'язані з їх правосвідомістю. Рівень індивідуальної екологічної правосвідомості залежить від самої особистості, її ціннісних орієнтацій, потреб та інтересів. Засобами формування екологічної правосвідомості на побутовому рівні можуть бути різні структури: телебачення, радіо, редакції журналів і газет, інші засоби масової інформації, літературні твори, лекції, семінари тощо [74, с. 39-40].

На думку В.Ф. Оболенцева всі кримінальні правопорушення залежно від рівня їх латентності можна поділити на три групи: 1) кримінальні правопорушення, рівень латентності яких не перевищує половини від кількості зареєстрованих. Такі злочинні посягання мають мінімальний рівень латентності; 2) кримінально протиправні діяння, серед яких кількість латентних перевищує 50%, але вона менше загальної чисельності зареєстрованих. Це група посягань із середнім рівнем латентності; 3) кримінальні правопорушення, рівень латентності яких перевищує кількість

zareєстрованих діянь певного виду (високолатентні кримінально протиправні діяння) [182, с. 73]. Кримінальні правопорушення проти довкілля належать до групи кримінально протиправних діянь, яким властивий високий рівень латентності.

Для підтвердження цього висновку слід звернутись до думки Ю.А. Турлової, що з метою дослідження латентності екологічної злочинності доцільно використовувати метод експертних оцінок, що полягає в узагальненні думок наукових і практичних працівників, спеціально відібраних за ознаками стажу, кваліфікації, кола інтересів і знань, щодо істинних параметрів злочинності або окремих її видів, а також щодо процесів та явищ, що зумовлюють її латентність [263, с. 63]. Тому для з'ясування реальної кількості вчинюваних кримінальних правопорушень проти довкілля доцільно звернутись до думок вчених та практичних працівників з цього приводу.

Так, в науковій літературі відзначається, що частка невиявлених кримінальних правопорушень проти довкілля дорівнює 95–99 %[199, с. 86]. На думку А.М. Шульги за станом латентності екологічні кримінальні правопорушення займають одне з перших місць серед інших видів кримінальних правопорушень [313].

За даними Ю.А. Турлової поширеність екологічних кримінальних правопорушень була оцінена експертами близькою за рівнем до кримінальних правопорушень у сфері службової діяльності та кримінальних правопорушень проти громадської безпеки, громадського порядку та моральності, частка яких у структурі загальної злочинності, за даними офіційної статистики, є у 5–7 разів більшою за частку екологічних кримінальних правопорушень. А оціночна частка екологічної злочинності у структурі загальної злочинності – 10,6 % [259, с. 111].

Високу латентність кримінальних правопорушень проти довкілля об'єктивно визначають декілька організаційних, правових, морально-психологічних та інших факторів, які пов'язані з наявними недоліками і

нестабільністю екологічного законодавства, а також факторами організаційного-тактичного і матеріального характеру, які також тією чи іншою мірою впливають на високу латентність даного виду злочинності та одночасно стають причинами низької ефективності правозастосовчої практики в сфері охорони довкілля та факторами, що обумовлюють існування екологічної злочинності [74, с. 41].

До об'єктивних факторів природно-латентних екологічних злочинів належать: відсутність чітко визначеної, персоніфікованої потерпілої сторони, яка була б заінтересована в інформуванні правоохоронних органів щодо вчинення екологічних злочинів; вчинення більшості категорій екологічних злочинів переважно за межами населених пунктів; неочевидний і швидкоплинний характер вчинення зазначених злочинів та їхніх наслідків; практична неможливість надходження та реєстрації інформації щодо вчинених злочинів із територій, не підконтрольних на сьогодні українській владі [259, с. 127]. Суб'єктивними факторами природно-латентних екологічних кримінальних правопорушень є: зневіра значної частини населення в можливості розкриття злочинів, упевненість у неналежному реагуванні на повідомлену правоохоронним органам інформацію; обізнаність про участь самих правоохоронців у кримінальному бізнесі; побоювання свідків щодо можливості виявлення правопорушень, вчинених самим свідком; побоювання громадян щодо ймовірної помсти з боку злочинців, членів їх сімей, друзів і знайомих; усталені традиції природокористування; стійкі деформації, орієнтовані на корисливе отримання доходів від протиправних промислів; деформації та нерозвинутість екологічної культури у значної частини населення, зокрема нерозуміння органічного зв'язку людства з природним середовищем, зумовленості якості життя станом довкілля, зневажливе ставлення як до екологічних прав людини, так і до обов'язків щодо збереження, охорони довкілля та раціонального використання природних багатств, поширеність уявлень щодо їх безмежності та здатності природи до самоочищення та відновлення; неусвідомлення

небезпечності екологічних посягань [259, с. 127-128].

Крім того, сьогоднішня ситуація спричинена повномасштабним вторгненням росії сприяє суттєвому зменшенню кількості ресурсів та ступеню контролю за екологічною злочинністю з боку держави, чим активно користуються зацікавлені особи, а тому на теперішній час рівень латентності КП проти довкілля тільки зростає, в той час як показник зареєстрованих злочинних діянь у цій сфері має суттєву різницю із реальним рівнем скоєних правопорушень [237, с. 250].

За даними проведеного нами опитування практичних працівників з'ясовано, що 79% із них підтримують тезу, що рівень латентності всіх кримінальних правопорушень проти довкілля становить понад 95%.

Отже, узагальнюючи думки вчених та практичних працівників, можна зробити висновок, що кримінальні правопорушення проти довкілля продовжують відноситись до групи кримінально протиправних діянь, котрі характеризуються високим рівнем латентності понад 90%. Фактично виявляється та реєструється лише кожне двадцятье діяння. Тобто реальна кількість випадків вчинення кримінально протиправних посягань на довкілля може досягати 80000-100000 фактів на рік.

Слід також звернутись до питання визначення рівня латентності окремих кримінальних правопорушень проти довкілля, оскільки рівень латентності кожного з них може суттєво різнитись.

Так, О.В. Мельник зазначає, що застосування структурного аналізу стосовно кримінальних правопорушень даної категорії свідчить про високу латентність діянь, пов'язаних із забрудненням або псуванням земель, а також забрудненням моря, адже лише третина зазначених посягань виявляється на землях сільськогосподарських підприємств та територіальних і внутрішніх морських вод України за межами населених пунктів [158, с. 86].

З даними Н.Г. Іванової рівень латентності знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу на рівні 78,5 %, а незаконної порубки лісу – 85,3 % [92, с. 10]. Так, останнім часом суспільний резонанс довкола

проблеми вирубування українських лісів перешкоджає приховуванню від обліку діянь, що містять ознаки злочину, передбаченого ст. 246 КК. Завдяки зусиллям ЗМІ, соціальним мережам, журналістським розслідуванням, оприлюдненим даним аерокосмічного моніторингу лісових господарств, замовчувати факти масової незаконної порубки лісу стало складніше [80, с. 57].

Ю.А. Турлова відзначає, що рівень латентності злочинного забруднення довкілля (хімічне, радіаційне, біологічне, побутовими відходами та ін.) був оцінений у 74,0 %; латентності знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу, природно-заповідного фонду – 79,1 %; латентності браконьєрства, незаконної порубки лісу, незаконного видобування корисних копалин – 72,7 % [263, с. 63]. Тоді як латентність незаконного полювання визначається вченою на рівні 94,2 %, а незаконного зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом – 98,7 % [266, с. 4, 14]. За даними М.Г. Максименцева рівень латентності кримінальних правопорушень, відповідальність за які передбачено ст. 240 КК України, складає 60–70 % [142, с. 13].

У той час, як за даними проведеного нами опитування практичних працівників з'ясовано, що найвищими показниками рівня латентності характеризуються діяння, пов'язані із забрудненням навколишнього природного середовища (понад 98%), а найнижчими – діяння пов'язані із незаконним видобуванням корисних копалин, незаконною порубкою лісу, незаконним водним добувним промислом (80-85%).

Наступний показник, що є важливим елементом кримінологічної характеристики кримінальних правопорушень проти довкілля є «ціна злочинності». Як зазначає Є.О. Письменський, що на сьогодні цей напрямок кримінології залишається малодослідженим, попри його теоретичну й практичну значущість [193]. Хоча про ціну або шкоду злочинності говорить в своїх працях ціла низка вчених (М.І. Мельник, Бр. Холист, О.І. Лисодєд, Т.В. Сметаніна, І. К. Туркевич) [55, с. 109].

Так, Н.В. Сметаніна слушно зазначає, що знання реальної «ціни» злочинності необхідне, воно допоможе в оцінці стану злочинності, криміногенної обстановки у державі, розробці ефективних, економних та розумних засобів боротьби зі злочинністю та дозволить проводити адекватний прогноз її розвитку, а отже, і своєчасного реагування суспільства на виклики злочинності [236, с. 210].

Цей показник вказує на те, скільки кримінальне правопорушення коштує державі. Ціна складається з: кримінально-правових наслідків злочинності; шкоди, яку нанесла злочинність; соціальних витрат на реагування на злочинність [55, с. 109].

Звичайно, найбільшої шкоди довкіллю завдають злочинні дії російських окупантів. Так, станом на квітень 2024 року сума збитків заданих довкіллю перевищила 2,4 трильйона гривень [76]. Загалом, можна припустити, що реальну ціну збитків, заданих довкіллю на окупованих територіях, а також територіях де велися військові дії, можна буде лише після деокупації українських територій та завершення бойових дій. На жаль, ця шкода продовжує зростати з кожним днем. Так, за даними фахівців щоденно збитки довкіллю України зростають приблизно на 102 мільйони євро [269]. При чому, до цієї суми входять лише ті прямі збитки, котрі можливо обрахувати. Оскільки формалізація наслідків, тобто кількісне оцінювання завданої шкоди, можливе лише у посяганнях «предметної групи», об'єкт яких наповнений економічним змістом, що дає змогу відобразити завдану шкоду за допомогою економічних категорій [257, с. 51]. У той час, як для переважної більшості екологічних злочинів, наслідками яких є, наприклад, екологічне забруднення, смерть або захворювання людей, знищення об'єктів рослинного та тваринного світу, така формалізація, а отже, й оцінювання економічної ефективності діяльності щодо протидії злочинності, є неможливою [259, с. 225-226].

У цьому контексті, важливою є оцінка шкоди, яку завдають

кримінальні правопорушення проти довкілля і на території, підконтрольній українській владі. Таку шкоду обрахувати досить складно.

Наприклад, на думку О.В. Заїчко, екологічна шкода довкіллю і середовищу проживання людей від незаконної вирубки лісів полягає у зменшенні площі лісів, ерозії ґрунтів, знищенні рідкісних видів флори і фауни, сходженні снігових лавин у горах, розливанні річок, затопленні місцевості, зміні клімату, ризиках стихійного лиха та екологічної катастрофи [80, с. 70]. На думку вченої заподіяну від незаконної порубки лісу шкоду – «ціну» злочинності, доцільно обраховувати у натурі (збитки лісовому фонду України від кількості незаконно вирубаних дерев і чагарників), а також у грошовому еквіваленті (у т. ч. не нарахована рентна плата за спеціальне користування лісовими ресурсами та податкові платежі до державного бюджету) [80, с. 6].

Так, якщо розглядати прямі матеріальні збитки від незаконного вирубування лісів, то за інформацією Держлісагентства, протягом 2020–2022 років виявлено 12,3 тис. випадків незаконних рубок обсягом 100,747 тис. м³, сума шкоди, заподіяної лісу, становила 844,2 млн грн, з якої відшкодовано лише 2,8 відс. (23,8 млн гривень) [86, с. 42]. Більш складно вирахувати шкоду, яку заподіяно довкіллю внаслідок його забруднення.

Це пов'язано із тим, що кримінально протиправні посягання на навколишнє природне середовище за своєю суттю становлять вплив на довкілля, котрий являє собою будь-які наслідки планованої діяльності для довкілля, в тому числі наслідки для безпечності життєдіяльності людей та їхнього здоров'я, флори, фауни, біорізноманіття, ґрунту, повітря, води, клімату, ландшафту, природних територій та об'єктів, історичних пам'яток та інших матеріальних об'єктів чи для сукупності цих факторів, а також наслідки для об'єктів культурної спадщини чи соціально-економічних умов, які є результатом зміни цих факторів [220].

Загалом, за даними М.Г. Максименцева ціна екологічної злочинності у

загальносвітовому масштабі станом на кінець 2017 р. складає близько у 110 млрд. дол. США щорічно. Приблизно 60 млрд. дол. США (або 54,5 %) – від незаконного видобування корисних копалин [142, с. 12]. Враховуючи розміри нашої держави та кількість населення, яке проживає в ній, можна припустити, що приблизний розмір прямих матеріальних збитків довікллю, що завдають у своїй сукупності діяння, передбачені Розділом VIII Особливої частини КК України, без урахування наслідків російської агресії, становить на рік як мінімум 1 млрд. дол. США.

Згодні з цим припущенням і опитані практичні працівники, понад 81% яких також вважає, що прямі збитки від екологічних злочинів становлять щорічно приблизно 50 млрд. грн.

На сьогодні існує низка методик обчислення прямої шкоди, у першу чергу, завданої довікллю російським вторгненням. Це, зокрема: Порядок визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації, затверджений постановою Кабінету Міністрів України 20 березня 2022 р. № 326 [202], Методика визначення розміру шкоди, завданої землі, ґрунтам внаслідок надзвичайних ситуацій та/або збройної агресії та бойових дій під час дії воєнного стану, затверджена наказом Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України від 4 квітня 2022 р. № 167 [163], Методика визначення розмірів відшкодування збитків, заподіяних державі внаслідок самовільного користування надрами, затверджена наказом Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України 15 вересня 2022 р. № 366 [162], Методика визначення збитків, заподіяних внаслідок забруднення та/або засмічення вод, самовільного користування водними ресурсами, затверджена наказом Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України 21 липня 2022 р. № 252 [161], Методика визначення шкоди та збитків, заподіяних лісовому фонду внаслідок збройної агресії Російської Федерації, затверджена наказом Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України 5 жовтня

2022 р. № 414 [164], Методика визначення шкоди та збитків, завданих територіям та об'єктам природно-заповідного фонду внаслідок збройної агресії Російської Федерації, затверджена наказом Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України 13 жовтня 2022 р. № 424 [164], Методика розрахунку розмірів відшкодування збитків, які заподіяні державі в результаті наднормативних викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря, затверджена наказом Міністерства енергетики та захисту довкілля України 28 квітня 2020 року № 277 [165] тощо. На нашу думку, ті методики, що стосуються обрахуванню збитків від збройної агресії росії, варто використовувати й для обрахування прямих збитків довкіллю внаслідок діянь, запобігання яким є предметом нашого дослідження.

Також, з позитивного боку відмічаючи наявність вищеназваних методик, водночас вважаємо зазначити, що шкода від вчинення кримінальних правопорушень проти довкілля в Україні полягає не лише у прямих матеріальних збитках, а й у погіршенні якості навколишнього природного середовища, що у свою чергу здійснює негативний вплив на якість життя людей, їх здоров'я, призводить до погіршення кліматичних умов, втрати рекреаційних властивостей тощо. Тобто завдані збитки є більш значними, оскільки вони тягнуть довготривалі негативні зміни довкілля як у теперішній час, так і у майбутньому.

У підсумку до підрозділу можна сказати, що рівень вчинення кримінальних правопорушень проти довкілля в Україні є досить незначним відносно до загальної кількості зареєстрованих кримінальних правопорушень, оскільки дані діяння є одними з лідерів за рівнем латентності. Так само невеликою є і кількість виявлених осіб, що вчиняють аналізовані діяння. Досить низькими також є показники ефективності досудового розслідування кримінально протиправних діянь проти довкілля.

3.2. Кримінологічна характеристика особи злочинця, який вчиняє кримінальні правопорушення проти довкілля

Кримінологічний опис особи кримінального правопорушника важливий для розробки заходів запобігання будь-яким кримінальним правопорушенням, у тому числі й тим, що посягають на довкілля. Оскільки розуміння типових рис злочинця допомагає влучно спрямувати окремі запобіжні заходи на осіб, які можуть бути причетними до вчинення конкретного виду кримінальних правопорушень та ефективно впливати на зменшення кількості вчинення протиправних актів.

Вищенаведене судження ґрунтується на тому, що будь-яке кримінальне правопорушення – це акт людського волевиявлення, що виражається у певних вчинках, які формуються соціальним портретом, морально-психологічними рисами і властивостями, а також фізіологічними особливостями особи [122, с. 154]. Можна сказати, що особа є основним і найважливішим елементом всього механізму злочинної поведінки. Отже, особливості, які породжують таку поведінку, повинні бути безпосереднім об'єктом запобіжного впливу, і саме через це проблема дослідження особи злочинця відноситься до переліку основних і поряд із тим – найбільш складних в кримінології. Вона виникає як при теоретичному аналізі злочинності, її причин, так і при науковому опрацюванні і обґрунтуванні організації боротьби з цим явищем, а також заходів щодо його запобігання [120, с. 100].

Кримінологічні дослідження особи кримінального правопорушника здійснювали багато вітчизняних вчених, серед яких можна назвати, зокрема: В.В. Голіну, Б.М. Головкіна, І.М. Данышина, О.О. Дудорова, В.І. Женунтія, А.П. Закалюка, А.Ф. Зелінського, О.М. Костенка, О.В. Лисодеда, В.О. Тулякова та інших.

За умов сучасного розвитку кримінологічної науки та інтенсивного

залучення та інтегрування в її теорію нових знань із суміжних наук, все ще не існує однозначного підходу до сучасного дослідження особи злочинця, не дивлячись на те, що опубліковано багато праць на зазначену тематику. Існує багато описових, поведінкових, структурних і морально-юридичних його визначень, але досі не має загальноприйнятого визначення поняття особи, яке б претендувало на всебічну характеристику [120, с. 106].

Окремо особу злочинця, який вчиняє екологічні злочини досліджувала Ю.А. Турлова. Проте отримані вченою дані стосуються періоду до 2016 р. включно, а тому важливо відслідкувати ті типові риси особи злочинця, що могли змінитись на період, що минув з того часу. Крім того, відповідні дослідження особи екологічного злочинця здійснювали й такі, зокрема, вчені, як С. Б. Гавриш, Н. Г. Іванова, Т. В. Корнякова, О. В. Мельник, Г. С. Поліщук.

Кримінологи під поняттям «особа кримінального правопорушника» розуміють сукупність соціально значимих властивостей, ознак, зв'язків і відносин, які характеризують людину, винну в порушенні кримінального закону, в поєднанні з іншими (неособистими) умовами та обставинами, що впливають на її злочинну поведінку [128, с. 75].

Відповідно важливим питанням є аналіз структури особи кримінального правопорушника, тобто набору властивостей особи, що характеризують його внутрішню сутність та дозволяють вирізнити ті особливості, що виокремлюють таких кримінальних правопорушників порівняно з особами, які схильні до вчинення інших кримінально протиправних актів поведінки.

Слід відзначити, що серед кримінологів відсутня одностайність щодо розуміння складових структури особи кримінального правопорушника.

Наприклад, І.М. Даньшин виокремлював такі ознаки кримінологічної характеристики особи злочинця: соціально-демографічні; особистісно-рольові; соціально-психологічні; властивості правової і моральної свідомості; психічні відхилення та аномалії; кримінально-правові ознаки;

загальнозначущі позитивні людські якості [131, с. 66].

А на думку А.П. Закалюка особу злочинця можна охарактеризувати за допомогою дев'яти блоків (груп) ознак, які: а) відображають соціальну характеристику особи злочинця; б) біосоціальні ознаки; в) ознаки, пов'язані із вчиненням особою злочину [81, с. 257-262].

Тоді як С.Ф. Денисов виокремлює сім груп елементів з яких складається структура особи злочинця: 1) соціально-демографічні ознаки; 2) особистісно-рольові властивості; 3) морально-психологічні якості; 4) риси правової та моральної свідомості; 5) психічні відхилення; 6) кримінально-правові ознаки; рання; 7) загальнозначущі позитивні людські якості [60, с. 155-156].

Але найчастіше виокремлюють такі складові кримінологічної структури: соціально-демографічні, морально-психологічні, соціально-рольові, кримінально-правові ознаки. Відповідно ця структура будується шляхом узагальнення офіційних статистичних даних, які характеризують засуджених осіб, а також на підставі вибіркового кримінологічного дослідження [127]. На нашу думку, особу, яка вчиняє кримінальні правопорушення проти довкілля доцільно аналізувати саме за вищеназваною традиційною структурою, оскільки саме ці ознаки найбільш повно та об'єктивно можуть становити опис найбільш значущих ознак, що мають кримінологічне значення.

Тобто вивчення соціально-демографічних параметрів досліджуваної категорії кримінальних правопорушників сприяє з'ясуванню мотиваційного комплексу кримінально протиправної поведінки з метою кращого розуміння причин кримінально протиправних проявів. Окрім того, соціально-демографічні ознаки тісно пов'язані зі світоглядними позиціями, ціннісними орієнтаціями, колом інтересів, способом життя, мотивацією поведінки, набувають продовження й конкретизації в них. Важливість цього положення вимагає підвищеної кримінологічної уваги, адже соціально-демографічна характеристика, по суті, є тією визначальною рамкою, що задає контури

усього морально-психологічного образу досліджуваної категорії кримінальних правопорушників, проливає світло на їх соціальні зв'язки і, найголовніше, – ставлення до соціальної дійсності, інших людей, самого себе [40, с. 120].

Соціально-демографічні ознаки включають в себе стать, вік, освіту, місце народження і проживання, громадянство та інші відомості демографічного характеру. Ці ознаки притаманні будь-якій особі і самі по собі не мають кримінологічного значення. Але у статистичній сукупності осіб, які вчинили злочини, соціально-демографічні ознаки дають важливу інформацію, без якої неможлива повна кримінологічна характеристика особи злочинців [120, с. 107].

Переважну більшість кількісних показників, що характеризують особу злочинця можна отримати на основі даних, що містяться у щорічних звітах «Про склад засуджених». Ці звіти укладаються органами Державної судової адміністрації на підставі узагальнення «Статистичних карток на підсудного (обвинуваченого)» (так званий форми №7). Вікові, освітні статеві та інші характеристики злочинців можна також отримати з Єдиного звіту про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення, що оприлюднюється починаючи з 2016 р. [102, с. 57-58].

Отже, стать осіб, які вчинили кримінальні правопорушення проти довкілля є першим показником, який доцільно проаналізувати.

Злочинність завжди була і залишається переважно чоловічим явищем. Це обумовлено сформованим в суспільстві статевим розподілом соціальних ролей і відповідно загальною підвищеною активністю чоловічого населення [120, с. 107]. Як влучно відзначає О.М. Гаргат-Українчук, що поділ злочинців за статтю становить цінність для кримінологічних досліджень тим, що хоча злочинність жінок і пов'язана тісно із загальною злочинністю, однак вона має певні особливості, які визначаються соціально-біологічним і психологічним статусом жінки. Від злочинності чоловіків, яка домінує практично в усіх показниках загальної злочинності, жіноча злочинність відрізняється

кількісними показниками, особливостями структури і характеру злочинів, роллю жінок у злочинах, вчинених разом із чоловіками, способами і знаряддями вчинення злочинів. Що стосується кількісних особливостей і відмінностей, то протягом століть жіноча злочинність завжди значно поступалась чоловічій. Співвідношення рівня злочинів, вчинених жінками, до рівня злочинів, вчинених чоловіками, дорівнює 1:7 [32, с. 189].

Наприклад, серед осіб, які вчинили насильницькі злочини, частка жінок нижче середньостатистичної, а серед осіб, які вчинили злочини в сфері торгівлі і обслуговування населення, частка жінок значно перевищує питому вагу чоловіків. Дані відхилення повністю пояснюються соціально-рольовими, фізичними і психологічними особливостями конкретної статі: жінки, як правило, слабші фізично, менш схильні до насильства, більшою мірою задіяні в сфері торгівлі і обслуговування населення, ніж чоловіки [120, с. 107].

Тому ми згодні з тезами А. Белікової, що своєрідність жіночої злочинності полягає у тому, що незважаючи на зміну соціального становища жінок, особливо в останнє десятиліття, кількість зареєстрованих кримінальних правопорушень, вчинених жінками, нижче такого ж показника серед чоловіків в 5-7 разів. Ця тенденція представляє особливий інтерес, з огляду на те, що кількість жінок у країні перевищує кількість чоловіків [6, с. 117].

Судова статистика за останні п'ять років не суперечить наведеним тезам. Так, у 2019 р. серед всіх засуджених осіб жінок було 12,2% , у 2020 р. – 12,3%, у 2021 р. – 11,4%, у 2022 р. – 10,8% та у 2023 р. – 11,5%. Наведені дані свідчать, що частка жінок залишається у співвідношенні до чоловіків як 1 до 7, коливаючись у межах 10,8-12,3%. А загалом за період 2013 – 2023 рр. серед 866914 засуджених осіб було засуджено жінок 102759 осіб або 11,9%.

Проте частка жінок істотно різниться за вчинення кримінальних правопорушень різних категорій.

Наприклад, проаналізувавши дані судової статистики за період 2017—

2021 рр. В.Г. Хашев з'ясував, що частка жінок істотно перевищила середній показник співвідношення з кількістю засуджених чоловіків серед засуджених за вчинення злочинів проти основ національної безпеки України (58,8%). Тим часом як частка засуджених жінок є значно нижчою середнього рівня за вчинення кримінальних правопорушень: проти статевої свободи та статевої недоторканості особи (1,7%); проти довкілля (1,4%); проти безпеки руху та експлуатації транспорту (3,4%); у сфері охорони державної таємниці, недоторканності державних кордонів, забезпечення призову та мобілізації (1,4%); проти встановленого порядку несення військової служби (0,8%) [278, с. 341]. Тобто за досліджуваний вченим період частка жінок за вчинення кримінальних правопорушень проти довкілля є майже у десятеро нижчою від середньої частки.

Т. В. Корнякова, також з'ясувала, що кримінально протиправні посягання на суспільні відносини у сфері охорони, використання та відновлення природних ресурсів є суто чоловічими «заняттями». Питома вага осіб чоловічої статі у загальній кількості винних у вчиненні аналізованих злочинів становить 97,3 %. Отже, лише 2,7 % таких злочинів вчинено жінками [112, с. 236–237].

Ю.А. Турлова досліджувала період з 2009 по 2016 р. та з'ясувала, що кількість жінок, які вчинили екологічні злочини протягом зазначеного періоду, становила 216 серед виявлених осіб і 139 серед засуджених. За результатами розрахунків частка цих категорій у загальній структурі осіб, котрі вчинили екологічні злочини, становила відповідно 1,9 % та 1,7 %. Отже, отримані показники є дещо меншими порівняно з даними Т.В. Корнякової, що, Ю.А. Турлова пояснює різницею у періоді дослідження [259, с. 135].

За даними судової статистики, за період 2013 – 2023 рр. серед загалом засуджених 9528 осіб було всього лише 135 жінок, або 1,4%. Як бачимо, ця частка є ще нижчою та збігається з даними В.Г. Хашева. При чому, щорічно ця частка коливається у межах від 0,6 до 2%.

Таблиця 4. Показники щорічної частки засуджених жінок серед всіх осіб, засуджених за вчинення кримінальних правопорушень, передбачених Розділом VIII Особливої частини КК України за період 2013 – 2023 рр.

Рік	Кількість засуджених осіб	З них засуджено жінок	Частка засуджених жінок
2013	1154	13	1,1%
2014	1028	17	1,7%
2015	910	12	1,3%
2016	694	9	1,3%
2017	832	7	0,8%
2018	816	16	2%
2019	507	3	0,6%
2020	768	13	1,7%
2021	878	13	1,5%
2022	900	16	1,8%
2023	1041	16	1,5%
Разом	9528	135	1,4%

М.М. Чаплик причину такого співвідношення вбачає у тому, що «жіноча злочинність є розмитою, оскільки, по-перше, частину злочинів жінки скоюють у співучасті із чоловіками, по-друге, за чималим числом злочинів чоловіків стоять жінки: або у ролі підбурювачів, або посібників, яких, як правило, не викривають і не притягують до кримінальної відповідальності. Жінки відіграють ту роль, яка кримінальним законом не визнається злочинною: споживачі здобутого злочинним шляхом майна, провокатори розвитку певних потреб та інтересів, які задовольняються девіантним шляхом і т. ін.» [284, с. 115; 1].

Тобто виявлене співвідношення чоловічої та жіночої злочинності дозволяє зробити висновок, що в цілому аналізовані кримінальні правопорушення у всіх його проявах вчиняються переважно чоловіками.

Якщо аналізувати статевий поділ засуджених кримінальних правопорушників у розрізі окремих статей Розділу VIII Особливої частини КК України, то тут спостерігається дещо інше співвідношення:

Таблиця 5. Показники частки засуджених жінок серед всіх осіб, засуджених за вчинення кримінальних правопорушень, передбачених Розділом VIII Особливої частини КК України за період 2013 – 2023 рр.

Місце	Назва статті КК	Кількість засуджених осіб	З них засуджено жінок	Частка засуджених жінок
1.	ст. 251 «Порушення ветеринарних правил»	1	1	100%
2.	ст. 254 «Безгосподарське використання земель»	94	15	16%
3.	ст. 245 «Знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу»	40	5	12,5%
4.	ст. 242 «Порушення правил охорони вод	10	1	10%
5.	ст. 239 «Забруднення або псування земель»	56	1	1,8%
6.	ст. 246 «Незаконна порубка або незаконне перевезення, зберігання, збут лісу»	3836	60	1,6%
7.	ст. 240 ¹ «Незаконне видобування, збут, придбання, передача, пересилання, перевезення, переробка бурштину»	217	3	1,4%
8.	ст. 240 «Порушення правил охорони або використання надр, незаконне видобування корисних копалин»	1615	18	1,1%
9.	ст. 249 «Незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом»	3574	31	0,9%

З аналізу наведених даних випливає, що за період 2013 – 2023 рр. жінки засуджувались лише за дев'ять складів кримінальних правопорушень проти довкілля. І лише у чотирьох різновидах посягань на довкілля, частка жінок перевищує середню. Але два з цих діянь мають дуже низьку кількість засуджених осіб, а тому складно говорити про їх репрезентативність.

Що стосується безгосподарського використання земель, то за вчинення цього діяння за останні чотири роки спостерігається істотне зростання частки засуджених жінок. Так, у 2020 р. вона склала 14,8% (4 особи), у 2021 р. – 13,6% (3 особи), у 2022 р. – 11,8% (2 особи) та у 2023 р. – 41,7% (5 осіб). При чому 5 жінок, засуджених у 2023 р. за ст. 254 КК України становлять 31,25% всіх жінок, засуджених за кримінальні правопорушення проти довкілля у цьому році.

Щодо відповідальності за знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу, у 2018–2023 роках спостерігається тенденція до притягнення до відповідальності в середньому однієї жінки щороку за ст. 245 КК України. Причому у 2022 та 2023 роках жінки становили 25% усіх засуджених за цією статтею.

Що стосується інших посягань на довкілля, то причини малої частки жінок, або взагалі їх відсутності, вбачаються переважно у складності способу вчинення значної кількості посягань на довкілля.

Наприклад, Ю.А. Турлова пояснює дуже низьку частку жінок серед осіб, які займаються браконьєрством як характером злочинної діяльності, способом вчинення злочинів, так і психологічними ознаками [257, с. 111].

О.В. Заїчко відзначає, що незаконну порубку лісу, як правило, здійснюють чоловіки (97,8 відсотка). Частка жінок складає 2,2 відсотка. У цілому вчена констатує, що порубка лісу – не жіноче заняття. Абсолютне переважання серед злочинців осіб чоловічої статі зумовлено характером робіт із заготівлі лісу, зокрема необхідністю володіння навичками зрубання дерев, достатньою фізичною силою, технічними пристроями для повалення та обробки дерев, завантаження і транспортування з місць

рубок [79, с. 74]. Те ж саме можна сказати і стосовно кримінальних правопорушень, пов'язаних із незаконним добуванням корисних копалин, у т.ч. бурштину.

Для створення кримінологічного портрету особи злочинця суттєве значення також має його вікова характеристика, оскільки вік: свідчить про особливості злочинної поведінки представників тих чи інших вікових категорій; дозволяє встановити найкриміногеннішу вікову групу серед злочинців того чи іншого виду; допомагає розкрити, зокрема, сутність ціннісних орієнтирів, потреб, цілей та планів злочинця [66, с. 64].

Так, найбільшою кримінальною активністю відрізняються особи у віці 18–30 років. Питома вага осіб цієї вікової групи серед усіх осіб, які вчинили злочини, стабільно висока і становить понад 40 % [120, с. 108].

Що стосується кримінальних правопорушень проти довкілля, то за даними О.М. Гуміна та О.Г. Колба віковий ценз засуджених за кримінальні правопорушення проти довкілля має такий вигляд: а) 11,5% віком від 18 до 24 років; б) 18,5 % – від 25 до 29 років; в) 42,4% – від 29 до 50 років; г) 27,6% старші 50 років [53, с. 149].

За даними Ю.А. Турлової, за віковими показниками засуджені за екологічні злочини характеризуються таким чином: особи у віці 18–25 років – 18,8 % (1567), 25–30 років – 17,6 % (1469), 30–50 років – 48,9 % (4072), 50–65 років – 12,9 % (1070), 65 років і старше – 1,0 % (80) [259, с. 137]. Наведені дані суттєво різняться з попередніми у категорії осіб віком понад 50 років: 27,6% проти 13,9%, тобто майже у два рази.

А за даними інтерактивного довідника М. Карчевського [97] серед засуджених за кримінальні правопорушення проти довкілля особи віком 14–16 рр. становлять 0%, 16–18 рр. – 0,6% (58 осіб), 18–25 рр. – 14,4% (1368 осіб), 25–30 рр. – 15% (1430 осіб), 30–50 рр. – 51% (4859 осіб), 50–65 рр. – 17,3% (1648 осіб) та 65 і більше – 1,7% (165 осіб).

Ю.А. Турлова зазначає, що переважання у структурі засуджених за екологічні злочини вікових категорій, що належать до найбільш соціально

активних (18–50 років) – 85,4 %, свідчить про соціальну зрілість осіб, котрі вчиняють посягання цієї категорії, та достатню сформованість їхніх потреб і способів їх задоволення [259, с. 137]. За даними довідника М. Карчевського [97] така часта складає 81%. Тобто можна відмітити деяке зменшення частки осіб віком 18-50 років.

Зменшилась і частка неповнолітніх осіб, які засуджені за кримінальні правопорушення проти довкілля. Якщо за даними Ю.А. Турлової за період 2009 – 2016 рр. вона становила 0,8% [259, с. 137], то за досліджуваний нами період вона знизилась до 0,6%.

Водночас, частка осіб віком понад 50 років складає 19%. При чому, слід відмітити, що з 2018 року частка осіб вікових категорій понад 50-65 рр. та понад 65 років має тенденцію до зростання. Так, у 2017 році вона становила 13,8% та 1,2%, у 2018 році – 18,5% та 1,8%, у 2019 році – 23% та 2,3%, у 2020 році – 21% та 1,9%, у 2021 році – 21% та 1,9%, у 2022 році – 21,3% та 3,3% та у 2023 році – 19,7% та 3%. Тобто частка осіб похилого віку за останні шість років збільшилась з 15% у період 2013 – 2017 рр. до приблизно до 23% у період 2018 – 2023 рр.

Наприклад, серед осіб засуджених за ст. 240 КК України «Порушення правил охорони або використання надр, незаконне видобування корисних копалин» до 2018 р. частка осіб віком понад 65 років становила 0-0,8%, а у період з 2019 р. по 2023 р. вона поступово зростає з 2,4% до 8,6%.

А за даними М.Г. Максименцева, за період 2003—2017 рр. частка осіб віком 65 і більше років склала 0,1 %. [142, с. 15].

Що стосується безгосподарського використання земель (ст.254 КК України), то це кримінальне правопорушення взагалі характеризується тим, що за його вчинення переважно засуджують осіб віком понад 30 років: у 2017 р. – 50%, у 2018 р. – 100%, у 2019 р. – 100%, у 2020 р. – 77,7%, у 2021 р. – 77,3%, у 2022 р. – 88,3% та у 2023 р. – 100%.

Слід відмітити, що незначну тенденцію до росту демонструє і частка вікової категорії осіб 30-50 рр.: 2018 р. – 50,1%, 2019 р. – 52,5%, 2020 р. –

53,8%, 2021 р. – 52,1%, 2022 р. – 54,2% та 2023 р. – 54,6%. Тобто можна відмітити, що з 2018 р. існує тренд на загальне підвищення віку осіб, засуджених за вчинення кримінальних правопорушень проти довкілля, що відповідає загальнонаціональному тренду на збільшення частки засуджених осіб віком понад 30 років щодо всієї сукупності засуджених.

Такі показники можна пояснити загальним старінням населення, виїздом великої кількості громадян молодого віку за кордон, зменшенням популярності кримінальних практик, що призводять до посягань на довкілля серед молоді тощо. Водночас, ці дані мають бути вказівкою на те, що запобіжні заходи поступово слід переорієнтовувати і на осіб віком понад 50 років.

Якщо розглядати особу, яка вчинила кримінальне правопорушення проти довкілля за ознакою громадянства, то слід відзначити, що за даними дослідження А.В. Калініної, найбільш питома вага у структурі злочинності іноземців та апатридів належить кримінальним правопорушенням проти власності – 47,3 % та кримінальним правопорушенням у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів – 13,3% [93, с.63-64].

За період 2013 – 2023 р. серед всіх осіб, засуджених за вчинення кримінальних правопорушень, громадянами інших держав та особи без громадянства складають 1,2%.

Що стосується кримінальних правопорушень проти довкілля, то за цей же період часу за їх вчинення засуджено 20 іноземних громадян та 14 осіб без громадянства, тобто приблизно 0,4%.

А за даними Ю.А. Турлової така частка осіб становить 0,5% [259, с. 138]. Тобто іноземці та особи без громадянства більше схильні до вчинення інших категорій кримінальних правопорушень. Наприклад, упродовж 2018 р. поліція зареєструвала майже 2,8 тисяч кримінальних правопорушень, які скоїли іноземці, серед яких: «1062 крадіжки, 197 пограбувань, розбійних нападів – 92. Крім того, поліцейські встановили

73 факти шахрайський дій, 106 фактів угонів, 192 факти, що стосувалися сфери незаконного обігу наркотиків та 131 – незаконного обігу зброї. Ще 55 фактів – це викриті іноземці щодо протиправних дій у сфері службової діяльності» [190]. Відповідно, частка іноземців та осіб без громадянства серед засуджених за вчинення кримінальних правопорушень проти довкілля є дуже незначною, нижчою ніж загальні показники щодо всіх засуджених, і при цьому скорочується. А в абсолютних показниках це 2-3 особи на рік.

Що стосується місця проживання осіб, які посягають на довкілля (міська або сільська місцевість), то Ю.А. Турлова наводить показник 73% сільських жителів [259, с. 138]. У той час як за місцем проживання на момент вчинення злочину серед засуджених за незаконну порубку лісу переважають жителі сільських населених пунктів – 68,3 %, понад кожен третій злочинець (31,7 %) проживав у міських населених пунктах [259, с. 76]. За даними вивчення вироків суду за період 2021-2023 рр. нами з'ясовано, що частка сільських жителів становить 53%, жителів селищ –24% та мешканців міст – 23%. Тобто майже три чверті осіб, яких засуджено за вчинення кримінальних правопорушень проти довкілля проживають у сільській місцевості.

Крім того, Т.В. Корнякова відзначає, що найбільша кримінальна активність сільських жителів спрямована на вчинення таких екологічних кримінальних правопорушень: незаконне видобування корисних копалин (72,8 %); незаконне полювання та незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом (76,4 %); забруднення або псування земель і безгосподарське використання земель (78,7 %); незаконна порубка лісу (89,6 %) [113, с. 238]. В умовах тотальної незайнятості сільського населення й обмежених можливостей щодо легальних засобів до існування місцевими жителями лісові ресурси розглядаються як високоліквідний товар і одночасно доступне джерело доходів. Сільські жителі звикли користуватися лісовими ресурсами на власний розсуд, самовільно заготовляти дрова і лісоматеріали для особистих потреб, а також продавати їхні надлишки населенню чи приватним підприємцям [79, с. 76]. Наведені тези О.В. Заїчко

можуть пояснити превежання сільських жителів і серед осіб, які займаються незаконними видобуванням корисних копалин, у т.ч. бурштину, а також полюванням і водним добувним промислом

Якщо аналізувати сімейний стан осіб, які вчиняли кримінальні правопорушення проти довкілля, то для початку відзначимо, що у літературі поширена думка про те, що на вчинення кримінального правопорушення, як правило, ідуть особи, які не мають сім'ї, які не відчують її позитивного впливу, не замислюються про наслідки вчиненого ними для близьких [155, с. 68]. І.В. Дегтярьова вважає, що особисті риси характеру сімейних осіб і тих, хто не перебуває у шлюбі, умови життя і коло спілкування накладають певний відбиток на спрямованість їх кримінально протиправних дій. Наявність або відсутність нормальних родинних умов є обставиною, що значною мірою впливає на реалізацію можливості вибору такого варіанта поведінки, за якого вчинюється кримінальне правопорушення [57].

Так, за даними О.В. Заїчко за ознакою сімейного стану 64,4 % злочинців, які вчиняли незаконну порубку лісу, перебували у шлюбі, при цьому 43,5 % мали на утриманні неповнолітніх дітей, а також непрацездатних батьків та інших членів сім'ї (7,3 %). Понад кожен третій засуджений (35,6 %) у шлюбі не перебував [79, с. 75-76].

За результатами проведеного нами дослідження вироків суду за період 2021-2023 рр. серед осіб, засуджених за кримінальні правопорушення проти довкілля, частка одружених, а також тих, які проживають у цивільному шлюбі осіб становить 67 %. Відповідно, частка осіб, які не перебували у шлюбі склала 33 %, серед яких кожен п'ятий розлучився. Крім того, 55% серед всіх засуджених осіб мали на утриманні неповнолітніх дітей або непрацездатних батьків чи інших членів сім'ї.

В умовах високих тарифів на енергоносії і зниження рівня доходів значної частини населення необхідність виконувати роль годувальника родини, утримувати членів сім'ї штовхає певну частину чоловіків вимушено здійснювати незаконну порубку дерев і чагарників для задоволення потреб у

дровах і лісоматеріалах. Хоча слід визнати, що певна частина сільських жителів заготовляє дрова паливні для продажу, а також реалізує незаконно заготовлену деревину на приватні лісопилорами та іншим заготівельникам деревини [79, с. 76]. Наведені тези О.В. Заїчко щодо осіб, які вчиняють незаконну порубку лісу, можуть слугувати поясненням й іншим випадкам посягань на довкілля, у першу чергу пов'язаним із незаконними видобуванням корисних копалин, у т.ч. бурштину, та полюванням і водним добувним промислом.

Рівень освіти кримінальних правопорушників дає можливість сформулювати реальну уяву про їх безпосередній інтелектуальний потенціал та його вплив на вибір даною категорією осіб певного варіанта поведінки [253, с.297]. Ми згодні з Ю.А. Турловою різні стадії розвитку особистості зумовлені не тільки віковими особливостями, а й значною мірою освітою та соціальним статусом. Як відомо, рівень та якість освіти не є безпосередньою детермінантою кримінальних практик, водночас освітні характеристики значною мірою визначають морально-психологічні якості та властивості особи, що, у свою чергу, зумовлює мотивацію її поведінки [259, с. 138]. Тобто залежність злочинної поведінки від рівня освіти й інтелектуального розвитку особистості полягає в тому, що вони значною мірою визначають потреби й інтереси людини, констатує О. М. Джужа [63, с. 142].

Переважає більшість кримінальних правопорушників характеризуються середнім рівнем освіти.

Так, за даними інтерактивного довідника М. Карчевського [97] за період 2013 – 2023 рр. серед всієї сукупності засуджених осіб 6,8% мали повну вищу освіту, 2,4% – базову вищу освіту, 23,2% – професійно-технічну освіту, 39,4% — повну загальну середню освіту, 25,9% — базову загальну середню освіту, 1,7% — початкову загальну освіту та 0,6% були без освіти. Тобто фактично серед виявлених та засуджених кримінальних правопорушників вищу освіту має лише приблизно кожен одинадцятий.

Водночас зауважимо, що серед усього дорослого населення

найпоширенішою є повна загальна та середня спеціальна (початкова вища) освіта – 62,8%, проте вищу освіту (повну, базову та незакінчену) має майже кожен п'ятий – 18,8% [306, с. 89]. Тобто частка осіб з вищою освітою серед усього населення України у понад два рази більша, ніж серед засуджених осіб, а саме 18,8% проти 9,2%. Водночас, за останні два роки частка осіб з вищою освітою почала збільшуватись з 8,5% до майже 12% [1].

Що стосується досліджуваної нами категорії кримінальних правопорушень, то за даними Ю.А. Турлової серед засуджених за екологічні злочини «вищу освіту мають 8,5 %, частка осіб із професійно-технічною освітою становить 24,2 %. Найчастіше злочини цієї категорії вчиняють особи, що мають повну загальну середню або базову загальну середню освіту. Їхня питома вага становить 64,1 %. На долю осіб, які мають початкову загальну або взагалі не мають освіти, припадає 3,2 %» [259, с. 138].

За даними інтерактивного довідника М. Карчевського [97] за період 2013 – 2023 рр. серед всієї сукупності засуджених за вчинення кримінальних правопорушень проти довілля осіб 4,8% мали повну вищу освіту, 2,1% – базову вищу освіту, 23,4% – професійно-технічну освіту, 43,7% — повну загальну середню освіту, 24,9% — базову загальну середню освіту, 0,9% — початкову загальну освіту та 0,3% були без освіти.

З аналізу наведених даних випливає, що частка осіб із вищою освітою серед досліджуваної нами категорії осіб є нижчою, ніж загальна частка серед всіх засуджених осіб (6,9% проти 9,2%). При чому, якщо порівнювати з даними Ю.А. Турлової ця частка демонструє тенденцію до зниження, оскільки у період, який досліджувала вчена вона складала 8,5%. Проте за останні три роки вона почала дещо зростати: з 5,8% у 2020 році до 7,3% у 2021 та 2023 роках та 7,4% у 2022 році.

Частка осіб, які мають професійно-технічну освіту відповідає загальним показникам і майже не відрізняється від даних Ю.А. Турлової.

У той же час, частка осіб, які мають повну та базову загальну середню освіту є дещо вищою за загальні показники (68,6% проти 65,3%) і дещо

збільшилась, порівняно з дослідженням Ю.А. Турлової (68,6% проти 64,1%).

При чому, вчена відзначала, що частка осіб, які мають повну загальну середню або базову загальну середню освіту та є наймасовішою категорією серед екологічних злочинців, помітно збільшилась (із 61,2 % у 2009 р. до 67,6 % у 2016 р.) [259, с. 139].

Отже, серед осіб, яких засуджено за кримінальні правопорушення проти довкілля переважають особи, які мають загальну середню (68,6%) та професійно-технічну освіту (23,4%) і їх частка збільшується, у той час, як частка осіб з вищою освітою (6,9%) і хоча за останні три роки вона дещо збільшилась, є меншою за загальні показники.

Якщо розглядати окремі кримінальні правопорушення проти довкілля, то співвідношення освітніх характеристик засуджених кримінальних правопорушників буде дещо різнитись.

Наприклад, О.В. Заїчко відзначає, що освітній рівень осіб, які вчинили незаконну порубку лісу доволі невисокий: базову середню освіту мали 65,9 % засуджених, професійно-технічну освіту – 24,2 % злочинців, вищу освіту – 8,2 %. У решти констатовано початкову освіту. Вагомі показники базової середньої і професійно-технічної освіти свідчать про належність більшості злочинців до представників малокваліфікованої робочої сили [79, с. 74].

Так само, за даними Н. Г. Іванової, серед осіб, які вчинили кримінально протиправні посягання на рослинний світ (знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу, незаконна порубка лісу, порушення законодавства про захист рослин) частка осіб, які мають загальну середню, професійно-технічну, початкову загальну або взагалі не мають освіти становить 93,4 % [92, с. 10].

Майже ідентичним загальним показникам екологічних злочинів, за даними Ю.А. Турлової, є рівень освіти осіб, котрі вчиняють незаконне полювання та незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом. Так, освітній рівень засуджених браконьєрів характеризується наступним чином: частка осіб, котрі мають вищу освіту, є

незначною – 6,9 %. Більшість має повну загальну середню або базову загальну середню освіту (64,7 %) чи професійно-технічну освіту (28,1 %). Частка осіб, що має початкову загальну освіту становить 0,4 % [258, с. 133].

Водночас, що стосується кримінальних правопорушень, пов'язаних із забрудненням довкілля, то О.В. Мельник характеризує їх освітній рівень наступним чином: більше половини осіб мають вищу освіту – 51,5 %. Близько третини становить частка осіб із професійно-технічною освітою – 34,2 %. Питома є вага осіб, які мають повну загальну середню або базову загальну середню освіту, а також початкову загальну або взагалі не мають освіти є незначною – відповідно 12,1 % і 2,2 % [157, с. 170].

Аналіз показників за період 2013 – 2023 рр. підтверджує висновки вчених. Так, за даними інтерактивного довідника М. Карчевського [97] особи, які були засуджені за вчинення найбільш поширених кримінальних правопорушень проти довкілля, мали наступні освітні характеристики:

Таблиця 6. Показники рівня освіти осіб, засуджених за вчинення деяких кримінальних правопорушень, передбачених Розділом VIII Особливої частини КК України, за період 2013 – 2023 рр.

Назва статті КК	Повна вища	Базова вища	Професійно-технічна	Повна загальна середня	Базова загальна середня	Початкова загальна	Без освіти
ст. 239 «Забруднення або псування земель»	32,1%	5,4%	19,6%	25%	16,1%	1,8%	-
ст. 240 «Порушення правил охорони або використання надр, незаконне видобування корисних копалин»	7,9%	2,7%	29%	43,6%	15,9%	0,7%	0,2%
ст. 240 ¹ «Незаконне видобування, збут,	7,4%	5,1%	25,8%	35%	26,3%	0,5%	-

придбання, передача, пересилання, перевезення, переробка бурштину»							
ст. 241 «Забруднення атмосферного повітря»	60%	-	20%	20%	-	-	-
ст. 242 «Порушення правил охорони вод»	30%	10%	30%	10%	20%	-	-
ст. 245 «Знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу»	10%	-	32,5%	30%	27,5%	-	-
ст. 246 «Незаконна порубка або незаконне перевезення, зберігання, збут лісу»	3,4%	1,7%	21,9%	42,4%	28,7%	1,3%	0,6%
ст. 248 «Незаконне полювання»	7,3%	4,9%	36,6%	39%	12,2%	-	-
ст. 249 «Незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом»	3,6%	2%	21,9%	46,6%	25,3%	0,6%	0,1%
ст. 254 «Безгоспо- дарське використання земель»	19,1%	2,1%	33%	30,9%	14,9%	-	-

З аналізу наведених даних випливає, що досить низьким рівнем освіти характеризуються особи, які вчиняють незаконну порубку лісу та займаються незаконним водним добувним промислом. Загальним показникам

кримінальних правопорушень проти довкілля майже відповідають освітні характеристики осіб, які вчиняють незаконне видобування корисних копалин, у т.ч. бурштину. Тоді як найвищі освітні характеристики притаманні особам, які вчиняли діяння, пов'язані із забрудненням довкілля та безгосподарським використанням земель.

Ми згодні з Ю.А. Турловою, що значна відмінність освітніх характеристик осіб, котрі вчиняють кримінальні правопорушення, пов'язані з забрудненням довкілля, від інших екологічних злочинців, у цілому зумовлена професійно-посадовим статусом та вимогами до осіб, які можуть обіймати відповідні посади та займатись діяльністю в названих сферах [259, с. 140]. Громадяни з вищою освітою краще адаптовані в суспільстві і при вирішенні власних матеріальних проблем все-таки віддають перевагу правовим методам. Крім того, інтелект людини може бути причиною як правової, так і протиправної поведінки, проте в більшості випадків умисні злочини вчиняли особи, які мали середню та неповну середню освіту [253, с. 298].

Важливою соціально-рольовою характеристикою кримінальних правопорушників є рід занять і джерела прибутків на момент вчинення ними кримінального правопорушення.

На думку А.М. Бабенка цей показник тісно пов'язаний із середовищем та містить у собі кримінологічне навантаження, оскільки фактор наявності або відсутності в особи роботи, стабільних джерел існування має великий вплив на вибір варіанту поведінки [4, с. 100]. У цьому контексті відзначимо, що розглядаючи механізм вчинення кримінального правопорушення, варто наголосити, що рольові очікування часто детермінують поведінку особи. Нерідко спостерігаються ситуації, коли вони суперечать бажанням і очікуванням особи [259, с. 142]. Наприклад, рівень доходів особи не дозволяє задовільнити її бажання щодо належного матеріального забезпечення, одягу, харчування та відпочинку сім'ї. Тобто постає питання, чи виправдовує особа соціальні очікування, чи відповідає її поведінка конкретній ролі, чи виконує вона свої рольові обов'язки? Саме цими факторами зумовлюється поведінка

особи, прояв її індивідуальних особливостей. У разі невідповідності соціальних і особистісних очікувань, наявність гострих рольових суперечностей часто спричиняє психологічний конфлікт, що може стати причиною кримінально протиправної поведінки [259, с. 142]. Найбільш гостро це проявляється серед осіб, які не мають постійного місця роботи та/або стабільного прибутку. Оскільки характерною соціально-демографічною рисою кримінологічної характеристики особистості злочинця є те, що майже 70% з них – це особи працездатного віку, які до вчинення кримінального правопорушення не навчалися і не працювали [38, с. 130].

З даними Ю.А. Турлової «найбільшу групу екологічних злочинців за видом зайнятості становили працездатні особи, котрі не працюють і не навчаються. У середньому протягом аналізованого періоду їх частка становила 62,2 %. Привертає увагу зміна зазначеного показника: починаючи з 2009 р. питома вага вказаної категорії осіб стабільно зменшується до мінімального значення у 2013 р. (55,0 %), а далі так саме стабільно збільшується до максимального значення у 2016 р. (71,9 %). Другою за розміром категорією є безробітні. Середнє значення даної категорії становить 16,2 %. Характер змін цього показника є протилежним попередньому: з 2009 р. частка безробітних збільшується до максимального значення у 2012 р. (20,4 %), а у подальшому стабільно знижується до мінімального значення у 2016 р. (11,1 %)» [259, с. 143].

Межі між зазначеними категоріями є доволі рухомими, адже у статистичних відомостях під категорією «безробітні» маються на увазі зареєстровані безробітні, тобто громадяни працездатного віку, котрі через відсутність роботи не мають заробітку або інших передбачених законодавством доходів, зареєстровані у державній службі зайнятості як такі, що шукають роботу, готові та здатні приступити до підходящої роботи [243, с. 340; 259, с. 143]. Викладене дає підстави розподілити засуджених на дві групи – задіяних і незадіяних у трудових відносинах [4, с. 100].

До першої категорії А.В. Козар відносить засуджених з таких груп:

робітники, державні та інші службовці, військовослужбовці, лікарі-фармацевти, вчителі, викладачі, працівники ЗМІ, приватні підприємці, працівники господарських товариств, учні, студенти та інші заняті особи. А до другої категорії: пенсіонерів, інвалідів, працездатних, які не працювали і не навчались та безробітних, які мають офіційний статус. За даними цього вченого впродовж 2014-2018 рр. коливання часток категорій засуджених за родом занять є дуже незначним, з абсолютним переважанням осіб, які не задіяні у трудових відносинах (85-90%) [102, с. 67-68].

Узагальнення характеристик за родом занять всіх осіб, засуджених за період 2013-2023 рр. свідчить, що 8,4% від загальної кількості засуджених становлять робітники, 0,4% – державні службовці, 1,3% – інші службовці, 3,1% – військовослужбовці, 0,1% – лікарі та фармацевти, 0,1% – вчителі та викладачі, 1,1% – приватні підприємці, 0,9% – працівники господарських товариств, 2,2% – учні шкіл, ліцеїв, коледжів, гімназій, 1,6% – студенти навчальних закладів та 3% мають інші заняття. Отже, загалом частка задіяних у трудових відносинах осіб складає 22,7%. У той час як у структурі осіб, незадіяних у трудових відносинах найбільшу частку становлять особи які не працювали і не навчалися, частка яких є 71,7% серед всіх засуджених, 3,4% серед всіх засуджених осіб становлять пенсіонери у т.ч. особи з інвалідністю, а 2,2% – безробітні. Тобто загалом частка незадіяних у трудових відносинах осіб складає 77,3%.

За даними Ю.А. Турлової переважну більшість (79,0 %) серед осіб, котрі вчиняли екологічні злочини (йдеться щодо виявлених і засуджених), становлять працездатні особи, які не працюють і не навчаються, та безробітні. Це – «виключені» особи, тобто такі, що змушені існувати на узбіччі життя, не будучи залученими до активних трудових, соціальних, політичних, культурних процесів [259, с. 186-213; 262, с. 158].

Водночас, за даними інтерактивного довідника М. Карчевського [97], за період 2013—2023 рр. у сукупності засуджених за кримінальні правопорушення проти довкілля 7,7% від загальної кількості засуджених за

ці діяння становлять робітники, 0,1% – державні службовці, 0,9% – інші службовці, 0,1% – військовослужбовці, 0,1% – вчителі та викладачі, 1,7% – приватні підприємці, 0,8% – працівники господарських товариств, 0,3% – учні шкіл, ліцеїв, коледжів, гімназій, 0,4% – студенти навчальних закладів та 3,7% мають інші заняття.

Отже, загалом частка задіяних у трудових відносинах серед засуджених за кримінальні правопорушення проти довкілля осіб складає 15,8%. Відповідно, особи, які не працювали і не навчалися становлять 73,2% серед всіх засуджених за досліджувані правопорушення, 5,1% – безробітні та 5,9% – пенсіонери у т.ч. особи з інвалідністю. Тобто загалом частка осіб, незадіяних у трудових відносинах складає 84,2%.

Крім того, як відзначає Ю.А. Турлова, що «найбільшу групу екологічних злочинців за видом зайнятості становили працездатні особи, котрі не працюють і не навчаються. У середньому протягом аналізованого періоду їх частка становила 62,2 %. Привертає увагу зміна зазначеного показника: починаючи з 2009 р. питома вага вказаної категорії осіб стабільно зменшується до мінімального значення у 2013 р. (55,0 %), а далі так саме стабільно збільшується до максимального значення у 2016 р. (71,9 %)» [259, с. 143]. За даними інтерактивного довідника М. Карчевського [97] з 2017 р. частка цієї категорії засуджених щорічно коливається в межах 71-76%. Слід також відмітити, що групі незадіяних у трудових відносинах осіб з 2020 року дещо зросла частка пенсіонерів, у т.ч. осіб з інвалідністю. Так, у період 2013 – 2019 рр. вона коливалась у межах 4,9-5,8%, тоді як у 2020—2023 рр. вона коливається в межах 6,3-7,4%. Водночас, частка безробітних стабільно зменшується з 8,8% у 2014 р. до 0,8% у 2023 р. Хоча сумарно, частка осіб, незадіяних у трудових відносинах тримається в межах 83-86%.

На існуванні таких тенденцій серед осіб, незадіяних у трудових відносинах, наголошувала і Ю.А. Турлова, пояснюючи їх тим, що нерідко різниця у виді зайнятості працездатних осіб, які не працюють і не навчаються, та безробітних полягає тільки в наявності чи відсутності

формально закріпленого у службі зайнятості статусу безробітного. Це підтверджує наведений характер змін показників вказаних категорій, а також їх сумарні показники [259, с. 143-144].

А що стосується показників, котрі відображають вчинення екологічних злочинів такими категоріями населення, як депутати, державні службовці, посадові особи місцевого самоврядування, працівники правоохоронних органів і військовослужбовці, характеризуються одиничними випадками виявлення [259, с. 144]. Для кримінальних правопорушень проти довкілля наведені Ю.А. Турловою характеристики не втратили актуальності. Наприклад, за досліджуваний нами період серед всіх кримінальних правопорушень проти довкілля виявлених держслужбовців були лише двоє за вчинення діяння, передбаченого ст. 240 КК України, п'ять осіб – за ст. 246 КК України та одна особа – за ст. 248 КК України, а їх загальна частка серед засуджених складає 0,1%.

А загалом можна констатувати, що серед осіб, засуджених за кримінальні правопорушення проти довкілля частка незадіяних у трудових відносинах осіб є вищою за середні показники майже на 7%.

Наведені показники дають підстави обґрунтовано стверджувати, що криміногенність осіб, незадіяних у трудових відносинах, пов'язана з їхніми пошуками свого місця й ролі в суспільному житті. Унаслідок безробіття, міграції, зубожіння виникла ситуація, яка не дає змоги багатьом людям вибирати й виконувати бажану суспільну роль. Вчинення екологічних злочинів названими соціальними категоріями пояснюється невідповідністю між реально виконуваною і бажаною соціальними ролями. Отже, рольовий статус особи великою мірою зумовлює характер вчиненого нею кримінального правопорушення [259, с. 145]. Особливо це стосується діянь, пов'язаних із браконьєрством та незаконним видобуванням корисних копалин, у т.ч. бурштину. Зважаючи на високий рівень латентності посягань на довкілля та відносну простоту способів вчинення таких посягань для жителів сільської місцевості, цілком логічним виглядає, що особи, котрі не

мають стабільної роботи та прибутку, проживаючи поряд з річкою чи водосховищем, або родовищем корисних копалин звернуться до протизаконного добування природних багатств.

Наприклад, О.В. Заїчко відзначає, що серед осіб, які вчинили незаконну порубку лісу за родом занять 76,1 % засуджених становлять працездатні особи, що на момент вчинення злочину не працювали і не навчалися; 19,1 % – працюючі; 3,8 % – пенсіонери; 1,0 % – учні навчальних закладів. З числа працюючих можна виокремити посадових осіб і працівників лісогосподарських підприємств – 14,4 %, працівників фермерських господарств – 2,3 %, приватних підприємців – 2,4 %. Контингент засуджених працівників лісогосподарських підприємств здебільшого представлений лісорубами, майстрами лісу, лісничими та їхніми помічниками, бригадирами тракторних бригад тощо. У поодиноких випадках до кримінальної відповідальності притягувалися керівники лісогосподарських підприємств [79, с. 74]. За даними інтерактивного довідника М. Карчевського [97] частка незадіяних у трудових відносинах серед засуджених за вчинення цього діяння складає 85,2%. А частка незадіяних у трудових відносинах серед засуджених за незаконне заняття водним видобувним промислом складає 86,1%, незаконне полювання – 82,8%, незаконне видобування корисних копалин – 79,8%.

Тоді як серед осіб, засуджених за забруднення або псування земель частка працездатних осіб, які ніде не працювали і не навчалися складає лише 33,9%, безробітних взагалі немає, а частка пенсіонерів, у т.ч. осіб з інвалідністю – 5,4%. Тобто загалом частка незадіяних у трудових відносинах осіб складає меншість, а саме 39,3%. Відповідно частка осіб, задіяних у трудових відносинах складає більшість – 60,7%, а саме: 12,5% від загальної кількості засуджених за ці діяння становлять робітники, 17,8% – інші службовці, 16,1% – приватні підприємці, 8,9% – працівники господарських товариств та 5,4% мають інші заняття. А серед осіб, які засуджені за безгосподарське використання земель частка працездатних осіб, які ніде не

працювали і не навчалися складає лише 47,9%. Решта кримінальних правопорушень, пов'язаних із недбалим ставленням до довкілля має дуже незначну кількість засуджених осіб, тому можна лише припускати, що у таких діяннях превалюють особи задіяні у трудових відносинах.

На підставі цього можна зробити висновок, що особи, незадіяні у трудових відносинах вчиняють переважно діяння, пов'язані із незаконним видобуванням природних багатств, а діяння пов'язані із забрудненням довкілля вчиняють переважно особи, котрі працюють на різних посадах або займаються діяльністю, що має доступ до речовин, котрі можуть спричинити таке забруднення.

Однією з ознак кримінально-правової характеристики особи злочинця є відомості щодо вчинення кримінальних правопорушень певної категорії у групі. Як відомо, груповій кримінально протиправній діяльності властива підвищена суспільна небезпека, адже в процесі її здійснення об'єднуються зусилля кількох осіб із метою досягнення кримінально протиправних результатів, які є більш значними, ніж унаслідок дій однієї особи [264, с. 135].

За проведеними Ю.А. Турловою розрахунками відомостей, що містять форми статистичної звітності «Про осіб, які вчинили злочини» та «Звіт про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення», доля осіб, котрі вчинили екологічні злочини у складі групи, у структурі всіх виявлених осіб протягом 2009–2016 рр. становила 26,5 %[259, с. 148].

Тоді як Г.С. Поліщук, вказує на стійку тенденцію до зниження питомої ваги зареєстрованих кримінальних правопорушень проти довкілля, вчинених групою осіб. Так, у 2002 р. частка групової екологічної злочинності становила 17,4 %, а вже у 2007 р. – 10,8 % [198, с. 221]. Т.В. Корнякова вказує, що 19,7% кримінальних правопорушень проти довкілля вчинено за попередньою змовою групою осіб» [112, с. 247-248].

Крім того, порівнюючи відповідні показники групової складової серед екологічних злочинців та осіб, що вчинили злочини всіх категорій, протягом

2009–2016 рр. Ю.А. Турлова звертає увагу на істотно більше значення відповідного показника стосовно екологічних злочинів – 26,5 % проти 15,8 % для загальної злочинності [259, с. 148]. А частка осіб, засуджених за вчинення кримінальних правопорушень проти довкілля, протягом 2009–2016 рр. становила 33,8 %, причому цей показник характеризується незначною тенденцією до зростання. Порівняно з показниками загальної судимості (20,0 % – стосовно всіх категорій кримінальних правопорушень) середнє значення групової складової судимості за екологічні злочини протягом досліджуваного періоду є майже удвічі більшим [259, с. 149].

За даними інтерактивного довідника М. Карчевського [97] частка осіб, які вчинили кримінальні правопорушення у групі серед всіх засуджених осіб за досліджуваний нами період складає 13,2%, з них у складі групи осіб 12,9% та у складі організованої групи 0,3%. У той час як всіх серед осіб, засуджених за період 2013-2023 рр. за вчинення кримінальних правопорушень проти довкілля частка осіб, які вчинили та діяння у групі складає 26,5%, з них у складі групи осіб 25,4% та у складі організованої групи 1,1%. Тобто серед осіб, засуджених за аналізовані діяння групове вчинення посягань на довкілля переважає групові вчинення інших кримінальних правопорушень у понад два рази.

Слід також відзначити, що частка осіб, засуджених за кримінальні правопорушення проти довкілля у складі групи поступово знижується з 36,9% у 2016 році до 14,4% у 2023 році. Зниження показників, на нашу думку, свідчить не про зменшення кількості групових посягань на довкілля, а скоріше про те, що такі посягання перейшли у розряд латентних. У той час як частка осіб, які винили аналізовані діяння у складі організованої групи демонструє коливання: зростання від 0% у 2014 році до 2,1% у 2018 році, зниження до 0,5% у 2020 році та зростання до 2,5% у 2023 році.

У цьому контексті ми згодні з думкою С.Г. Поліщука, що в Україні відсутня дієва та цілеспрямована протидія організованим екологічній злочинності, адже правоохоронні органи реагують лише на явні факти

правопорушень, в основному стосовно безробітних місцевих мешканців, які таким чином намагаються заробити на своє існування. Члени ж організованих угруповань у сферу дії правоохоронних органів та судів практично не потрапляють [198, с. 224]. Так, як зазначає О.В. Заїчко, що значне переважання одноособового вчинення незаконної порубки лісу пояснюється тим, що компетентними органами в основному викриваються очевидні злочини, які набули масового розповсюдження. Між тим за масовими проявами досліджуваного явища приховується законспірований організований лісодобувний промисел за участю посадових осіб лісогосподарських підприємств та приватних лісорубних бригад. Указаний промисел нерозривно пов'язаний із незаконним обігом деревини [79, с. 77-78].

Хоча деяке покращення відбулося, оскільки Ю.А. Турлова звертала увагу на одиничні випадки виявлення осіб, котрі вчиняли екологічні злочини у складі організованої групи чи злочинної організації. Так, протягом 2009–2016 рр., за її даними, було виявлено лише 40 таких особи (37 для засуджених), що становило 0,36 % від усієї кількості екологічних злочинців (0,4 % від усієї кількості засуджених екологічних злочинців, або 1,3 % від їхньої групової складової) [259, с. 151].

Що стосується окремих складів кримінальних правопорушень проти довкілля, то Т. В. Корнякова відзначає, що за попередньою змовою групою осіб вчинене майже кожне третє (31 %) незаконне полювання, кожне четверте-п'яте незаконне зайняття рибним, тваринним або іншим водним добувним промислом (23,7 %) і незаконна порубка лісу (22,5 %). Але лише у 12,2 % випадків незаконне видобування корисних копалин було вчинено за попередньою змовою групою осіб (за іншими складами злочинів у сфері навколишнього природного середовища не виявлено фактів групового вчинення злочину) [113, с. 248].

За досліджуваний нами період серед кримінальних правопорушень проти довкілля наступні діяння характеризуються найбільшою часткою

засуджених, які вчинили посягання на навколишнє природне середовище у співучасті:

1. ст.240 КК України «Порушення правил охорони або використання надр, незаконне видобування корисних копалин» – 41,2%, з них 38,8% у складі групи осіб та 2,4% у складі організованої групи;

2. ст. 248 КК України «Незаконне полювання» – 38%, з них 38% у складі групи осіб;

3. ст. 249 КК України «Незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом» – 28,1%, з них 28% у складі групи осіб та 0,1% у складі організованої групи;

4. ст. 240¹ «Незаконне видобування, збут, придбання, передача, пересилання, перевезення, переробка бурштину» – 27,6%, з них 16,1% у складі групи осіб та 11,5% у складі організованої групи;

5. ст. 246 КК України «Незаконна порубка або незаконне перевезення, зберігання, збут лісу» – 20,3%, з них 19,2% у складі групи осіб та 1,1% у складі організованої групи.

А за даними Ю.А. Турлової лідерами по вчиненню кримінальних правопорушень у групі є незаконне полювання та незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом (52,1 %), незаконна порубка лісу (26,4 %) та порушення правил охорони або використання надр (18,6 %) [259, с. 150]. Тоді як за результатами узагальнення кримінальних проваджень щодо незаконної порубки лісу О.В. Заїчко установила, що 81,2 відсотка злочинів учинено одноособово, 18,6 відсотка – групою осіб за попередньою змовою, а 0,2 відсотка – членами організованих груп [80, с. 77].

Незважаючи на деяку різницю в показниках можна сказати, що серед кримінальних правопорушень проти довкілля діяння, пов'язані із незаконним видобуванням корисних копалин, у т.ч. бурштину, порубкою лісу та браконьєрством досить часто характеризуються груповим характером вчинення. Зважаючи на складність реалізації однією особою способів

вчинення таких діянь, отримані показники виглядають цілком логічними.

Хоча слід відмітити, що лідер за часткою групових посягань на довкілля, а саме незаконне видобування корисних копалин, характеризується тим, що до 2017 року включно спостерігалось зростання частки засуджених осіб за його вчинення у співучасті до 61,5%. Тоді як з 2018 року відбувалось істотне зниження такої частки до 4,5% у 2020 році. Після чого відбувається незначне зростання: 6,2% у 2021 році, 6,8% у 2022 році та 14,3% у 2023 році.

Слід відмітити також досить високий показник організованої злочинності серед діянь, пов'язаних із незаконним видобутком бурштину. За останні роки, завдяки великому резонансу, правоохоронні органи більше уваги приділяли саме протидії цьому діянню, що і демонструють нам дані статистики. Тому таке виключення із загальної статистики радше підтверджує вищенаведені тези С.Г. Поліщука щодо стану протидії організованих екологічній злочинності.

Слід також відзначити, що інші кримінальні правопорушення проти довкілля характеризуються досить низьким рівнем групового вчинення. Наприклад, за вчинення відносно поширених діянь, передбачених ст.ст. 239, 241, 242, 254 КК України не засуджено жодної особи за вчинення відповідного кримінально протиправного посягання на довкілля у співучасті. Можна сказати, що діяння, пов'язані зі злочинним забрудненням довкілля вчиняються переважно одноособово.

Але дозволимо собі погодитись із думкою О.В. Мельник, що офіційна статистика не є повністю адекватною реаліям вчинення злочинам даної категорії, адже хоча видання незаконного розпорядження, що призводить до забруднення довкілля або ж створення такої загрози, здійснюється службовою особою (яка за незаконне використання наявних в неї правових можливостей і притягується до відповідальності), фактичне виконання безпосередніх дій, як правило, здійснюються іншими особами. Досліджена вченою правозастосовна практика свідчить про відсутність випадків притягнення до відповідальності безпосередніх виконавців злочинів даної

категорії. При цьому потрібно виходити з того, що підлеглий та інша особа, які виконали розпорядження службової особи та усвідомлювали його злочинний характер, є співучасниками злочинної дії службової особи. У подібних ситуаціях сама службова особа виступає як організатор вчинення злочину. Кримінальна ж відповідальність осіб, які виконували розпорядження службової особи про забруднення об'єктів природного середовища, може настати в тих випадках, коли вони усвідомлювали істинний характер виданого наказу. Разом з тим, судово-слідча практика йде шляхом визнання таких виконавців особами, що діяли невинно [157, с. 173].

Наступною кримінально-правовою ознакою, що характеризує особу злочинця, який вчиняє кримінальні правопорушення проти довкілля є ознака повторності та її складова рецидивні злочини.

Кримінально протиправна діяльність рецидивістів характеризується витонченістю, приховуванням слідів кримінальних правопорушень. Вони дедалі частіше вчиняють кримінальні правопорушення в складі організованих злочинних груп [126, с. 234]. Серед виявлених кримінальних правопорушень частка осіб, які їх вчиняли з рецидивом є досить помітною.

Так, за досліджуваний нами період серед всіх засуджених осіб 25,2% на момент вчинення кримінальних правопорушень мали незняту і непогашену судимість та 9,8% судилися, але судимість погашена чи знята.

Водночас, що стосується кримінальних правопорушень проти довкілля, то частка таких осіб істотно нижча.

Так, за даними Ю.А. Турлової за досліджуваний нею період 2009 – 2016 рр. частка осіб, що вчинили кримінально-правовий рецидив, тобто судимість яких на момент вчинення екологічного злочину не була знята чи погашена, становила лише 4,1 % від усієї кількості виявлених екологічних злочинців [259, с. 153-154].

А за даними нашого дослідження за період 2013—2023 рр. серед всіх осіб, засуджених за вчинення кримінальних правопорушень проти довкілля частка осіб, які судилися, але визнані такими, що не мають судимості

становить 5%, таких, що мали незняту і непогашену судимість – 6,4%, а тих, які судилися, але судимість погашена чи знята – 10,1%.

Якщо розглядати за цим показником окремі кримінальні правопорушення, то, наприклад, не зняту або не погашену судимість на момент вчинення злочину у сфері надкористування мали близько 5,9 % осіб (узагальнені результати за 2003–2017 рр.). Ще 19 % раніше притягалися до кримінальної відповідальності, але судимість була знята чи погашена. Приблизно 60 % з них – за ненасильницькі злочини проти власності, 27 % – за злочини у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів, 8 % – за злочини у сфері безпеки руху та експлуатації транспорту, 5 % – за інші злочини [142, с. 13].

Важливою складовою характеристики кримінально-правових ознак особи злочинця, який вчинив кримінально протиправні посягання на довкілля, котра визначає і його морально-психологічний портрет, є дані стосовно того, чи було вчинено відповідне посягання у стані алкогольного або наркотичного сп'яніння.

Серед загальної кількості засуджених за всі кримінальні правопорушення за період 2013—2023 рр. частка осіб, які вчинили кримінальне правопорушення у стані алкогольного сп'яніння становить 13,8%, у стані наркотичного сп'яніння – 0,3%.

У той же час, кримінальні правопорушення проти довкілля характеризуються тим, що абсолютна більшість посягань на навколишнє природне середовище вчиняється без впливу дії алкогольних напоїв чи наркотичних засобів.

За даними Ю.А. Турлової за досліджуваний нею період частка осіб, які вчинили свої посягання у стані алкогольного чи наркотичного сп'яніння становила менше 0,9%. Вчена пояснила це тим, що при вчиненні таких діянь досягнення злочинного результату цілком залежить від свідомої, цілеспрямованої, заздалегідь підготовленої, вольової діяльності правопорушника. Так, п'яному злочинцеві складно вистежити й добути звіра,

поставити та витягти сітку, зрубати дерево, займатись добуванням корисних копалин і т. ін. [259, с. 155].

А за досліджуваний нами період частка таких осіб ще знизилась. Так, у стані алкогольного сп'яніння кримінальні правопорушення проти довкілля вчинили лише 45 або 0,5% засуджених осіб. Наявність стану наркотичного сп'яніння при вчиненні таких діянь не було зафіксовано у жодної засудженої особи.

Розглядаючи морально-психологічні й емоційно-вольові якості та особливості осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення проти довкілля слід зазначити, що їх доводиться вивчати за матеріалами літературних джерел, позаяк у кримінальних провадженнях їх встановленню увага не приділяється [80, с. 81]. Морально-психологічна характеристика дає можливість пізнати внутрішній світ особи – її світоглядні та моральні риси, погляди, переконання, ціннісні орієнтації. Якщо соціально-демографічні та соціально-рольові ознаки характеризують особу злочинця зовнішньо, не вникаючи в її внутрішній світ, то морально-психологічні якості дозволяють з'ясувати, чому конкретна особа вчинила злочин і яке її ставлення до цього [128, с. 75]. Будь-яка особа характеризується наступним набором морально-психологічних ознак: рівень інтелекту, потреби, світогляд, схильності особи, здібності, звички, інтереси, способи забезпечення потреб, ставлення до норм моралі та правових норм, емоційний стан, темперамент, вольові якості, інтелектуальний рівень особи [128, с. 112]. Наведені групи морально-психологічних ознак притаманні будь-якій особі, яка вчиняє і кримінальні правопорушення проти довкілля.

Так, О.В. Заїчко на підставі вивчення думок вчених робить висновок про «низький рівень екологічної свідомості» або «відсутність екологічної культури» у осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення проти довкілля [79]. Водночас О.В. Мельник відзначає, що екологічні злочинці за своїми морально-психологічним ознаками є соціально інтегрованими особами. Для більшості з них не характерні помітно виражені дефекти правової та

моральної свідомості. На вчинення посягань на довкілля таких осіб здебільшого мотивує бажання досягти успіху в господарській діяльності та інших корпоративних цілей будь-яким способом, отримавши особисту вигоду й не думаючи про можливі наслідки [160, с. 112]. Для таких злочинців домінантними є переважно корисливі мотиви, а також корпоративно-нігілістичні, легковажно безвідповідальні, мотиви забезпечення безпеки, самоактуалізації та приналежності [142, с. 6]. Внаслідок цього, для переважної більшості осіб, які вчиняють посягання на довкілля у вигляді незаконного видобування природних багатств тобто корисних копалин, деревини, тварин та рибних запасів ці багатства виступають лише засобом задоволення своїх корисливих спонукань, оскільки вони не становлять для таких кримінальних правопорушників екологічної цінності, а якщо вони й усвідомлюють таку цінність, то бажання задовільнити свої матеріальні потреби превалює.

Крім того, у діяльності службових осіб, які допускають порушення правил охорони або використання надр з необережності проявляється легковажно-безвідповідальний мотив, а так само у випадках умисного вчинення цього кримінального правопорушення за наявності вкрай низького рівня правосвідомості, нігілістичного ставлення до цінності права, вимог закону, поєднаних з прагненням уникнути додаткового службового навантаження [142, с. 16]. Тобто можна сказати, що для тих осіб, які вчиняють й інші діяння, пов'язані із забрудненням довкілля та/або порушенням спеціальних природоохоронних правил властивими є недостатній рівень усвідомлення екологічної цінності чистого та здорового довкілля, а також легковажно-безвідповідальне або заперечницьке ставлення до необхідності дотримання правових норм у сфері охорони навколишнього природного середовища.

Типологія злочинців є більш високим рівнем узагальнення і пізнання цих осіб. В основі типології злочинців завжди лежать найбільш суттєві кримінологічно важливі ознаки злочинців, які закономірно пов'язані зі

злочинною поведінкою. При цьому в якості основи виділення будь-якого типу злочинця можливо взяти не одну, а кілька ознак, які обов'язково мають істотне значення для кримінології [120, с. 114]. Тому саме після аналізу та узагальнення соціально-демографічних, кримінально-правових та морально-психологічних рис кримінальних правопорушників, які посягають на довкілля доцільно сформулювати типологію осіб, які вчиняють відповідні кримінальні правопорушення.

При чому здійснення такої типології ускладнюється надзвичайною різноманітністю способів вчинення кримінальних правопорушень цієї категорії, сфери їх вчинення, суб'єктивним складом, характером мотивації та іншими кримінологічно значущими обставинами [259, с. 161].

Типологія особи кримінального правопорушника у кримінології здійснюється за різними критеріями, такими, зокрема, як стійкість антисоціальної спрямованості особи та зміст психологічної установки, ступінь суспільної небезпеки особи кримінального правопорушника, характер особистісно-мотиваційних властивостей, ступінь стійкості кримінально протиправної поведінки в різних ситуаціях та ін. [144, с. 140]. Не вдаючись у полеміку стосовно переваг того чи іншого підходу до типології кримінальних правопорушників відзначимо, що вона найчастіше будується на двох підставах: характері і змісті мотивації та глибині і стійкості її антисоціальної спрямованості [120, с. 115]. Тому типологію осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення проти довкілля доцільно здійснювати у першу чергу за цими критеріями.

Залежно від характеру і змісту мотивації кримінологи виділяють наступні типи кримінальних правопорушників: 1) з політико-ідеологічною мотивацією; 2) з корисливою мотивацією; 3) з насильницькою (агресивною) мотивацією; 4) з анархічно-індивідуалістичною мотивацією; 5) з легковажно-безвідповідальною мотивацією [120, с. 115-116].

Спираючись на цю типологізацію, всіх осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення проти довкілля можна поділити на чотири групи:

корисливих, агресивно-наси́льницьких, індивідуально-анархічних та легковажно-безвідповідальних.

Корисливий тип переважно вчиняє діяння, пов'язані із незаконним видобуванням корисних копалин, у т.ч. бурштину, порубкою лісу та браконьєрством з метою отримання прибутку від такої діяльності для задоволення різноманітних власних потреб.

Навколишнє середовище сприймається злочинцями вказаного типу як невичерпний та створений власне для безконтрольного задоволення їхніх різноманітних потреб [259, с. 170].

Слід відзначити, що серед корисливих злочинців можливо виділити кілька типів, залежно від мотивів вчинення зазначених посягань на довкілля: з мотивів отримання необхідного соціального статусу в певній соціальній групі або мотивів самоствердження; з мотивів належного матеріального забезпечення самого себе та/або сім'ї; з мотивів отримання гострих вражень і відчуттів (почуття тривоги, небезпеки); з мотивів забезпечення дезадаптованого способу життя, пов'язаного із вживанням алкоголю або наркотиків тощо [120, с. 115]. Відповідно М.Г. Максименцев серед осіб, які вчиняють злочинне порушення правил охорони та використання надр виділяє корисливо-ординарний, корисливо-неординарний, нігілістичний та інфантильно-безвідповідальний типи. В межах корисливо-неординарного виділено три підтипи: експлуаторський, олігархічний, корисливо-нігілістичний [142, с. 15]. Такі саме типи можна виділити і серед інших осіб, які займаються незаконним добуванням природних багатств.

Агресивно-наси́льницький тип не є досить поширеним серед осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення проти довкілля. Мотивація діянь такої групи полягає у реалізації прагнення до знищення всього, що оточує людину у навколишньому середовищі.

Ю.А. Турлова називає представників цього типу екологічних злочинців «екологічними вандалами». Детермінаційний комплекс їх вчинків пояснюється зміщенням агресії: замість того, аби ліквідувати джерело фрустрації, окремі

особи вважають за краще знищити природні об'єкти, що до виникнення фрустрації не мають жодного стосунку. За ознаками екологічний вандалізм, як і вандалізм взагалі, має багато спільного з іншими агресивними злочинами: посяганнями на особу та громадський порядок. Психологічним змістом та мотивами екологічного вандалізму є злість, ворожість, прагнення до руйнування, деструктивізм, відчуження, фрустрація. Часто мотиви екологічного вандалізму є негативіськими, тобто не пов'язані з крахом надій (станом фрустрації) або реакцією на образу, а викликані специфічною потребою в негативних емоціях – переживаннях тривоги, ризику, нервової напруженості [259, с. 163]. Представники цього типу переважно вчиняють підпали рослинності, акти жорстокого поводження з тваринами, знищення природних об'єктів. На сьогодні, внаслідок того, що в Україні вже понад два роки триває війна з росією погіршився психологічний стан всіх громадян. А ті особи, які мають схильність до агресивних дій, щоб розрядити свій фрустраційний стан все частіше вдаються до актів агресивної поведінки, спрямованої, зокрема, і проти природних об'єктів. У першу чергу це стосується численних випадків підпалу сухої рослинності, котрі спостерігаються по території нашої держави.

Індивідуально-анархічний тип вчиняє посягання, пов'язані із забрудненням довкілля та/або порушенням спеціальних природоохоронних правил внаслідок зневажливого ставлення до своїх посадових або суспільних обов'язків, орієнтуючись при цьому на задоволення своїх потреб або потреб близьких.

Легковажно-безвідповідальний тип також вчиняє діяння, пов'язані із забрудненням довкілля та/або порушенням спеціальних природоохоронних правил внаслідок недбалого, поверхневого ставлення до виконання своїх обов'язків, маючи на меті уникнути надмірного посадового навантаження.

За глибиною та стійкістю антисоціальної спрямованості осіб розрізняють на: осіб, які вперше вчинили кримінальне правопорушення в результаті випадкового збігу обставин і всупереч із загальною позитивною

характеристикою всієї попередньої поведінки (випадкові правопорушники); осіб, які вперше вчинили кримінальне правопорушення під впливом деяких несприятливих чинників, що формують умови життєдіяльності особи (ситуативні правопорушники); осіб, які вперше вчинили кримінальне правопорушення, але раніше допускали правопорушення, які не є кримінально протиправними (нестійкі правопорушники); осіб, які неодноразово вчиняли кримінальне правопорушення, у тому числі і раніше засуджених (злісні правопорушники); осіб, які неодноразово систематично вчиняють тяжкі та особливо тяжкі злочини (особливо злісні правопорушники) [242, с. 84].

Наприклад, М.Г. Максименцев серед осіб, які вчиняють злочинне порушення правил охорони та використання надр за ступенем «кримінальної зараженості» виділяє наступні підтипи кримінальних правопорушників: випадковий (пасивно-криміногенний), ситуативний (послідовно-криміногенний) та злісний (активно-криміногенний) типи. В межах останнього виділено професійно-неординарний та криміногенно-нігілістичний [142, с. 15].

А на думку Ю.А. Турлової типологія осіб, які вчиняють екологічні кримінальні правопорушення, за критерієм інтенсивності та стійкості кримінально протиправної поведінки представлена ситуативним, звичним і професійним типами, що визначені нею на підставі вибіркового аналізу масиву архівних кримінальних справ та проваджень, а також інших джерел кримінологічної інформації шляхом зіставлення кримінологічно значущих ознак, зокрема таких як мотивація, наявність попередніх судимостей, спосіб і засіб вчинення кримінального правопорушення, значення конкретної життєвої ситуації тощо [261, с. 248-251]. Що стосується випадкового типу кримінальних правопорушників, то дослідженням Ю.А. Турлової не виявлено фактів вчинення посягань на довкілля в результаті випадкового збігу обставин, що може свідчити про те, що представники цього типу не є поширеними серед екологічних злочинців. Відзначимо, що і нашим

дослідженням такі факти не виявлені.

Отже, на нашу думку, осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення проти довкілля за глибиною та стійкістю антисоціальної спрямованості можна умовно поділити на наступні групи: ситуативні, нестійкі, стійкі та професійні.

Зважаючи на те, що кримінальні правопорушення проти довкілля мають високий рівень латентності, визначити чіткі або хоча би приблизні числові параметри частки кожного з названих типів осіб, які їх вчиняють, досить складно, тому будь-які підрахунки можуть мати лише умовний характер.

Ситуативні кримінальні правопорушники вчиняють посягання на довкілля вперше переважно з двох причин: або у внаслідок збігу тяжких особистих, сімейних чи інших обставин, або внаслідок нехтування певними правилами у сфері охорони довкілля.

Ми згодні з Ю.А. Турловою, що корисливі посягання на довкілля особи цієї категорії вчиняють не стільки заради забезпечення власних потреб, скільки для досягнення необхідного, на їхню думку та думку близьких для них людей, рівня забезпеченості матеріальними благами своєї сім'ї й окремих її членів. Прийняття рішення про вчинення кримінального правопорушення відбувається, коли особа вважає, що не має реальної можливості забезпечити правомірним шляхом задоволення актуальної потреби і водночас неможливо залишити цю потребу без задоволення. Наприклад, тяжка хвороба близького родича, втрата роботи чи істотне пошкодження або повне руйнування житла. Криміногенність вказаної категорії осіб пов'язана з прийнятністю для неї злочинного розв'язання наявної ситуації у зв'язку із суб'єктивно оцінюваним безвихідним становищем. При цьому злочинець відчуває суперечливе ставлення до злочинного діяння, вважає його ризикованим, проте в ситуації, що склалася, припустимим [259, с. 173]. Відповідно, такі особи переважно вчиняють акти незаконного заняття водним добувним промислом, незаконного полювання

або незаконного видобування корисних копалин.

Що стосується порушників правил у сфері охорони довкілля, то ці особи виявляють невпевненість у собі, схильність до хвилювань при стресі й надлишковий самоконтроль. В екстремальних ситуаціях вони легко піддаються страху та схильні до емоційної, а не раціональної реакції, що призводить до зниження ефективності виконуваних в екстремальних умовах дій і збільшення кількості помилок. Вказана категорія осіб виявляє знижену стійкість, що призводить до порушення адекватної орієнтування в екстремальних ситуаціях і труднощів у прийнятті рішень. Для таких осіб стресовими є ситуації з непередбачуваним результатом, швидкою зміною діючих факторів і невідповідними параметрами [259, с. 174]. Вищезазначені причини призводять до того, що особи не вчиняють тих дій, які вони мали вчинити, або навпаки, помилково вчиняють заборонені дії, що і призводить до забруднення довкілля.

Представниками цього типу є переважно одружені чоловіки, громадяни України, які мають вищу або середню освіту, віком від 30 до 60 років, працюють, раніше не судимі, характеризуються здебільшого позитивно і вчинення кримінально протиправних посягань на довкілля для них є не характерним та прийнятним способом поведінки. Частка осіб цього типу не перевищує 10%.

Нестійкі кримінальні правопорушники характеризуються тим, що вони раніше вчиняли посягання на довкілля, які не підпадали під ознаки статей Розділу VIII Особливої частини КК України. Наприклад, незаконне видобування корисних копалин місцевого значення в незначному розмірі, незаконну порубку дерев, незаконне полювання, незаконне зайняття водним добувним промислом, котрі не заподіяли істотної шкоди тощо, або забруднення довкілля, що не мало тяжких наслідків та не створювало небезпеки життю та здоров'ю людей чи довкіллю.

У таких осіб вже може бути сформовано спрямування на задоволення своїх корисливих інтересів за допомогою незаконного видобутку природних

ресурсів або на нехтування правилами у сфері охорони довкілля, але просто попередні їх вчинки були малозначними, у контексті ч.2 ст. 11 КК України або підпадали під ознаки адміністративних правопорушень у сфері охорони природи та використання природних ресурсів, передбачених у Главі 7 КУпАП. Безкарність попередніх дій породжує у таких осіб схильність до продовження протиправної діяльності, але при цьому відбувається поступове збільшення масштабів такої діяльності, яка переростає у кримінально протиправні посягання на довкілля. Екологічна правосвідомість цих осіб перебуває на низькому рівні. Особи з цієї групи переважно вчиняють діяння, пов'язані із забрудненням довкілля або порушенням правил екологічної безпеки.

Представниками цього типу є переважно одружені чоловіки, громадяни України, які мають середню освіту, віком від 25 до 50 років, раніше не судимі, працюють, характеризуються здебільшого нейтрально. Вчинення кримінально протиправних посягань на довкілля для них є не характерним, але за деяких умов виглядає прийнятним способом поведінки. Частка осіб цього типу приблизно у межах 15-20%.

Стійкі кримінальні правопорушники характеризуються тим, що вчинення кримінально протиправних посягань на довкілля для них є звичайним проявом поведінки спрямованої на задоволення певних власних потреб, у першу чергу матеріальних. Цим особам також властивий низький рівень екологічної правосвідомості, але відмінність від нестійкої групи полягає у тому, що вчинювані ними посягання на довкілля мають більш масштабний характер. Такі особи здебільшого вчиняють діяння, пов'язані із незаконним видобуванням корисних копалин та браконьєрством. До цієї групи відносяться також представники агресивно-насильницького типу.

Для представників зазначеного типу відповідає характеристика Ю.А. Турлової стосовно «звичного» типу екологічних злочинців як «часто не можуть зрозуміти, чого від них очікують і чому вони не можуть вчинити той чи інший вчинок. Тому, внаслідок порушення нормативного контролю

поведінки, ситуація оцінюється ними не з позицій соціальних вимог, а на підставі особистих переживань, образ, проблем і бажань. Водночас відсутність умотивованості щодо дотримання соціальних вимог можливе і тоді, коли особа розуміє сутність соціальних вимог і заборон, але не бажає їх виконувати [259, с. 173].

Представниками цього типу є переважно неодружені або розлучені чоловіки, громадяни України, які мають середню освіту, віком від 25 до 50 років, раніше не судимі, не мають стабільного джерела прибутку, характеризуються здебільшого нейтрально або негативно. Вчинення кримінально протиправних посягань на довкілля для них є характерним та прийнятним способом поведінки. Частка осіб цього типу приблизно у межах 40-50%.

Що стосується професійних кримінальних правопорушників, то для цих осіб є характерним вчинення посягань на довкілля у якості основного або суттєвого додаткового джерела прибутку.

Вчинення кримінальних правопорушень проти довкілля цими особами є логічною складовою звичного стилю їхньої поведінки та зумовлене стійкими антигромадськими поглядами, соціальними установками таких осіб. На відміну від інших категорій, особи професійного типу самі активно створюють ситуацію вчинення кримінально протиправного посягання на довкілля та здатні за необхідності пристосовувати у своїх інтересах конкретну ситуацію [259, с. 176-177]. Такі особи переважно вчиняють діяння у складі групи осіб або організованої групи, що пов'язані із незаконним видобуванням корисних копалин, у т.ч. бурштину, незаконним рибним і звіриним промислом, а також незаконною порубкою лісу.

Особливо небезпечною групою серед професійних кримінальних правопорушників є ті, які обіймають посади у різних правоохоронних або контролюючих органах та в силу своїх повноважень мають запобігати або виявляти і протидіяти кримінально протиправним посяганням на довкілля, але за певну винагороду вони здійснюють «кришування» незаконної

діяльності браконьєрів, незаконних копачів чи порубників лісу.

Представниками цього типу є переважно одружені чоловіки, громадяни України, які мають вищу або середню освіту, віком від 30 до 50 років, раніше не судимі, працюють, характеризуються здебільшого нейтрально. Вчинення кримінально протиправних посягань на довкілля для них є характерним та прийнятним способом поведінки. Частка осіб цього типу становить приблизно 25-30%.

Підсумовуючи підрозділ слід зазначити, що здійснена кримінологічна характеристика особи злочинця, який вчиняє кримінальні правопорушення проти довкілля свідчить, що ці особи мають певні риси, що виокремлюють їх серед інших кримінальних правопорушників, що проявляються, зокрема, у статевих та освітніх характеристиках, рівнем зайнятості та груповим характером вчинення відповідних кримінально протиправних посягань на навколишнє природне середовище.

3.3. Причини та умови, що детермінують кримінальні правопорушення проти довкілля

Однією з ключових проблем кримінології було і залишається правильне визначення тих факторів, що детермінують прояви різних форм девіантної поведінки людей, зокрема і тих, що стосуються кримінально протиправних посягань на довкілля.

Це обумовлено великою мірою тим, що запобіжному впливові підлягає, насамперед і головним чином, те, що предметно обумовлює кримінально протиправні прояви та всю сукупність кримінальних правопорушень загалом, визначає її функціонування, оскільки ефективність і результативність запобіжного впливу залежить від предметного його спрямування щодо конкретних обумовлюючих процесів, явищ, умов тощо [81, с. 183]. Тобто мова йде про так званий «детермінізм».

Проблеми детермінації злочинності досліджували такі вітчизняні вчені, як: О.М. Бандурка, А.М. Бойко[8; 9], Б.М. Головкін [43; 44], Л.М. Давиденко, А.П. Закалюк [81], І.Б. Медицький[154] та інші.

Говорячи про детермінізм, кримінологи мають на увазі визначення загального взаємозв'язку, взаємодії всіх речей, об'єктів, явищ та процесів, тобто детермінація – найбільш загальна категорія, що характеризує залежність одних явищ, процесів і станів від інших, свідчить про зв'язок між речами та явищами. Саме у такому значенні поняття «детермінація» використовується у науковій літературі. У кримінології цей термін є об'єднуючим для термінів «причини» та «умови» [120, с. 74]. Ми не будемо вдаватись у дискусію щодо складових елементів поняття «детермінація злочинності», оскільки це не є предметом нашого дослідження, а одразу відзначимо, що є прихильниками традиційного підходу, згідно з яким саме вищеназвані категорії «причини» та «умови» і є основними складовими зазначеного кримінологічного поняття.

Що стосується причин вчинення кримінальних правопорушень, то як справедливо відзначає Б.М. Головкін: «серед усіх видів детермінації найбільше кримінологічне значення має причинність, оскільки ця категорія відбиває не вірогіднісний, а закономірний зв'язок між злочинністю та явищами, що її породжують. Особливістю соціальної причинності є вираження руху й розвитку явищ та процесів суспільного життя через взаємодію, взаємозалежність, перетворення у протилежність, створення нової дійсності. Відповідно до філософського принципу причинності кожне явище має свою причину, виникає в результаті спричинення, є наслідком дії причини. Сутність причинного (генетичного) зв'язку полягає у продукуванні одних явищ іншими. Причинний зв'язок виникає між однорідними явищами, що нехарактерно для інших видів зв'язків. Однакові причини завжди породжують однакові наслідки за одних і тих самих умов. Явище-причина передуює виникненню явища-наслідку, приводить у дію людську активність, викликає утворення нової дійсності. Причина закономірно (не зворотно)

породжує вольову дію, що тягне за собою наслідки. Між причиною і наслідком лежить вольова дія. Причина викликає відповідну їй дію, тоді як наслідок може бути не тільки закономірним, а й випадковим» [43, с. 276].

Під причинами злочинності в кримінології прийнято розуміти ті негативні соціальні явища (чинники), які породжують та відтворюють злочинність і кримінальні правопорушення як свій закономірний наслідок [120, с. 74].

Умовами злочинності можуть бути явища, що безпосередньо злочинність не породжують, але сприяють чи навпаки, перешкоджають породженню проявів злочинності [118, с. 213].

Причина у статичному стані сама по собі нічого не породжує. Для настання наслідку (реалізації причини у динаміці) необхідне поєднання її з умовою. За своєю сутністю умова є потенційною можливістю утворення чогось іншого. Роль умови по відношенню до злочинності виконує соціальне середовище, що попередньо формує причину, а потім створює об'єктивну можливість для переходу причини у свою діалектичну протилежність – наслідок. Умовами злочинності є сукупність негативних явищ і процесів, що сприяють формуванню та прояву причин злочинності [40, с.2-3]. Тобто для того, щоб спрацювала причина, потрібна наявність необхідних для дії причини умов, а також достатніх умов для настання наслідків. Умови поділяються на необхідні (без яких неможливе спричинення наслідку) і достатні (сприяючі або перешкоджаючі) для настання наслідку» [41, с. 276]. Умовами виступають різного роду недоліки управлінської та організаційної сфер діяльності різних галузей господарства й державного апарату [131, с. 79].

Отже, причини розгляданих кримінальних правопорушень – це ті негативні суспільні процеси і явища, що породжують кримінально протиправні посягання на довкілля. Тоді як умови вчинення кримінальних правопорушень проти довкілля безпосередньо не породжують аналізований вид злочинності, проте відкривають шлях для дії причин сприяючи тим

самим появі різноманітних проявів девіантної поведінки, спрямованої на заподіяння шкоди навколишньому природному середовищу.

Слід також відзначити, що причини та умови кримінальних правопорушень не є випадковим механічним набором детермінант злочинності, а виступають системою, яка є єдністю й цілісністю взаємодіючих підсистем та елементів, які розташовані в певній ієрархії та підрядності рівнів[131, с. 165].

Причини та умови злочинності визначаються реальними умовами життя людей, в основі яких перебувають протиріччя суспільства. Протиріччя між особою та суспільством, які реалізуються у злочинах, мають соціальну, психологічну або змішану природу. Причини злочинності конкретизуються через різні фактори, які негативно характеризують економічну, соціальну, духовну і політичну сфери життєдіяльності суспільства. Такими факторами є різного роду недоліки цих сфер, які у свою чергу здійснюють негативний вплив на поведінку людей [22, с.100]. Відповідно, детермінанти будь-якого різновиду кримінальних правопорушень, у тому числі і проти довілля, можуть з'являтися та знаходити свій прояв у вищеназваних сферах суспільного життя.

Грунтуючись на традиційному в кримінології розподілі криміногенних детермінант залежно від їх змісту Ю.А. Турлова охарактеризувала детермінаційний комплекс екологічної злочинності в економічній, соціальній, політичній, організаційно-управлінській, нормативно-правовій та культурно-психологічній сферах суспільного життя [259, с. 188].

Водночас, ми згодні з тими кримінологами, які вважають, що у чистому вигляді економічних, соціальних, психологічних та інших окремих детермінант, обумовлених сферами життя суспільства, не існує, оскільки у реальному житті вони тісно взаємопов'язані і переплітаються між собою. Тому причини та умови кримінальних правопорушень доцільно аналізувати у таких сферах, як: соціально-економічна, організаційно-управлінська, нормативно-правова, політична та духовна [62, с. 106]. Відповідно,

детермінанти кримінальних правопорушень проти довкілля доцільно аналізувати саме у цих сферах.

Розглядаючи причини та умови кримінальних правопорушень в соціально-економічній сфері у першу чергу слід відмітити, що екологічна злочинність базується на суперечності екологічних та економічних інтересів суспільства: з одного боку, людина зацікавлена в якості довкілля, що становить основу її життєдіяльності, з іншого – вона не в змозі відмовитися від економічних благ, що надаються їй сучасним суспільством, для отримання яких доводиться так чи інакше експлуатувати природні ресурси і цим порушувати баланс екосистеми Землі. При цьому усвідомлення необхідності їх раціонального використання найчастіше відходить на другий план, витісняється економічними інтересами, пов'язаними з бажанням негайного збагачення [78, с. 89]. Причину цієї суперечності необхідно шукати в базових припущеннях економічної теорії, оскільки економіка розглядається як свого роду ізольована система, в якій матеріальний та грошовий потоки здійснюють кругообіг між макроекономічними суб'єктами (при цьому нехтується відкритість економіки як підсистеми, що функціонує в межах навколишнього природного середовища і природні ресурси в кращому випадку розглядаються лише як один із чинників виробництва, тобто, як внутрішня складова людської економіки) [143, с. 1]. Відповідно, основою для структурної перебудови економіки України має бути всіляке поєднання прискореного індустріального розвитку, відповідно з державним стимулюванням інноваційних проектів і процесів за наступними напрямками: освіта, наука, високі технології, використання нанотехнологій тощо [143, с. 2]. Тобто має відбуватись якомога більша переорієнтація промислових підприємств на сучасні еколого-безпечні технології виробництва, ширше впровадження використання відновлювальних джерел енергії на заміну викопним, які здатні спричинити сильне забруднення природного середовища, заміна в будівельній та інших сферах виробів з деревини на інші екологічні матеріали тощо.

Серед детермінант соціально-економічного порядку можна також виділити такі особливості економічної системи держави, як нерівномірність розвитку галузей господарства, помилки у стратегії й тактиці економічних реформ, нестійка економічна ситуація, нераціональний розподіл бюджетних асигнувань, незайнятість населення, ріст майнової диференціації, співвідношення свободи ринку та обсягів державного регулювання і т.д. [308, с. 127-128].

В Основних засадах (стратегії) державної екологічної політики України на період до 2030 року, котру було прийнято Законом України від 28 лютого 2019 року № 2697-VIII, відзначаються першопричини екологічних проблем України. Серед переліку таких першопричин можна виділити ті, що належать до соціально-економічної сфери, а саме: підпорядкованість екологічних пріоритетів економічній доцільності; неврахування наслідків для довкілля у законодавчих та нормативно-правових актах, зокрема у рішеннях Кабінету Міністрів України та інших органів виконавчої влади; переважання ресурсо- та енергоємних галузей у структурі економіки із здебільшого негативним впливом на довкілля, що значно посилюється через неврегульованість законодавства при переході до ринкових умов господарювання; фізичне та моральне зношення основних фондів у всіх галузях національної економіки; недостатнє фінансування з державного та місцевих бюджетів природоохоронних заходів, фінансування таких заходів за залишковим принципом [189]. Крім того, відсутність системи фінансування лісгосподарської діяльності, особливо у східних і південних регіонах України, призвела до невиконання попереджувальних протипожежних заходів у лісах, що підвищило ризик виникнення лісових пожеж. Тоді як головними чинниками негативного впливу на надра є надзвичайно висока концентрація гірничих підприємств, високий рівень виробленості переважної більшості родовищ, нелегальне видобування бурштину у значних масштабах, що призвело до порушення екосистем, недостатній обсяг фінансування робіт, пов'язаних із зменшенням впливу на навколишнє природне середовище,

зумовленого розробкою родовищ та непроведенням рекультивації вироблених ділянок, передусім Полісся [189].

Істотний вплив на високий рівень вчинення посягань на довкілля мають також такі соціально-економічні показники, як безробіття, скрутне матеріальне становище значної частини населення [74, с. 40]. Так, на кінець липня 2022 р. в Україні втратили роботу 39 % громадян. На сході держави безробіття сягає 57 %. Значне зниження ділової активності у державі призвело до падіння ВВП лише у II кв. 2022 р. на 40 % [305]. В цих умовах небагато в яких свідків може виникнути бажання звернутись у правоохоронні органи, вказавши їм на правопорушника, який займається, наприклад, браконьєрством з метою прогодувати сім'ю [74, с. 40]. Ю.А. Турлова з цього приводу влучно зауважує, що детермінуючий вплив чинників соціального характеру істотно різниться залежно від характеру екологічних посягань. Найсуттєвіший він щодо посягань, пов'язаних із незаконним заволодінням природними ресурсами, що, як відомо, здебільшого вчиняються найменш забезпеченими сільськими жителями. Вчена констатує, що саме під впливом детермінант соціального характеру відбуваються деформації суспільної психології, що, у свою чергу, зумовлює вчинення злочинів, пов'язаних із задоволенням природних життєвих потреб [259, с. 193].

Негативний вплив всіх вищеперелічених факторів особливо посилився після повномасштабного вторгнення збройних сил російської федерації на територію нашої держави 24 лютого 2022 р. І хоча для поліпшення стану навколишнього природного середовища у Стратегії передбачено низку заходів, що потрібно виконати для цього поліпшення, вважається доцільним переглянути деякі положення цього нормативного документа з урахуванням сучасних реалій.

Так, вкрай необхідним є, зокрема, вирішення питання доступу до об'єктів військово-оборонного промислового комплексу для здійснення відповідного нагляду та контролю за дотриманням на цих об'єктах природоохоронного законодавства, запобігання забрудненню поверхневих та

грунтових вод нафтопродуктами, знищенню природних ландшафтів тощо з метою мінімізації наслідків діяльності на цих об'єктах, що сприятиме реформам у сфері безпеки і оборони та впровадженню стандартів НАТО. Зважаючи на те, що Стратегію було прийнято до повномасштабного вторгнення з боку російської федерації, у цьому документі мова йде про Донецьку та Луганську області. Проте, ці ж твердження можна поширити на всю територію, яка сьогодні страждає від збройної агресії. У Стратегії звернуто увагу на те, що на захоплених територіях практично відсутня можливість для оцінки пошкоджень природних комплексів та промислових об'єктів, проведення необхідних ремонтних і відновлювальних робіт, а також здійснення державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища. З метою оцінки екологічної ситуації визнано актуальним проведення екологічного моніторингу на цих територіях із залученням міжнародних екологічних експертів [108, с. 177].

Отже, найвагомішими соціально-економічними причинами та умовами вчинення кримінальних правопорушень проти довкілля слід вважати істотне погіршення рівня матеріального забезпечення великих верств населення в Україні внаслідок повномасштабного вторгнення військ росії, недостатнє фінансування природоохоронних заходів у зв'язку з перенаправленням значних коштів з державного бюджету на оборону держави, а також те, що економічна доцільність продовжує мати пріоритет над екологічними інтересами.

Детермінантами в організаційно-управлінській сфері, котрі називаються в Основних засадах (стратегії) державної екологічної політики України на період до 2030 року серед першопричин екологічних проблем можна назвати неефективну систему державного управління у сфері охорони навколишнього природного середовища та регулювання використання природних ресурсів, зокрема неузгодженість дій центральних і місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, незадовільний стан системи державного моніторингу навколишнього

природного середовища; незадовільний контроль за дотриманням природоохоронного законодавства та незабезпечення невідворотності відповідальності за його порушення [189].

Наприклад, М.Г. Максименцев називає наступні організаційно-управлінські фактори злочинності у сфері надрокористування: 1) корупціогенні вади політики дерегуляції надрокористування; 2) неупорядкованість геологічної інформації, відсутність вільного доступу до неї; 3) недоліки здійснення державного контролю за спеціальним надрокористування; 4) відсутність кримінологічного забезпечення інституту стратегічної екологічної оцінки; 5) прорахунки в організації та управлінні правоохоронними органами у сфері протидії кримінальному надрокористуванню [142, с. 7]. Вищеназвані фактори можуть продукувати вчинення кримінально протиправних посягань на довкілля й у інших сферах використання навколишнього природного середовища.

Особливо, з точки зору кримінології, привертає увагу серед вищеперелічених факторів, проблема неналежного кримінологічного забезпечення процесу створення та функціонування нормативної бази у сфері використання та захисту довкілля. Тобто фактично мова йде про відсутність кримінологічної експертизи нормативно-правових актів у зазначеній сфері.

Під останньою розуміється дослідження (процес) чи результат (висновок) оцінки нормативно-правових актів або їх проектів, що здійснюють соціально-уповноважені органи, установи, організації чи окремі фахівці-кримінологи (одноособово або групою осіб), з метою виявлення криміногенних чинників у сфері запобігання злочинності, небажане або бажане виникнення або негативні зміни яких пов'язані з об'єктами дослідження, а також обґрунтування рекомендацій, спрямованих на їх усунення, блокування, нейтралізацію або стимулювання [15, с. 143]. Тобто це дослідження, спрямоване на виявлення кримінологічно значущих факторів (детермінант злочинності, чинників ефективності протидії їй), виникнення чи зміни яких пов'язані з об'єктом дослідження, а також розроблення

рекомендацій щодо їх запобігання, мінімізації впливу, усунення або стимулювання [186, с. 297].

Відповідно ми цілком згодні з С.І. Заїкою та С.І. Марко, які наголошують на необхідності вироблення єдиної державної політики у сфері проведення кримінологічної експертизи нормативних правових актів, що приймаються у сфері охорони довкілля, покликаної виявляти можливість використання прогалин у законодавстві з метою легалізації схем злочинної поведінки. Крім того, вчені відзначають, що удосконалення потребує і діяльність контрольно-наглядових органів у сфері дотримання екологічного законодавства [78, с. 90].

Так, що стосується проблем у роботі спеціалізованих державних органів у сфері охорони довкілля, то у Концепції реформування системи державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього середовища в Україні констатується, що «відсутність реального впливу громадянського суспільства на прийняття екологічно значущих рішень призводить до екологічного правового нігілізму, а також дискредитації та фактичного руйнування системи державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища лобістами великого промислового і аграрного бізнесу» [110]. У гонитві за надприбутками представники як великого, так і малого бізнесу дуже часто ігнорують вимоги природоохоронного законодавства, що, у свою чергу, неминуче спричиняє шкоду довкіллю. Крім того, «низька заробітна плата, застаріла матеріально-технічна і лабораторна база, недостатній обсяг фінансування, високий рівень корупції, непрозора система прийняття рішень щодо порушників природоохоронного законодавства призводить до низького кваліфікаційного рівня державних інспекторів з охорони навколишнього природного середовища, а відсутність системи відповідальності суб'єктів господарювання за порушення вимог природоохоронного законодавства, єдиних електронних реєстрів природних ресурсів та неналежний рівень інформаційного обміну – низької ефективності, недієздатності

Держекоінспекції» [110]. Вищеназвані організаційно-управлінські недоліки хоча і називались у нормативному документі станом на 2017 рік, проте з часом не усунені та продовжують продукувати вчинення кримінально протиправних посягань на довкілля.

Наприклад, станом на 2022 р., у ході дослідження інструментарію регіональної екологічної політики виявлено наступні недоліки організаційно-функціонального характеру діяльності Державної екологічної інспекції: регіональні та місцеві органи влади не завжди зацікавлені в розробці та реалізації програм захисту довкілля; вартість цих програм не завжди відповідає реальним можливостям їх фінансового забезпечення; на рівні регіональних і місцевих органів державної влади, в цілому, налагоджена система управління реалізацією програм, створено механізм контролю за виконання програмних завдань, однак це є недостатньо ефективним; до розробки і реалізації програм, як правило, залучені органи державної влади, наукові установи, підприємницький сектор, громадські організації проте налагоджена процедура інформування населення про результати виконання програм не є досконалою [48, с. 28]. Крім того, цим же дослідженням виявлено проблемні питання функціонування регіональної екологічної політики в межах Тернопільського регіону, котрі безумовно властиві відповідним органам і інших областей нашої держави: надмірна бюрократизація погоджувально-дозвільної системи, відсутність мотиваційного впливу, недосконалість законодавства у сфері заповідних територій, що в свою чергу потребує адаптації до вимог Європейського союзу [48, с. 47].

Також існує проблема, котра полягає в тому, що у процесі перевірок на предмет дотримання вимог природоохоронного законодавства дії інспекторів з охорони навколишнього природного середовища чітко регламентовані рядом законодавчих та нормативно-правових документів. Водночас, труднощі в отриманні необхідної для проведення перевірки інформації виникають у випадках недопущення до проведення перевірок. Виникають негативні ситуації і у випадках, коли порушник не надає або надає

неправдиві свої дані при складанні протоколів про адміністративне правопорушення. Така справа при розгляді забирає зазвичай більше часу, щоб в'ясувати дані порушників. На жаль, Інспекція не має доступу до бази даних, де можна переглянути ПІБ, ідентифікаційний номер платника податку чи фактичне місце проживання, або ж інших даних, які необхідні для розгляду справи [48, с. 34]. Відсутність будь-яких інформаційно-телекомунікаційних систем або ж інших ІТ інструментів призводить до непрозорості таких перевірок, підвищення рівня корупційності, зменшення логістичної ефективності та ін. [204] Крім того, в умовах воєнного стану Кабінетом Міністрів України введено мораторій на проведення планових заходів державного нагляду (контролю). Відповідно, окремі показники, що характеризують роботу Держекоінспекції в 2023 році зменшилися у порівнянні з 2022 роком. Зокрема, зменшено на 10% кількість проведених заходів контролю (за 2023 рік проведено 6109 заходів контролю, за 2022 рік – 6809) [226, с. 10].

У Стратегії розвитку системи МВС України до 2020 року вказувались виклики, що існують у сфері протидії злочинності: низький рівень ефективності превентивних заходів у сфері протидії злочинності; відсутність ефективної взаємодії суб'єктів забезпечення національної безпеки України у сфері боротьби із злочинністю; зростання транснаціональної злочинності та необхідність розвитку міжнародного співробітництва в боротьбі з організованою злочинністю; низький рівень використання аналітичних інструментів у протидії злочинності і прогнозуванні відповідних загроз; низька ефективність проведення досудового розслідування, як наслідок недосконалості правових механізмів, надмірного навантаження на органи досудового розслідування та їх неукomплектованості [247]. Вищевказані недоліки роботи правоохоронних органів і на сьогодні можуть продукувати причини та умови вчинення кримінальних правопорушень проти довілля в організаційно-управлінській сфері.

Так, що стосується діяльності правоохоронних органів у виявленні

злочинів проти навколишнього природного середовища, то досить часто вона обмежена їх ресурсними можливостями. Наприклад, вагомим фактором, що обумовлює латентність злочинного забруднення довкілля, є відсутність надійно працюючих систем оперативного екологічного контролю, що призводить не тільки до анонімності винуватців кримінального правопорушення, але й до неможливості встановлення самого факту його вчинення [74, с. 41]. На сьогодні правоохоронні органи нашої держави, у першу чергу підрозділи Національної поліції України, залучені у діяльності зі стримування країни-агресора та документування і розслідування воєнних злочинів, кількість яких становить майже непомірне навантаження на працівників оперативних та слідчих підрозділів цього правоохоронного органу, а тому в них майже не залишається сил та засобів на ефективне запобігання кримінально протиправним посяганням на довкілля.

Так, користуючись послабленням державного контролю, переорієнтацією роботи правоохоронних та інших органів, передусім на відсіч збройній агресії та усунення її наслідків, правопорушники й надалі намагаються збагатитися за рахунок лісів та лісових ресурсів. За період з лютого 2022 року до лютого 2023 року у третині регіонів зросла кількість розпочатих кримінальних проваджень за фактами незаконної порубки або незаконного перевезення, зберігання, збуту лісу [240].

Вагомими нормативно-правовими детермінантами кримінальних правопорушень проти довкілля виступають недоліки чинного екологічного законодавства (велика кількість відсильних норм, невідповідності між різними правовими актами та нормами, відсутність механізму їх реалізації тощо), що стимулює підвищення екологічної злочинності [111, с. 127].

Наприклад, О.В. Толкаченко у ході аналізу національного законодавства щодо забезпечення екологічної безпеки в ході здійснення сільськогосподарської діяльності за окремими напрямками дійшов висновку, що воно «вимагає комплексного підходу, що включає використання сучасних технологій, детальне правове регулювання та перехід до стійких методів

господарювання, тобто перехід до сталого сільського господарства. На сьогоднішній день правове регулювання щодо забезпечення екологічної безпеки в ході сільськогосподарської діяльності здійснюється за різними напрямками. Це відображається в окремих актах національного законодавства. Проте деякі положення цих актів є спірними, не містять конкретних норм щодо забезпечення екологічної безпеки і не відповідають сучасним вимогам сталого розвитку сільського господарства» [254, с. 40]. Так, Земельний кодекс України закріплює норму про те, що «земельне законодавство базується на принципі пріоритету вимог екологічної безпеки» (ст. 5, п. «д»), а закон України «Про охорону земель» дає визначення, що «охорона ґрунтів – система правових, організаційних, технологічних та інших заходів, спрямованих на ... забезпечення екологічної безпеки довкілля» (ст. 1). Виходячи з тлумачення цих норм, О.В. Толкаченко робить висновок, що земельне законодавство закріплює певні вимоги щодо забезпечення екологічної безпеки. Проте у вченого виникає питання, що мав на увазі законодавець, під «забезпеченням екологічної безпеки довкілля» в ході проведення охоронних заходів щодо ґрунтів при здійсненні сільськогосподарської діяльності? Чи можна під цим розуміти, наприклад, вимогу щодо запобігання забруднення ґрунтів у процесі використання сільськогосподарської техніки, при будівництві сільськогосподарських споруд або тваринних комплексів? [254, с. 38]. Таких прикладів можна навести безліч.

Суттєво впливають на погіршення стану екосистеми та відповідно зумовлюють вчинення кримінально протиправних посягань на довкілля декларативність законів в галузі охорони довкілля та відсутність підзаконних актів, що регулювали б механізми управління та контролю на місцевому рівні. Даного роду прогалини мають наслідком виникнення протиріч між місцевими державними адміністраціями, органами місцевого самоврядування та територіальними органами відповідних центральних органів виконавчої влади [48, с. 22].

У цьому контексті, важливим нормативним документом, що упорядкував би діяльність у сфері контролю за дотримання суб'єктами господарювання вимог природоохоронного законодавства має бути Закон України «Про державний екологічний контроль», проєкт якого за №3091 ще з 19 лютого 2020 року перебуває на розгляді у Верховній Раді України.

У Доповідній записці до цього законопроєкту відзначається низка проблем функціонування Державної екологічної інспекції, які заважають цьому державному органу здійснювати ефективний захист навколишнього природного середовища від забруднення.

Так, закон України «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності» не дозволяє належним чином здійснити екологічний контроль, який визначається законом України «Про охорону навколишнього природного середовища» як гарантія екологічної безпеки [204]. Внаслідок цього проблемним питанням є порядок перевірки Державною екологічною інспекцією органів державної влади та, зокрема, органів місцевого самоврядування. Згідно статті 20² Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» до компетенції Державної екологічної інспекції, зокрема, належить організація і здійснення у межах компетенції державного нагляду (контролю) за додержанням центральними органами виконавчої влади та їх територіальними органами, місцевими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування в частині здійснення делегованих їм повноважень органів виконавчої влади. Разом з тим, наразі відсутній порядок здійснення перевірок органів місцевого самоврядування. Відсутність такого порядку призводить до значних перешкод у виконанні державною екологічною інспекцією своїх функцій та непоодиноких випадків недопусків державних інспекторів з охорони навколишнього середовища [204].

Саме недопущення інспекторів з охорони навколишнього середовища до перевірок є однією з найактуальніших проблем ефективності державного екологічного контролю. При чому випадки недопущення та зловживання

правами, наданими Законом «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності» здійснюються, як правило, найбільшими забрудниками (підприємства металургії, енергетики, лігоспи та ін.). Формальними причинами недопусків є факти зловживання правами, наданими Законом України «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності», а саме: плановий чи позаплановий захід щодо суб'єкта господарювання – юридичної особи має здійснюватися у присутності керівника або особи, уповноваженої керівником (зловживання: відсутність керівника на підприємстві протягом періоду проведення перевірки); планові та позапланові заходи здійснюються в робочий час суб'єкта господарювання, встановлений його правилами внутрішнього трудового розпорядку (зловживання: здійснення діяльності, зокрема, залпових викидів забруднюючих речовин протягом нічного часу та/або внесення змін до правил внутрішнього трудового розпорядку під час проведення перевірок або ж безпосередньо перед їх початком) тощо [204].

Водночас, за умови прийняття проєкту Закону України «Про державний екологічний контроль» буде: створено цілісну та ефективну систему державного екологічного контролю, покращено стан довкілля України, мінімізовано настання порушень у сфері охорони довкілля із негативними наслідками та заподіянням шкоди, удосконалено управління та використання державних ресурсів органами державної влади, органами місцевого самоврядування, суб'єктами господарювання та фізичними особами, забезпечено розвиток правової та методологічної бази функціонування органів державного екологічного контролю, яка враховуватиме кращі практики ЄС та існуючі потреби України, а також буде підвищена екологічна свідомість [204]. Отже відсутність законодавчого забезпечення дієвого екологічного контролю виступає однією з вагомих нормативно-правових детермінант вчинення кримінально-протиправних посягань на довкілля, особливо в частині його забруднення суб'єктами господарювання.

У той же час Ю.А. Турлова відзначає, що можливості правового регулювання екологічної сфери не слід переоцінювати. Так, лише 14 % опитаних нею осіб вважають недосконалість чинного законодавства у сфері захисту навколишнього природного середовища перешкодою для правоохоронних органів у протидії екологічній злочинності. Відтак, ґрунтуючись на результатах опитування та вивчення джерел, що відображають ставлення до вказаної проблеми представників природоохоронних органів вчена робить висновок, що визначальним є якість правозастосування [259, с. 199].

Що стосується політичних детермінантів вчинення кримінальних правопорушень проти довкілля, то Б.В. Головкін зазначає, що «сучасна політична система України не забезпечує вироблення та здійснення єдиної й ефективної державної політики у впровадженні демократичних засад та відкритості принципів верховенства права незалежності, судочинства гарантування прав і свобод громадян. Для політичної влади характерні такі криміногенні явища і процеси як клептократія, корупція і лобізм, маргіналізація еліт, зрощення корпоративних інтересів фінансово-промислових груп, органів влади та управління і кримінальних структур» [44, с. 108]. Тези вченого, висловлені ним у 2014 році не втратили актуальності і сьогодні.

Ю.А. Турлова виділяє такі політичні чинники екологічної злочинності, як: недорозвиненість або занепад зв'язків між громадянами та урядовцями, політиками; слабкість інститутів управління, відсутність політичної волі проводити політичні, адміністративні, конституційні, економічні, соціальні реформи, національна політична культура, лояльна до корупції, низький рівень політичної конкуренції в суспільстві, політична нестабільність, відсутність свободи преси, тоталітарний/авторитарний характер усієї політичної системи; клептократія, корупція і лобізм, маргіналізація еліт, зрощення корпоративних інтересів фінансово-промислових груп, органів влади та управління й кримінальних структур [259, с. 199].

М.Г. Максименцев, здійснюючи характеристику політичних факторів злочинності у сфері надрокористування, згрупував їх у три функціональні блоки: політична злочинність як метасистемний фактор криміногенної самодетермінації; безпосередні ендополітичні фактори злочинності у сфері надрокористування; екзополітичні фактори політичної злочинності та кримінального надрокористування. Вчений наголошує на криміногенно детермінаційному значенні олігархізації, криміналізації політики, консервації режиму керованої демократії [142, с. 6].

Тобто одним із найвагоміших чинників вчинення кримінальних правопорушень проти довкілля у політичній сфері є корупція, що досить глибоко вкоренилась в українському суспільстві від нижчого рівня до найвищих органів державної влади.

Як і в інших сферах суспільного життя, корупція в екологічній сфері набула ознак системного явища, укорінившись у діяльності суб'єктів природокористування як основний, швидкий та найдієвіший протиправний засіб вирішення питань і досягнення визначених цілей, основними з яких є отримання максимального незаконного доходу на постійній і безкарній основі та з гарантованим результатом [259, с. 196]. Державні службовці найвищого рівня й партійні діячі впливають на економічні та соціальні процеси з метою отримання політичної й економічної вигоди, зміцнення свого владного статусу і впливу [10, с. 233]. Наприклад, у березні 2023 року в мережі з'явився запис телефонної розмови, на якій чоловіки з голосами, схожими на голоси народних депутатів від фракції «Слуга народу» Ігоря Негулевського та Миколи Тищенка, обговорювали плани «взяти під контроль» Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів. Через відомство проходять всі процедури щодо отримання дозволів на видобуток надр, заготівлі лісу та викиди підприємств. Учасники розмови обговорювали, як «заробити» на Міндовкілля \$200 мільйонів, вивести гроші в офшор та втекти з України. Нардепи заперечили причетність до скандалу [304].

У своєму дослідженні політико-кримінологічної теорії протидії

злочинності Ю.В. Орлов відзначає, що виснаження природних ресурсів на фоні збереження політичного впливу фінансово-промислових груп на національному та міжнародному рівні є суттєвим чинником детермінації політичної злочинності [185, с. 16]. У свою чергу можна сказати, що і політична злочинність продукує кримінально-протиправні посягання на довкілля. Тобто ці два негативні явища тісно пов'язані між собою, взаємообумовлюють одне одного.

Значний внесок у вчинення кримінальних правопорушень проти довкілля робить також організована злочинність, яка, порівняно зі звичайними кримінальними правопорушеннями, має набагато більшу суспільну небезпеку через її відмінні риси. До них, зокрема, належить довговічність і стабільність злочинної організації, яка в більшості випадків ефективно з організаційної та економічної точок зору управляє комплексом кримінальних дій, а також має здатність до мінімізації ризиків, що виникають у зв'язку з цим [78, с. 89].

Так, лише за 2022 р. викрито діяльність понад 70 організованих злочинних груп, протиправна діяльність яких пов'язана з посяганням на об'єкти довкілля. Наприклад, за процесуального керівництва Спеціальної екологічної прокуратури Офісу Генерального прокурора 05.12.2022 до суду скеровано обвинувальний акт стосовно лісного ДП «Гайсинське лісове господарство» та інших осіб за фактом перевищення службових повноважень, які у складі злочинної групи під виглядом оздоровчих заходів лісу проводили незаконну порубку дерев та подальшу реалізацію, що спричинило збитки понад 32 млн грн. [240]. Загалом, станом на квітень 2024 року за час діяльності екологічної прокуратури викрито 101 організовану злочинну групу. З них 67 стосується лісокористування, решта – користування надрами. До суду направлено 313 кримінальних проваджень, що мають ознаки корупції [239]. Проте більшість таких злочинних угруповань залишаються невиявленими. Тому актуальними залишаються тези Г.С. Поліщука, які вчений висловив у 2008 році, що в Україні відсутня дієва

та цілеспрямована протидія організованій екологічній злочинності, адже правоохоронні органи реагують лише на явні факти правопорушень, в основному стосовно безробітних місцевих мешканців, які таким чином намагаються заробити на своє існування. Члени ж організованих угруповань у сферу дії правоохоронних органів та судів практично не потрапляють [198, с. 224].

У контексті детермінант екологічної злочинності в духовній сфері важливе місце посідає усталена система поглядів, яка несе в собі яскраво виражені деформації суспільної свідомості. До них можна віднести явну переоцінку можливостей людини оптимально впливати на навколишнє середовище, своєчасно пізнавати його закони; хибну думку про невичерпність природних ресурсів і їх здатність до повної регенерації; орієнтацію на сумнівні пріоритети у сфері взаємодії людини і природи; байдуже ставлення до довкілля і природоохоронного законодавства [111, с. 127].

В Основних засадах (стратегії) державної екологічної політики України на період до 2030 року одними з першопричин екологічних проблем України називаються: низький рівень розуміння в суспільстві пріоритетів збереження довкілля та переваг збалансованого (сталого) розвитку, недосконалість системи екологічної освіти та просвіти; незадовільний рівень дотримання природоохоронного законодавства та екологічних прав і обов'язків громадян [189].

А за даними дослідження 2021 року «Екологічні тренди в Україні: погляд громадян» думки громадян щодо питання пріоритетності економічного зростання чи збереження навколишнього середовища розділилися, але більша частина все ж таки віддала перевагу екологічній безпеці (46,3% надають перевагу екологічній безпеці, 35,4% – економічному зростанню). А тема довкілля не входить до переліку пріоритетних проблем, що хвилюють українців (серед найважливіших проблем її виділили 25,6% опитаних і вона перебувала на сьомому місці) [70, с. 7]. Наведені показники

демонструють, що понад третина громадян мали споживацьке ставлення до довкілля.

Але кризовий стан найважливіших економіко-соціоструктурних та гуманітарних компонент якості життя особливо поглибився після повномасштабного вторгнення росії в Україну, що зумовило акумуляцію в суспільстві об'єктивних, світоглядних та психоемоційних передумов загострення таких, зокрема, загроз національній безпеці держави, як-от: соціальна напруженість; криміналізація суспільства та зростання злочинності; зниження дієздатності державних структур; посилення суспільної атомізації, нетерпимості та агресії; радикалізація способів розв'язання соціальних конфліктів та вирішення суспільних проблем тощо [2, с. 325].

Також, зважаючи на усталені в суспільстві традиції полювання, рибальства, порубок у лісі, рівень морального засудження цих правопорушень і активність громадян, спрямовані на інформування правоохоронних органів про відомі їм факти вчинення цих злочинів, невеликий [74, с. 40].

Наприклад, О.В. Заїчко стверджує, що серед соціально-психологічних чинників незаконної порубки лісу чинне місце належить деформаціям колективної свідомості у вигляді екоцентричних поглядів, традицій несанкціонованої заготівлі деревини в лісах і полезахисних лісосмугах, споживацькому поводженню з лісовими ресурсами, схильності до незаконного заволодіння деревами з метою збуту, а також зневажливого ставлення до кримінально-правових заборон [79, с. 106]. Такі ж самі соціально-психологічні чинники мотивують осіб на вчинення посягань проти інших об'єктів навколишнього природного середовища.

Отже, деформації і нерозвиненість екологічної культури у взаємодії з іншими детермінантами створюють підґрунтя для кримінальної поведінки і самі виступають регуляторами такої поведінки [259, с. 200]. Між тим, в українському суспільстві існує запит на підвищення рівня екологічної

свідомості та культури, і робота в цьому напрямку може стати одним із дієвих механізмів покращення екологічної ситуації в українських містах та селах [70, с. 46].

Після повномасштабного вторгнення росії опитувань серед населення щодо їх погляди на екологічні проблеми не проводилось. Але за допомогою інших досліджень можна зясувати приблизну частку осіб, схильних до вчинення кримінально протиправних діянь в умовах війни. Наприклад, за даними дослідження 2023 р. «Невидимий клей: дослідження соціального капіталу в Україні» 31% опитаних намагаються використовувати свої зв'язки і знайомства, 48% цього не роблять повністю або більшою мірою. 33% в цілому погоджуються, з тезою, що чим сплачувати податки, краще на ці гроші самому вирішити свої проблеми. 45% з цим не згодні. І те, і інше – перетинає межу середнього показника. Отже, українці більше схильні все ж таки до корупційних схем, ніж до того, щоб їх не використовувати [180, с. 35]. Тобто можна сказати, що внаслідок повномасштабного вторгнення військ російської федерації українське суспільство поляризувалось: істотна частина громадян згуртувалась навколо мети збереження держави та негативно ставиться до вчинення будь-яких кримінально протиправних діянь (понад 50%). У той час як певний прошарок суспільства, близько 30%) має традиційно схвальне ставлення до вчинення кримінально протиправних посягань, у тому числі і спрямованих на довкілля.

Підсумовуючи слід відзначити, що врахування при розробці заходів запобігання кримінально протиправним посяганням на довкілля вищевикреслених детермінант у соціально-економічній, організаційно-управлінській, нормативно-правовій, політичній та духовній сферах, що продукують вчинення цих діянь, може позитивно вплинути на підвищення ефективності запобіжної діяльності та сприяти зменшенню проявів аналізованого негативного явища.

Висновки до розділу 3

У результаті проведеного дослідження кримінологічної характеристики кримінальних правопорушень проти довкілля можна зробити наступні висновки:

1. Починаючи з 2003 р. у динаміці зареєстрованих фактів вчинення кримінальних правопорушень проти довкілля можна умовно виділити наступні періоди: 1) 2003 – 2012 рр. (коливання в межах від 1800 до 2200 фактів); 2) 2013 – 2015 рр. (коливання в межах від 2600 до 3200 фактів); 3) 2016 – 2019 рр. (коливання в межах від 3500 до 3900 фактів); 4) 2020 – 2023 рр. (коливання в межах від 4500 до 5400 фактів з різким зменшенням до 4018 у 2022 р.). За аналізований період спостерігається тренд на поступове збільшення кількості зареєстрованих кримінальних правопорушень проти довкілля у понад два рази, що може свідчити про посилення уваги правоохоронних органів стосовно протидії цим кримінально протиправним діям. При цьому відбувалось і поступове зростання коефіцієнту інтенсивності зареєстрованих кримінальних правопорушень проти довкілля. Так, за час дії КК України 2001 р. він зріс у майже 6 разів. Водночас встановлено, що ефективність досудового розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля в цілому є нижчою ніж загальнокримінальні показники (24,1% проти 33,8%).

Найбільше за період 2013 – 2023 рр. правоохоронні органи реєстрували такі кримінальні правопорушення проти довкілля, як: незаконна порубка або незаконне перевезення, зберігання, збут лісу; незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом; порушення правил охорони або використання надр, незаконне видобування корисних копалин. Сукупна частка цих кримінально протиправних діянь серед всієї екологічної злочинності склала понад 72%. При чому майже половину (понад 43%) всіх облікованих фактів вчинення кримінальних правопорушень проти довкілля

становили випадки, пов'язані із незаконною порубкою лісу.

Кримінальні правопорушення проти довкілля відносяться до групи діянь, котрі характеризуються високим рівнем латентності понад 90%. Фактично виявляється та реєструється лише кожне двадцяте діяння. Тобто реальна кількість випадків вчинення кримінально протиправних посягань на довкілля може досягати 80000-100000 фактів на рік.

У динаміці засуджених осіб можна виділити два періоди: 1) 2014 – 2019 роки (поступове зменшення кількості у понад два рази з 1154 до 507 осіб); 2) 2020 – 2023 роки (поступове збільшення кількості у понад два рази з 507 до 1041 осіб).

2. Виявлено такі особливості географії поширення облікованих кримінальних правопорушень проти довкілля в Україні за період 2013 – 2023 років, а саме:

- екологічна злочинність має істотні регіональні відмінності. Найвища враженість даним видом злочинності спостерігається у Рівненській області, а найнижча – у Вінницькій області та м. Київ. Тобто в Україні спостерігається істотна нерівномірність їх поширення: від 1,8 до 27,1 зареєстрованих кримінальних правопорушень проти довкілля на 100 тис. населення;

- Рівненська область лідирує за кількістю виявлених кримінальних правопорушень проти довкілля переважно за рахунок реєстрації фактів незаконного видобування корисних копалин, зокрема, бурштину та незаконної порубки лісу;

- досить дивним виглядає дуже низький показник виявлених фактів незаконних дій з бурштином у Житомирській області, порівняно з показником Рівненської області, зважаючи на те, що бурштин є наявним, хоч і у меншій кількості у цьому регіоні Полісся. При чому, за даними інтерактивної карти незаконних розробок бурштину в Україні, площі таких розробок у Житомирській області хоча і поступаються Рівненській, але також є досить значними;

- факти виявлення випадків незаконного заволодіння ґрунтовим

покривом (поверхневим шаром) земель та незаконного заволодіння землями водного фонду в особливо великих розмірах поширені переважно у Київській області;

- привертає увагу досить високий показник виявлених фактів забруднення атмосферного повітря у Сумській області, яку навряд чи можна назвати лідером промислового виробництва нашої держави, оскільки цей показник незначно поступається визнаним лідерам за кількістю забруднювачів повітря у Дніпропетровській та Запорізькій областях, а також тим, що він є майже рівним показникам Донецької області;

- найбільше фактів незаконної порубки лісу зафіксовано у Львівській, Дніпропетровській та Харківській областях;

- лідерами за виявленими фактами незаконного зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом є області, що розташовані уздовж річки Дніпро та його водосховищ, а саме Полтавська, Черкаська, Дніпропетровська, Запорізька та Херсонська; Одеська область, яка розташована уздовж узбережжя Чорного моря та пригирлових ділянок річок Дністер та Дунай;

- безгосподарське використання земель поширене переважно у трьох сусідніх областях: Тернопільській, Рівненській та Хмельницькій.

3. З 2018 р. існує тренд на загальне підвищення віку осіб, засуджених за вчинення кримінальних правопорушень проти довкілля, що відповідає загальнонаціональному тренду на збільшення частки засуджених осіб віком понад 30 років щодо всієї сукупності засуджених. Такі показники можна пояснити загальним старінням населення, виїздом великої кількості громадян молодого віку за кордон, зменшенням популярності кримінальних практик, що призводять до посягань на довкілля серед молоді тощо. Водночас, ці дані мають бути вказівкою на те, що запобіжні заходи поступово слід переорієнтовувати і на осіб віком понад 50 років.

4. Залежно від характеру і змісту мотивації всіх осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення проти довкілля, можна поділити на три групи:

корисливих, агресивно-насильницьких, індивідуально-анархічних та легковажно-безвідповідальних.

Корисливий тип переважно вчиняє діяння, пов'язані із незаконним видобуванням корисних копалин, у т.ч. бурштину, порубкою лісу та браконьєрством з метою отримання прибутку від такої діяльності для задоволення різноманітних власних потреб. Агресивно-насильницький тип не є досить поширеним серед осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення проти довкілля. Мотивація діянь такої групи полягає у реалізації прагнення до знищення всього, що оточує людину у навколишньому середовищі. Індивідуально-анархічний тип вчиняє посягання, пов'язані із забрудненням довкілля та/або порушенням спеціальних природоохоронних правил внаслідок зневажливого ставлення до своїх посадових або суспільних обов'язків, орієнтуючись при цьому на задоволення своїх потреб або потреб близьких. Легковажно-безвідповідальний тип також вчиняє діяння, пов'язані із забрудненням довкілля та/або порушенням спеціальних природоохоронних правил внаслідок недбалого, поверхневого ставлення до виконання своїх обов'язків, маючи на меті уникнути надмірного посадового навантаження.

5. За глибиною та стійкістю антисоціальної спрямованості осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення проти довкілля можна умовно поділити на наступні групи: ситуативні, нестійкі, стійкі та професійні.

Ситуативні кримінальні правопорушники вчиняють посягання на довкілля вперше переважно з двох причин: або у внаслідок збігу тяжких особистих, сімейних чи інших обставин, або внаслідок нехтування певними правилами у сфері охорони довкілля. Представниками цього типу є переважно одружені чоловіки, громадяни України, які мають вищу або середню освіту, віком від 30 до 60 років, працюють, раніше не судимі, характеризуються здебільшого позитивно і вчинення кримінально протиправних посягань на довкілля для них є не характерним та прийнятним способом поведінки. Частка осіб цього типу не перевищує 10%.

Нестійкі кримінальні правопорушники характеризуються тим, що вони раніше вчиняли посягання на довкілля, які не підпадали під ознаки статей Розділу VIII Особливої частини КК України. Наприклад, незаконне видобування корисних копалин місцевого значення в незначному розмірі, незаконну порубку дерев, незаконне полювання, незаконне зайняття водним добувним промислом, котрі не заподіяли істотної шкоди тощо, або забруднення довкілля, що не мало тяжких наслідків та не створювало небезпеки життю та здоров'ю людей чи довкіллю. Представниками цього типу є переважно одружені чоловіки, громадяни України, які мають середню освіту, віком від 25 до 50 років, раніше не судимі, працюють, характеризуються здебільшого нейтрально. Вчинення кримінально протиправних посягань на довкілля для них є не характерним, але за деяких умов виглядає прийнятним способом поведінки. Частка осіб цього типу приблизно у межах 15-20%.

Стійкі кримінальні правопорушники характеризуються тим, що вчинення кримінально протиправних посягань на довкілля для них є звичайним проявом поведінки спрямованої на задоволення певних власних потреб, у першу чергу матеріальних. Цим особам також властивий низький рівень екологічної правосвідомості, але відмінність від нестійкої групи полягає у тому, що вчинювані ними посягання на довкілля мають більш масштабний характер. Такі особи здебільшого вчиняють діяння, пов'язані із незаконним видобуванням корисних копалин та браконьєрством. До цієї групи відносяться також представники агресивно-насиленницького типу. Представниками цього типу є переважно неодружені або розлучені чоловіки, громадяни України, які мають середню освіту, віком від 25 до 50 років, раніше не судимі, не мають стабільного джерела прибутку, характеризуються здебільшого нейтрально або негативно. Вчинення кримінально протиправних посягань на довкілля для них є характерним та прийнятним способом поведінки. Частка осіб цього типу приблизно у межах 40-50%.

Для професійних кримінальних правопорушників є характерним

вчинення посягань на довкілля у якості основного або суттєвого додаткового джерела прибутку. Такі особи переважно вчиняють діяння у складі групи осіб або організованої групи, що пов'язані із незаконним видобуванням корисних копалин, у т.ч. бурштину, незаконним рибним і звіриним промислом, а також незаконною порубкою лісу. Особливо небезпечною групою серед професійних кримінальних правопорушників є ті, які обіймають посади у різних правоохоронних або контролюючих органах та в силу своїх повноважень мають запобігати або виявляти і протидіяти кримінально протиправним посяганням на довкілля, але за певну винагороду вони здійснюють «кришування» незаконної діяльності браконьєрів, незаконних копачів чи порубників лісу. Представниками цього типу є переважно одружені чоловіки, громадяни України, які мають вищу або середню освіту, віком від 30 до 50 років, раніше не судимі, працюють, характеризуються здебільшого нейтрально. Вчинення кримінально протиправних посягань на довкілля для них є характерним та прийнятним способом поведінки. Частка осіб цього типу становить приблизно 25-30%.

6. Детермінанти будь-якого різновиду кримінальних правопорушень, у тому числі і проти довкілля, можуть з'являтися та знаходити свій прояв у соціально-економічній, організаційно-управлінській, нормативно-правовій, політичній та духовній сферах життєдіяльності суспільства.

Найвагомішими соціально-економічними причинами та умовами вчинення кримінальних правопорушень проти довкілля слід вважати істотне погіршення рівня матеріального забезпечення великих верств населення в Україні внаслідок повномасштабного вторгнення військ росії, недостатнє фінансування природоохоронних заходів у зв'язку з перенаправленням значних коштів з державного бюджету на оборону держави, а також те, що економічна доцільність продовжує мати пріоритет над екологічними інтересами. Відсутність законодавчого забезпечення дієвого екологічного контролю виступає однією з вагомих нормативно-правових детермінант вчинення кримінально-протиправних посягань на довкілля, особливо в

частині його забруднення суб'єктами господарювання. Актуальними організаційно-управлінськими проблемами, що продукують кримінальні правопорушення проти довкілля виступають відсутність кримінологічної експертизи нормативно-правових актів у зазначеній сфері, а також велике навантаження на працівників правоохоронних органів, які задіяні у забезпеченні відсічі російській агресії, а тому в них майже не залишається сил та засобів на ефективне запобігання кримінально протиправним посяганням на довкілля. Одним із найвагоміших чинників аналізованих кримінальних правопорушень у політичній сфері продовжує бути корупція. Що стосується детермінант у духовній сфері, то слід відзначити, що понад третина громадян має споживацьке ставлення до довкілля. А внаслідок повномасштабного вторгнення військ російської федерації українське суспільство поляризувалось: істотна частина громадян згуртувалась навколо мети збереження держави та негативно ставиться до вчинення будь-яких протиправних діянь (понад 50%). У той час як існує певний прошарок суспільства (близько 30%), що має традиційно схвальне або нейтральне ставлення до вчинення кримінально протиправних посягань, у тому числі і спрямованих на довкілля.

РОЗДІЛ 4

ЗАПОБІГАННЯ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ ПРОТИ ДОВКІЛЛЯ

4.1. Правове регулювання запобігання кримінальним правопорушенням проти довкілля

Кримінальні правопорушення проти довкілля (екологічні правопорушення) характеризуються надзвичайно негативним впливом на природне середовище. Цей вплив проявляється у постійно зростаючому рівні забруднення; деградація дикої природи; скороченні біорізноманіття; порушенні екологічної рівноваги. Водночас, екологічні кримінальні правопорушення не обходяться без наслідків та жертв. Вони завдають незворотних збитків екосистемам та навколишньому середовищу, підвищують ризик захворювання, призводять до екологічних катастроф, незворотніх змін клімату, забруднення харчового ланцюга. У свою чергу все це має наслідком скорочення тривалості життя та смерть людей [329].

Відповідно до ст. 50 Конституції України, кожен має право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди. Обов'язком кожної людини є не заподіювати шкоду природі, культурній спадщині, відшкодовувати завдані ним збитки (ст. 66) [109].

Кримінальні правопорушення проти довкілля порушують суспільні відносини у сфері захисту конституційного права громадян на безпечне середовище. Крім того, вони здійснюють негативний вплив на сферу охорони, раціонального використання, збереження та відновлення природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки, мінімізації та ліквідації негативного впливу людської діяльності на природу, захисту генетичного

фонду живих організмів, ландшафтів, природних комплексів, унікальних територій і природних об'єктів, що мають історико-культурну цінність.

На сьогодні вітчизняні та міжнародні нормативні документи не містять єдиного, загальновизнаного визначення права на здорове довкілля. Умовно, це право можна представити як сукупність об'єктивного та суб'єктивного компонентів.

Об'єктивні складові включають чисте, безпечне для здоров'я людини повітря; безпечний і стабільний клімат; доступ до чистої безпечної для здоров'я людини питної води; здоровий та сталий вирощений продукт; нетоксичні середовища для проживання, праці, навчання та гри; здорове та багате біорізноманіття. Суб'єктивна складова цього права передбачає прав на доступ до інформації, право на участь у прийнятті рішень та доступ до правосуддя, ефективні засоби правового захисту, включаючи безпечне здійснення цих прав без репресій і помсти. Важливо усвідомлювати, що реалізація права на здорове довкілля забезпечується шляхом консолідації зусиль світової спільноти, міжнародної співпраці, солідарності та рівності в діяльності з охорони довкілля, у тому числі мобілізацію ресурсів, визнання наддержавних юрисдикцій у відношенні до шкідливих впливів на права людини, зумовлених погіршенням стану довкілля [33].

Вперше на міжнародному рівні проблеми навколишнього середовища були розглянуті в Стокгольмі на конференції ООН у 1972 р. Під час міжнародного форуму було прийнято рішення про включення до програм дій на урядовому рівні заходів для вирішення актуальних екологічних проблем та питань охорони навколишнього середовища. Саме на цій конференції було визнано права людини на «свободу, рівність та адекватні умови життя у навколишньому середовищі».

Підсумком роботи конференції стало прийняття окрім інших документів – Декларації Конференції Організації Об'єднаних Націй з проблем навколишнього середовища (Стокгольмська декларація) та Плану дій із захисту навколишнього середовища.

Стокгольмська декларація мала рекомендаційний характер та не мала юридичної сили, однак документ вважають джерелом міжнародного екологічного права. Ключові положення документу лягли в основу значної кількості нормативних документів. Стокгольмська декларація виокремила 26 основних принципів, вперше окреслила рамки нової загальної програми турботи про природу планети. Принципи дозволили розпочати вироблення ініціатив щодо вирішення конкретних екологічних питань та проблем довкілля, «вивести питання довкілля на рівень політичного діалогу».

Стокгольмська декларація стала базисом фундаментальних усвідомлень та прийняття рішень на рівні окремих держав щодо: масштабів впливу погіршення стану довкілля та тих загроз, для реалізації прав людини, які актуалізуються з погіршенням стану екологічної безпеки. Усвідомлення того, як забезпечення прав людини сприяє кращій охороні довкілля; юридичного визнання права людини на безпечне навколишнє середовище та чисте довкілля; підвищення рівня усвідомленості необхідності вирішення проблеми погіршення стану довкілля на загальносвітовому рівні; підвищення можливостей для суб'єктів прав та відповідальності суб'єктів обов'язків щодо поваги, захисту та виконання права на чисте довкілля; посилення механізмів гарантування захисту захисників прав людини в сфері довкілля; посилення відповідальності приватного сектору в частині поваги до права людини на чисте довкілля; посилення інтегрованої відповіді на потрійну планетарну кризу з боку держав та системи ООН; підтримка вільної та активної участі громадськості та мешканців постраждалих населених пунктів у питаннях, пов'язаних з правом на чисте, сприятливе для здорового життя довкілля [58].

В аспекті запобігання кримінальним правопорушенням проти довкілля важливе значення має принцип 4 вищезгаданої конвенції. Зокрема зазначається, людина несе особливу відповідальність за збереження та розумне управління продуктами живої природи та її середовища, які нині перебувають під серйозною загрозою у зв'язку з низкою несприятливих

факторів. Тому у плануванні економічного розвитку важливе місце має приділятися збереженню природи, включаючи живу природу [58].

Після Стокгольмської конференції була заснована Програма ООН з навколишнього середовища (1972 р.). Вона є головним органом ООН у сфері охорони довкілля, покликаним забезпечувати глобальне керівництво та сприяти міжнародному співробітництву для збереження природи. Основними напрямками діяльності органу є підтримка екологічних ініціатив, поширення інформації та надання допомоги країнам для покращення якості життя та стану довкілля.

Наразі, проблематика покращення якості навколишнього середовища є не менш актуальною, ніж за часів першого міжнародного з'їзду з проблем навколишнього середовища. Набувають поширення такі екологічні загрози як: небезпечне забруднення води, повітря, землі і живих організмів; серйозні та небажані порушення екологічного балансу біосфери; руйнування та виснаження непоправних природних ресурсів і величезні вади у фізичному, розумовому та суспільному стані людини, у створеному людиною навколишньому середовищі, особливо в побутовому та робочому навколишньому середовищі тощо.

Через 20 років у 1992 році в Ріо-де-Жанейро відбулась третя конференція ООН з питань довкілля та розвитку, відома як Саміт Землі. Досягненням саміту стало підписання Рамкової конвенції про зміну клімату, після якої пізніше у 2009 році був підписаний Кіотський протокол (щодо стабілізації рівня концентрації парникових газів в атмосфері на рівні, який не допускав би небезпечного антропогенного впливу на кліматичну систему планети) [333] та Паризька угода (для регулювання заходів зі зменшення викидів парникових газів (діоксиду вуглецю) в навколишнє середовище [336].

У Рамковій конвенції про зміну клімату наголошується, що держави мають суверенне право регулювати свої власні ресурси відповідно до своєї політики в галузі навколишнього середовища і розвитку і несуть

відповідальність за забезпечення того, щоб діяльність у рамках їх юрисдикції або контролю не завдавала шкоди оточуючому середовищу інших держав чи районів за межами дії національної юрисдикції. Крім того, у ст. 3 Рамкової конвенції про зміну клімату, першим принципом визначено обов'язок держав захищати кліматичну систему на благо нинішнього і майбутніх поколінь людства на основі справедливості і у відповідності з їх спільною, але диференційованою відповідальністю і можливостями. Відповідно, саме окремі країни, особливо високо розвинуті, повинні відігравати головну роль у боротьбі зі зміною клімату та її негативними наслідками [227].

Тобто, проблема захисту клімату, навколишнього середовища є нагальною проблемою сьогодення, яка потребує не лише тісної синергії всього світового співтовариства, але й посилення уваги до правових засад, які б стримували можливі порушення, які посягають на довкілля у світовому масштабі на рівні окремих держав.

Зазначимо, що прийняті на міжнародному універсальному і регіональному рівнях акти, що криміналізують протиправні діяння у сфері оточуючого середовища, відображають загальні положення щодо видів правопорушень, які є складовими екологічних злочинів, зобов'язання держав щодо встановлення відповідальності за протиправні діяння тощо. Так, наприклад, Конвенція про заборону військового чи будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на довкілля 1976 р. [324] покликана виключити використання засобів зміни навколишнього середовища як методу або зброї війни; забороняє державам-учасникам здійснювати військове або будь-яке інше вороже використання засобів впливу на природне середовище [201]. Це пов'язано з тим, що такий вплив на довкілля має широкомасштабні та серйозні наслідки.

Захист навколишнього середовища забезпечує і Римський статут та Додатковий протокол I до Женевських конвенцій 1949 р.

Конвенція про захист довкілля засобами кримінального права 1988

[326] р. стала першим міжнародним інструментом, що містить визначення найбільш серйозних екологічних злочинів, вчинених навмисно або з необережності, положення про юрисдикцію, санкції, конфіскаційні заходи, відновлення навколишнього середовища, корпоративну відповідальність тощо. 23 листопада 2022 року Комітет міністрів Ради Європи ухвалив Положення про Комітет експертів із захисту довкілля за допомогою кримінального права (PC-ENV) [346].

Метою Лусакської угоди про спільні правозастосовні операції, є боротьба з незаконною торгівлею дикою фауною та флорою 1994 р. має за мету скорочення і, зрештою, ліквідацію незаконної торгівлі дикою фауною і флорою. Задля досягнення означеної мети, нею передбачено створення Цільової групи (LATF) перед якою поставлено завдання щодо сприяння транскордонному контролю за дикою природою; розслідування порушення законів про дику природу; збирання інформації та участь у спільних розслідуваннях у співпраці з національними бюро [234].

Важливим документом, який регулює питання захисту навколишнього середовища є Директива (ЄС) 2024/1203 про захист навколишнього середовища за допомогою кримінального права [327]. Документ концентрується на захисті оточуючого середовища шляхом запобігання та боротьби з екологічними злочинами та ефективному забезпеченні дотримання екологічного законодавства Союзу. Директива закріплює правила щодо визначення кримінальних злочинів, а також санкцій та заходів, які повинні бути вжиті державами-членами. Вона містить невичерпний перелік злочинних діянь: скидання, викид або введення кількості небезпечних речовин, енергії або іонізуючого випромінювання в повітря, ґрунт або воду; істотні збитки екосистемі, тваринам або рослинам; скидання забруднюючих речовин із судна, яке викликає або може спричинити погіршення якості води або завдати шкоди морському середовищу; вбивство, знищення, вилучення, зберігання, продаж або пропозиція для продажу зразка або зразків виду дикої фауни або флори; торгівля зразком або зразками, або

їх частинами чи похідними, що перебувають під загрозою зникнення видів дикої фауни чи флори; погіршення довкілля в межах території, що охороняється; ввезення на територію Союзу, розміщення на ринку, утримання, розведення, транспортування, використання, обмін, дозвіл на відтворення, вирощування або культивування, випуск у навколишнє середовище або розповсюдження інвазивних чужорідних видів, що викликають занепокоєння Союзу; та виробництво, розміщення на ринку, імпорт, експорт, використання або викид озоноруйнівних речовин та фторованих парникових газів [327].

Щороку країни – учасники Рамкової конвенції ООН про зміни клімату, під час своїх з'їздів приділяють увагу пошуку шляхів найбільш серйозних кліматичних проблем, таких як: зниження викидів парникових газів у навколишнє середовище; активна розробка та використання відновлювальних джерел енергії; енергоефективність; поступова відмова від викопного палива в енергетичних системах; відмові від розробки нових зародків вугілля, нафти та газу, скорочення існуючого виробництва; припинення вирубки лісів та просування економіки замкнутого циклу та сталого способу життя; обмеження глобального потепління; посилення кліматичного фінансування, спрямованого на захист клімату [349].

У 2015 році рамках 70-ї сесії Генеральної Асамблеї ООН у Нью-Йорку на саміті ООН з питань сталого розвитку були схвалені Глобальні цілі сталого розвитку «Перетворення нашого світу: порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 року» [321]. Визначено, що запорукою сталого розвитку є рівновага між економічними та екологічними інтересами суспільства. Порушення такої рівноваги суттєво погіршує якість життя людей та безпосередньо унеможлиблює сталий розвиток, тобто такий розвиток, який робить можливим задоволення потреб сучасного покоління людей без шкоди для майбутніх поколінь.

Так, із сімнадцяти цілей, які мають забезпечити сталий розвиток світу, шість цілей спрямовані на вирішення саме екологічних проблем: ціль № 6

«чиста вода та належні санітарні умови»; ціль № 7 «відновна енергія»; ціль № 12 «відповідальне споживання»; ціль № 13 «боротьба зі зміною клімату»; ціль № 14 «збереження морських екосистем»; ціль № 15 «збереження екосистем суходолу». Тобто, це свідчить як про критичність екологічної ситуації в світі, про усвідомлення необхідності скорочувати споживання ресурсів, переходити на альтернативні види матеріалів та відновлювані джерела енергії, упроваджувати ресурсоефективні, маловідходні та більш чисті технології, так і про рішучість до активних дій на шляху подолання екологічної катастрофи.

Цілі сталого розвитку та всі міжнародні саміти з питань зміни клімату, а також положення Конституції свідчать, що безпечне для життя та здоров'я людини довкілля є правом людини, яке повинно захищатися в особливому порядку.

Система національних нормативно-правових актів, які регулюють відносини у сфері захисту довкілля є досить масивною. Це пов'язано з тим, що вона охоплює різні екологічні сфери. Правова платформа регулювання відносин у сфері захисту довкілля складається з:

1) кодексів: Водного, Цивільного захисту, Земельного, Лісового, Митного, Торговельного мореплавства, Про надра, Про адміністративні правопорушення;

2) законів України: (наприклад «Про охорону навколишнього природного середовища», «Про внутрішній водний транспорт», «Про екологічний аудит», «Про охорону атмосферного повітря», «Про зону надзвичайної екологічної ситуації», «Про національну інфраструктуру геопросторових даних», «Про оцінку впливу на довкілля» тощо);

3) постанов Верховної Ради України (зокрема Постанова Верховної Ради України «Про Рекомендації парламентських слухань на тему: «Пріоритети екологічної політики Верховної Ради України на наступні п'ять років» від 14.01.2020 № 457-IX);

4) Указів Президента України («Про рішення Ради національної

безпеки і оборони України від 29 вересня 2022 року «Про охорону, захист, використання та відтворення лісів України в особливий період», введено в дію Указом Президента України від 29 вересня 2022 року № 675/2022; «Про додаткові заходи щодо розвитку лісового господарства, раціонального природокористування та збереження об'єктів природно-заповідного фонду» 21 листопада 2017 року № 381/2017);

5) Постанов Уряду (Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку проведення аукціонів з продажу спеціальних дозволів на користування надрами» від 23 вересня 2020 р. № 993; Про затвердження Порядку ведення Єдиного реєстру стратегічної екологічної оцінки від 2.05.2023 № 430);

6) розпоряджень Кабінету Міністрів України (Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про погодження зміни цільового призначення земельних ділянок» від 15.09.2021 № 1122-р);

7) інструкцій (Інструкції щодо профілактики та боротьби з інфекційною анемією лососевих, затвердженої Наказом Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України від 29.04.2021 №895-21);

8) наказів (Наказ Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України «Про затвердження Положення про функціональну підсистему охорони і захисту лісів єдиної державної системи цивільного захисту» від 22.04.2021 № 270; Наказ Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів «Про затвердження Правил охорони підземних вод України від 11.05.2023 р. № 325») та ін..

Крім того, за забруднення навколишнього середовища, порушення у сфері використання природних ресурсів, спричинення шкоди тваринному світу та інші екологічні порушення Кодексом України про адміністративну відповідальність передбачена адміністративна відповідальність.

Розділом VIII Кримінального кодексу України передбачена кримінальна відповідальність за правопорушення, що шкодять природному

середовищу, зокрема забруднення вод, повітря, земель, незаконну порубку лісу, порушення правил екологічної безпеки тощо.

Надалі більш детально зупинимося на змісті окремих нормативно-правових актів, які визначають державну політику у сфері охорони довкілля.

30 вересня 2017 року Президент України підписав Указ «Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року» [224]. У документі визначено 17 цілей сталого розвитку, які є орієнтирами для розроблення проєктів прогностичних і програмних документів, проєктів нормативно-правових актів з метою забезпечення збалансованості економічного, соціального та екологічного вимірів сталого розвитку України.

Ціль сталого розвитку №12 «Забезпечення переходу до раціональних моделей споживання і виробництва» вимагає від держави невідкладного та суттєвого скорочення впливів на довкілля шляхом змін у виробництві та споживанні ресурсів і товарів. В цілому є підстави вважати, що національні цілі сталого розвитку будуть основою для інтеграції зусиль, спрямованих на забезпечення економічного зростання, соціальної справедливості та раціонального природокористування [224].

Окрім того, ключові засади щодо охорони навколишнього середовища містяться в Законі України «Про охорону навколишнього природного середовища» (далі Закон). Зокрема, у ст. 2 зазначено, що відносини у галузі охорони навколишнього природного середовища в Україні регулюються цим Законом, а також земельним, водним, лісовим законодавством, законодавством про надра, про охорону атмосферного повітря, про охорону і використання рослинного і тваринного світу та іншим спеціальним законодавством [85].

Принципово важливі положення зафіксовано в ст. 5 Закону. Норма права визначає об'єкти, правової охорони навколишнього природного середовища. Так, Законом охороняються: навколишнє природне середовище як сукупність природних і природно-соціальних умов та процесів, природні ресурси, як залучені в господарський обіг, так і невикористовувані в

економіці в даний період (земля, надра, води, атмосферне повітря, ліс та інша рослинність, тваринний світ), ландшафти та інші природні комплекси. Особливій державній охороні підлягають території та об'єкти природно-заповідного фонду України й інші території та об'єкти, визначені відповідно до законодавства України. Державній охороні від негативного впливу несприятливої екологічної обстановки підлягають також здоров'я і життя людей [85]. Тобто, ці положення Закону чітко зафіксувати, що окрім очевидних об'єктів, які спричиняють шкоду навколишньому середовищу, об'єктом екологічних правопорушень виступають здоров'я та життя людей. Адже здоров'я людини знаходиться в безпосередній залежності від стану навколишнього природного середовища. Чиста вода, свіже повітря і родючий ґрунт – це той ресурс, без якого життя людини є неможливим. Свого часу ще Гіппократ написав, що природне середовище є важливою детермінантною здоров'я людини.

Всесвітня організація охорони здоров'я ООН визначила нові рекомендації до якості повітря, які спираються на чіткі докази шкоди, яку забруднене повітря завдає здоров'ю людей. Експерти ВООЗ зазначають, що щороку забруднення повітря обумовлює до 7 мільйонів передчасних смертей і призводить до втрати мільйонів здорових років життя. Поряд з цим, забруднене повітря як одна з найбільших екологічних загроз здоров'ю людей, найбільш негативно впливає на населення країн з низьким і середнім рівнем доходу. За даними ВООЗ встановлено, що 91% світового населення проживає у районах, де рівень забруднення атмосферного повітря перевищує допустимі рівні, а дев'ять з десяти людей дихають повітрям з високими концентраціями забруднюючих речовин [177].

Крім того, Генеральний секретар ООН Антоніу Гутерріш на Конференції з питань біорізноманіття зауважив: «Ми не в гармонії з природою. «Людство стало зброєю масового вимирання. ... І, зрештою, ми вчиняємо самогубство...» [331]. Людська діяльність трансформує майже всі природні системи Землі [335]. З огляду на те, що чисельність людства

перевищує 7 мільярдів людей, а споживання товарів і послуг на душу населення стрімко зростає, зростаючий екологічний слід людства змінює ґрунтовий покрив планети, річки та океани, кліматичну систему, біогеохімічні цикли та функціонування її екосистем [330]. Ці зміни є початком нової геологічної епохи: антропоцену [338]. Підтвердженням цього є матеріали аналітичної довідки Національного інституту стратегічних досліджень. Так, станом на липень 2024 р., викиди забруднювальних речовин в Україні за час повномасштабної війни, зокрема від згорання нафтопродуктів, лісових пожеж, вибухів ракет, перевищили 105 млн т. Для порівняння та усвідомлення масштабів проблеми – в попередні роки такі показники перебували в межах 2,2 млн т на рік. Внаслідок пожеж на українських нафтобазах у повітря потрапило понад 3 млн т токсичних речовин [207]. За оцінкою Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України, за час повномасштабної війни станом на липень 2024 р. завдано шкоди довкіллю України на суму більше 2,4 трлн грн. Майже половина території України площею близько 300 тис. км² потребує протимінного обстеження та розмінування. Тобто, окрім тисяч невідворотних людських втрат, смертей, руйнувань, значної шкоди завдається довкіллю, яка географічно не обмежується територією України, а й несе невідворотні наслідки для всієї планети.

В цьому аспект важливо правильно тлумачити термінологію, яка стосується екологічних загроз та екологічної безпеки. Так, Закон визначає екологічну безпеку як такий стан навколишнього природного середовища, при якому забезпечується попередження погіршення екологічної обстановки та виникнення небезпеки для здоров'я людей. При цьому, цей стан навколишнього середовища забезпечується шляхом здійсненням широкого комплексу взаємопов'язаних політичних, економічних, технічних, організаційних, державно-правових та інших заходів. При цьому, у випадку заподіяння шкоди навколишньому природному середовищу в наслідок діяльності фізичних та юридичних осіб, держава передбачає механізми

припинена діяльності таких осіб за рішенням суду [219].

Однак, наразі, законодавчі механізми припинення заподіяння шкоди довкіллю є малодієвими, зокрема в умовах збройного протистояння. Так, відповідно до Додаткового протоколу до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 р., «заборонено застосовувати методи або засоби ведення воєнних дій, які мають на меті завдати або, як можна очікувати, завдадуть широкої, довгочасної і серйозної шкоди природному середовищу» [67]. І хоча РФ є стороною вищезгаданої Конвенції, внаслідок розпочатих нею повномасштабних бойових дій зазнали та продовжують зазнавати величезної шкоди не тільки природні ресурси, а й дика природа України та об'єкти природно-заповідного фонду. За оцінками Держекоінспекції, в результаті забруднення атмосферного повітря продуктами горіння через збройну агресію Російської Федерації упродовж 2023 р. було завдано збитків обсягом понад 82 млрд грн¹², а загальні кліматичні збитки, що спричинила та має компенсувати Росія, Міндовкілля оцінюються у понад \$11 млрд. [322]. Однак, навіть за спричинення такої масштабної шкоди довкіллю, як національні, так і міжнародні механізми притягнення до відповідальності винних осіб наразі не працюють.

У цілому, аналізований Закон закріплює фундаментальні положення та засади охорони навколишнього середовища, визначає основні принципи охорони, визначає екологічні права та обов'язки громадян щодо захисту навколишнього природного середовища; компетенцію органів державної влади та місцевого самоврядування галузі регулювання відносин щодо охорони навколишнього природного середовища, передбачає ключові стандарти відносно моніторингу та аналітичного вимірювання стану навколишнього середовища, впливу негативних факторів на стан екологічний стан в країні, тощо.

Наступним нормативним документом, який є складовою системи правового регулювання у сфері захисту довкілля є Закон України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період

до 2030 року», яким затверджено Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року (далі Стратегія).

Стратегія визначає такі першопричини екологічних проблем України:

- 1) підпорядкованість екологічних пріоритетів економічній доцільності;
- 2) неврахування наслідків для довкілля у законодавчих та нормативно-правових актах, зокрема у рішеннях Кабінету Міністрів України та інших органів виконавчої влади;
- 3) переважання ресурсо- та енергоємних галузей у структурі економіки із здебільшого негативним впливом на довкілля, що значно посилюється через неврегульованість законодавства при переході до ринкових умов господарювання;
- 4) фізичне та моральне зношення основних фондів у всіх галузях національної економіки;
- 5) неефективна система державного управління у сфері охорони навколишнього природного середовища та регулювання використання природних ресурсів, зокрема неузгодженість дій центральних і місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, незадовільний стан системи державного моніторингу навколишнього природного середовища;
- 6) низький рівень розуміння в суспільстві пріоритетів збереження довкілля та переваг збалансованого (сталого) розвитку, недосконалість системи екологічної освіти та просвіти;
- 7) незадовільний рівень дотримання природоохоронного законодавства та екологічних прав і обов'язків громадян;
- 8) незадовільний контроль за дотриманням природоохоронного законодавства та забезпечення невідворотності відповідальності за його порушення;
- 9) недостатнє фінансування з державного та місцевих бюджетів природоохоронних заходів, фінансування таких заходів за залишковим принципом [218].

Важливо зазначити, що законодавцем визначено наступні вектори збалансованого використання природних ресурсів:

- 1) запровадження ресурсозберігаючих технологій;
- 2) повноцінне впровадження оцінки впливу на довкілля;
- 3) обов'язковість рекультивації;

4) невідворотність відповідальності за порушення природоохоронного законодавства;

5) посилення відповідальності за шкоду, заподіяну довкіллю, відповідно до міжнародних зобов'язань України [218].

Досліджуючи зміст нормативного документу через призму запобігання кримінальним правопорушенням проти довкілля, важливе значення має Ціль № 5 «Удосконалення та розвиток державної системи природоохоронного управління». Досягнення цілі передбачає виконання наступних завдань:

упровадження принципів належного екологічного врядування, підтримка постійного діалогу із заінтересованими сторонами щодо підготовки та прийняття стратегічних рішень;

укріплення інституційної спроможності щодо планування, моніторингу та оцінки ефективності впровадження екологічної політики;

запровадження екологічного обліку для оцінки ефективності політики та управління;

розвиток і вдосконалення природоохоронного законодавства та підвищення рівня його дотримання, включаючи наближення законодавства України до права (*acquis*) Європейського Союзу;

посилення відповідальності за шкоду, заподіяну довкіллю, відповідно до міжнародних зобов'язань України;

забезпечення науково-інформаційної та інноваційної підтримки процесу прийняття управлінських рішень;

кіберзахист відповідних екологічних інформаційних ресурсів, систем, баз даних;

посилення спроможностей природоохоронного управління у проведенні комплексного моніторингу стану навколишнього природного середовища та державного контролю у сфері охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання, відтворення і охорони природних ресурсів;

розмежування функцій з охорони навколишнього природного

середовища та господарської діяльності з використання природних ресурсів;

забезпечення чіткого розподілу повноважень у сфері охорони навколишнього природного середовища на державному, регіональному та місцевому рівнях;

забезпечення цільового бюджетного фінансування природо-охоронних заходів та недержавного інвестування природоохоронних проєктів;

удосконалення кадрової політики та професійної підготовки фахівців у системі охорони навколишнього природного середовища та природокористування [218].

Тобто, задля забезпечення розвитку системи природоохоронного управління ключовим є здійснення моніторингу стану довкілля та дотримання правових приписів у цій сфері, чіткий розподіл повноважень між суб'єктами, які залучені до цього процесу, узгоджена система законодавства та посилення відповідальності за заподіяння шкоди навколишньому середовищу. Поряд з цим, запровадження системи управління екологічними ризиками в усіх сферах національної економіки знижуватиме ризики виникнення катастроф техногенного та екологічного характеру, сприятиме забезпеченню належної якості повітря, охорони вод, земель, ґрунтів, лісів, надр, попередження зміни клімату тощо.

Особливої актуальності після початку повномасштабного вторгнення, набув Закон України «Про зону надзвичайної екологічної ситуації» від 3 липня 2000 року № 1908-III.

Нормативно-правовим актом визначено, що надзвичайна екологічна ситуація – надзвичайна ситуація, при якій на окремій місцевості сталися негативні зміни в навколишньому природному середовищі, що потребують застосування надзвичайних заходів з боку держави.

Негативні зміни в навколишньому природному середовищі – це втрата, виснаження чи знищення окремих природних комплексів та ресурсів внаслідок надмірного забруднення навколишнього природного середовища, руйнівного впливу стихійних сил природи та інших факторів, що обмежують

або виключають можливість життєдіяльності людини та провадження господарської діяльності в цих умовах [84].

Наразі війна в Україні є одним із головних джерел екологічних проблем та призвела до суттєвого погіршення екологічної ситуації. Так, руйнування інфраструктури (заводів, нафтосховищ, складів з хімічними речовинами) спричиняють викиди небезпечних речовин у повітря, воду і ґрунт. Наприклад, обстріли інфраструктури Донбасу призвели до забруднення ґрунтів важкими металами. Пошкодження дамб, каналізаційних систем і водоочисних споруд спричинило масштабне забруднення річок та водойм. Особливу шкоду завдало підривання Каховської ГЕС у 2023 році.

Поряд з цим, майже третина території України наразі забруднено мінами та вибухонебезпечними предметами, що унеможлиблює сільськогосподарське використання земель. За даними інформаційного агентства Міністерства оборони України АрміяINFORM, на територіях Харківської та Сумської областей російські війська постійно мінують природні ландшафти та сільськогосподарські території країни залповими дистанційними системами мінування. Загалом, за оцінками МВС, потенційно забруднена вибухонебезпечними предметами територія України становить 156 тис. км², тобто близько 25 % від загальної площі держави [229].

Мінування природних ландшафтів і сільськогосподарських земель становить серйозну загрозу не лише для життя і здоров'я громадян, а й формує цілий спектр екологічних загроз для основних складових частин довкілля, зокрема негативно впливає на стан і рівень родючості ґрунтів, рослин та екосистем. Зазначені та інші ефекти значно посилюються через дію продуктів розривів мін, обладнаних системами затримки детонації, та вибухових пристроїв на природних об'єктах, у лісових насадженнях та ґрунтах. Також, процес знешкодження супроводжується додатковим забрудненням навколишнього середовища вкрай небезпечними і токсичними інгредієнтами внаслідок тимчасового розміщення оперативного персоналу, ремонту та технічного обслуговування протимінного обладнання, витоків

палива, мастильних матеріалів, інших хімічних речовин із протимінного обладнання тощо [207].

Крім того, відбувається втрата біорізноманіття, у природоохоронних зонах (Харківська, Херсонські області) знищуються місця проживання рослин і тварин. У багатьох регіонах України спостерігається критична нестача питної води, викликана забрудненням підземних та поверхневих вод. Під час обстрілів портів відбулося забруднення морських вод, що негативно вплинуло на морські екосистеми [268]. Підтоплення шахт і викиди метану внаслідок воєнних дій створили загрозу радіоактивного зараження [77].

Для забезпечення реагування на ситуацію надзвичайної екологічної ситуації Закон України «Про зону надзвичайної екологічної ситуації» від 3 липня 2000 року № 1908-III визначає підстави для оголошення окремої місцевості зоною надзвичайної екологічної ситуації. Ними є наступні:

значне перевищення гранично допустимих норм показників якості навколишнього природного середовища, визначених законодавством;

виникнення реальної загрози життю та здоров'ю великої кількості людей або заподіяння значної матеріальної шкоди юридичним, фізичним особам чи навколишньому природному середовищу внаслідок надмірного забруднення навколишнього природного середовища, руйнівного впливу стихійних сил природи чи інших факторів;

негативні зміни, що сталися в навколишньому природному середовищі на значній території і які неможливо усунути без застосування надзвичайних заходів з боку держави;

негативні зміни, що сталися в навколишньому природному середовищі, які суттєво обмежують або виключають можливість проживання населення і провадження господарської діяльності на відповідній території;

значне збільшення рівня захворюваності населення внаслідок негативних змін у навколишньому природному середовищі.

Правовий режим зони надзвичайної екологічної ситуації – це особливий правовий режим, який може тимчасово запроваджуватися в

окремих місцевостях у разі виникнення надзвичайних екологічних ситуацій і спрямовується для попередження людських і матеріальних втрат, відвернення загрози життю і здоров'ю громадян, а також усунення негативних наслідків надзвичайної екологічної ситуації [84].

Важливою складовою правового регулювання запобігання кримінальним правопорушенням проти довкілля є КК України. У ст. 1 КК України закріплено, що КК України має своїм завданням правове забезпечення охорони прав і свобод людини і громадянина, власності, громадського порядку та громадської безпеки, довкілля, конституційного устрою України від кримінально-протиправних посягань, забезпечення миру і безпеки людства, а також запобігання кримінальним правопорушенням.

КК України містить розділ VIII «Кримінальні правопорушення проти довкілля». Цей розділ передбачає кримінальну відповідальність за діяння, які завдають шкоди навколишньому середовищу, порушують екологічну безпеку або створюють загрозу екологічної катастрофи. Окрім того, в розділі XX «Кримінальні правопорушення проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку» розміщена ст. 441 «Екоцид», яка встановлює відповідальність за масове знищення рослинного або тваринного світу, отруєння атмосфери або водних ресурсів, а також вчинення інших дій, що можуть спричинити екологічну катастрофу [116].

Матвійчук В.К., у своїй монографії на тему «Кримінально-правова охорона навколишнього природного середовища: проблеми законодавства, теорії та практики» висловлюється про необхідність закріплення на законодавчому рівні кримінальної відповідальності юридичних осіб. Це обґрунтовується тим, що проблематика кримінальних правопорушень досить комплексна, її неможливо вирішити шляхом притягнення до відповідальності фізичної особи. Поряд з цим відповідальність фізичної особи не матиме необхідного превентивного впливу, який міг би бути у разі відповідальності юридичної особи. Водночас, такі новели допоможуть огородити законослухняних громадян від шкоди, якої їм завдають юридичні особи.

Крім того кримінальна відповідальність юридичних осіб сприятиме більш швидкому відшкодуванню шкоди [151, с. 298].

На наше переконання питання кримінальної відповідальності юридичних осіб важливим кроком як в аспекті забезпечення превентивної ролі кримінального законодавства, так і в розрізі приведення національного законодавства у відповідність до стандартів ЄС.

Указом Президента України № 584/2019 від 7 серпня 2019 року «Питання Комісії з питань правової реформи» була створена робоча група з питань розвитку кримінального права, основним завданням якої стало розроблення нового КК України, зокрема і розділу про кримінальні правопорушення проти довкілля.

Так, Митрофанов І., досліджуючи норми проекту КК України, що встановлюють відповідальність за кримінальні правопорушення проти довкілля, зазначає, що варто звернути увагу на ознаку екологічності при віднесені тих або суспільно небезпечних деліктів до кримінальних правопорушень проти довкілля. Водночас, підлягають осмисленню наслідки вчинення кримінальних правопорушень проти довкілля. Вчений переконаний, що у разі вчинення кримінального правопорушення проти довкілля шкода заподіюється довкіллю. Шкода іншим об'єктам повинна охоплюватися іншими складами кримінальних правопорушень. Це дозволить кваліфікувати відповідні делікти за сукупністю злочинів і кримінальних проступків [167].

В свою чергу, Мовчан Р. наголошує, що в КК України потрібно закріпити не лише «значну» та «тяжку», а й «неістотну» та «істотну» шкоду для довкілля;. Крім того, всі чотири закріплені різновиди екологічної шкоди (неістотна, істотна, значна та тяжка) мають корелюватись із відповідними показниками майнової шкоди, яка має бути тим формалізованим показником, що об'єктивно підтверджуватиме завдання екологічної шкоди і наявність якого допоможе уніфікувати правозастосовчу практику у відповідній частині. Водночас наявність «значної» та «тяжкої» шкоди

довкіллю має пов'язуватися не лише із відповідними показниками майнової шкоди, а й і іншими показниками, які закріплені наразі у відповідних статтях. Такий підхід дозволить усунути проблему посилення відповідальності за діяння, вчинені на певних територіях (стосовно певних предметів), адже підвищена суспільна небезпека таких проявів автоматично враховуватиметься (за допомогою відповідних коефіцієнтів) при визначенні майнової шкоди від забруднення того чи іншого об'єкта, яка є максимально об'єктивним відображенням заподіяної екологічної шкоди. Вчений підкріплює таку позицію тезою про те, що посилення відповідальності за забруднення природних об'єктів пов'язується не безпосередньо із статусом цих об'єктів, а із майновою шкодою, яка враховує цей статус, сповідується і в абсолютній більшості країн Європи. Іншим шляхом втілення запропонованої концептуальної ідеї може бути закріплення в окремих статтях відповідальності лише за ті злочини, якими умисно спричинено істотну шкоду або створено відповідну небезпеку [171].

На переконання Шевченко Н.С., одним з напрямків оновлення правового регулювання законодавства може бути внесення змін до ст. 241 КК України «Забруднення атмосферного повітря», зокрема в частині збільшення санкцій кримінально-правової норми. Дослідниця, в науковій роботі доводить, що оновлення нормативної бази має здійснюватися в комплексі з діяльністю, спрямованою на посилення нагляду (контролю) за функціонуванням підприємств-забруднювачів або фізичних осіб-підприємців, що займаються відповідною діяльністю. Поряд з цим, поряд з державним контролем у галузі охорони атмосферного повітря, важливим є виробничий контроль на самому суб'єкті господарювання в процесі здійснення відповідної діяльності. Вагому роль відіграє і громадський контроль (з боку громадських організацій та пересічних громадян). Потребує розширення і мережа станцій моніторингу за станом якості атмосферного повітря, оскільки їх кількість є недостатньо для здійснення повномасштабного та всеосяжного контролю на всій території України [307].

Нетеса Н. висловлює необхідність конкретизації у ч. 1 ст. 239 КК України прояву шкоди здоров'ю людини у виді «легкого тілесного ушкодження одному чи декільком потерпілим, або середньої тяжкості тілесного ушкодження одному потерпілому. Вважаємо цю позицію науково виваженою, оскільки словосполучення тілесні ушкодження охоплюють поняття «шкода здоров'ю» [181, с. 151–152]. Крім того, в юридичній практиці та науковій літературі досить активно наголошується на необхідності конкретизації наслідків, їх конкретних меж, особливо в тих випадках, якщо від них залежить ступінь суспільної небезпеки злочинного діяння.

Головкін О. та Леляк О., переконані, що шкоду, що завдається злочинним забрудненням або псуванням земель, можна умовно поділити на три складники: екологічна шкода (шкода, що завдається різним екосистемам); особиста шкода (шкода життю та здоров'ю людей); економічна шкода (шкода землі як об'єкту господарювання) [45, с.43].

Дудоров О., Мовчан Р., визнаючи необхідність збереження в ч.1 ст. 239 КК України наслідків у виді так званої екологічної шкоди, вважають, що вони мають бути сформульовані за допомогою вказівки на «істотну шкоду довкіллю» – як це передбачено у статтях 246, 248 та 249 КК України, а не на «загрозу довкіллю», про яку йдеться в чинній редакції ст. 239 та деяких інших нормах, розміщених у розділі VII Особливої частини КК України [88].

Водночас, доцільно зазначити, що 11 квітня 2024 року була прийнята Директива (ЄС) 2024/1203 Європейського Парламенту та Ради про захист довкілля за допомогою кримінального права, яка замінює Директиви 2008/99/ЄС і 2009/123/ЄС, встановлює мінімальні правила щодо кваліфікації кримінальних правопорушень та покарання з метою більш ефективного захисту навколишнього природного середовища та довкілля, а також заходи із запобігання та протидії злочинам екологічної спрямованості і ефективного застосування екологічного законодавства ЄС. Директива містить положення, зокрема щодо: 1) відповідальності юридичних та фізичних осіб за

кримінальні правопорушення в екологічній сфері; 2) обставин, що обтяжують відповідальність; 3) обставин, що пом'якшують відповідальність; 4) строків позовної давності; 5) юрисдикції; 6) координації та співпраці між компетентними органами держав-членів ЄС; 7) розробки державами-членами національних стратегій боротьби з екологічними злочинами [327].

Сироїд Т.Л. переконаний, що екологічні злочини мають численні та різноманітні наслідки, що залежать від характеру злочину або країн і секторів, залучених до нього. Безпосереднім наслідком злочину є пряма шкода навколишньому середовищу. При цьому слід пам'ятати, що досить часто, при вчиненні екологічних злочинів, заподіюється шкода здоров'ю, економіці, безпеці та верховенству права. Вчений зазначає, що екологічні злочини часто мають транснаціональний характер, тобто це діяння, ініціювання, запобігання чи наслідки поширюються на декілька країн. Так формами транснаціональних екологічних злочинів, є: транскордонне переміщення видів, торгівля незаконно заготовленою деревиною, контрабанда зникаючих, що знаходяться під загрозою зникнення та видів, що охороняються, транскордонне скидання токсичних і небезпечних відходів, включаючи електронні відходи [234].

Отже, екологічна злочинність охоплює широкий спектр дій, які не тільки порушують природоохоронне законодавство, але й завдають значної шкоди або створюють ризик для навколишнього середовища, життя та здоров'я людини.

Екологічна злочинність є одним із пріоритетів ЄС у боротьбі з серйозною та організованою злочинністю в рамках програми ЕМРАСТ 2022–2025 (Європейська мультидисциплінарна платформа проти кримінальних загроз) [328]. Це ініціатива в галузі безпеки, яка запроваджена державами-членами ЄС для виявлення, визначення пріоритетів та усунення загроз, які становлять організована та серйозна міжнародна злочинність. Одним з таких пріоритетів є екологічна злочинність. Певним чином це пов'язано з тим, що екологічна злочинність дуже прибуткова, однак санкції не є дуже суворими,

та її складніше виявити. Ці фактори роблять її дуже привабливою саме для організованих злочинних угруповань. Крім того, участь у незаконній торгівлі відходами та зникаючими видами тварин та рослин стає поширеним промислом для багатьох організованих злочинних угруповань. І є ознаки того, що доходи від цієї діяльності також використовуються для фінансування тероризму. У разі організованої екологічної злочинності традиційні банди в стилі мафії нерідко використовують ті самі методи та самі маршрути, які вони використовують для своєї іншої діяльності.

Таким чином, підсумовуючи вищевикладене зробимо наступні висновки:

1. Система правового регулювання запобігання кримінальним правопорушенням проти довкілля складається з широкого переліку нормативно-правових актів, що пов'язано з різними екологічним об'єктами, які потребують регулювання та охорони.

2. Норми КК України характеризуються певною розмитістю. Відсутні чіткі критерії оцінки шкоди довкіллю. Це ускладнює правильну кваліфікацію, однозначне правозастосування та призводить до безкарності. Зокрема поняття «значна шкода» або «екологічна катастрофа» залишаються нечіткими, відсутні чіткі критерії розмежування цих понять.

3. Санкції статей, які встановлюють відповідальність за екологічні кримінальні правопорушення, є досить м'якими. Дослідження судової практики свідчить про те, що трапляються випадки, коли штрафи за злочини проти довкілля є значно меншими, ніж економічна вигода, яку отримала винна особа, вчинивши таке кримінальне правопорушення. В наслідок таких покарань втрачається превентивний ефект кримінального законодавства.

4. КК України не охоплює певні новітні кримінальні правопорушення. Законодавчо не врегульованими є проблеми поводження з електронними відходами чи шкода від нових видів промислових діяльностей (шахтні розробки з хімічними реагентами, фреонові установки). У законодавстві недостатньо інструментів для протидії злочинам, які прямо чи

опосередковано впливають на зміну клімату (масова вирубка лісів, незаконний видобуток корисних копалин).

5. Законодавство не завжди відповідає сучасним екологічним викликам, таким як глобальна зміна клімату, цифровий контроль за викидами чи порушення в новітніх промислових галузях.

6. Потребує розроблення єдина методика оцінки шкоди довкіллю та впровадження цифрові інструменти моніторингу стану довкілля.

7. Для своєчасного попередження та ефективного протистояння кримінальним правопорушенням проти довкілля в умовах війни потребує належного законодавчого забезпечення процес постійного моніторингу за станом навколишнього середовища та його змінами, зумовленими воєнною агресією РФ проти України, а також розробка та впровадження дієвих заходів, спрямованих на якнайшвидшу ліквідацію небезпечних екологічних наслідків в умовах війни та у післявоєнний період.

4.2. Загальносоціальне запобігання кримінальним правопорушенням проти довкілля

Висновки наукових досліджень в Україні та інших державах резюмують, що зміни клімату є однією з найбільш актуальних сучасних проблем людства, які негативно впливають на здоров'я людей, природні об'єкти, економічний розвиток тощо. Серед найбільш загрозливих проблем змін клімату виділяють: збільшення концентрації парникових газів в атмосфері – призводять до підвищення температури на Землі; танення льодовиків – призводить до підвищення рівня води морів та океанів, відповідно до підтоплення частини прибережних територій; зміна погодних умов – призводить до інтенсивних злив та ураганів, спекотних хвиль, суховій та засухи, що порушує стабільність в сільському господарстві тощо; зміна екосистем – призводить до зменшення біорізноманіття. Екологічні

проблеми є небезпечними за своїми наслідками, оскільки: а) створюють загрозу для здоров'я людей – внаслідок поширення хвороб, пов'язаних зі підвищенням температури, погіршенням якості повітря і доступу до питної води тощо; б) мають соціальні наслідки – призводять до збільшення соціально-економічної нерівності, міграції населення, конфліктів через доступ до водних ресурсів і територій, зменшення можливостей зайнятості, загрози зневоднення деяких регіонів тощо; в) сприяють появі психологічних проблем у людей – виникають внаслідок страху, тривоги, відчуття безпорадності перед масштабом складних проблем та ін. [249].

Вирішення цих проблем є можливим лише шляхом дієвих зусиль на різних рівнях: міжнародному, національному, місцевому, на рівні громадських організацій та населення кожної країни тощо [21].

Деяким аспектам змін клімату присвячені наукові роботи вітчизняних (Бойченко С.Г. [12], Винярьська М.Г. [20], Кітура А.Я. [99], Ходико Д.І. [282] та ін.) і зарубіжних (Joanne Scott and Lavanya Rajamani [332], Sebastian Oberthür & Claire Roche Kelly [339], Solomon Susan [345] та ін.) вчених.

Важливо усвідомлювати, що проблеми екологічного характеру, які наразі поставили від загрозу сам факт існування нашої планети, є наслідком нехтування базовим правилами, які покликані забезпечити захист довкілля у всіх його проявах. Вчинення кримінальних правопорушень проти довкілля призводять до незворотніх змін у навколишньому середовищі.

Перспективним напрямком протидії злочинності в екологічній сфері є запобігання такій злочинності. Запобігання є ознакою правової держави. Саме запобігання злочинності може призвести до істотного зниження кількісних і позитивних змін якісних показників екологічної злочинності в Україні.

Запобігання злочинності – це соціальна політика держави, спрямована на подолання криміногенно небезпечних протиріч у суспільних відносинах з метою їх позитивного вирішення і поступового витіснення (загальносоціальне запобігання), а також спеціальна випереджальна практика

протидії формуванню і реалізації на різних стадіях злочинних проявів (спеціально-кримінологічне запобігання) [35, с. 19].

Під запобіганням злочинності в широкому розумінні мають на увазі історично сформовану систему подолання об'єктивних та суб'єктивних передумов злочинності, яка реалізується шляхом цілеспрямованої діяльності всіх інститутів суспільства щодо усунення, зменшення та нейтралізації факторів, які детермінують існування злочинності та вчинення злочинів.

У більш вузькому, прикладному значенні, запобігання злочинам – це діяльність, спрямована на недопущення їх вчинення шляхом виявлення та усунення причин та умов, які сприяють їх вчиненню, здійснення впливу на осіб, схильних до їх вчинення [35].

Представники харківської наукової кримінологічної школи під запобіганням злочинності розуміють сукупність різноманітних видів діяльності і заходів у державі, спрямованих на вдосконалення суспільних відносин з метою усунення негативних явищ та процесів, що породжують злочинність або сприяють їй, а також недопущення вчинення злочинів на різних стадіях злочинної поведінки [87, с. 4].

Закалюк А. пропонував під запобіганням злочинності розуміти різновид суспільної соціально-профілактичної діяльності, функціональний зміст та мета якої полягає у перешкодженні дії детермінантів злочинності та її проявів, передусім причин і умов останніх через обмеження, нейтралізацію, а за можливістю – усунення їхньої дії» [81, с. 324].

Сокурєнко В. зазначає, що запобігання злочинності завжди має активну форму, характеризується наступальною дією, яка має випереджувальний ефект. Водночас, запобігання орієнтується не на репресію, а на скорочення сфери застосування примусових заходів. Політика запобігання злочинів реалізується з урахуванням соціальної та економічної ситуації, яка є динамічною. Інші вчені уявляють кримінологічну політику як систему, що припиняє зв'язки: а) формування і функціонування криміногенних процесів у суспільстві; б) між цими процесами і формуванням особистості; в) між

особистістю й ситуацією вчинення злочину. Тобто, це і є загальносоціальне і спеціально-кримінологічне запобігання злочинності [238, с. 31].

Головна мета заходів запобігання полягає в тому, щоб створити в державі таке сприятливе становище, такий міцний правопорядок, що гарантували б зниження злочинності до мінімального рівня, який доступний у суспільстві з урахуванням його економічних, організаційно-управлінських, суспільно-психологічних та інших умов існування [205].

Заходи загальносоціального запобігання злочинності не ставлять перед собою спеціальних цілей запобігання злочинності та окремим злочинам. Однак вони мають важливий кримінологічний аспект, виступаючи основою спеціальної профілактики, оскільки їх спрямованість на вирішення проблемних завдань, які стоять перед нашою державою, створює передумови для зменшення рівня злочинності [170]. Голіна В. розглядає загальносоціальне запобігання злочинності як стратегію, а спеціально-кримінологічне запобігання – як тактику протидії злочинності [37]. Аналіз проблем запобігання злочинності за допомогою загальних і спеціальних заходів дає змогу забезпечити комплексний вплив як на саму злочинність, так і на чинники, що її зумовлюють і створюють умови для її виникнення. Це дозволить підняти управління протидією злочинності до рівня загальнодержавної стратегії [81].

Однією з умов ефективності боротьби зі злочинністю є вміння завчасно протистояти їй та її проявам. Головкін Б. запропонував визначення запобігання злочинності, в основі концепції якого лежить ідея забезпечення безпеки від злочинності та її виявів. На його думку, такий підхід є вимогою часу, зумовлений сучасним усвідомленням суспільної значущості відвернення кримінальних загроз суспільному прогресу, забезпечення законності та правопорядку [40, с. 302].

У нашій науковій роботі під «запобіганням злочинності» будемо розуміти різновид суспільної соціально-профілактичної діяльності, функціональний зміст та мета якого полягає у перешкодженні дії

детермінантів злочинності та її проявів, передусім причин та умов, через обмеження, нейтралізацію, а за можливістю – усунення їхньої дії [81, с. 324]. Запобігання – це комплекс заходів впливу саме на причини та умови злочинної поведінки, спрямований на обмеження їхньої дії та усунення. Метою запобігання – є недопущення їх вчинення [121, с. 18]. У тому разі, коли запобігти злочинам не вдалося, в наслідок різних причин, починається протидія злочинності.

Особливістю діяльності держави, її органів, установ, соціальних груп, посадових осіб і громадськості у сфері запобігання злочинності характеризується такими ознаками:

1. Це тривалий, постійний, складний і наполегливий процес протидії з боку всіх соціальних систем держави тим явищам, що формують криміногенний потенціал у суспільстві.

2. Джерела злочинних проявів криються у самому суспільстві та його членах, тому необхідне своєрідне «самоочищення» або «самовідновлення». Держава, влада та суспільство мають усвідомити це й дотримуватися таких підходів у внутрішній і зовнішній політиці, які б мінімізували або усували кримінальну активність громадян.

3. Нерепресивна протидія злочинності потребує уникнення поспішних рішень, тимчасових кампаній і гучних обіцянок. Зміна політичної влади не повинна заважати реалізації запобіжних заходів, якщо вони відповідають принципам кримінологічної політики. Можливі певні корективи, доповнення чи зміни, однак реалізацію самої політики, а також відповідних законів, нормативно-правових актів, програм і планів слід продовжувати послідовно.

4. Ефективність кримінологічної політики визначається реальними результатами впровадження діючих програм і планів із запобігання злочинності. Це є незаперечною аксіомою теорії профілактики злочинності. Остання Комплексна програма профілактики правопорушень на 2007–2009 роки приймалась майже 20 років тому. Як правило результати аналітичної роботи, результати аналізу статистичних даних, наукових висновків та

узагальнень мало використовуються в діяльності державних органів та та установ, які повинні формувати та реалізовувати кримінологічну політику в державі.

5. Кримінологічна політика і кримінологічна діяльність є не достатньо цікавою сферою для підприємницької сфери. Державний сектор через значну завантаженість поточним питаннями більш орієнтований на роботу з результатом, а не на випередження. Останнім часом частково активізується превентивна діяльність по певним напрямкам, зокрема запобігання домашньому насильству, порушенням правил безпеки дорожнього руху тощо. Однак формування цілісної системи заходів із запобігання злочинності необхідно охопити всі верстви населення, зосередившись на виявленні та попередженні конкретних загроз безпеці. Лише за таких умов така діяльність буде превентивною, а не буде, як наразі, боротьба з наслідками.

Підтримуємо ті наукові позиції, що декларують думку про те, що запобігання злочинності повинна бути такою ж пріоритетною, як і розслідування вже вчинених кримінальних правопорушень.

Один із найвпливовіших реформаторів світу, колишній прем'єр-міністр Сінгапуру Лі Куан Ю зазначав: «Найважливішими для нас є стабільність, передбачуваність і безпека. Демократія не може функціонувати в умовах хаосу, а закони втрачають силу без належного порядку» [130].

Дослідженню проблематики загальносоціального запобігання злочинності займалися та займаються такі вчені як: Л.В. Багрій-Шахматов, О.М. Бандурка, В.С. Батиргарєєва, В.І. Борисов, В.В. Голіна, І.М. Даньшин, О.М. Джужа, В.М. Дрьомін, А.П. Закалюк, О.Г. Кальман, О.Г. Колб, О.М. Костенко, О.М. Литвак, О.М. Литвинов, П.П. Михайленко, С.Л. Стрельцов, В.О. Туляков, А.Х. Степанюк, В.М. Трубников, Н.М. Яршин, О.Н. Яршин та ін. роботи яких і склали методологічне підґрунтя для викладення змісту цього підрозділу роботи.

Загальносоціальне запобігання входить у систему запобігання злочинності.

Виділяють чотири групи суб'єктів запобігання злочинам: 1) суб'єкти, які визначають основні напрями, завдання, форми й методи запобігання та протидії злочинності в країні; 2) суб'єкти, що здійснюють інформаційно-аналітичне забезпечення запобігання та протидії злочинності; 3) суб'єкти, які виявляють криміногенні фактори і сигналізують про них; 4) суб'єкти, що безпосередньо реалізують заходи з реагування на окремі злочини, а також заходи щодо послаблення або нейтралізації криміногенних факторів, зокрема щодо корекції особистісних деформацій та усунення обставин, що їх сформували [118].

На думку В. В. Голіни, за видом запобігання злочинам можна виділити такі групи суб'єктів: 1) суб'єкти, які визначають основні напрями, завдання, форми запобіжної діяльності (політику боротьби з організованою злочинністю, її окремими частинами і видами), здійснюють планування, спрямовують та контролюють її, забезпечують правове регулювання; 2) суб'єкти, що здійснюють безпосереднє управління та координацію окремих напрямів, видів та учасників спеціальнокримінологічного запобігання злочинам; 3) суб'єкти, які виявляють і пізнають криміногенні фактори та інформують про них інших суб'єктів запобігання злочинам («забезпечуючі» суб'єкти); 4) суб'єкти, що виконують запобіжні заходи з випередження, обмеження, усунення криміногенних об'єктів, захисту соціальних благ та особи; здійснюють запобігання та припинення злочинів. Суб'єкти протидії злочинності та запобігання злочинам можуть бути поділені також на такі групи: а) органи й організації, які керують цією діяльністю, організують її, створюють систему управління нею (органи державної влади та управління, органи місцевого самоврядування); б) органи й організації, стосовно яких протидії злочинності та запобігання злочинам віднесено або має бути віднесено до основних завдань і функцій (МВС, СБУ, прокуратура, суд, спеціалізовані громадські організації); в) органи, установи, організації, функції та повноваження яких не мають цільового спрямування на протидію злочинності та запобігання злочинам, але їхня діяльність посередньо впливає

на запобіжні процеси щодо детермінантів злочинності та окремих злочинів (заклади освіти, культури, охорони здоров'я, соціальної допомоги, адміністрація підприємств, установ, організацій тощо) [274]. В основу наведеного поділу суб'єктів запобігання та протидії злочинності покладено функціональну ознаку, передусім реальний вплив виконуваних ними функцій і відповідних їм видів діяльності на усунення (нейтралізацію) детермінантів злочинності та злочинних проявів. Систему суб'єктів запобігання та протидії злочинності досліджують і за іншими підставами. Наприклад, за: ступенем участі в організаційних процесах, управлінським потенціалом, спеціалізацією дій, спрямованістю праці [138] тощо.

На думку Василевича В. В. структуру суб'єктів запобігання злочинам, можна представити наступним чином: 1) державні органи, які визначають державну політику у сфері боротьби зі злочинністю; 2) державні органи, які здійснюють координацію діяльності у сфері запобігання злочинам; 3) державні органи, які здійснюють правоохоронну діяльність у сфері запобігання злочинам; 4) органи, установи, організації та окремі громадяни діяльність яких безпосередньо не пов'язана із запобіганням злочинів, водночас реалізація повноважень чи виконання громадянського обов'язку безпосередньо впливає на усунення причин та умов злочинів [16].

Переконані, що всі запропоновані класифікації є обґрунтованими, прийнятними та можуть слугувати надійною основою для прикладних досліджень. Сукупність суб'єктів протидії злочинності та запобігання злочинам, їх повноважень, правових і організаційних заходів, форм і засобів здійснення останніх нерідко називають системою запобігання злочинності [81]. Проте, враховуючи що, в Україні, з огляду на неповноту законодавчого регулювання, недосконалу організацію та безпосереднє здійснення запобіжної діяльності, відсутність у ній багатьох забезпечуючих та виконавчих заходів та засобів, фактично немає підстав називати її системою. Тому зазначені суб'єкти цієї діяльності віднесено до таких, не стільки враховуючи реальне системне виконання ними запобіжних функцій, скільки

з огляду на те, як вони визначені в нормативних актах [16, с. 141; 81, с. 347-348].

Важко не погодитися з твердженням Литвинова О.М., з приводу того, що ефективність протидії злочинності як цілеспрямованої діяльності системи корпоративних державних органів прямо залежить від якості її організаційного забезпечення, застосування оптимальних форм і методів у їх діяльності та забезпечення злагодженої взаємодії всіх її елементів [137, с. 95].

Більшість дослідників погоджується з тим, що протидія злочинності охоплює три сфери суспільних відносин: 1) загальна організація протидії злочинності – сукупність організаційних (облік, реєстрація), управлінських (прогнозування, планування, координація, визначення стратегії і тактики), профілактичних (реалізація програм і планів, здійснення профілактичних заходів), контрольних (вивчення практики, встановлення тенденції злочинності) й інших дій різноманітних органів та установ, які взаємодіють для досягнення спільних результатів; 2) правоохоронна діяльність – система заходів із реалізації правоохоронних та/або правозастосовних функцій державними органами, громадськими організаціями чи громадянами; 3) запобігання злочинності – здійснення спеціальними суб'єктами передбачених законом заходів для недопущення розвитку злочинного наміру на попередніх стадіях учинення злочину, виявлення ознак скоєних злочинів, встановлення осіб, які їх вчинили, притягнення цих осіб до відповідальності, відновлення порушених прав, свобод і законних інтересів громадян та відшкодування збитків від злочинних дій [81].

Структурні елементи системи суб'єктів запобігання та протидії злочинності взаємопов'язані за вертикаллю і горизонталлю кримінальними процесуальними нормами, вони впливають одна на одну (хоча й по-різному за ступенем значущості). Одночасно кожний суб'єкт, як і будь-який структурний підрозділ правоохоронних органів, має системну ознаку, тобто певний комплекс властивостей і якостей, які не можуть бути зведені лише до арифметичної суми складових елементів [248]. Поряд з цим, окремі науковці

переконані, що окремі суб'єкти, які є складовими зазначеної системи (як і підрозділи правоохоронних органів), хоч і мають свої специфічні завдання, функції та відносну самостійність, проте лише система (або орган загалом) спроможна вирішувати визначені завдання і реалізовувати покладені функції в повному обсязі. Таким чином, до суб'єктів кримінологічної діяльності в Україні слід відносити державні органи, які визначають державну політику у сфері боротьби (у тому числі запобігання злочинам) зі злочинністю, а саме: – Верховна Рада України; – Президент України; – Кабінет Міністрів України; – органи місцевого самоврядування. До суб'єктів реалізації кримінологічної політики належать: – державні органи, які здійснюють координацію діяльності у сфері запобігання злочинам; – державні органи, які здійснюють правоохоронну діяльність у сфері запобігання злочинам; – органи, установи та організації, окремі громадяни, діяльність яких напряму не пов'язана з запобігання злочинам, водночас реалізація повноважень чи виконання громадянського обов'язку безпосередньо впливає на усунення причин та умов злочинів [73].

Говорячи про суб'єктів загальносоціального запобігання злочинності, зазначимо, що основну роль відграють органи і організації, які керують цією діяльністю, організовують її та створюють систему управління нею (органи державної влади та управління, а також органи місцевого самоврядування) [81]. Тобто, до таких суб'єктів з числа органів законодавчої влади належить, передусім, Верховна Рада України, її комітети та народні депутати.

Згідно зі ст. 75 Конституції України, Верховна Рада України, як єдиний орган законодавчої влади, визначає засади внутрішньої і зовнішньої політики та створює правову основу загальносоціального запобігання злочинності [103].

Стаття 85 Конституції України посеред інших, закріплює такі повноваження Верховної Ради як визначення засад внутрішньої і зовнішньої політики, а також затвердження загальнодержавних програм економічного, науково-технічного, соціального, національно-культурного розвитку,

охорони довкілля [109]. Вірно акцентував увагу Голіна В.В., що повноваження парламенту України, які дають йому підстави розроблювати основні напрями боротьби зі злочинністю, формувати законодавчий фундамент для суттєвого впливу на кримінологічну політику держави. Водночас, парламент має можливість, завдяки наділеному функціоналу, сприяти зниженню кількісно-якісних показників зло чинності [35, с. 63].

Зокрема, у Законі України від 1 липня 2010 р. «Про засади внутрішньої та зовнішньої політики» виокремлено наступні засади політики у сфері розбудови державності: а) розвиток демократії шляхом удосконалення механізму державного управління, здійснення парламентського контролю; б) вдосконалення системи проведення виборів до Верховної Ради України та органів місцевого самоврядування; в) модернізація системи державної служби з урахуванням європейського досвіду на принципах професійності та політичної нейтральності; г) посилення відкритості та прозорості процесів підготовки і прийняття державних рішень та здійснення будь-яких дій, пов'язаних із формуванням і використанням бюджетних коштів, кадровими призначеннями на керівні посади в центральних органах виконавчої влади, судах, правоохоронних органах; д) забезпечення справедливого і доступного судочинства; є) забезпечення дотримання міжнародних стандартів незалежності суддів; ж) посилення протидії корупції та тіньовій економічній діяльності, забезпечення безумовного дотримання принципів законності насамперед вищими посадовими особами держави, політиками, суддями, керівниками правоохоронних органів і силових структур; з) боротьба із злочинністю шляхом поліпшення координації роботи правоохоронних органів, оптимізації їх структури, належного забезпечення їх діяльності [209].

Поряд з цим, в контексті вирішення задач, окреслених у цій роботі, зокрема в екологічній сфері та сфері техногенної безпеки, ключовими засадами внутрішньої політики є:

1) забезпечення конституційних прав громадян на безпечне довкілля, створення екологічно і техногенно безпечних умов життєдіяльності

населення, посилення просвітницької діяльності з інформування населення про екологічні норми і стандарти;

2) збереження навколишнього природного середовища, вдосконалення національної екологічної політики, стимулювання розвитку екобезпечних технологій;

3) забезпечення комплексного захисту населення та реабілітації території від негативного впливу наслідків Чорнобильської катастрофи, подолання наслідків Чорнобильської катастрофи;

4) здійснення заходів щодо безпечного поводження з радіоактивними відходами, зняття з експлуатації Чорнобильської АЕС та перетворення об'єкта "Укриття" на екологічно безпечну систему;

5) підвищення рівня цивільного захисту населення і територій від надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру;

6) впровадження системи екологічно збалансованого використання природних ресурсів [209].

Важливе місце в системі органів запобігання займає Президент України, який відповідно до Конституції України є гарантом державного суверенітету, територіальної цілісності України, додержання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина; забезпечує державну незалежність, національну безпеку і правонаступництво держави. Тобто Президент України реалізує активну протидію злочинності та сприяє уповільненню її зростання шляхом визначення чітких пріоритетів, поетапного посилення зусиль держави й суспільства, а також удосконалення законодавства та практики його впровадження.

Так, Указом Президента України від 23 березня 2021 року набрало чинності рішення Ради національної безпеки і оборони України (далі РНБО) «Про виклики і загрози національній безпеці України в екологічній сфері та першочергові заходи щодо їх нейтралізації» [208]. Це рішення є результатом розгляду РНБО проблемних питань, що стосуються викликів і загроз національній безпеці України в екологічній сфері, з урахуванням високих

ризиків для природних екосистем і здоров'я населення. Ці ризики спричинені значним забрудненням навколишнього середовища через техногенне навантаження, неефективне використання природних ресурсів, великі обсяги накопичених відходів, загострення екологічних і техногенних проблем у районах, прилеглих до зони конфлікту на Донбасі, недостатньою адаптацією економічних галузей і систем життєзабезпечення до негативних кліматичних змін, а також незадовільним станом державної системи моніторингу довкілля та єдиної державної системи захисту.

Також Указом Президента України від 29 вересня 2022 року № 675/2022 набрало чинності рішення РНБО від 29 вересня 2022 року «Про охорону, захист, використання та відтворення лісів України в особливий період» [221]. Це рішення містить низку рішень організаційного, управлінського та законодавчого характеру, спрямованих на підвищення рівня екологічної безпеки з урахуванням особливого періоду, зумовленого повномасштабним вторгненням рф на територію України.

Так, у цьому рішенні РНБО зазначається про:

а) необхідність внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення в частині посилення адміністративної відповідальності за невиконання законних розпоряджень чи приписів, інших законних вимог посадових осіб органів, які здійснюють державний контроль у галузі охорони навколишнього природного середовища, використання природних ресурсів, радіаційної безпеки або охорони природних ресурсів, ненадання їм необхідної інформації або надання неправдивої інформації, вчинення інших перешкод для виконання покладених на них обов'язків;

б) Закону України «Про оцінку впливу на довкілля» стосовно перегляду розміру площ насадження лісу та санітарних рубок лісу в контексті застосування оцінки впливу на довкілля;

в) після скасування воєнного стану розробити та затвердити державну цільову програму підвищення пожежної безпеки у сфері лісового господарства включно із лісогосподарськими підприємствами сфери

управління Міністерства оборони України;

г) вдосконалення механізму економічного стимулювання заходів зі створення лісів на землях усіх форм власності, ураховуючи особливий статус та режим земель оборони та ін. [221].

Наступним ключовим учасником системи запобігання злочинності є Кабінет Міністрів України. Кабінет Міністрів України з іншими органами державної виконавчої влади (місцеві державні адміністрації) здійснюють заходи щодо забезпечення громадського порядку і боротьби зі злочинністю. Відповідно до Конституції України (розділ VI) та Закону України від 27 лютого 2014 року «Про Кабінет Міністрів України» [216] вони також розробляють, контролюють і координують виконання програм запобігання злочинності, організують її наукове супроводження і ресурсне забезпечення. Відповідно до Конституції України, Кабінет Міністрів України:

1) забезпечує державний суверенітет і економічну самостійність України, здійснення внутрішньої і зовнішньої політики держави, виконання Конституції і законів України, актів Президента України;

2) вживає заходів щодо забезпечення прав і свобод людини і громадянина;

3) забезпечує проведення фінансової, цінової, інвестиційної та податкової політики; політики у сферах праці й зайнятості населення, соціального захисту, освіти, науки і культури, охорони природи, екологічної безпеки і природокористування та ін. [109].

Водночас, до основних завдань Кабінету Міністрів України належать: а) розроблення і виконання загальнодержавних програм економічного, науково-технічного, соціального, культурного розвитку, охорони довкілля, а також розроблення, затвердження і виконання інших державних цільових програм; б) забезпечення розвитку і державної підтримки науково-технічного та інноваційного потенціалу держави; в) здійснення заходів щодо забезпечення обороноздатності та національної безпеки України, громадського порядку, боротьби із злочинністю, ліквідації наслідків

надзвичайних ситуацій; г) спрямування та координація роботи міністерств, інших органів виконавчої влади, здійснення контролю за їх діяльністю та ін.

В контексті тематики нашого дослідження до повноважень Кабінету Міністрів України забезпечує проведення державної політики у сфері охорони природи, екологічної безпеки та природокористування; забезпечує розроблення та виконання державних і міждержавних екологічних програм; координує діяльність органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, пов'язану з охороною навколишнього природного середовища, виконанням державних, регіональних і міждержавних екологічних програм тощо [216].

Постановою Кабінету Міністрів України від 3 березня 2021 р. № 179 була затверджена Національна економічна стратегія на період до 2030 року, яка наразі є основою під час розроблення міністерствами, іншими центральними органами виконавчої влади планів заходів, проектів програмних і стратегічних документів, проектів законів та інших актів законодавства (далі Стратегія) [211].

Оскільки світові процеси характеризуються динамічністю, вони вимагають від України оперативного та адекватного реагування. Збільшення чисельності населення, глобальні кліматичні зміни, швидкий розвиток цифрової економіки та регіоналізація міжнародного виробництва створюють як нові виклики, так і перспективні можливості для країни. Для формування узгодженого комплексного напрямку руху України в цих процесах була розроблена ця стратегія.

Аналіз змісту Стратегії свідчить, проблематика захисту довкілля та забезпечення екологічної безпеки є однією зі стратегічних цілей, визначених цим документом. Акцентовано увагу, що найпроблемнішими сферами є забезпечення безпеки та захисту, екологічна стійкість, захист природних ресурсів, застаріла та нерозвинена транспортна інфраструктура.

Згідно комплексним Індексом екологічних показників (Environmental Performance Index) у 2018 році Україна посіла 109 місце. В 2020 році Україна

покращила свій показник і посіла 60 місце, поступаючись найближчим сусідам – Словаччині (26 місце), Румунії (32 місце) і Польщі (37 місце). Найгірші показники у сфері якості життя, збереження біорізноманіття та екосистем. Наразі існує потреба в удосконаленні державної політики в галузі управління та охорони довкілля, природокористування, адаптації до зміни клімату та переходу до принципів «зеленої економіки» [212].

В Стратегії виокремлено наступні проблемні аспекти у сфері охорони довкілля: екологічний компонент не враховується під час розроблення державних і галузевих стратегій; недостатнє фінансування сфери охорони довкілля, у тому числі системи державного екологічного моніторингу; наявні великі обсяги накопичених відходів, місця розміщення відходів не відповідають вимогам екологічної безпеки; відсутні ефективні заходи щодо запобігання утворенню відходів, їх переробленню та екологічно безпечному видаленню та ін. Окреслені проблеми вимагають від держави комплексу заходів, зокрема: розроблення, сприяння впровадженню та запровадження моніторингу дотримання мінімальних екологічних стандартів; посилення митно-тарифних бар'єрів (активна протекціоністська політика значної частини країн обмежує канали збуту для українських виробників шляхом запровадження екологічних податків); адаптація промислового виробництва до екологічних вимог; підвищення енергоефективності економіки та забезпечення екологічності енергетичного сектору; підвищення енергоефективності економіки та забезпечення екологічності енергетичного сектору; впровадження системного екологічного контролю за якістю довкілля та ін. [178].

Розпорядженням Кабінету Міністрів від 21 квітня 2021 року № 443-р затверджено Національний план дій з охорони навколишнього природного середовища на період до 2025 року [210]. План містить конкретні заходи з охорони довкілля та заходи, спрямовані на запобігання екологічним кримінальним правопорушенням, зокрема: 1) реформування діяльності служби державної охорони природно-заповідного фонду за європейським

зразком, зокрема щодо запобігання порушенням природоохоронного законодавства; 2) надання доступу до інформаційних ресурсів Єдиної екологічної платформи органам державної влади та органам місцевого самоврядування для провадження управлінської діяльності та здійснення належного екологічного урядування, а також для превентивного запобігання корупції та мінімізації корупційних ризиків [210].

Вищевикладене дозволяє зазначити, що екологічна політика держави є органічною складовою національної стратегії соціально-економічного розвитку. Поряд з цим, сучасний стан охорони довкілля вимагає структурного підходу та комплексних рішень в ході забезпечення здійснення державної політики. При цьому використовуються законодавчо-правовий, управлінський, економічний, громадсько-просвітницький механізми. Цілком імпонує думка про те, що реалізація державою комплексної політики у сфері екології «має слугувати зміцненню природно-ресурсного, інтелектуального й економічного потенціалу держави у вирішенні глобальних і національних екологічних проблем» [13, с. 44].

Серед суб'єктів загальносоціального запобігання кримінальним правопорушенням проти довкілля важливу роль відіграють органи місцевого самоврядування, які у межах своїх повноважень вони виконують організаційно-управлінські функції. Відповідно до ст. 119 Конституції України місцеві державні адміністрації на відповідній території забезпечують: 1) виконання Конституції та законів України, актів Президента України, Кабінету Міністрів України, інших органів виконавчої влади; 2) законність і правопорядок; додержання прав і свобод громадян; 3) виконання державних і регіональних програм соціально-економічного та культурного розвитку, програм охорони довкілля, а в місцях компактного проживання корінних народів і національних меншин – також програм їх національно-культурного розвитку та ін. [109].

Законом України «Про місцеве самоврядування» від 21 травня 1997 року ст. 33 окреслені повноваження виконавчих органів сільських,

селищних, міських рад у сфері регулювання земельних відносин та охорони навколишнього природного середовища. Так, до відання виконавчих органів сільських, селищних, міських рад належать зокрема: визначення в установленому порядку розмірів відшкодувань підприємствами, установами та організаціями незалежно від форм власності за забруднення довкілля та інші екологічні збитки; внесення пропозицій до відповідних державних органів про оголошення природних та інших об'єктів, що мають екологічну, історичну, культурну або наукову цінність; забезпечення охорони, захисту, відтворення, підвищення продуктивності лісових насаджень, посилення їх корисних властивостей, підвищення родючості ґрунтів, дотримання правил і норм використання лісових ресурсів у межах лісів комунальної власності; здійснення контролю за додержанням природоохоронного законодавства, використанням і охороною природних ресурсів загальнодержавного та місцевого значення, відтворенням лісів; створення та забезпечення функціонування місцевих екологічних автоматизованих інформаційно-аналітичних систем, які є складовою мережі загальнодержавної екологічної автоматизованої інформаційно-аналітичної системи забезпечення доступу до екологічної інформації; та ін. [217].

У контексті участі органів місцевого самоврядування у запобіганні злочинності, вони наділені повноваженнями здійснювати розгляд справ про адміністративні правопорушення, віднесені законом до їх відання; утворювати адміністративні комісії та комісій з питань боротьби зі злочинністю, спрямовують їх діяльність; заслуховують інформацію прокурорів та керівників органів Національної поліції про стан законності, боротьби із злочинністю, охорони громадської безпеки і порядку та результати діяльності на відповідній території тощо.

Важливу роль у питанні запобігання кримінальним правопорушенням проти довкілля відіграють громадські організації та ініціативні групи, які здійснюють моніторинг діяльності підприємств та органів влади, що в процесі діяльності можуть впливати на стан довкілля. Саме громадські

організації стоять на захисті прав громадян на здорове довкілля. Крім того, вони активно сприяють підвищенню рівня екологічної свідомості серед населення, а також допомагають зменшити кількість порушень у галузі екології. Саме громадський контроль є невід'ємною складовою забезпечення екологічної безпеки в Україні. Результатом активності громадських організацій та інших представників громадськості, зростає рівень уваги до проблем екології, підвищується відповідальність бізнесу та державних органів за вплив на навколишнє середовище, зміцнюється контроль за додержанням екологічних норм та законодавства.

Як зазначалося вище, діяльність громадських організацій є частиною громадського контролю, тобто вид екологічного контролю, який здійснюють громадські інспектори з охорони довкілля, громадські організації та окремі громадяни, зацікавлені в безпечному стані навколишнього природного середовища, з метою перевірки дотримання підприємствами, установами, організаціями незалежно від форм власності, державними органами, їх посадовими особами, а також громадянами, вимог природоохоронного законодавства [51]. Громадський екологічний контроль умовно може бути поділений на такі основні види: 1) контроль, який здійснюють громадські інспектори з охорони довкілля; 2) контроль, який здійснюють громадські екологічні організації. Залежно від об'єкта, громадський екологічний контроль може здійснюватися у галузі використання та охорони: земель; вод; атмосферного повітря; рослинного та тваринного світу; об'єктів природно-заповідного фонду; а також поводження з відходами, небезпечними речовинами тощо [51].

Екологічні права громадян у сфері охорони навколишнього природного середовища також поділяють на: право брати участь у заходах, що забезпечують раціональне використання природних об'єктів; право брати участь у громадських утвореннях у галузі екології; право брати участь в обговоренні нормативних актів та інших заходів з метою запобігання негативним наслідкам; право брати участь у проведенні екологічної

експертизи. Ці права існують і можуть бути реалізовані окремо і водночас входять до складу інституту громадського екологічного контролю. Закон України «Про оцінку впливу на довкілля» встановлює правові та організаційні засади оцінки впливу на довкілля, яка спрямована на попередження та запобігання шкоді довкіллю, забезпечення екологічної безпеки, охорони довкілля, раціонального використання і відтворення природних ресурсів у процесі прийняття рішень про провадження господарської діяльності, яка може мати значний вплив на довкілля, з урахуванням державних, громадських та приватних інтересів [220]. Закон України «Про оцінку впливу на довкілля» передбачає такі складові оцінки впливу на довкілля: 1) підготовку суб'єктом господарювання звіту з оцінки впливу на довкілля; 2) проведення громадського обговорення; 3) аналіз уповноваженим органом інформації, наданої у звіті з оцінки впливу на довкілля, будь-якої додаткової інформації, яку надає суб'єкт господарювання, а також інформації, отриманої від громадськості під час громадського обговорення, під час здійснення процедури оцінки транскордонного впливу, іншої інформації; 4) надання уповноваженим органом мотивованого висновку з оцінки впливу на довкілля, що враховує результати аналізу; 5) урахування висновку з оцінки впливу на довкілля в рішенні про провадження планованої діяльності. (ст. 2 Закону). Законом України «Про охорону навколишнього природного середовища» (ст. 36) закріплено, що громадський екологічний контроль, здійснюється громадськими інспекторами охорони довкілля, Громадські інспектори з охорони довкілля забезпечують громадський екологічний контроль здійснюючи наступне:

а) беруть участь у проведенні спільно з працівниками органів державного контролю рейдів та перевірок додержання підприємствами, установами, організаціями та громадянами законодавства про охорону навколишнього природного середовища, додержання норм екологічної безпеки та використання природних ресурсів;

б) проводять перевірки і складають протоколи про порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища і подають їх органам державного контролю в галузі охорони навколишнього природного середовища та правоохоронним органам для притягнення винних до відповідальності;

в) надають допомогу органам державного контролю в галузі охорони навколишнього природного середовища в діяльності для запобігання екологічним правопорушенням [51].

Роботу громадських інспекторів організовують Держекоінспекція та її територіальні органи, інші державні органи, які здійснюють контроль за охороною, раціональним використанням та відтворенням природних ресурсів, органами державної виконавчої влади та місцевого самоврядування, громадськими екологічними (природоохоронними) організаціями. Громадських інспекторів з охорони довкілля призначають і видають посвідчення Головний державний інспектор України з охорони навколишнього природного середовища та його заступники, старші державні інспектори України з охорони навколишнього природного середовища, державні інспектори України з охорони навколишнього природного середовища відповідних територій. Громадські інспектори наділені рядом повноважень, які дають можливість їм проводити нагляд за дотриманням природоохоронних вимог суб'єктами та певною мірою контролювати ефективність роботи державних інспекторів з охорони навколишнього природного середовища. Станом на початок 2017 року в Україні працюють близько тисячі громадських інспекторів. Нормативне підґрунтя громадських інспекторів формулює їх суспільне призначення – надання допомоги державним органам у справі охорони довкілля, запобігання порушенням природоохоронних правил, виховування громадян у дусі поваги до закону тощо. Всі вони мають основне завдання – охорона природних ресурсів на надання допомоги державним інспекторам з охорони навколишнього природного середовища. Як правило, громадські інспектори з охорони

довкілля є членами громадських організацій природоохоронного спрямування: Українського товариства охорони природи, Київського еколого-культурного центру, Українського товариства охорони птахів, Всеукраїнської громадської організації «Жива планета», громадської організації «ЕкоПраво-Київ», Громади рибалок України, Всеукраїнської екологічної ліги, Асоціації зоозахисних організацій України, ДОП «Зелене Майбутнє», ДОП «Зелена Таврида», Харківського громадського руху «Зелений Фронт» та ін. Позитивно зарекомендували себе об'єднання громадських інспекторів – дружини з охорони природи та боротьби з браконьєрством [51].

Так, наприклад «Всеукраїнська екологічна ліга» забезпечує формування та реалізацію екологічної політики, удосконалення природоохоронного законодавства; досліджує вплив на формування планів, що мають вирішальне значення для екологічної ситуації; вживає заходів до інтеграції екологічної складової в усі сектори суспільного життя та економіки; здійснює громадський контроль за виконанням природоохоронного законодавства; проводить заходи, спрямовані на припинення діяльності, що загрожує екологічній безпеці тощо [27].

Громадська організація «Всеукраїнська організація «Зелений Фонд. Подолання гуманітарних та екологічних катастроф» здійснює: захист людей, які постраждали внаслідок гуманітарних і екологічних катастроф; відстоювання права кожного на чисте і безпечне довкілля; моніторинг діяльності підприємств, чия діяльність згубно впливає на стан навколишнього середовища; відшкодування шкоди від забруднювачів; формування екологічної відповідальності тощо [28].

Громадська організація «Національний екологічний центр України» здійснює збереження біорізноманіття і здорового довкілля; забезпечення якісного життєвого середовища в Україні; формування екологічно свідомого громадянського суспільства; європейської інтеграції України у сфері охорони довкілля; перехід України на засади збалансованого розвитку, впровадження

принципів екоімперативу та екосистемного підходу [179].

Отже, наразі в Україні нараховується близько 300 громадських організацій, які провадять активну діяльність, спрямовану як на подолання екологічних проблем, так і на запобігання кримінальним правопорушенням проти довкілля.

Важливо зазначити, що долучаються до здійснення загальносоціального запобігання і наукові установи. Зокрема, дослідники та науковці, досліджуючи природоохоронну проблематику, з'ясовують які детермінанти обумовлюють вчинення кримінальних правопорушень проти довкілля, пропонують заходи реагування. Така діяльність знаходить своє вираження в пропозиціях змін до законодавства, шляхах вдосконалення роботи окремих природоохоронних інституцій, напрямків впровадження зарубіжного досвіду, тощо. Окрім цього, українські науковці розглядають впровадження новітніх методологічних підходів, таких як феноменологія та соціальний конструктивізм, що допомагає комплексно досліджувати особливості екологічних злочинів та їх вплив на соціум (Сокуренко, 2023).

Активним учасником загальносоціального запобігання екологічним злочинам є ООН. Зокрема, зв'язок між збройним конфліктом та фінансуванням терористичних актів визнано на рівні Ради Безпеки ООН, якою прийнято низку резолюцій з цього питання (напр., RES/1267, RES/1333, RES/1373, RES/1624, RES/1989, RES/ 2133, RES/ 2161, RES/ 2170, RES/ 2178, /RES/2195 тощо). Також, з 1990-х років Рада Безпеки запровадила санкції у зв'язку з незаконними діями озброєних груп, які приймають участь у конфліктах, щодо деяких товарів сировини (включаючи деревину, алмази, корисні копалини, деревинне вугілля і нафту) і видала допоміжні мандати миротворчим місіям у Камбоджі, Центральноафриканській Республіці, Демократичній Республіці Конго, Республіці Кот-Д'Івуар, Ліберії, Сьєрра-Леоне, Сомалі та Південному Судані [234].

Група експертів ООН з незаконної експлуатації природних ресурсів та інших багатств Демократичної Республіки Конго резюмувала, що воєнізовані

угруповання, які залишилися в Конго після відходу великих конфліктуючих сторін, «створили самофінансову військову економіку, центральне місце в якій займає експлуатація корисних копалин» [334]. Рада Безпеки ООН визнала у Резолюції 1856 про продовження Місії ООН у Демократичній Республіці Конго («МООНДРК») [340], що зв'язок між незаконною експлуатацією природних ресурсів, незаконною торгівлею такими ресурсами і розповсюдженням та обігом зброї є одним з основних факторів, що розпалюють та ускладнюють конфлікти в районі Великих озер в Африці і, зокрема в Демократичній Республіці Конго [234].

Отже, екологічні злочини під час збройних конфліктів не лише погіршують навколишнє середовище, але досить часто є однією з першопричин збройного протистояння. Відповідно це обов'язково слід враховувати під час планування та реалізації заходів загальносоціального запобігання екологічній злочинності.

Висновки до розділу 4

Таким чином, підсумовуючи вищевикладене, можна резюмувати:

1. Загальносоціальне запобігання злочинам проти довкілля – це діяльність, спрямована на створення умов, які мінімізують ризики екологічних правопорушень через підвищення екологічної культури, удосконалення законодавства та розвиток інфраструктури. Такі заходи мають системний характер і включають освітні, економічні, правові, організаційні та технічні аспекти.

2. Основним заходами загальносоціального запобігання можуть бути:

- 1) освітні заходи (Проведення кампаній із популяризації знань про охорону довкілля через ЗМІ, соціальні мережі та освітні програми, запровадження в школах і університетах обов'язкових курсів із екології та відповідальності за шкоду довкіллю);

2) економічні заходи (запровадження податкових пільг для підприємств, які впроваджують екологічно чисті технології; фінансування програм з енергозбереження та відновлюваної енергетики, встановлення ефективних економічних санкцій за порушення екологічного законодавства; підтримка ініціатив громадських організацій і підприємств, спрямованих на захист довкілля);

3) організаційні заходи (створення автоматизованих систем моніторингу забруднення повітря, води та ґрунтів; регулярні перевірки стану промислових об'єктів; врахування екологічних ризиків при реалізації інфраструктурних проєктів; розробка чітких інструкцій і координація дій органів влади у разі надзвичайних екологічних ситуацій);

4) соціальні заходи (Організація акцій з висадження дерев, прибирання територій, відновлення природних зон Створення екологічних громадських організацій для контролю за дотриманням екологічного законодавства Інформування суспільства про екологічні проблеми, наслідки правопорушень та шляхи їхнього уникнення).

3. Запобігання кримінальним правопорушенням є пріоритетом в діяльності державних інституцій та громадських організацій, що забезпечує міждисциплінарний, комплексний підхід до вирішення питання запобігання екологічної злочинності та ризиків, які її обумовлюють.

4. Загальносоціальне запобігання кримінальним правопорушенням проти довкілля є ключовою складовою розвитку зеленої кримінології в Україні, яка в перспективі може бути інтегрована в екологічний та правовий контексти. Воно обов'язково повинно передбачати використання цифрових систем моніторингу стану довкілля (наприклад, використання дронів чи супутників), а також підвищення екологічної свідомості населення через навчальні кампанії. Наразі відсутні дієві освітні програми про важливість захисту довкілля.

5. Значно погіршив екологічний стан у країні та здійснив негативний вплив на загальносоціальне запобігання екологічній злочинності збройний

конфлікт, зокрема в активній його фазі з лютого 2022 року. Адже фокус уваги з запобігання таким злочинам був зміщений на забезпечення базової потреби виживання ще й з огляду на масове вчення екологічних злочинів з боку країни-агресора. Важливо розробляти та впроваджувати програми з відновлення лісів, річок та очищення земель від токсичних речовин.

6. Запорукою ефективного загальносоціального запобігання злочинам проти довкілля в Україні є активна взаємодія окремих державних інституцій з правоохоронними органами, міжнародними, громадськими організаціями.

7. Загальносоціальні заходи є основою для запобігання злочинам проти довкілля. Саме за допомогою них можливим є створення екологічно відповідального суспільства, де збереження природи є частиною загальнодержавної культури та громадської ідеології.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення й запропоновано нове вирішення наукової проблеми – сформовано цілісну концепцію теоретико-прикладних засад запобігання кримінальним правопорушенням проти довкілля, а також вироблено на цій основі напрями вдосконалення правового забезпечення охорони довкілля в Україні. У результаті дослідження сформульовано низку висновків, пропозицій і рекомендацій.

1. На основі проведеного аналізу досліджень монографічного та дисертаційного характеру узагальнено та систематизовано наукові дослідження, присвячені кримінально-правовій охороні довкілля, які мають не комплексний, а фрагментарний характер. На підставі аналізу наукових праць визначено, що питання кримінальних правопорушень проти довкілля не є новим суспільно небезпечним явищем, яке стрімко розвивається одночасно з розвитком суспільства. Однак більшість досліджень були проведені понад п'ятнадцять років тому й не можуть повною мірою відображати особливості сучасної екологічної злочинності. Це потребує системного, детального, комплексного та об'єктивного дослідження з метою забезпечення ефективного встановлення кримінальної відповідальності за суспільно небезпечні діяння у досліджуваній царині.

2. Організація та методологія дослідження кримінальних правопорушень проти довкілля має свої особливості. Це пов'язано з тим, що останні є чимось більшим, ніж загальний предмет, тобто окремий розділ Кримінального кодексу України. Зокрема, специфіка обраного об'єкта визначила властивості організації та методології дослідження, що відображено в структурно-логічній послідовності, методах, об'єктно-предметному полі, географічному та часовому вимірах. Так, авторка використала різні принципи, підходи та методи (метод аналізу, емпіричний метод, порівняльно-правовий метод, метод системного аналізу), які

застосовувалися у взаємозв'язку й взаємозалежності.

3. З урахуванням аналізу об'єктивних та суб'єктивних ознак складу кримінальних правопорушень, визначених розділом VIII Особливої частини Кримінального кодексу України, встановлено, що їх класифікація здійснюється в межах родового об'єкта щодо наявності спільних ознак і рис, що характеризують відносини в галузі взаємодії суспільства зі складниками довкілля.

4. Описано співвідношення понять «довкілля», «природа», «навколишнє природне середовище» і «навколишнє середовище». З'ясовано, що поняття «довкілля» є вузьчим за змістом від понять «природа» і «навколишнє середовище», але ширше за «навколишнє природне середовище». Надано авторське визначення дефініції поняття «довкілля», яке слід розуміти як систему антропогенних та природних факторів, взаємообумовленість яких впливає на середовище проживання та життєдіяльності людства.

5. Стратегію запобігання злочинності можна розуміти як обґрунтовану та суспільно визнану сукупність поглядів, ідей, принципів і положень щодо шляхів, способів і механізмів захисту законних і життєво важливих інтересів громадян, суспільства, держави та права від внутрішніх і зовнішніх загроз з боку злочинності. Акцентовано увагу на тому, що підвищення ефективності попереджувального впливу кримінального законодавства у сфері охорони довкілля повинно ґрунтуватися на таких напрямках: 1) удосконалення положень чинного законодавства; 2) проведення просвітницько-інформаційної роботи, що вдосконалить уявлення суспільства про законодавство в цій сфері.

6. Підтримано учених (Н.С. Шевченко) з приводу того, що до основних напрямів запобігання кримінальним правопорушенням проти довкілля належить змінення державної політики в екологічній сфері, зокрема: сприяння формуванню та розвитку екологізації держави; проведення інформаційно-просвітницької компанії щодо запобігання досліджуваному

питанню, своєрідна державна пропаганда цих ідей; формулювання концепції державної політики екологічного протекціонізму та реалізація її на практиці; змінення економічної політики, формування стратегічної лінії на розвиток екологічно чистого виробництва в нашій державі, стимулювання розвитку таких технологій; змінення зовнішньої політики, а саме захист природних ресурсів нашої держави від вивезення за кордон, запобігання будь-яким спробам ввезення радіоактивних, токсичних та інших відходів, а також організації іноземними інвесторами екологічно шкідливих виробництв на території нашої держави; викорінення зубожіння населення – зменшення безробіття.

7. Починаючи з 2003 р. у динаміці зареєстрованих фактів вчинення кримінальних правопорушень проти довкілля можна умовно виділити такі періоди: 1) 2003 – 2012 рр. (коливання в межах від 1 800 до 2 200 фактів); 2) 2013 – 2015 рр. (коливання в межах від 2 600 до 3 200 фактів); 3) 2016 – 2019 рр. (коливання в межах від 3 500 до 3 900 фактів); 4) 2020 – 2023 рр. (коливання в межах від 4 500 до 5 400 фактів з різким зменшенням до 4 018 у 2022 р.). За аналізований період спостерігається тренд на поступове збільшення кількості зареєстрованих кримінальних правопорушень проти довкілля у понад два рази, що може свідчити про посилення уваги правоохоронних органів до протидії цим кримінально протиправним діям. При цьому відбувалось і поступове зростання коефіцієнта інтенсивності зареєстрованих кримінальних правопорушень проти довкілля. Так, за час дії Кримінального кодексу України (2001 р.) він зріс у майже 6 разів. Водночас встановлено, що ефективність досудового розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля загалом є нижчою, ніж загальнокримінальні показники (24,1% проти 33,8%).

Найбільше за період 2013 – 2023 рр. правоохоронні органи реєстрували такі кримінальні правопорушення проти довкілля, як: незаконна порубка або незаконне перевезення, зберігання, збут лісу; незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом; порушення правил

охорони або використання надр, незаконне видобування корисних копалин. Сукупна частка цих кримінально протиправних діянь серед усієї екологічної злочинності становить понад 72%. Причому майже половину (понад 43%) всіх облікованих фактів вчинення кримінальних правопорушень проти довкілля становили випадки, пов'язані із незаконною порубкою лісу.

Кримінальні правопорушення проти довкілля належать до групи діянь, які характеризуються високим рівнем латентності – понад 90%. Фактично виявляється та реєструється лише кожне двадцяте діяння. Тобто справжня кількість випадків вчинення кримінально протиправних посягань на довкілля може сягати 80 000 – 100 000 фактів на рік.

У динаміці засуджених осіб можна виділити два періоди: 1) 2014 – 2019 рр. (поступове зменшення кількості у понад два рази – з 1 154 до 507 осіб); 2) 2020 – 2023 рр. (поступове збільшення кількості у понад два рази – з 507 до 1 041 осіб).

Виявлено такі особливості географії поширення облікованих кримінальних правопорушень проти довкілля в Україні за період 2013 – 2023 рр., а саме:

- екологічна злочинність має істотні регіональні відмінності. Найвища враженість цим видом злочинності у Рівненській області, а найнижча – у Вінницькій області та м. Київ. Тобто в Україні спостерігається істотна нерівномірність їх поширення – від 1,8 до 27,1 зареєстрованих кримінальних правопорушень проти довкілля на 100 тис. населення;

- Рівненська область лідирує за кількістю виявлених кримінальних правопорушень проти довкілля переважно за рахунок реєстрації фактів незаконного видобування корисних копалин, зокрема бурштину та незаконної порубки лісу;

- досить дивним виглядає дуже низький показник виявлених фактів незаконних дій з бурштином у Житомирській області порівняно з показником Рівненської області, зважаючи на те що бурштин є, хоч і в меншій кількості, у цьому регіоні Полісся. Причому, за даними інтерактивної карти незаконних

розробок бурштину в Україні, площі таких розробок у Житомирській області хоч і поступаються Рівненській, але також є досить значними;

- факти виявлення випадків незаконного заволодіння ґрунтовим покривом (поверхневим шаром) земель та незаконного заволодіння землями водного фонду в особливо великих розмірах поширені переважно у Київській області;

- привертає увагу досить високий показник виявлених фактів забруднення атмосферного повітря у Сумській області, яку навряд чи можна назвати лідером промислового виробництва нашої держави, оскільки цей показник незначно поступається визнаним лідерам за кількістю забруднювачів повітря у Дніпропетровській та Запорізькій областях, а також тим, що він майже однаковий із показниками Донецької області;

- найбільше фактів незаконної порубки лісу зафіксовано у Львівській, Дніпропетровській та Харківській областях;

- лідерами за виявленими фактами незаконного зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом є області, розташовані уздовж річки Дніпро та його водосховищ, а саме Полтавська, Черкаська, Дніпропетровська, Запорізька та Херсонська області, а також Одеська область, розташована уздовж узбережжя Чорного моря та пригирлових ділянок річок Дністер та Дунай;

- безгосподарське використання земель поширене переважно у трьох сусідніх областях: Тернопільській, Рівненській та Хмельницькій.

З 2018 р. існує закономірність загального підвищення віку осіб, засуджених за вчинення кримінальних правопорушень проти довкілля, що відповідає загальнонаціональному тренду на збільшення частки засуджених осіб віком понад 30 років щодо всієї сукупності засуджених. Такі показники можна пояснити загальним старінням населення, виїздом великої кількості громадян молодого віку за кордон, зменшенням популярності кримінальних практик, що призводять до посягань на довкілля серед молоді, тощо. Водночас ці дані мають бути вказівкою на те, що запобіжні заходи поступово

слід переорієнтовувати і на осіб віком понад 50 років.

8. Детермінанти будь-якого різновиду кримінальних правопорушень, у тому числі й проти довкілля, можуть з'являтися та виявлятися в соціально-економічній, організаційно-управлінській, нормативно-правовій, політичній та духовній сферах життєдіяльності суспільства.

Найвагомішими соціально-економічними причинами та умовами вчинення кримінальних правопорушень проти довкілля слід вважати істотне погіршення рівня матеріального забезпечення великих верств населення в Україні внаслідок повномасштабного вторгнення військ Російської Федерації, недостатнє фінансування природоохоронних заходів у зв'язку з перенаправленням значних коштів з державного бюджету на оборону держави, а також те, що економічна доцільність продовжує мати пріоритет над екологічними інтересами. Відсутність законодавчого забезпечення дієвого екологічного контролю є однією з вагомих нормативно-правових детермінантів вчинення кримінально-протиправних посягань на довкілля, особливо в частині його забруднення суб'єктами господарювання. Актуальними організаційно-управлінськими проблемами, що продукують кримінальні правопорушення проти довкілля, є відсутність кримінологічної експертизи нормативно-правових актів у зазначеній сфері, а також велике навантаження на працівників правоохоронних органів, задіяних у забезпеченні відсічі російській агресії, а тому в них майже не залишається сил та засобів на ефективне запобігання кримінально протиправним посяганням на довкілля. Одним із найвагоміших чинників аналізованих кримінальних правопорушень у політичній сфері продовжує бути корупція. Що стосується детермінантів у духовній сфері, то слід зазначити, що понад третина громадян має споживацьке ставлення до довкілля. А внаслідок повномасштабного вторгнення військ Російської Федерації українське суспільство поляризувалось: істотна частина громадян згуртувалась навколо мети збереження держави та негативно ставиться до вчинення будь-яких протиправних діянь (понад 50%). Водночас існує певний прошарок

суспільства (приблизно 30%), що має традиційно схвальне або нейтральне ставлення до вчинення кримінально протиправних посягань, у тому числі й спрямованих на довкілля.

9. Констатовано, що Кримінальний кодекс України не охоплює певні новітні кримінальні правопорушення. Законодавчо не є врегульованими проблеми поводження з електронними відходами чи шкода від нових видів промислової діяльності (шахтні розробки з хімічними реагентами, фреонові установки). У законодавстві недостатньо інструментів для протидії злочинам, які безпосередньо чи опосередковано впливають на зміну клімату (масова вирубка лісів, незаконний видобуток корисних копалин). Законодавство не завжди відповідає сучасним екологічним викликам, таким як глобальна зміна клімату, цифровий контроль за викидами чи порушення в новітніх промислових галузях. Потребує розроблення єдиної методика оцінювання шкоди довкіллю та впровадження цифрових інструментів моніторингу стану довкілля. Для своєчасного попередження та ефективного протистояння кримінальним правопорушенням проти довкілля в умовах війни потребує належного законодавчого забезпечення процес постійного моніторингу за станом навколишнього середовища та його змінами, зумовленими воєнною агресією Російської Федерації проти України, а також розроблення та впровадження дієвих заходів, спрямованих на якнайшвидшу ліквідацію небезпечних екологічних наслідків в умовах війни та в післявоєнний період.

10. Доведено, що основним заходами загальносоціального запобігання розглядуваному виду злочинності є:

- освітні заходи (проведення кампаній із популяризації знань про охорону довкілля через засоби масової інформації, соціальні мережі та освітні програми, запровадження в школах й університетах обов'язкових курсів із екології та відповідальності за шкоду довкіллю);

- економічні заходи (запровадження податкових пільг для підприємств, які впроваджують екологічно чисті технології; фінансування програм з енергозбереження та відновлюваної енергетики, встановлення

ефективних економічних санкцій за порушення екологічного законодавства; підтримка ініціатив громадських організацій і підприємств, спрямованих на захист довкілля);

– організаційні заходи (створення автоматизованих систем моніторингу забруднення повітря, води та ґрунтів; регулярні перевірки стану промислових об'єктів; урахування екологічних ризиків під час реалізації інфраструктурних проєктів; розроблення чітких інструкцій і координація дій органів влади у разі надзвичайних екологічних ситуацій);

– соціальні заходи (організація акцій з висадження дерев, прибирання територій, відновлення природних зон, створення екологічних громадських організацій для контролю за дотриманням екологічного законодавства, інформування суспільства про екологічні проблеми, наслідки правопорушень та шляхи їхнього уникнення).

11. Запропоновано включення нової кримінально-правової норми до Кримінального кодексу України, а саме ст. 248-1 «Порушення законодавства про охорону та відтворення тваринного світу», яка повинна викладатись у такій редакції: ч. 1 «Дії, спрямовані на знищення або постійне чи тимчасове вилучення об'єктів тваринного світу, які перебувають у природних умовах на території України, у межах її територіальних вод, континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони, що завдали істотної шкоди»; ч. 2 «Ті самі дії, якщо вони вчинені службовою особою із використанням службового становища, або за попередньою змовою групою осіб, або вчинені в умовах воєнного або надзвичайного стану».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аналіз деяких складових кримінологічної характеристики суб'єктів кримінально протиправного зловживання впливом URL: http://lsej.org.ua/12_2023/81.pdf
2. Аналітична доповідь до Щорічного Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2018 році». К. : НІСД, 2018. 688 с.
3. Бабенко А. М. Запобігання злочинності в регіонах України: концептуально–методологічний та праксеологічний вимір : монографія. Одеса: ОДУВС, 2014. 416 с.
4. Бабенко А.М. Запобігання органами внутрішніх справ незаконному культивуванню нарковмісних рослин: дис. ... канд. юрид. наук. Донецьк, 2007. 221 с.
5. Бандурка О.М., Литвинов О.М. Протидія злочинності та профілактика злочинів: монографія. Харків: Харківський національний університет внутрішніх справ, 2011. 308 с.
6. Белікова А. Основні причини та умови жіночої злочинності *Юридичний журнал*. 2016. № 1/2. С. 116–118.
7. Блажівський Є.М., Козьяков І.М., Головкін О.В. та ін. Захист прокурором прав громадян та інтересів держави у сфері охорони довкілля Навчальний посібник. – Київ: Національна академія прокуратури України, 2012. 235 с.
8. Бойко А.М. Детермінація злочинності як вид соціальної детермінації. *Право України*. 2009. № 7. С.39-44.
9. Бойко А.М. Особливості детермінації економічної злочинності в умовах переходу до ринкової економіки. *Вісник Нац. акад. прокуратури України*. 2009. № 1. С.68-74.
10. Бойко А. М. Детермінація економічної злочинності в Україні в умовах переходу до ринкової економіки (теоретико-кримінологічне

дослідження): монографія. Львів: ЛНУ імені І. Франка, 2008. 380 с.

11. Бойченко М. В. Оцінка перспектив трансформації природного середовища як результату антропогенного впливу на довкілля. *Економічний вісник Національного гірничого університету*. 2007. № 4. С. 69-74.

12. Бойченко С.Г. Глобальні і регіональні коливання (зміни) клімату та можливі екологічні наслідки від них на території України: напівемпіричні моделі, сценарії : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора геогр. наук : спец. 11.00.09 «Метеорологія, кліматологія, агрометеорологія». Одеса, 2005. 35 с.

13. Буканов Г. М. Стратегічні інструменти реалізації державної екологічної політики в Україні. *Публічне адміністрування: теорія та практика*. 2019. № 2 (22). URL: [http://www.dridu.dp.ua/zbirnik/2019-02\(22\)/7.pdf](http://www.dridu.dp.ua/zbirnik/2019-02(22)/7.pdf)

14. В Україні живе 37,3 мільйона осіб – оцінка уряду. *Українська правда: веб-сайт*. Повідомлення від 23.01.2020. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2020/01/23/7238191/>

15. Василевич В.В. Експертиза нормативно-правових актів у сфері запобігання злочинам: поняття та об'єкти. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 138-144.

16. Василевич В.В. Кримінологічна політика України монографія. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2020. 434 с.

17. Великий енциклопедичний юридичний словник / за ред. Ю. С. Шемшученка. Київ: Юрид. думка, 2007. 992 с.

18. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В.Т.Бусел. Київ; Ірпінь: ВТФ “Перун”, 2004. 1440 с.

19. Вернадський В. І. Вибрані праці. Київ: Наукова думка, 2005. 302 с.

20. Винярска М.Г. Організаційно-економічні передумови та особливості формування і реалізації екологічної політики України в контексті зміни клімату. *Приазовський економічний вісник*. 2019. No 3 (14). URL: <http://rev.kpu.zp.ua/vypusk-3-14>.

21. Винярска М.Г. Організаційно-економічні засади реалізації екологічної політики України в контексті глобальної зміни клімату: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.00.06 «Економіка природокористування і охорони навколишнього природного середовища». Рівне, 2019. 27 с.

22. Витвицька В.В., Женунтий В.И. Кримінологічні проблеми попередження злочинних посягань на моральний и фізичний розвиток неповнолітніх: Монографія. Донецьк: ДЮІ МВС при ДонНУ, 2005. 280 с.

23. Вишневський Ю. Окупований Донбас: економіка, демографія, групи впливу. Стратегії для України. URL: <http://www.dsnews.ua/спец/okupovaniy-donbas-ekonomika-demografiya-grupi-vplivu--24102017120000>
www.ukrstat.gov.ua

24. Вірт А.О. Кримінально-правова протидія злочинам, пов'язаним з незаконним використанням корисних копалин: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Одеса, 2021. 210 с.

25. Вітюк Д.Л. Складові елементи механізму запобігання злочинності в Україні. *Науковий вісник публічного та приватного права*. Випуск 6, Т. 2, 2021. С 156-160.

26. Волонець Д. Ф. Суб'єктивна сторона кримінальних правопорушень, передбачених статтями 3662-3663 КК України URL: http://www.law.stateandregions.zp.ua/archive/3_2021/22.pdf.

27. Всеукраїнська екологічна ліга. URL: <https://www.ecoleague.net/index.php>

28. Всеукраїнська організація «Зелений Фонд. Подолання гуманітарних та екологічних катастроф. URL : <https://greenfund.com.ua/>

29. Гавриш С. Б. Кримінально-правова охорона довкілля в Україні. Проблеми теорії, застосування і розвитку кримінального законодавства: монографія. Київ : Ін-т законодавства Верховної Ради України, 2002. 636 с.

30. Гавриш С. Б. Основні питання відповідальності за злочини проти природного середовища (проблеми теорії та розвитку кримінального

законодавства України) : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук за спец. : 12.00.08. Київ, 1994. 38 с.

31. Гавриш С.Б., Корчова З.Г. Злочини проти довкілля. Кримінальне право України: Особлива частина: Підручник. За ред. М.І. Бажанова, В.В. Сташиса, В.Я. Тація. Київ: Юринком Інтер, 2003. С. 297–315.

32. Гаргат-Українчук О.М. Кримінологічна характеристика жіночої злочинності. *Науковий вісник Ужгородського національного Університету. Серія Право*. 2014. Випуск 25. С.189-191.

33. Генеральна Асамблея ООН визнає право людини на чисте, здорове та стале довкілля URL: <https://epl.org.ua/announces/generalna-asambleya-onn-vyznae-pravo-lyudyny-na-chyste-zdorove-ta-stale-dovkillya/>

34. Глушков В. О., Коваленко П. М. Шахрайство на фінансових ринках у біржовій торгівлі: правовий та кримінологічний аналіз. Х. : Видавничий Дім «ІнЮре», 2008. 156 с.

35. Голіна В. В. Запобігання злочинності (теорія і практика) : навч. посіб. Харків : Нац. юрид. акад. України, 2011. 120 с.

36. Голіна В. В. Кримінологічні та кримінально-правові проблеми боротьби з бандитизмом: соціально-правове і кримінологічне дослідження: монографія. Харків: Регіон-інформ, 2004. 212 с.

37. Голіна В. Запобігання злочинності: проблеми оптимізації соціальної активності. *Вісник Академії правових наук України*. 2006. № 3 (46). С. 125

38. Голіна В. Судимість і суспільство. *Вісник Національної академії правових наук України*, 2014, № 3(78). С.124-134.

39. Голіна В.В. Злочинності – організовану протидію. Х.: Рубікон, 1998. 99 с.

40. Головкін Б. М. Корислива насильницька злочинність в Україні: феномен, детермінація, запобігання: монографія. Харків: Право, 2011. 440 с.

41. Головкін Б. М. Кримінологічні проблеми умисних вбивств і тяжких тілесних ушкоджень, що вчинюються у сімейно-побутовій сфері.

Харків: ППВ Нове слово, 2004. 251 с.

42. Головкін Б. М. Причинність у системі детермінації злочинності. *Теорія і практика правознавства*. 2014. Вип. 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tipp_2014_1_24

43. Головкін Б. М. Про детермінацію злочинності. *Часопис Київського університету права*. 2020. № 1. С. 274–280.

44. Головкін Б.М. Загальна характеристика детермінантів злочинності в Україні. *Форум права*. 2014. №1. С.106-111. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2014_1_21.pdf

45. Головкін О.В., Лесяк Я.О. Кримінальна відповідальність за забруднення або псування земель. *Судова апеляція*. 2014. № 2. С. 38–44

46. Голуб С.А. Кримінальна відповідальність за незаконне полювання. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2005. 175 с.

47. Горпинюк О.П. Сучасний стан наркозлочинності в Україні. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*, 2017, № 4. С.140-143.

48. Греля Х.А. Модернізація інструментарію регіональної екологічної політики: магістерська кваліфікаційна робота. Тернопіль: Західноукраїнський національний університет, 2022. 66 с.

49. Гришук В. К. Кодифікація кримінального законодавства України: проблеми історії і методології. Львів: «Світ», 1992. 165 с.

50. Гришук В. К. Методологічні засади сучасної державної кримінальної політики України. *Проблеми юридичної науки та правоохоронної практики МВС України*. Українська академія внутрішніх справ. Львів. 1994. С. 155-165.

51. Громадський екологічний контроль: посіб. для громадських інспекторів з охорони довкілля / С.В. Берзіна, В.Є. Борецько, Г.С. Бузан ; за заг. ред. І.О. Яковлева. К.: Інститут екологічного управління та збалансованого природокористування, 2017. – 150 с. (Бібліотека екологічних знань). URL : <https://dea.edu.ua/img/source/Book/7.pdf>

52. Грушкевич Т.В. Термінологічні проблеми визначення довкілля як

об'єкта інформаційно-правового забезпечення. *Університетські наукові записки*. 2011. № 1 (37). С. 265–269.

53. Гумін О.М., Колб О.Г. Про деякі кримінологічно значущі ознаки злочинів проти довкілля. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2020. Серія ПРАВО. Випуск 60. С. 147-150.

54. Давиденко Л.М. Поняття і значення кримінологічної характеристики злочинів, пов'язаних із порушенням порядку заняття господарською і банківською діяльністю // *Донецький ін-т внутр. справ при Донецьк. держ. ун-ті: Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності. Збірник наукових статей*. 2002. Донецьк: ДІВС, 2002. – №2. – С. 192–196.

55. Давидова Т.О. Система кількісних та якісних показників як основа дослідження кримінологічної характеристики корупції. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2014. №5. С. 107-110.

56. Даньшин І. М. Шляхи розвитку та вдосконалення законодавства про боротьбу з злочинністю. Концепція розвитку законодавства України: Матеріали наук.-практ. конф. (Київ, травень 1986 р.). Київ: Наукова думка, 1996. С. 358–359.

57. Дегтярьова І.В. Кримінологічна характеристика особи злочинця, що використовує малолітню дитину для заняття жебрацтвом. URL: <file:///D:/%D0%97%D0%B0%D0%B3%D1%80%D1%83%D0%B7%D0%BA%D0%B0%20+%20%D1%82%D0%BE%D1%80%D1%80%D0%B5%D0%BD%D1%82/62734-Article%20Text-128877-1-10-20160314.pdf>.

58. Декларація Конференції Організації Об'єднаних Націй з проблем навколишнього середовища. Стокгольм. 1972 рік. URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/169859__169859

59. Дем'янов В. Кримінологічна характеристика порушення правил екологічної безпеки у промисловому регіоні України. *Юридичний вісник*. 2022. №5. С. 335-343.

60. Денисов С.Ф. Особа злочинця у кримінологічній теорії України. *Вісник кримінологічної асоціації України*. 2020. № 1(22). С. 152-159.

61. Деякі аспекти дослідження географії поширення кримінальних правопорушень, пов'язаних зі зловживанням впливом URL: http://www.law.stateandregions.zp.ua/archive/2_2022/24.pdf

62. Дженчако В.С. Кримінологічна характеристика та запобігання привласненню, розтраті або заволодінню чужим майном шляхом зловживання службовою особою своїм службовим становищем: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2021. 244 с.

63. Джужа О. М. Запобігання злочинам, пов'язаним із сексуальним насильством : монографія. Київ: Атіка, 2009. 240 с.

64. Джужа О.М., Моїсєєв Є.М, Василевич В.В. Кримінологія. Спеціалізований випуск зі схемами (Загальна та Особлива частина): Навч. посіб. Київ : Атика, 2001. 368 с.

65. Дзьобань, О. П. Правове виховання як засіб правової соціалізації: філософсько-правові аспекти. Проблеми законності : республік. міжвід. наук. зб. / відп. ред. В. Я. Таций. Харків: Нац. юрид. акад. України, 2009. Вип. 100. С. 407–416.

66. Доброрез І.О. Кримінологічна характеристика та попередження незаконного виробництва, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів без мети збуту (за матеріалами Автономної Республіки Крим): дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2005. 242 с.

67. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text

68. Дсту ISO 14001:2006 системи екологічного керування. вимоги та настанови щодо застосовування. URL: <http://document.ua/sistemi-ekologichnogo-keruvannja.-vimogi-ta-nastanovi-shodo--nor14235.html>.

69. Дудоров О.О., Письменський Є.О. Кримінально-правова кваліфікація незаконної порубки лісу: практ. пос.; МВС України, Луган.

держ. ун-т внутр. справ ім. Е.О. Дідоренка. Сєверодонецьк : РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2017. 213 с.

70. Екологічні тренди в Україні: погляд громадян. Звіт за результатами соціологічного дослідження. / Кол. авт.: С. Балюк, Н. Клаунінг, Л. Четвертухіна, М. Коваль-Гончар. К.: Інститут Горшеніна, 2021. 58 с. URL : <https://library.fes.de/pdf-files/bueros/ukraine/17805.pdf>

71. Єдині звіти про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення за 2016 – 2023 р.р., підготовлені Генеральною прокуратурою України URL: <https://new.gp.gov.ua/ua/posts/statistika>

72. Єрмаков Ю. О., Державний контроль сфери використання та охорони надр як засіб протидії кримінальним правопорушенням URL: <https://journal-nam.com.ua/index.php/journal/article/download/195/189/378>

73. Ждан М. Суб'єкти реалізації кримінологічної політики у сфері охорони трудових відносин в Україні URL: http://yurvisnyk.in.ua/v3_2022/12.pdf

74. Жигафарова К.В. Об'єкти екологічних злочинів за кримінальним законодавством України: магістерська кваліфікаційна робота. Одеса: Одеський державний екологічний університет, 2018. 83 с.

75. Житний О.О., Гусаров С.М. Міра покарання: деякі проблеми визначення й встановлення в кримінальному праві України. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія : Право.* 2019. Вип. 27. С. 78-86.

76. Завдана шкода довікллю внаслідок війни вже перевищує 2,4 трильйона гривень. *Укрінформ*: повідомлення від 10.04.2024. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3850599-zavdana-dovkillu-skoda-vnaslidok-vijni-vze-perevisue-24-triljona-strilec.html> (дата звернення: 21.04.2024).

77. Загальна сума збитків, завдана інфраструктурі України, зросла до майже \$155 млрд – оцінка KSE Institute станом на січень 2024 року. URL: <https://kse.ua/ua/about-the-school/news/zagalna-suma-zbitkiv->

zavdanainfrastrukturi-ukrayini-zrosla-do-mayzhe-155-mlrd-otsinka-kse-institute-stanom-na-sichen-2024-roku/

78. Заїка С.І., Марко С.І. Заходи протидії організованих злочинності проти довкілля в Україні. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2024. Випуск 1 (54). С. 88-92.

79. Заїчко О.В. Кримінологічна характеристика та запобігання незаконній порубці лісу : автореф. дис ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Нац. акад. правових наук України, Наук.-дослід. ін-т вивчення проблем злочинності ім. В. В. Сташиса. Харків, 2019. 20 с.

80. Заїчко О. В. Запобігання незаконній порубці або незаконному перевезенню, зберіганню, збуту лісу : монографія. Харків : Право, 2019. 192 с.

81. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології : теорія і практика : у 3-х кн. – К. : Видавничий Дім «Ін Юре», 2007. – Кн. 1: Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. 424 с.

82. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: у 3 кн. Київ: Ін Юре, 2008. Кн. 3. Практична кримінологія. 317 с.

83. Закон України «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення». Відомості Верховної Ради України (ВВР) URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3856-12>

84. Закон України «Про зону надзвичайної екологічної ситуації» від 3 липня 2000 року № 1908-III <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1908-14#Text>

85. Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища». URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1264>

86. Звіт про результати аудиту ефективності виконання повноважень державними органами в частині забезпечення контролю своєчасності, повноти нарахування та сплати податків та інших надходжень до державного бюджету суб'єктами господарювання у сфері лісового господарства. Київ : Рахунк. палата, 2023. 71 с. URL: https://rp.gov.ua/upload-files/Activity/Collegium/2023/28-1_2023/Zvit_28-1_2023.pdf

87. Зелінський А.Ф. Кримінологія: Наук. посібник. Харків: Рубікон, 2000. 240 с.

88. Земельні злочини екологічної спрямованості: від деліктів створення небезпеки до оптимальної законодавчої моделі. Юридичний науковий електронний журнал. 2020. № 1. с. 120-130. URL: chrome-extension://efaidnbnmnibpcjpcglclefindmkaj/http://www.lsej.org.ua/1_2020/31.pdf

89. Земляна проказа: інтерактивна картка. URL : <https://texty.org.ua/d/2018/amber/>

90. Зоріна Н. О. Впорядкування екологічної термінології при викладанні курсів "Загальна екологія" та "Основи екології". Прикарпатський вісник НТШ "Пульс". Серія "Екологічна безпека та раціональне природокористування". 2009. № 4 (8). С. 181–187.

91. Іванов Ю. Ф., Джужа О. М. Кримінологія: навч. посіб. Київ: Паливода А. В., 2006. 264 с.

92. Іванова Н. Г. Запобігання злочинним посяганням на рослинний світ (за матеріалами Донецького регіону України): автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2011. 18 с.

93. Калініна А.В. Якісні показники злочинності іноземців та осіб без громадянства в Україні (за матеріалами емпіричного дослідження). *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2014. №9-2. С.63-66.

94. Кальман О.Г. Стан і головні напрямки попередження економічної злочинності в Україні: теоретичні та прикладні проблеми: Монографія. Х.: Гімназія, 2003. 352 с.

95. Кальман О.Г., Христич І.О. Злочинність в Україні: основні тенденції. URL: http://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/10141/1/Kalman_Xristich_41-56.pdf

96. Картування зобов'язань у сфері довкілля та зміни клімату: підготовка до вступу в ЄС: аналітичний документ. Ресурсно-аналітичний

центр «Суспільство і довкілля». 2023. 88 с. URL: <https://www.rac.org.ua/priorytety/ekologichnyy-vymir-evropeyskoyi-integratsiyi/kartuvannyazobovyazan-u-sferi-dovkillya-ta-zminy-klimatu-pidgotovka-do-vstupu-v-es-analitychnyy-dokument-2023>

97. Карчевський, М (2024) Протидія злочинності в Україні: інфорграфіка (2013-2024) : інтерактивний довідник. URL: <https://karchevskiy.com/i-dovidnyk/>

98. Кисельов М.М. Природне та культурне у феномені людини. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія «Гуманітарні студії»*. 2014. Вип. 203 (2). С. 90–104

99. Кітура А.Я. Інституційне забезпечення функціонування ринку дозволів на викиди парникових газів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.00.03 «Економіка та управління національним господарством». Тернопіль, 2013. 21 с.

100. Клименко С. В. Теоретичні, кримінально-правові і кримінологічні проблеми боротьби з посяганнями на навколишнє природне середовище (досвід системного аналізу) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук за спец. : 12.00.01. Одеса, 1996. 20 с.

101. Коваленко Л.П. Адміністративно-правові заходи охорони навколишнього природного середовища: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2003. 18 с.

102. Козар А.В. Кримінологічна характеристика та запобігання Національною поліцією України посіву або вирощуванню снотворного маку чи конопель: дис. ... канд. юрид. наук. Дніпро, 2020. 223 с.

103. Колб О.Г., Кондратініна В.В. Сучасний зміст загальносоціального запобігання злочинам в Україні. *Право і суспільство*. URL: <http://pravoisuspilstvo.org.ua/>

104. Колісник С.В., Турлова Ю.А. Соціально-кримінологічні передумови криміналізації безгосподарського використання

земель. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2020. Серія ПРАВО. Випуск 76. Частина 2. С. 119-125.

105. Колодчин Д.В. Стан, рівень, динаміка та структура злочинності серед осіб, які перебувають на обліку уповноваженого органу з питань пробації. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. №11. С. 553 – 557.

106. Колодяжний М. Г. Насильницькі вимагання майна в Україні: кримінологічна характеристика, детермінація та запобігання : монографія / за ред. В. В. Голіни. Харків : Кроссруд, 2010. 288 с.

107. Комарницький В. М., Шевченко В. І., Єлькін С. В. Екологічне право: навч. посіб. 3-є вид. Київ: Центр навчальної літератури, 2006. 224 с.

108. Комузляк К.А. Правове регулювання охорони довкілля під час збройних конфліктів на прикладі України. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. 2022. Серія ПРАВО. Випуск 73: частина 1. С.174-180.

109. Конституція України : Конституція України; Верховна Рада України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>

110. Концепція реформування системи державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього середовища в Україні: схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 31 травня 2017 р. № 616-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/616-2017-%D1%80#Text>

111. Корнієнко М.В., Романюк Б.В., Мельник І.М. Курс кримінології: особлива частина: підручник: у 2-х книгах / за заг. ред. О.М. Джужі. К.: Юрінком Інтер, 2001. 480 с.

112. Корнякова Т.В. Кримінологічні засади запобігання органами прокуратури злочинам проти довкілля : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право. Дніпро, 2011. 408 с.

113. Корнякова Т.В. Кримінологічні засади запобігання органами прокуратури злочинам проти довкілля: монографія. Київ: Ін Юре, 2011. 408 с.

114. Корягіна А. Запобігання злочинності як різновид соціально-профілактичної діяльності. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 11. С. 191 – 196.

115. Костицький В. В. Екологічне право України: підручник. Дрогобич: Коло, 2012. 360 с.;

116. Кримінальний кодекс України: Закон від 05.04.2001 № 2341-III. Відомості Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.

117. Кримінальний кодекс України: Науково-практичний коментар / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, С. Б. Гавриш та ін. За заг. ред. В. Т. Маляренка, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. Видання друге, перероблене та доповнене. Харків: ТОВ «Одіссей», 2004. 1152 с.

118. Кримінологічний словник-довідник / автори-упорядники: С.Ф. Денисов, М.В. Пузиревський. Чернігів: Десна Поліграф, 2019. 392 с.

119. Кримінологія : підручник / А. М. Бабенко, О. Ю. Бусол, О. М. Костенко та ін. ; за заг. ред. Ю. В. Нікітіна, С. Ф. Денисова, Є. Л. Стрельцова. 2-ге вид., перероб. та допов. Харків : Право, 2018. 416 с.

120. Кримінологія : підручник / О. М. Джужа, В. В. Василевич, В. В. Черней, С. С. Чернявський та ін. ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. В. В. Чернея ; за наук. ред. д-ра юрид. наук, проф. О. М. Джужі. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2020. 612 с.

121. Кримінологія. : підручник. Б. М. Головкін, В. В. Голіна, О.В. Лисодєд та ін. За заг.ред Б.М. Головкіна. Х. Право. 2020. 384 с.

122. Кримінологія. Академічний курс / кол. авт.; за заг. ред. О. М. Литвинова. Київ: Кондор, 2018. 588 с.

123. Кримінологія: Заг. та Особ. Частини: підручник. За ред. І.М. Даньшина. Х.: Право, 2003. 352 с.

124. Кримінологія: Загальна та Особлива частини: підруч. / І.М. Даньшин, В.В.Голіна, М.Ю. Валуйська та ін.; за заг. ред. В.В. Голіни. 2-ге вид., переробл. і допов. Х.: Право, 2009. 321 с.

125. Кримінологія: навч. посіб. / О. М. Джужа, В. В. Василевич, Ю. Ф. Іванов та ін.; за заг ред. О. М. Джужі. Київ: Прецедент, 2004. 208 с.
126. Кримінологія: підруч. для навчальних закладів МВС України / за ред. В.Г. Лихолоба и В.П. Філонова. Київ; Донецьк. 1997. 398 с.
127. Кримінологія: підручник / В. В. Голіна, Б. М. Головкін, М. Ю. Валуйська та ін.; за ред. В. В. Голіни, Б. М. Головкіна. Харків: Право, 2014. 440 с.
128. Кримінологія: Підручник для студентів вищих навч. закладів / О.М. Джужа, Я.О. Кондратьєв, О.Г. Кулик, П.П. Михайленко та ін.; За заг. ред. О.М. Джужі. К.: Юрінком Інтер, 2002. 416 с.
129. Крисаченко В.С. Екологічна культура: теорія і практика. К. : Заповіт, 1996. 108 с
130. Крук О. Країна, яка поборолла корупцію. Персонал-плюс. 2009. 1–7 липня. № 26 (328). URL : <http://www.personal-plus.net/328/5090.html>
131. Курс кримінології: Загальна частина : підручник : у 2-х кн. / [О.М. Джужа, П.П Михайленко, О.Г. Кулик та ін.]; за заг. ред. О.М. Джужи. Київ : Юрінком Інтер, 2001. 352 с.
132. Куц В. Механізм запобігання злочинності: теоретичний аспект. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2018. № 4. С. 20–27.
133. Куц В. Протидія злочинності: сутність і зміст. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2016. № 4 С. 104–112.
134. Лазор О. Я. Адміністративно-правові засади державного управління у сфері реалізації екологічної політики в Україні: автореф. дис. ... д-ра наук з держ.управління. Київ, 2004. 36 с.
135. Леган І.М., Мороз О.І., Коршак В.С. Особа злочинця: морально-психологічні та кримінально-правові ознаки. *Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права*. Випуск 5, 2023. С. 110-113.
136. Литвиненко В.О. Правова охорона навколишнього природного середовища URL: http://www.rusnauka.com/8_NIT_2008/Tethis/

137. Литвинов О. М. Гладкова Є. О. Суб'єкти протидії злочинності як правоохоронні корпорації. *Вісник кримінологічної асоціації України*. 2019. № 1. С. 90-98. С 95

138. Литвинов О. М. Сучасні проблеми управління профілактикою злочинів: монографія. Херсон: Олді-плюс, 2003. 312 с.

139. Литвинов О.М. Про галузеві характеристики злочинів взагалі та кримінологічну характеристику зокрема. *Форум права*. 2010. № 4. С. 581-586. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2010_4_92

140. Локтіонова В. В. Наслідки вчинення злочинів проти довкілля (кримінально-правове дослідження) : монографія. Кременчук : Видавець «ПП Щербатих О. В.», 2011. 256 с

141. Любавіна В.П. The concept of guilt as an element of the content of criminal law of Ukraine. *Часопис Київського університету права*, 2021, № 2. С. 270-273.

142. Максименцев М.Г. Кримінологічні засади протидії злочинності у сфері надрокористування: автореф. дис. ... доктора. юрид. наук. Харківський національний університет внутрішніх справ, Харків, 2019. 39 с.

143. Малиш Н.А. Екологічна політика: конфліктність, стратегія, тактика. *Вісник Національної академії управління при Президенті України*. 2009. Вип. 1. С. 1-7.

144. Марисюк К.Б. Ще раз до питання про типологію особи насильницького злочинця. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2019. № 3. С.139-143.

145. Марко С. І., Семенюк О. О. Використання сучасних інформаційних технологій у протидії кримінальним правопорушенням проти довкілля. *Аналітично-порівняльне правознавство*, 2023, 5. С. 480-484.

146. Матвійчук В. К. Загальнотеоретичні підходи до витоків та класифікації періодів кримінально-правової охорони навколишнього природного середовища на теренах України. *Юридична наука*. 2012. № 1.

С. 83-95.

147. Матвійчук В. К. Кримінально-правова охорона навколишнього природного середовища (кримінально-правове та кримінологічне дослідження): монографія. Київ: Азимут-Україна, 2005. С. 268-269.

148. Матвійчук В. К. Порівняльно-правове дослідження деяких наслідків вчинення злочинів проти довкілля за Кримінальними кодексами України 1960 та 2001 рр. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2013. № 4. С. 96-103

149. Матвійчук В. К. Суб'єктивна сторона кримінального правопорушення проектування чи експлуатація споруд без систем захисту довкілля: теоретичні та практичні проблеми. *Часопис Київського інституту інтелектуальної власності та права*. 2022. № 2. С. 12–17.

150. Матвійчук В. К. Тенденції сучасної кримінально-правової політики у сфері охорони навколишнього природного середовища: монографія. К.: Національна академія управління, 2011. 112 с.

151. Матвійчук В. К. Теоретичні та прикладні проблеми кримінально-правової охорони навколишнього природного середовища: монографія. Київ: Національна академія управління, 2011. 368 с.

152. Машлякевич Д. С. Стратегії запобігання і протидії корупції в Україні: монографія / за аг. ред. О. М. Литвинова. Харків : ТОВ «В деле», 2016. 260 с.

153. МВФ оцінив кількість населення України та дав прогноз на найближчі роки. *РБК Україна: веб-сайт*. Повідомлення від 17.04.2024. URL: <https://www.rbc.ua/rus/news/mvf-otsiniv-kilkist-naselennya-ukrayini-ta-1713333704.html>

154. Медицький І. Б. Вплив соціальних факторів на злочинність в умовах становлення незалежної Української держави. Івано-Франківськ, 2007. 222 с.

155. Мезенцева І. Характеристика особистості корупційного злочинця. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія Право*.

2017. Випуск 47. Том 3. С.66-70.

156. Мельник О. В. Запобігання злочинам щодо забруднення довкілля в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2012 . 19 с.

157. Мельник О. В. Кримінологічна характеристика осіб, які вчиняють злочини, пов'язані із забрудненням довкілля. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2012. № 1. С. 168–175.

158. Мельник О. В., Поліщук Г. С., Левченко Ю. О. Запобігання злочинам щодо забруднення довкілля в Україні: монографія. Київ: ТОВ «НВП» Інтерсервіс, 2014. 178 с.

159. Мельник О.В. Кримінологічна характеристика осіб, які вчиняють злочини, пов'язані із забрудненням довкілля. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2012. № 1. С. 168–175.

160. Мельник О.В., Поліщук Г.С., Левченко Ю.О. Запобігання злочинам щодо забруднення довкілля в Україні: монографія. Київ : ТОВ «НВП «Інтерсервіс», 2014. 178 с.

161. Методика визначення збитків, заподіяних внаслідок забруднення та/або засмічення вод, самовільного користування водними ресурсами, затверджена наказом Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України 21 липня 2022 року № 252. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0900-22#Text>.

162. Методика визначення розмірів відшкодування збитків, заподіяних державі внаслідок самовільного користування надрами: затверджена наказом Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України 15 вересня 2022 року № 366. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1337-22#Text>.

163. Методика визначення розміру шкоди, завданої землі, ґрунтам внаслідок надзвичайних ситуацій та/або збройної агресії та бойових дій під час дії воєнного стану, затверджена наказом Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України від 4 квітня 2022 р. № 167. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0406-22#Text>.

164. Методика визначення шкоди та збитків, заподіяних лісовому

фонду внаслідок збройної агресії Російської Федерації: затверджена наказом Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України 5 жовтня 2022 р. № 414. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/RE38644?an=2>.

165. Методика розрахунку розмірів відшкодування збитків, які заподіяні державі в результаті наднормативних викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря, затверджена наказом Міністерства енергетики та захисту довкілля України 28 квітня 2020 р. № 277. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0414-20#Text>

166. Микієвич М.М., Андрусевич Н.І., Будякова Т.О. Європейське право навколишнього середовища. Навчальний посібник. Львів, 2004. 256 с.

167. Митрофанов І.І. Кримінальні правопорушення проти довкілля за проектом Кримінального кодексу України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. N 12. С. 375–379

168. Митрофанов І. І. Злочини проти довкілля: навчальний посібник. Кременчук: Вид. ПП Щербатих О.В., 2009. 100 с.

169. Митрофанов І. І. Кримінально-правове забезпечення охорони довкілля: монографія. Кременчук: Видавець «ПП Щербатих О. В.», 2010. 272 с.

170. Мінченко С. І. Основні напрями загальносоціальної профілактики злочинності в Україні. *Науковий вісник Київського нац. ун-ту внутр. справ*. 2009. № 5. С. 54-57.

171. Мовчан Р. Диференціація відповідальності за посягання на безпеку довкілля за проектом КК: переваги, недоліки, перспективи. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 2. С. 301-306. URL: <http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/282223/276413>.

172. Мудрецька Г.В. Взаємодія з державними спеціалізованими установами під час проведення окремих слідчих (розшукових) дій при здійсненні досудового розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2023. № 3. С. 203-208. URL: <http://www.sulj.oduvs.od.ua/archive/2023/3/32.pdf>

173. Мурихін С. В. Покарання за екологічні злочини в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2020. 25 с.

174. На підконтрольній Україні території живуть 31 мільйон громадян – експерт. *Укрінформ: веб-сайт*. Повідомлення від 16.04.2024. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3853104-na-pidkontrolnij-ukraini-teritorii-zivut-31-miljon-gromadan-ekspert.html>

175. Навроцький В. О. Основи кримінально-правової кваліфікації: навч. посібник. 2-ге вид. Київ: Юрінком Інтер, 2009. 512 с.

176. Навроцький В.О. Злочини проти природи: Лекції для студентів юридичного факультету. Львів, 1997.

177. Національна доповідь про стан навколишнього природного середовища в Україні у 2021 році. Київ: Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України. Київ. 2022. 514 с. URL: <https://mepr.gov.ua/wp-content/uploads/2023/01/Natsdopovid-2021-n.pdf>

178. Національна економічна стратегія на період до 2030 року URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/uploads/public/604/13e/648/60413e6481b69340709542.doc>

179. Національний екологічний центр України. URL: <https://www.facebook.com/NECU.official>

180. Невидимий клей: дослідження соціального капіталу в Україні. USAID, 2023. 46 с. URL: https://ratinggroup.ua/files/ratinggroup/reg_files/report_ua_fin.pdf

181. Нетеса Н. В. Кримінальна відповідальність за порушення правил охорони або використання надр : монографія. Харків : Право, 2013. 304 с.

182. Оболенцев В.Ф. Латентна злочинність: проблеми теорії та практики попередження. Х.: Видавець СПД ФО Вапнярчук М., 2005. 128 с.

183. Оновлена щотижнева інфографіка розкриває жахливу картину збитків, які завдає довкіллю російська федерація внаслідок своєї збройної агресії. *Державна екологічна інспекція України: офіційний веб-портал*. Повідомлення від 08.04.2024. <https://www.dei.gov.ua/post/2870>

184. Опришко В. Ф. Державно-правова реформа: основи загальної концепції. Державно-правова реформа в Україні: Матеріали наук.-практ. конф. (Київ, листопад 1997 р.). Київ: Верховна Рада України, Інститут законодавства, 1997. С. 6–11.
185. Орлов Ю. В. Політико-кримінологічна теорія протидії злочинності: автореф. дис. ... д-ра юрид.наук. Харків, 2016. 36 с.
186. Орлов Ю. В. Кримінологічна експертиза. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2017. № 1(8). С. 297-301.
187. Орлов Ю.В., Ступник Я.В. Кримінологічний аналіз екологічної злочинності в Україні: від ординарної ситуації до контексту війни. *Вісник Кримінологічної асоціації України*, 29(2), 2023. 276–288. <https://doi.org/10.32631/vca.2023.2.22>
188. Оробець К. М. Деякі проблеми застосування понять екологічного права у кримінально-правовій науці. *Проблеми законності*. 2015. Вип. 128. – С. 55-59.
189. Основні засади (стратегія) державної екологічної політики України на період до 2030 року: затверджено Законом України від 28 лютого 2019 року № 2697-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19#Text>
190. Офіційне повідомлення Національної поліції України від 13.02.2018. URL: <https://www.facebook.com/UA.National.Police/posts/1980352938886177>.
191. Панов М. І., Олійник П.В. Проблеми відмежування злочинів проти власності від злочинів проти довкілля. *Право України*. 2014. № 2. С. 291-299.
192. Перепелиця О. Адміністративна преюдиція та склад злочину. *Рад. право*. 1984. № 5. С. 52–55.
193. Письменський Є.О. Щодо перспективних напрямів розвитку кримінологічної науки. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*. 2020. Випуск 2. С. 288-290.
194. Поклад В.І. Методологія та методика вивчення латентної злочинності: навч. посіб. Луганськ: РВВ ЛДУВС, 2007. 48 с.

195. Поліщук Г. Кримінально-правова характеристика злочинів проти довкілля. *Право України*. 2003. № 3. С. 80-84

196. Поліщук Г. С. Кримінологічна характеристика та запобігання злочинам проти довкілля (за матеріалами Причорноморського регіону України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Київ. нац. ун-т внутр. справ. Київ, 2006. 294 с.

197. Поліщук Г. С. Кримінологічна характеристика та запобігання злочинам проти довкілля (за матеріалами Причорноморського регіону України) : автореф. дис... канд. юрид. наук : спеціальність 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право». Київ, 2006. 20 с.

198. Поліщук Г. С. Щодо кримінологічної характеристики організованої екологічної злочинності. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. Київ. 2008. Вип. 18. С. 219–228.

199. Поліщук Г.С. Чинники, що зумовлюють латентність злочинів проти довкілля. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України*. 2004. № 5. С. 83–94.

200. Поняття навколишнього природного середовища як об'єкту адміністративно-правового регулювання URL: http://www.lsej.org.ua/12_2021/119.pdf.

201. Поняття, ознаки та види екологічних злочинів у міжнародному праві URL: <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2024/09/49-2.pdf>

202. Порядок визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації: затверджений постановою Кабінету Міністрів України 20 березня 2022 р. № 326. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/326-2022-%D0%BF#Text>.

203. Постанова Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про злочини та інші правопорушення проти довкілля» від 10 грудня 2004 р. № 17. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v0017_700-

04.

204. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про державний екологічний контроль». URL: <blob:https://itd.rada.gov.ua/b192e3e0-6de2-4eb2-aa1e-7d01787d69cb>.

205. Правова система України : історія, стан та перспективи : [у 5-ти т. / за заг. ред. В.В. Сташиса]. Харків : Право, 2008. Т. 5 : Кримінально-правові науки. Актуальні проблеми боротьби зі злочинністю в Україні. 840 с.

206. Присяжний В.М. Кримінальна відповідальність за забруднення, засмічення та виснаження водних об'єктів: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право». Київ, 2006. 20 с.

207. Пріоритети забезпечення екологічної безпеки України в умовах російської воєнної агресії : аналіт. доп. / [С. Іванюта, Л. Якушенко]. – Київ : НІСД, 2024. – 61 с. – <https://doi.org/10.53679/NISS-analytrep.2024.11>.

208. Про виклики і загрози національній безпеці України в екологічній сфері та першочергові заходи щодо їх нейтралізації. Рішення Ради національної безпеки і оборони України. Указ Президента України від 23 березня 2021 року. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/1112021-37505>.

209. Про засади внутрішньої та зовнішньої політики. Закон України від 1 липня 2010 року № 2411-VI. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2411-17#Text>.

210. Про затвердження Національного плану дій з охорони навколишнього природного середовища на період до 2025 року. Розпорядженням Кабінету Міністрів від 21 квітня 2021 року № 443-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/443-2021-%D1%80#Text>.

211. Про затвердження Національної економічної стратегії на період до 2030 року. Постанова Кабінету Міністрів України від від 3 березня 2021 р. № 179. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/695-2020-%D0%BF#Text>.

212. Про затвердження Національної економічної стратегії на період до

2030 року. Постанова Кабінету Міністрів України від від 3 березня 2021 р. № 179. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/695-2020-%D0%BF#Text>.

213. Про затвердження Положення про паспортизацію потенційно небезпечних об'єкт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0062-01#Text>.

214. Про затвердження Положення про порядок розроблення екологічних програм: Постанова Кабінету Міністрів України від 31 грудня 1993 р. №1091.

215. Про зону надзвичайної екологічної ситуації Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1908-14#Text>.

216. Про Кабінет Міністрів України. Закон України 27 лютого 2014 року № 794-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-18#Text>.

217. Про місцеве самоврядування в Україні URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text>.

218. Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року. Відомості Верховної Ради (ВВР), 2019, № 16, ст.70. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19#Text>.

219. Про охорону навколишнього природного середовища. Закон України від 25.06.1991 № 1264-XII. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2001, № 25-26, ст.131. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text>

220. Про оцінку впливу на довкілля. Закон України 23 травня 2017 року № 2059-VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2059-19#Text>.

221. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 29 вересня 2022 року «Про охорону, захист, використання та відтворення лісів України в особливий період». Указ Президента України від 29 вересня 2022 № 675/2022. URL: <https://www.rnbo.gov.ua/ua/Ukazy/5773.html>.

222. Про систему громадського здоров'я: Закон України від 06.09.2022 р. № 2573-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2573-20#Text>.

223. Про тваринний світ : Закон України від 13.12.2001 № 2894-III // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2894-14>.

224. Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року. 30 вересня 2019 року. № 722/2019. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722/2019#Text>.

225. Проблема деградації ґрунтів. Сучасний стан, ризики та способи подолання. URL: <https://superagronom.com/articles/589-problema-degradatsiyi-gruntiv-suchasniy-stan-riziki-ta-sposobipodolannya>.

226. Публічний звіт т.в.о. Голови Державної екологічної інспекції України за 2023 рік. К.: Державна екологічна інспекція України, 2024. 18 с. URL : https://www.dei.gov.ua/post?category_id=19&post_type_id=2.

227. Рамкова конвенція Організації Об'єднаних Націй про зміну клімату Ратиф. Законом України № 435/96-ВР від 29.10.96. Відомості Верховної Ради України. 1996.№ 50. ст.277. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_044#Text.

228. Результати опитування від Центру земельного права Вищої школи адвокатури НААУ. URL: <https://www.hsa.org.ua/blog/rezultaty-opytuvannya-vid-tsentru-zemel'nogo-prava-vyshhoyi-shkolyadvokatury-naau>.

229. Розмінування України: потенційно забруднена площа зменшилася до 156 тис. км² . URL: <https://mvs.gov.ua/news/rozminuvannia-ukrayini-potenciino-zabrudnena-ploshha-zmensilasia-do-156-tiskvkm>.

230. Руфанова В.М., Титаренко О.О. Запобігання органами внутрішніх справ злочинам, пов'язаним з незаконним використанням бюджетних коштів : монограф. Дніпропетровськ: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ ; Ліра ЛТД, 2012. 200 с.

231. Садова Т.С. Воєнні злочини проти довкілля за міжнародним кримінальним правом: автореф. дис...докт. філософ.: 12.00.08. Харків, 2023. 215 с.

232. Самокиш В.П. Злочини проти довкілля: проблеми визначення родового об'єкта. *Вісник Академії адвокатури України*. 2011. Число 1. С. 84-88.

233. Семенишин М.О. Кримінологічна детермінація корисливо-

насильницької злочинності. *Правовий часопис Донбасу*. 2020. №1. С. 161-168.

234. Сироїд Т.Л. Поняття, ознаки та види екологічних злочинів у міжнародному праві. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. Вип. 84. Ч.4, 2024. URL: <chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcgclefindmkaj/https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2024/09/49-2.pdf>.

235. Словник – довідник з екології : Навчально-методичний посібник / уклад. О. Г. Лановенко, О. О. Остапішина. Херсон: ПП Вишемирський В.С., 2013. 226 с.

236. Сметаніна Н.В. «Ціна» злочинності в сучасній кримінології: нові виклики для суспільства. *Порівняльно-аналітичне право*. 2015. № 2. С. 208-210.

237. Снітко Д.І., Золотарьова О.В. Аналіз статистичних показників кримінальних правопорушень проти довкілля за 2018–2022 роки (за матеріалами Офісу генерального прокурора України). *Екологічні науки*. 2023. №6 (51).С. 245-251.

238. Сокурєнко В. Запобігання злочинності як фундаментальна проблема теоретичної і прикладної кримінології. Сучасні проблеми правового, економічного та соціального розвитку держави. Харків. 2018. С. 13-14.

239. Спеціалізація на захисті природних ресурсів: чому це важливо? *Interfax-Україна: веб-сайт*. Повідомлення від 26.04.2024 р. URL: <https://interfax.com.ua/news/blog/983074.html>.

240. Спеціалізовані екологічні прокуратури: півтора року досвіду. *Центр підготовки фахівців зелених професій та допомоги бізнесу в напрацюванні стійких практик: веб-сайт*. Повідомлення від 10.02.2023 р. URL: <https://ukraine-oss.com/speczializovani-ekologichni-prokuratury-pivtora-roku-dosvidu/>.

241. Спільник С.І. Особливості кримінальної відповідальності за незаконне використання гуманітарної допомоги. *Науковий вісник*

Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. 2022. № 3. С. 22–29.

242. Стасюк Н.А. Кримінологічна характеристика домашнього насильства. Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право». Національний університет біоресурсів і природокористування України. Київ, 2022. 173 с.

243. Статистичний щорічник України за 2012 рік / за ред. О. Г. Осауленка. Київ: Державна служба статистики України, 2013. 552 с.

244. Статистичні звіти «Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування» за 2013 – 2023 р.р., підготовлені Генеральною прокуратурою України URL: <https://new.gp.gov.ua/ua/posts/statistika>.

245. Статистичні звіти «Про кількість осіб засуджених, виправданих, справи щодо яких закрито, неосудних, до яких застосовано примусові заходи медичного характеру та види кримінального покарання» за 2013 – 2023 р.р., підготовлені Державною судовою адміністрацією України URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/.

246. Стратегія біорізноманіття ЄС до 2030 року: Повернення природи у наше життя. Звернення Комісії до Європейського Парламенту, Ради, Європейського Економічно-Соціального Комітету та Комітету Регіонів (неофіційний адаптований переклад українською) / пер. з англ. О. Осипенко; ред. та адапт. А. Куземко та ін. Чернівці : Друк Арт, 2020. 36 с.

247. Стратегія розвитку системи МВС України до 2020 року. URL: https://mvs.gov.ua/ua/pages/strategiya_2020.htm.

248. Супруненко Д. О. Прокуратура як суб'єкт запобігання злочинам в Україні: дис.... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2016. 345 с.

249. Сучасні проблеми імплементації екологічної політики в Україні для запобігання змінам клімату відповідно до концепції сталого розвитку URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/download/2568/2486/>.

250. Тарасенко О. С. Особливості проведення обшуку під час розслідування злочинів, пов'язаних з протиправним контентом в мережі Інтернет, з ознаками організованої злочинності. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2021. Випуск 5. Т. 2. С. 154-157.

251. Тихонова О.В. Щодо розуміння категорії «Кримінологічна характеристика». *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2014. №8. С.246-249.

252. Ткаченко О. М. Проблеми визначення поняття «правова охорона довкілля» URL: http://apnl.dnu.in.ua/4_2019/24.pdf

253. Ткачук В.Є. Вища освіта як один із чинників запобігання злочинності (на основі результатів дослідження механізму протиправної поведінки осіб, засуджених до покарань, не пов'язаних з позбавленням волі). *Часопис Київського університету права*. 2013. №2. С.297-300.

254. Толкаченко О.В. Забезпечення екологічної безпеки в сільському господарстві. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. 2024. Серія ПРАВО. Випуск 81: частина 2. С. 35-40.

255. Топчієв О. Г. Концепція довкілля – сучасний напрям інтеграції природничо- та суспільно-географічних досліджень. *Український географічний журнал*. 2017. № 3. С. 64-70.

256. Турлова Ю. А. Екологічна злочинність в Україні: кримінально-правові та кримінологічні засади протидії: монографія. Київ: Знання України, 2018. 459 с.

257. Турлова Ю. А. Кримінологічна характеристика браконьєрства в Україні та протидія цим злочинам: монографія. Київ: Наук. світ, 2012. 181 с.

258. Турлова Ю. А. Кримінологічна характеристика особи злочинця-браконьєра. *Судова апеляція*. 2010. № 2 (19). С. 130–136.

259. Турлова Ю. А. Протидія екологічній злочинності в Україні: кримінологічні та кримінально-правові засади : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.08 / Інститут держави і права ім. В. М. Корецького Національної академії наук України. К., 2018. 485 с.

260. Турлова Ю. А. Протидія екологічній злочинності: поняття, мета та завдання. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2017. Вип. 6(1). С. 143-147. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/apvu_2017_6\(1\)__36/](http://nbuv.gov.ua/UJRN/apvu_2017_6(1)__36/)

261. Турлова Ю. А. Типологічний розподіл екологічних злочинців за критерієм інтенсивності та стійкості злочинної поведінки. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. Львів, 2017. Вип. 64. С. 245–253.

262. Турлова Ю. А. Типологія осіб, які вчиняють екологічні злочини. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2016. № 5/2. С. 156-162.

263. Турлова Ю. А. Щодо визначення рівня латентності екологічної злочинності. *Актуальні питання державотворення в Україні: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 20 трав. 2016 р.)*. Київ: ВПЦ «Київський університет», 2016. Т. 3. С. 62–64.

264. Турлова Ю. А. Щодо групової складової екологічної злочинності. *Правові системи суспільства: сучасні проблеми та перспективи розвитку: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Львів, 20–21 листоп. 2015 р.)*. Львів: Західноукраїнська організація «Центр правничих ініціатив», 2015. С. 135–137.

265. Турлова Ю.А. Екологічна злочинність в Україні: кримінально-правові та кримінологічні засади протидії: монографія. Київ: Знання України, 2018. 459 с.

266. Турлова Ю.А. Кримінологічна характеристика браконьєрства в Україні та протидія цим злочинам: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. К., 2011. 18 с.

267. Турлова Ю.А., Поліщук Г.С., Козлюк Л.Г., Пенязькова О.О. Злочини проти екологічної безпеки: проблемні питання систематизації. *Ядерна та радіаційна безпека*. 2021. № 2(90). С. 42-51.

268. У Василівці на Запоріжжі вороги зруйнували очисні споруди. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubricato/3429492-u-vasilivci-na-zaporizzi-vorogi-zrujnuvali-ocisni-sporudi.html>.

269. У Мінекономіки розповіли, скільки збитків завдає довкіллю один

день війни. *Слово і діло*: повідомлення від 22.10.2023. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2023/10/22/novyna/bezpeka/minekonomiky-rozpovily-skilky-zbytkiv-zavdaye-dovkilliyu-odyn-den-vijny>.

270. Удот В. Природне довкілля як чинник формування відповідальності у дітей дошкільного віку. *Acta Paedagogica Volynienses*. № 1. С. 45-50.

271. Ус, О. В. Кваліфікація злочину за ознаками суб'єктивної сторони складу злочину. *Науковий вісник Ужгородського Національного університету: серія: Право*. Ужгород : Видавничий дім "Гельветика", 2018. Т. 2. Вип. 49. С. 130-136.

272. Фіалка М. І. До проблеми визначення змісту терміна «кримінологічна характеристика злочинності. *Вісник Кримінологічної Асоціації України*: зб. наук. пр. Харків. нац. ун-т внутр. справ, Кримінолог. асоц. України; голов. ред. О.М. Бандурка. Харків: ХНУВС, 2015. № 1 (9). 336 с.

273. Фіалка М.І. Показники злочинності. *Вісник Асоціації кримінального права України*, 2016, № 2(7). С.361-367.

274. Форос Г. В. Суб'єкти діяльності щодо попередження злочинів та протидії злочинності. *Правова держава*. 2012. № 4. С. 179–184. С. 181.

275. Фріс П. Л. До питання про кримінальну відповідальність юридичної особи. *Юридичний вісник. Повітряне і космічне право*. 2015. № 2. С. 152-156.

276. Фріс П. Л. Кримінально-правова політика Української держави: теоретичні, історичні та правові проблеми: монографія. Київ: Атіка, 2005. 332 с.

277. Харь І.О. Кримінально-правова охорона атмосферного повітря: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Запоріжжя: Класичний приватний університет, 2010. 20 с.

278. Хашев В.Г. Окремі аспекти кримінологічної характеристики жіночої злочинності. Міжнародна та національна безпека: теоретичні і

прикладні аспекти: матеріали VI Міжнар. наук.-практ. конф. (11 бер. 2022 р., м. Дніпро) Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2022. С. 340-342.

279. Хижня Л.Є. Об'єкт адміністративних правопорушень у сфері захисту довкілля. Правові засади суверенного розвитку України в сучасних умовах: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 31 січня – 1 лютого, 2020). Київ: ТНУ, 2020. С. 78–81/

280. Хилько М. І. Екологічна безпека України: навчальний посібник. Київ., 2017. С. 266.

281. Хилюк С.В. Методологія дисертаційних досліджень з питань Особливої частини кримінального права України. Кримінальне право України. 2006. № 5. С. 43–53.

282. Ходико Д.І. Міжнародна торгівля правами на викиди парникових газів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.00.02 «Світове господарство і міжнародні економічні відносини». Львів, 2012. 20 с/

283. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV. Відомості Верховної Ради України. 2003. № 40-44. Ст. 356.

284. Чаплик М.М. Тенденції жіночої злочинності в Україні. *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили. Сер.: Соціологія*. 2012. Т. 201, вип. 189. С. 114–118.

285. Черниш В. Стан, структура та динаміка зловживання повноваженнями особами, які надають публічні послуги. *Публічне право*, 2020, № 3. С.171-180.

286. Черниш М.О. Довкілля як об'єкт кримінально-правової охорони. *Правові новели*. 2024. № 24. С. 177-185. doi <https://doi.org/10.32782/ln.2024.24.24>.

287. Черниш М.О. Характеристика деяких кількісних та якісних показників кримінальних правопорушень проти довкілля. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2024. № 4. С. 520-525. doi <https://doi.org/10.32782/1813-338x-2024.4.83>.

288. Черниш М.О. Статеві-вікова характеристика осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення проти довкілля. *Право та державне управління*. 2024. № 3. С. 411-417. doi <https://doi.org/10.32782/pdu.2024.3.60>.

289. Черниш М.О. Проблематика визначення об'єктивних ознак кримінальних правопорушеннях проти довкілля. *Право і суспільство*. 2024. № 5. С. 920-927. doi <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.5.133>.

290. Черниш М.О. Визначення суб'єктивної сторони у кримінальних правопорушеннях проти довкілля. *Право і суспільство*. 2024. № 4. С. 741-747. doi <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.4.105>.

291. Черниш М.О. Державна політика у сфері забезпечення екологічної безпеки: кримінально-правовий аспект. *Право і суспільство*. 2024. № 2. С. 730-735. doi <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.2.105>.

292. Черниш М.О. Суб'єкти загальносоціального запобігання кримінальним правопорушенням проти довкілля. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 12. С. 715-717. doi <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-12/168>.

293. Черниш М.О. Заходи загальносоціального запобігання кримінальним правопорушенням проти довкілля. *Право та державне управління*. 2024. №2. С. 535-539. doi <https://doi.org/10.32782/pdu.2024.2.73>.

294. Черниш М.О. Правове регулювання запобігання кримінальним правопорушенням проти довкілля. *Правові новели*. 2024. № 23. С. 523-527. doi <https://doi.org/10.32782/ln.2024.23.70>.

295. Черниш М.О. Деякі аспекти дослідження географії поширення кримінальних правопорушень проти довкілля. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2025. № 1. С. 883-886. doi <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2025-1/212>.

296. Черниш М.О. Запобігання кримінальним правопорушенням проти довкілля: виклики післявоєнного періоду та шляхи подолання. *Право і суспільство*. 2025. № 1. С. 886-892. doi <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.1.129>.

297. Черниш М.О. До питання визначення детермінант кримінальних правопорушень проти довкілля. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2025. № 3. С. 749-752. doi <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2025-3/181>.

298. Черниш М.О. Типологія осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення проти довкілля. *Право та державне управління*. 2025. № 1. С. 362-367. doi <https://doi.org/10.32782/pdu.2025.1.50>.

299. Черниш М.О. Деякі аспекти соціально-рольової характеристики осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення проти довкілля. *Правові новели*. 2025. № 25. С. 221-226. doi <https://doi.org/10.32782/ln.2025.25.28>.

300. Черниш М.О. Про латентність екологічної злочинності. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2025. № 5. С. 443-446. doi <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2025-5/100>.

301. Черниш М.О. Стан дослідження проблеми запобігання кримінальним правопорушенням проти довкілля. *Право і суспільство*. 2025. № 3. том 2. С. 314-322. doi <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.3.2.43>.

302. Шаблистий В.В. Ефективність кримінально-правового забезпечення екологічної безпеки людини. *Науковий вісник Дніпропетровського інституту внутрішніх справ*. 2013. № 1. С.412-418.

303. Шаблистий В.В. Деякі особливості протидії корисливо мотивованій організованій злочинності в умовах воєнного стану. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: юридичні науки*. Том 34 (73) № 5 2023. С. 97-100.

304. Шанс на зміни для довкілля: чи зможе Україна викоринити корупцію під час війни. *Ecopolitic.com.ua*. Повідомлення від 10.10.2023 р. URL: <https://ecopolitic.com.ua/ua/news/shans-na-zmini-dlya-dovkilliya-chi-zmozhe-ukraina-vikoriniti-korupciju-pid-chas-vijni/>.

305. Швець А. Підтримати своїх. Як компанії піклуються про працівників під час війни. URL: <https://www.dsnews.ua/ukr/economics/pidtrimati-svojih-yakkompaniji-pikluyutsya-pro-pracivnikiv-pidchas-viyni-01082022-463588>.

306. Швидка Г.Ю., Шевчук П.Є. Прогноз рівня освіти населення України до 2050 р. *Журнал Інституту демографії та соціальних досліджень*. 2007. №2. С.85-96.

307. Шевченко Н. С. Кримінально-правові та кримінологічні засади запобігання забрудненню атмосферного повітря. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право». Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Міністерство освіти і науки України. Харків, 2024. URL: chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcgglefindmkaj/https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/20041/1/Shevchenko_dys.pdf.

308. Шевченко О.В. Причини та умови корупційної злочинності. *Вісник Вищої ради юстиції*. 2011. №3. С.122-132.

309. Шевчук Т. А. Щодо ролі кримінологічної науки у практиці протидії злочинності. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2020. № 1 (22). С. 160-166.

310. Шемшученко Ю. С., Мунтян В. Л., Розовський Б. Г. Юридична відповідальність в галузі охорони навколишнього середовища. Київ: Наук. думка. 1978. 279 с.

311. Шепітько В. Ю. Інновації в криміналістиці як віддзеркалення розвитку науки. Інноваційні методи та цифрові технології в криміналістиці, судовій експертизі та юридичній практиці : матеріали міжнар. «круглого столу» (Харків, 12 груд. 2019 р.). Харків, 2019. С. 147–150.

312. Шилин Д. В. Загальні питання застосування преюдиції у кримінальному судочинстві. *Вісник ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка*. 2019. Вип. 4 (88). С. 157-165.

313. Шульга А. М. Злочини проти довкілля. Питання кваліфікації. Харків, 2010. URL: <https://docplayer.net/65834206-Zlochiniпроти-dovkilliya-pitannyakvalifikaciyi.html>.

314. Шульга А. М. Кримінально-правова охорона земельних ресурсів в Україні: теоретико-правовий аспект: автореф. дис...докт. юрид. наук:

12.00.08. Харків, 2019. 525 с.

315. Шульга А.М. Злочини проти довкілля. Питання кваліфікації: науково-практичне видання. Харків : НікаНова, 2012. 192 с.

316. Щирська В.С. Запобігання організації або утриманню місць для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів: дис. ... канд. юрид. наук. К., 2017. 255 с.

317. Щупаківський Р. (2021). Сучасні виклики цифрової трансформації та їх вплив на конкурентоспроможність національних економік. *Herald of Khmelnytskyi National University. Economic Sciences*, 298(5(2), 190-196. [https://doi.org/10.31891/2307-5740-2021-298-5\(2\)-31](https://doi.org/10.31891/2307-5740-2021-298-5(2)-31).

318. Юнін О. С. Поліція в системі державних органів та забезпечення громадської безпеки. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2013. № 1 (39). С. 59-63.

319. Юнін О.С., Шаблистий В.В. Законодавчі новели в сфері надання адміністративних послуг: дозвіл на зброю у період воєнного стану в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 1. С. 604-606. http://law.stateandregions.zp.ua/archive/1_2023/37.pdf.

320. Юнін О.С., Шаблистий В.В. Забезпечення адміністративних послуг з отримання дозволу на зброю під час війни в Україні. *Держава та регіони Серія: Право* 2023 р. № 1 (79). С. 230-234.

321. Як ООН підтримує Цілі сталого розвитку в Україні. URL: <https://surl.lu/aabpyb>.

322. Яких збитків завдала росія клімату за 18 місяців війни в Україні. URL: <https://mepr.gov.ua/yakyh-zbytkiv-zavdala-rosiya-klimatu-za-18-misyatsiv-vijny-v-ukrayini/>.

323. Alan Gilpin Environmental Impact Assessment (EIA): Cutting Edge for the Twenty-first Century. URL: https://books.google.com.ua/books/about/Environmental_Impact_Assessment.html?id=IohuQA7dO0EC&redir_esc=y.

324. Convention on the Prohibition of Military or Any Hostile Use of Means

of Impact on the Natural Environment dated October 5, 1978. Database «Legislation of Ukraine». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_258#Text [in Ukrainian].

325. Convention on the Prohibition of Military or Any Other Hostile Use of Environmental Modification Techniques. URL: <https://documents.un.org/doc/resolution/gen/nr0/302/55/pdf/nr030255.pdf?token=Lt5qXUXDAmbwIIC6w5&fe=true>.

326. Convention on the Protection of the Environment through Criminal Law. URL: https://sherloc.unodc.org/cld/uploads/res//treaties/definitions/treaty/convention_on_the_protection_of_the_environment_through_criminal_law_html/CETS_172.docx.pdf.

327. Directive (EU) 2024/1203 on the protection of the environment through criminal law and replacing Directives 2008/99/EC and 2009/123/EC. URL: <https://db.eurocrim.org/db/en/doc/3947.pdf>.

328. EMPACT fighting crime together. URL: https://home-affairs.ec.europa.eu/policies/law-enforcement-cooperation/empact-fighting-crime-together_en.

329. Environmental Crime. URL: <https://www.europol.europa.eu/crime-areas/environmental-crime>.

330. Foley JA, et al. Global consequences of land use. *Science*. 2005;309(5734):570–574. doi: 10.1126/science.1111772. [DOI] [PubMed] [Google Scholar].

331. How Biodiversity Loss Harms Human Health. May 18, 2023. URL : https://unfoundation.org/blog/post/how-biodiversity-loss-harms-human-health/?gad_source=1&gclid=EAIaIQobChMIxpiMguTriQMVEq1oCR0HLy7_EAAYASAAEgIt2fD_BwE.

332. Joanne Scott and Lavanya Rajamani. EU Climate Change Unilateralism. *The European Journal of International Law*.

333. Kyoto Protocol: Status of Ratification. 11.12.1997. URL : https://web.archive.org/web/20170918081611/http://unfccc.int/files/kyoto_protoco

l/status_of_ratification/application/pdf/kp_ratification.pdf.

334. Letter dated 15 October 2002 from the Secretary-General addressed to the President of the Security Council, para. 12. URL: <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n02/621/79/pdf/n0262179.pdf?token=fAMYHFciEIuCMwm09S&fe=true>.

335. Myers SS, Gaffikin L, Golden CD, Ostfeld RS, Redford KH, Ricketts TH, Turner WR, Osofsky SA. Human health impacts of ecosystem alteration. *Proc Natl Acad Sci U S A*. 2013 Nov 19;110(47):18753-60. doi: 10.1073/pnas.1218656110. Epub 2013 Nov 11. PMID: 24218556; PMCID: PMC3839693.

336. Paris Agreement. Paris, 12 December 2015. URL : https://treaties.un.org/pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=XXVII-7-d&chapter=27&clang=_en.

337. Programme of action (ECSC, Euratom, EEC) on the environment, 1973–1976. URL: <https://cordis.europa.eu/programme/id/ENV-ENVAP-1C>.

338. Schrag D. Geobiology of the Anthropocene. In: Knoll A, Canfield D, Konhauser K, editors. *Fundamentals of Geobiology*. Chichester, UK: John Wiley & Sons; 2012. pp. 425–436. [Google Scholar].

339. Sebastian Oberthür & Claire Roche Kelly. EU Leadership in International Climate Policy: Achievements and Challenges, *The International Spectator*. 2008. P. 35–50. DOI: <http://dx.doi.org/10.1080/03932720802280594>.

340. Security Council resolution 1856 (2008) [on extension of the mandate of the UN Organization Mission in the Democratic Republic of the Congo (MONUC)]. URL: <https://www.refworld.org/docid/4961deff1a.html>.

341. Chernysh, M., Iatsyna, M., Petechel, O., Holubosh, V., & Pylypenko, I. (2024). Effectiveness of Measures of Legal Response to Criminal Offenses against the Freedom, Honor and Dignity of a Person. *Pakistan Journal of Criminology*, 16(3).

342. Kniaziev, S., Verbytskyi, V., Chernysh, M., Dziubynskyi, A., & Kyslyi, A. (2024). Investigation Methods of Combating Smuggling and Suspicious Trade

Through Transport Routes: Ukrainian Case. *Jurnal Media Hukum*, 31(2), 300–315. <https://doi.org/10.18196/jmh.v31i2.21931>.

343. Babikov, O., Smirnov, A., Chernysh, M., Syrovatka, S., & Pylypenko, I. (2024). Use of electronic search systems in the investigation of corruption crimes in Ukraine: opportunities and challenges for human rights. *Amazonia Investiga*, 13(76), 236-246. <https://doi.org/10.34069/AI/2024.76.04.19>.

344. Myroslav Romaniuk, Serhii Kovalenko, Maryna Chernysh, Lina Tovpyha, & Lidiia Kupchenia, 'Policy and Role of the Criminal Police in Combating Environmental Crimes' (2024) 04 (03) *Journal of Environmental Law & Policy* 20-48, <https://doi.org/10.33002/jelp040302>.

345. Solomon Susan, Gian-Kasper Plattner, Reto Knutti, Pierre Friedlingstein. Irreversible climate change due to.

346. Terms of reference of the Committee of Experts on the protection of the environment through criminal law (PC-ENV). URL: [https://search.coe.int/cm/#{%22CoEIdentifier%22:\[%220900001680a91ebb%22\],%22sort%22:\[%22CoEValidationDate%20Descending%22\]}](https://search.coe.int/cm/#{%22CoEIdentifier%22:[%220900001680a91ebb%22],%22sort%22:[%22CoEValidationDate%20Descending%22]}).

347. The Aarhus Convention: An Implementation Guide (second edition). United Nations, 2014. URL: https://www.unece.org/env/pp/implementation_guide.Html.

348. Uexküll, Jakob von Theoretical biology. URL: <https://archive.org/details/theoreticalbiolo00uexk/page/n5/mode/2up>.

349. Weltklimakonferenz: Wie wird der globale Klimaschutz finanziert?. Vol. 23. No. 2. P. 469–494. URL: <http://ejil.oxfordjournals.org/content/23/2/469.full.pdf+html>.

ДОДАТКИ

Додаток А

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

**Наукові праці, в яких опубліковані основні
наукові результати дисертації:**

Статті у наукових фахових виданнях України:

1. Черниш М.О. Довкілля як об'єкт кримінально-правової охорони. *Правові новели*. 2024. № 24. С. 177-185. doi <https://doi.org/10.32782/ln.2024.24.24>.
2. Черниш М.О. Характеристика деяких кількісних та якісних показників кримінальних правопорушень проти довкілля. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2024. № 4. С. 520-525. doi <https://doi.org/10.32782/1813-338x-2024.4.83>.
3. Черниш М.О. Статеві-вікова характеристика осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення проти довкілля. *Право та державне управління*. 2024. № 3. С. 411-417. doi <https://doi.org/10.32782/pdu.2024.3.60>.
4. Черниш М.О. Проблематика визначення об'єктивних ознак кримінальних правопорушень проти довкілля. *Право і суспільство*. 2024. № 5. С. 920-927. doi <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.5.133>.
5. Черниш М.О. Визначення суб'єктивної сторони у кримінальних правопорушеннях проти довкілля. *Право і суспільство*. 2024. № 4. С. 741-747. doi <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.4.105>.
6. Черниш М.О. Державна політика у сфері забезпечення екологічної безпеки: кримінально-правовий аспект. *Право і суспільство*. 2024. № 2. С. 730-735. doi <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.2.105>.
7. Черниш М.О. Суб'єкти загальносоціального запобігання

кримінальним правопорушенням проти довкілля. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 12. С. 715-717. doi <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-12/168>.

8. Черниш М.О. Заходи загальносоціального запобігання кримінальним правопорушенням проти довкілля. *Право та державне управління*. 2024. №2. С. 535-539. doi <https://doi.org/10.32782/pdu.2024.2.73>.

9. Черниш М.О. Правове регулювання запобігання кримінальним правопорушенням проти довкілля. *Правові новели*. 2024. № 23. С. 523-527. doi <https://doi.org/10.32782/ln.2024.23.70>.

10. Черниш М.О. Деякі аспекти дослідження географії поширення кримінальних правопорушень проти довкілля. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2025. № 1. С. 883-886. doi <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2025-1/212>.

11. Черниш М.О. Запобігання кримінальним правопорушенням проти довкілля: виклики післявоєнного періоду та шляхи подолання. *Право і суспільство*. 2025. № 1. С. 886-892. doi <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.1.129>.

12. Черниш М.О. До питання визначення детермінант кримінальних правопорушень проти довкілля. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2025. № 3. С. 749-752. doi <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2025-3/181>.

13. Черниш М.О. Типологія осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення проти довкілля. *Право та державне управління*. 2025. № 1. С. 362-367. doi <https://doi.org/10.32782/pdu.2025.1.50>.

14. Черниш М.О. Деякі аспекти соціально-рольової характеристики осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення проти довкілля. *Правові новели*. 2025. № 25. С. 221-226. doi <https://doi.org/10.32782/ln.2025.25.28>.

15. Черниш М.О. Про латентність екологічної злочинності. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2025. № 5. С. 443-446. doi <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2025-5/100>.

16. Черниш М.О. Стан дослідження проблеми запобігання

кримінальним правопорушенням проти довкілля. *Право і суспільство*. 2025. № 3. том 2. С. 314-322. doi <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.3.2.43>.

Статті у наукових періодичних виданнях, проіндексованих у базах даних Web of Science Core Collection, Scopus або включених до категорії «А»
Переліку наукових фахових видань України:

17. Chernysh, M., Iatsyna, M., Petechel, O., Holubosh, V., & Pylypenko, I. (2024). Effectiveness of Measures of Legal Response to Criminal Offenses against the Freedom, Honor and Dignity of a Person. *Pakistan Journal of Criminology*, 16(3). 1349-1364. <https://www.pjcriminology.com/wp-content/uploads/2024/06/87-Effectiveness-of-Measures-of-Legal-Response.pdf>.

18. Kniaziev, S., Verbytskyi, V., Chernysh, M., Dziubynskyi, A., & Kyslyi, A. (2024). Investigation Methods of Combating Smuggling and Suspicious Trade Through Transport Routes: Ukrainian Case. *Jurnal Media Hukum*, 31(2), 300–315. <https://doi.org/10.18196/jmh.v31i2.21931>.

19. Babikov, O., Smirnov, A., Chernysh, M., Syrovatka, S., & Pylypenko, I. (2024). Use of electronic search systems in the investigation of corruption crimes in Ukraine: opportunities and challenges for human rights. *Amazonia Investiga*, 13(76), 236-246. <https://doi.org/10.34069/AI/2024.76.04.19>.

20. Myroslav Romaniuk, Serhii Kovalenko, Maryna Chernysh, Lina Tovpyha, & Lidiia Kupchenia, 'Policy and Role of the Criminal Police in Combating Environmental Crimes' (2024) 04 (03) *Journal of Environmental Law & Policy* 20-48, <https://doi.org/10.33002/jelp040302>.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

21. Черниш М.О. До питання класифікації кримінальних правопорушень проти довкілля. *Теоретичні та практичні проблеми реалізації норм права*: матеріали IX Міжнародної науково-практичної конференції, м. Кременчук, 22–23 грудня 2023 р. Львів – Торунь : Liha-Pres, 2023. С. 605-608. DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-351-7-167> (заочна

участь).

22. Черниш М.О. Окремі питання визначення поняття «довкілля» як об'єкта кримінально-правової охорони. International scientific conference “Theoretical foundations of law, public management and practice of their application”: conference proceedings (December 25–26, 2024. Riga, the Republic of Latvia). Riga, Latvia: Baltija Publishing, 2024. С. 330-333. DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-526-6-81> (заочна участь).

23. Черниш М.О. До питання визначення поняття «попередження кримінальних правопорушень проти довкілля». *Modern Achievements in Legal Science and Practice* (March 19–20, 2025. Riga, the Republic of Latvia): International scientific conference. Riga, Latvia: Baltija Publishing, 2025. С. 189-193. DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-558-7-50> (заочна участь).

24. Черниш М.О. До питання про типологію осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення проти довкілля. *Міжнародна та національна безпека: теоретичні і прикладні аспекти*. Матеріали ІХ Міжнародної науково-практичної конференції (м. Дніпро, 21 березня 2025 року). Частина І. Дніпро: ДДУВС, 2025. С. 616-617 (очна участь).

Таблиця 1. Показники місця та частки окремих кримінальних правопорушень проти довкілля серед всіх облікованих кримінальних правопорушень, передбачених Розділом VIII Особливої частини КК України за період 2013 – 2023 рр.

Місце	Назва статті КК	Кількість облікованих фактів	Частка серед всіх облікованих кримінальних правопорушень проти довкілля
1.	ст. 246 «Незаконна порубка або незаконне перевезення, зберігання, збут лісу»	22693	43,44%
2.	ст. 249 «Незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом»	6662	15,67%
3.	ст. 240 «Порушення правил охорони або використання надр, незаконне видобування корисних копалин»	5577	13,13%
4.	ст. 239 «Забруднення або псування земель»	1924	4,53%
5.	ст. 254 «Безгосподарське використання земель»	1000	2,35%
6.	ст. 241 «Забруднення атмосферного повітря»	798	1,88%
7.	ст. 242 «Порушення правил охорони вод»	749	1,76%
8.	ст. 240 ¹ «Незаконне видобування, збут, придбання, передача, пересилання, перевезення, переробка бурштину»	619	1,46%
9.	ст. 239 ¹ «Незаконне заволодіння ґрунтовим покривом (поверхневим шаром) земель»	578	1,36%
10.	ст. 248 «Незаконне полювання»	486	1,14%
11.	ст. 245 «Знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу»	318	0,75%
12.	ст. 236 «Порушення правил екологічної безпеки»	294	0,69%
13.	ст. 252 «Умисне знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду»	292	0,69%
14.	ст. 239 ² «Незаконне заволодіння землями водного фонду в особливо великих розмірах»	274	0,65%

15.	ст. 251 «Порушення ветеринарних правил»	60	0,14%
16.	ст. 243 «Забруднення моря»	44	0,1%
17.	ст. 247 «Порушення законодавства про захист рослин»	42	0,1%
18.	ст. 238 «Приховування або перекручення відомостей про екологічний стан або захворюваність населення»	30	0,07%
19.	ст. 237 «Невжиття заходів щодо ліквідації наслідків екологічного забруднення»	12	0,03%
20.	ст. 253 «Проектування чи експлуатація споруд без систем захисту довкілля»	11	0,03%
21.	ст. 244 «Порушення законодавства про континентальний шельф України»	2	0,005%
22.	ст. 250 «Проведення вибухових робіт з порушенням правил охорони рибних запасів»	0	0
	Всього	42465	100%

Таблиця 2. Показники ефективності досудового розслідування окремих кримінальних правопорушень проти довкілля за період 2013 – 2023 рр.

Місце	Назва статті КК	Кількість облікованих фактів	Кількість та частка обвинувальних актів, скерованих до суду
1.	ст. 246 КК України «Незаконна порубка або незаконне перевезення, зберігання, збут лісу»	22693	3996 (17,6%)
2.	ст. 249 КК України «Незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом»	6662	4136 (62,1%)
3.	ст. 240 КК України «Порушення правил охорони або використання надр, незаконне видобування корисних копалин»	5577	1289 (23,1%)
4.	ст. 239 КК України «Забруднення або псування земель»	1924	70 (3,6%)
5.	ст. 254 КК України «Безгосподарське використання земель»	1000	356 (35,6%)
6.	ст. 241 КК України «Забруднення атмосферного повітря»	798	9 (1,1%)
7.	ст. 242 КК України «Порушення правил охорони вод»	749	9 (1,2%)

8.	ст. 240 ¹ КК України «Незаконне видобування, збут, придбання, передача, пересилання, перевезення, переробка бурштину»	619	215 (34,7%)
9.	ст. 239 ¹ КК України «Незаконне заволодіння ґрунтовим покривом (поверхневим шаром) земель»	578	17 (2,9%)
10.	ст. 248 КК України «Незаконне полювання»	486	50 (10,3%)
11.	ст. 245 КК України «Знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу»	318	40 (12,6%)
12.	ст. 236 КК України «Порушення правил екологічної безпеки»	294	1 (0,3%)
13.	ст. 252 КК України «Умисне знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду»	292	25 (8,6%)
14.	ст. 239 ² КК України «Незаконне заволодіння землями водного фонду в особливо великих розмірах»	274	21 (7,7%)
15.	ст. 251 КК України «Порушення ветеринарних правил»	60	0
16.	ст. 243 КК України «Забруднення моря»	44	0
17.	ст. 247 КК України «Порушення законодавства про захист рослин»	42	1 (2,4%)
18.	ст. 238 КК України «Приховування або перекручення відомостей про екологічний стан або захворюваність населення»	30	0
19.	ст. 237 КК України «Невжиття заходів щодо ліквідації наслідків екологічного забруднення»	12	0
20.	ст. 253 КК України «Проектування чи експлуатація споруд без систем захисту довкілля»	11	0
21.	ст. 244 КК України «Порушення законодавства про континентальний шельф України»	2	0
22.	ст. 250 КК України «Проведення вибухових робіт з порушенням правил охорони рибних запасів»	0	0
	Всього	42465	10235 (24,1%)

Таблиця 3. Показники ефективності досудового розслідування деяких кримінальних правопорушень, пов'язаних із забрудненням навколишнього середовища за період 2013 – 2023 рр.

Рік	ст. 239 КК України «Забруднення або псування земель» обліковано фактів (спрямовано до суду з обвинувальним актом)	ст. 241 КК України «Забруднення атмосферного повітря» обліковано фактів (спрямовано до суду з обвинувальним актом)	ст. 242 КК України «Порушення правил охорони вод» обліковано фактів (спрямовано до суду з обвинувальним актом)
2013	164 (12)	34 (4)	27 (2)
2014	75 (3)	31 (1)	38 (1)
2015	102 (2)	51 (0)	68 (0)
2016	109 (2)	96 (2)	48 (0)
2017	167 (4)	70 (0)	51 (0)
2018	141 (3)	90 (0)	46 (0)
2019	162 (5)	86 (0)	87 (1)
2020	194 (5)	70 (0)	88 (0)
2021	373 (13)	131 (0)	126 (3)
2022	149 (6)	56 (0)	67 (1)
2023	288 (15)	83 (2)	103 (1)
Разом	1924 (70)	798 (9)	749 (9)

Таблиця 4. Показники щорічної частки засуджених жінок серед всіх осіб, засуджених за вчинення кримінальних правопорушень, передбачених Розділом VIII Особливої частини КК України за період 2013 – 2023 рр.

Рік	Кількість засуджених осіб	З них засуджено жінок	Частка засуджених жінок
2013	1154	13	1,1%
2014	1028	17	1,7%
2015	910	12	1,3%
2016	694	9	1,3%
2017	832	7	0,8%
2018	816	16	2%
2019	507	3	0,6%
2020	768	13	1,7%
2021	878	13	1,5%
2022	900	16	1,8%
2023	1041	16	1,5%
Разом	9528	135	1,4%

Таблиця 5. Показники частки засуджених жінок серед всіх осіб, засуджених за вчинення кримінальних правопорушень, передбачених Розділом VIII Особливої частини КК України за період 2013 – 2023 рр.

Місце	Назва статті КК	Кількість засуджених осіб	З них засуджено жінок	Частка засуджених жінок
1.	ст. 251 «Порушення ветеринарних правил»	1	1	100%
2.	ст. 254 «Безгосподарське використання земель»	94	15	16%
3.	ст. 245 «Знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу»	40	5	12,5%
4.	ст. 242 «Порушення правил охорони вод	10	1	10%
5.	ст. 239 «Забруднення або псування земель»	56	1	1,8%
6.	ст. 246 «Незаконна порубка або незаконне перевезення, зберігання, збут лісу»	3836	60	1,6%
7.	ст. 240 ¹ «Незаконне видобування, збут, придбання, передача, пересилання, перевезення, переробка бурштину»	217	3	1,4%
8.	ст. 240 «Порушення правил охорони або використання надр, незаконне видобування корисних копалин»	1615	18	1,1%
9.	ст. 249 «Незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом»	3574	31	0,9%

Таблиця 6. Показники рівня освіти осіб, засуджених за вчинення деяких кримінальних правопорушень, передбачених Розділом VIII Особливої частини КК України, за період 2013 – 2023 рр.

Назва статті КК	Повна вища	Базова вища	Професійно-технічна	Повна загальна середня	Базова загальна середня	Початкова загальна	Без освіти
ст. 239 «Забруднення або псування земель»	32,1%	5,4%	19,6%	25%	16,1%	1,8%	-
ст. 240 «Порушення правил охорони або використання надр, незаконне видобування корисних копалин»	7,9%	2,7%	29%	43,6%	15,9%	0,7%	0,2%
ст. 240 ¹ «Незаконне видобування, збут, придбання, передача, пересилання, перевезення, переробка бурштину»	7,4%	5,1%	25,8%	35%	26,3%	0,5%	-
ст. 241 «Забруднення атмосферного повітря»	60%	-	20%	20%	-	-	-
ст. 242 «Порушення правил охорони вод»	30%	10%	30%	10%	20%	-	-
ст. 245 «Знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу»	10%	-	32,5%	30%	27,5%	-	-
ст. 246 «Незаконна порубка або незаконне перевезення,	3,4%	1,7%	21,9%	42,4%	28,7%	1,3%	0,6%

зберігання, збут лісу»							
ст. 248 «Незаконне полювання»	7,3%	4,9%	36,6%	39%	12,2%	-	-
ст. 249 «Незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом»	3,6%	2%	21,9%	46,6%	25,3%	0,6%	0,1%
ст. 254 «Безгоспо- дарське використання земель»	19,1%	2,1%	33%	30,9%	14,9%	-	-